

A decorative border made of a dark, possibly black or dark brown, floral and leafy wreath. The wreath is composed of various leaves and small flowers, creating a dense, textured frame around the central text. The overall style is reminiscent of late 19th or early 20th-century book design.

*Emile
Zola
Pascal
orvos*

Copyright, 1911, by the
Library of the University of California

4

ÉPILLO
VOLT

POSCHE
CAYOS

15417

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A

A

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ÉMILE ZOLA
PASCAL ORVOS

REGÉNY

FORDITOTTÁK
CSERHALMI IRÉN ÉS GERŐ ATTILA

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R.-TARSULAT
KIADÁSA.

~~Huny
348~~

(R
2)

15417/4

K. M. N. M. T. T. A. R. A. T. A. R. A.
12 200 SZ.

Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. nyomása.

PASCAL ORVOS

I. FEJEZET.

Az izzó, juliusi délután tikkasztó hőségében mély nyugalom borult a teremre, melynek redőnyei gondosan le voltak eresztve. Három ablakán csak egy-pár sugárkéve osonhatott be az ó faredőnyök apró hasadékain. Ez árnyasság közepette oly kellemes, jóleső világosság ömlött el a tárgyakon, mely gyengéd, szét-szóródó fényben föröszött meg mindent. A bénító forróság ellenére is még benn aránylag hűvös volt, míg künn a napsugarak csakhogy fel nem gyújtották a kastély homlokzatát.

Pascal az ablakkal szemben, szekrénye előtt állva, jegyzetet keresett. E hatalmas, erős és izléses vasalásu, faragott tölgyfából készült szekrény a mult századból való volt. Így tárva-nyitva, deszka-polczai nak mélyén, osodahalmaz kéziratot, papircsomagokat. okmányokat tárt elő, majdnem túláradó, zagyva össze-visszaságban. Idestova már harmincz év óta ide dobta be Pascal orvos teleirott papírlapjait, az öröklődés tanáról irt munkájából. A picziny jegyzetektől

kezdvé, a sűrűn teleirt ivekig, mely utóbbiak már kereken meg is voltak szövegezve. Ám a keresés nem ment oly könnyen. Türelmesen kutatott tovább, míg végre meglegelte, a mit keresett és mosoly vonult át arcán.

Egy pillanatig meglelt jegyzetét olvasgatva, még a szekrény előtt maradt. Aranyos sugárkéve lövelt reá a középső ablakból. S ebben a derengő világításban, hófehér szakállával és hajával, bár közel járt már a hatvanhoz, oly erőteljes embernek tűnt fel, arcza oly üde volt, vonásai oly finomak, szemei oly gyermekded tiszta tűzzel villogtak, hogy gesztenyeszínű bársony zekéjében, harmincz éves, rizsporozott haju fiatalembernek lehetett volna tartani.

— Fogd, Clotilde, ez lemásolandó! — Ramond soh'se tudná az én ördögi írásomat kibetűzni. Így szólt, miközben a fiatal leányhoz közeledett, ki a jobboldali ablakmélyedésben állva, magas írószekrény előtt dolgozott, s elébe tette a jegyzetet.

— Jól van, mester, — válaszolt a leány.

Meg se fordult, annyira el volt mélyedve, nagy krétavonásokkal vázolt pastell-festményébe. A mellette lévő vázában sövényrózsaág virágzott, sajátos violaszínű, sárgásan tarkázott szirmokkal. De látni lehetett kis kerek fejének csinos arczélét, melynek szőke fürtei rövidre voltak nyírva. Komoly, feltűnő volt ez az arczél; egyenes homlokára elmerülő figyelme ránczokat vont, égszínkék szemei, álla, finom metszésű orra, határozottságra vallottak. Lehajló nyakának zamatos ifju üdesége, tejszinhab frissesége áttört bohókás aranyszőke fürtein. Hosszu fekete blouse-ában magasabbnak látszott, nyulánk dereka, hullámos nyaka s hosszas, hajlékony teljű teste a Renaissance istennőinek alakjaira emlékeztettek. Bár

huszonötéves volt, gyermekded maradt s alig látszott tizennyolcznál többnek.

— Aztán, — folytatta a doktor, — szekrényemben egy kis rendet fogsz csinálni. Már semmit sem lelek meg abban.

— Jól van, mester, ismétlé ő, a nélkül, hogy fejét felemelte volna. — Mindjárt.

Pascal, a terem másik végéig, a baloldali ablakhoz ment vissza s íróasztalához ült. Egy egyszerű, fekete fából készült, asztal volt, mindenféle füzetekkel, papirokkal elhalmozva. És a külvilág tikkasztó forrósága, a félhomály mélységes, békés csendje újra ráborult a szobára. Ez öblös, tíz méter hosszú, hat méter széles teremben a könyvszekrényen kívül más butorzat nem volt, mint két nagy könyvesállvány telistele könyvekkel. Szerteszéjjel székek és ódon karszékek álltak, míg a régi, empire-papir-szőnyegekkel bevont hosszú falak díszül, sajátos színárnyalatu virágpastellek voltak felszegezve, melyeket csak igen nehezen lehetett a kárpitozattól megkülönböztetni. A három szárnyas ajtó faműve, melyek közül egyik a lépcsőházba s a más kettő közül a terem két végén egyik a Pascal, a másik Clotilde szobájába nyilott, ép úgy XV. Lajos korára vallott, mint a füstös domborművű mennyezet.

Egy óra telt így le, minden nesz nélkül, szótlán némaságban, mignem Pascal munkaközi szórakozásul egy asztalán feledett hirlap „a Temps“ szalagját felszakítva, halkán felkiáltott:

— Nézd csak, atyád a forradalmi „Époque“ szerkesztője lett, melyben a Tuillériák iratai láttak napvilágot.

E váratlan hír meglepte, mert jószágos nevetésre

fakadt s elégtelt, de szomoru hangon, majdnem sutogva folytatta:

— Szavamra, ha a dolgokat kitalálnák sem lehetnének érdekesebbek. Az élet különös . . . Egy nagyon érdekes cikket olvasok épen.

Clotild, mintha száz mérföldre lett volna attól, mit nagybátyja mondott, meg se mozdult. De Pascal sem szólt többet, ollót fogott, kívágta elolvasás után a cikket, pepirlapra ragasztotta s nagy, szabálytalan írásával széljegyzettel látta el. Aztán könyvszekrényéhez ment, hogy ott ez új hirt besorozza. Széket kellett vennie, mert a legfelső polcz oly magas volt, hogy magas termetével sem ért fel hozzá.

E magas állványon hatalmas iratcsomagok sorakoztak rendszeres, kitünő osztályozásban. Különböző okiratok, kéziratok, bélyeges okmányok, hírlapi cikkek kívágások, kék papírfedelemben kötve, melyek mindegyike vastag írással címmel volt megjelölve. Szinte látni lehetett, hogy ez okmányokat mily gyöngédséggel rendezik, naplózzák. Minduntalan mint szedik elő azokat és újra mint teszik gonddal régi helyükre vissza, mert az egész szekrénynek csak ez a szöglete volt ily példás rendben.

Midőn Pascal a székre állott, megtalálta a legváskosabb iratcsomót, melyet keresett, — ezt a jelzést viselte: „Saccard“. Ez új jegyzetet hozzátette és aztán visszahelyezte az egész csomót betürendes sorába. Még egy perczig, mintha ott felejtette volna magát, aztán egy dülő csomagot helyreigazitott és végre leugrott a székről:

— Hallod-e Clotilde, ha rendezkedel, ezt a legfelső polczot békén hadd!

— Jól van, mester, — felelé az harmadszor is engedelmesen.

Pascal természetes modorával újra nevetni kezdett.

— Megtiltom!

— Tudom, mester.

Pascal erre erőteljes kézmozdulattal lezárta a szekrényt s a kulcsot dolgozó-asztalának egy fiókjába dobta. A fiatal leány eléggé be volt avatva kutatásiba, hogy kézíratainak rendezését magára vállalhatta, s Pascal szívesen alkalmazta is őt titkárjaként. Jegyzeteket íratott le vele, midőn valamely kartársa, vagy barátja, Ramond doktor, valami fontosabb adat közlésére kérték őt fel. De Clotilde azért nem volt tudákos, mert egyszerűen megtiltotta neki, hogy azt elolvassa, a mit nem tartott arra valónak.

Pascalt végre e tartós figyelem, mely Clotildot rabjává tette, meglepte.

— Mi a kő, hogy te ma ajkaidat se nyitod ki, annyira el vagy ragadtatva e virágok másolásától?

Ez is egyike volt azon munkálatoknak, melyekkel Clotildot bizta meg, hogy munkáihoz illustrációként alkalmazza e képeket. Már vagy öt év óta, különös érdekes kísérleteket tett egy sövényrózsabokor-gyűjteményen. Mesterséges termékenyítéssel egész sorozat új színárnyalatot idézett elő. Clotilde az ilyes virágmásolatok készítésénél rendkívüli gondosságot és pontosságot fejtett ki a színezés és rajz tekintetében, oly annyira, hogy Pascal mindig csodálkozott e végtelen, lelkiismeretes hűségen s azt mondta neki: „Aranyos, okos, megbízható kis fejecskéd van.”

De most, hogy feléje közeledett s a lány vállai fölé hajolva nézte rajzát, komikus haraggal kiáltott fel:

— Ah, a manóba is — már újra ösmeretlen tá-

jakon bolyongsz — — — Fogod ezt mindjárt szét-szakítani!

Clotilde vérpiros arczczal, munkaszenvedélyétől villámló szemekkel egyenesedett fel, finom kis kör-möcskéin porrá tört kék és piros pastel festékeinek foltjai látszottak.

— Oh! Mester!

És ez annyira gyengéd rezgésű „mester“ szóban, — mely annyi szeretetteljes meghódolásra, s oly tel-jes odaadásra vallott és melyet csak azért használt vele szemben, hogy ne kelljen őt bácsinak vagy ke-resztapának szólítani, a mit Clotilde csunyanak talált — először lobbant lángra ellenszegülésének bizo-nyos hevessége s annak a lénynek önérzete, mely ön-tudatra ébred, s megállapodik.

Már körülbelül két óra óta, félretette a vadró-zsák pontos és tudományos másolását és egy másik lapra képzelt virágok egész fürtjét kezdte odavetni, melyek oly különösek, pompázók voltak, hogy csak ál-modozáskor fakadnak fel az ecset alól. Gyakran lepte őt így meg valami ellenállhatlan vágy, hogy csábos tündérképek bohó képzeletországába szökjék át, még legpontosabb másoló-munkálatai közepette is.

S ekkor mindig kielégítette álmodozó vágyait, oly sóvár mohósággal, oly gazdag képzetettel sülyedve vissza vissza ebbe az excentrikus virágzásba, hogy soh'se ismételte meg önmagát e virágok alkotásaiban; vérző szívű, könnyeket siró rózsákat, kristálykelyhű liliomokat, soh'se látott szirmokat varázsolt így te-remtő ereje, melyek sugaras csillagokba széledtek és melyeknek finom koronái úgy lobogtak, mint a köny-nyű szárnyas felbő. Ezen a napon a nagyvonásu fe-kete krétavázlat halvány csillagesőt permetezett szerte; végtelen kéjes himporáradatot váltél érezni,

mig egy másik zugából a rajznak, határozatlan, sejtelmes fesledezés, szűz fátylu bimbók pattanása tárult fel előtted.

— Ezt megint oda fogod szegezni, — folytatta tovább a doktor, — odamutatva a falra, a hol már több ily csodás virágcsokor sorakozott egymás mellé.

— De hát mi legyen ez tulajdonkép, kérdelek?

Clotilde igen komoly maradt és hátradőlt, hogy jobban szemügyre vegye művét.

— Nem tudom — de szép!

E pillanatban lépett be Mártha, egyedüli szolgálónőjük, ki a ház tulajdonképeni urnője lett, miután már harmincz év óta állt a doktor szolgálatában. Túl volt már a hatvanon, de megőrizte fiatalos megjelenését, munkaképes s csendes volt; örökös fekete ruhát viselt fehér fejkötővel, minek következtében apáczához hasonlított, halvány, fiatalos arczával, melyen egyedül hamuszínű szemeinek üszke lobogott fel.

Nem szólt semmit, csak egy karszék előtt, melynek nyítt szövetéből már kikandikált a lószőr, a földre ült le, zsebéből tűt és egy gombolyag fonalat vett elő és a kiigazításához fogott.

Már három nap óta vágyakozott e szabad órára, hogy kiigazithassa, miután szurta szemét a szakadás.

— Ha már benne van, Mártha, — mondá Pascal tráfás hangon, kezei közé fogva Clotild lázadó kis fejecskejét, — varrja be ezt a kis koponyácskát is, ennek is vannak hasadékai.

Mártha felvetette halvány szemeit és mesterére nézett szokott, imádó tekintetével.

— Miért mondja ezt nekem, uram?

— Mert azt hiszem, maga az, a ki jámborságá-

val ebbe a kis, kerek és józan fejecskébe ezeket a tulvilági ideákat becsempészni.

A két nő titkos, egyetértő tekintetet váltott.

— Oh, uram, a hit még senkinek sem ártott... és a kiknek nincsenek megegyező meggyőződéseik, jobb ha nem beszélnek e tárgyról.

Erre feszélyező csend állott be. Ez volt köztük az egyedüli eltérés, mely néha összekocczanást szült e három egyén között, kik oly egyesült, oly egymásra utalt életet éltek. Mártha csak huszonkilencz éves volt, egygyel több, mint Pascal, midőn hozzá szegődött, akkor, midőn Plassansban, az újváros egy kis, világos lakóházában, mint orvos letelepedett. És tizenhárom évvel később, midőn Saccard, Pascal fivére hozzája küldötte hétéves leányát, Clotidot, mert neje halála, illetőleg másodszori nősülése óta nem tarthatta magánál, Mártha volt az, ki a gyermeket nevelte, templomba vitte, buzgó vallásosságának azt az áhítatos hevét ruházva rá, mely őt folyton lelkesítette. A fenkölt szellemű doctor meghagyta nekik a hitbeli vigaszt, mert nem érezte magát jogosítottnak arra, hogy valakit a hitbe vetett boldogságtól eltiltsón.

Megelégedett egyszerűen azzal, hogy a fiatal lány kiművelését ellenőrizte, s hogy minden dologról határozott és egészséges képzeteket oltott lelkébe.

A tizennyolc év alatt, mióta így hárman a Soulejade-on, a város külvárosában, negyedórányira Saint Saturnin püspöki székhelyétől, egy különfekvő birtokon visszavonulva éltek, boldogan folytak napjaik nagy, titkos munkálkodásukban. Csak néha zavarta meg azok összhangját egy-egy kiélesedő kellemetlen vita, hitbeli meggyőződésüknek mindig hevessebbre váló összeütközése.

Pascal egy perczig elsötétült arczczal járkált fel

s alá a szobában, míg végre, mint a ki nem szokta a szót megrágni, megszólalt:

— Látod, kedvesem, mindezen mistikus képzelődések korlátolják kis bohó agyadat . . . A te jó Istenednek mi szüksége is van reád, egyedül magamnak kellett volna, hogy megtartsalak s te így csak még jobban éreznéd magadat.

De Clotilde reszketve, merészen szemeibe szegzett nyílt tekintettel, ellene szegült.

— Te éreznéd magadat jobban, mester, ha nem szorítkoznál egyedül a testi szemeiddel felfogottakra, vannak ezenkívül más dolgok is, mért nem akard azokat is meglátni . . .

Ekkor Mártha is segítségére sietett a maga módja szerint:

— Igaz, mester, mivel ön valóságos szent, tehát a templomba is el kellene kísérnie bennünket. Önt Isten minden bizonynyal megmentené. Mert egész testemben reszketek arra a gondolatra, hogy ön nem fog egyenesen a paradicsomba bejutni.

Pascal meghökkent. Valóságos nyílt lázadásban látta maga előtt mindkettőjüket, a kiket ő oly engedelmesen látott szokás szerint lábai előtt, ama női gyöngédséggel, melyet jóságával és derült kedélyhangulatával érdemelt ki magának.

Már hevesebben akart válaszolni nekik, de ekkor belátta vitájuk meddőségét.

— Hagyjatok már békében! Jobb lesz, ha dolgozni megyek s fődolog, hogy ne háborgasson senki.

S ruganyos léptekkel elérte szobáját, ahol egész vegyműhelyt létesített, és a hová bezárkózott. Oda másnak bemenni szigorúan meg volt tiltva. Itt aztán átadta magát specziális kutatásainak, melyekről sen-

kivel sem beszélt. Mindjárt hallani is lehetett mozsártörőjének szabályos, lassu kopogását.

— Nos, mondá Clotilde mosolyogva, újra bevonult ördöglyönyhájába, mint a hogy nagymama szokta mondani.

Aztán hozzáfogott a sövényrózsa-ág megszokott másolásához. Matematikai pontossággal körvonaloztatta rajzát, eltalálta a violaszínű, sárgásan tarkázott szirmok valódi színét, egészen a szintelenség legkényesebb árnyalatáig.

— Ah, — mormogta magában Mártha, visszaülve a földre, hogy a karosszék foldozását folytassa, — mily szerencsétlenség, hogy ily szent ember így elvesziti lelki üdvösségét. Valóságos arany a szive, szájától is megvonná az utolsó falatot. Mindamellett oly derült, mindig jókedvű, mindig vig, csupa áldás a háznál. Valóságos bűn, hogy nem akar Istennel kibékülni. Nemde, kedves kisasszony, rá kellene szoritanunk!?

Clotilde meglepődött, hogy egyszerre ily hosszasan hallotta beszélni s komoly arcczal, helyeslőleg mondá:

— Bizonyára, Márthám, ezt megfogadjuk. Ráfogjuk őt kényszeríteni.

Újra csend állott be, midőn egyszerre a kapu alatti csengő megszólalt. Azért alkalmazták, hogy e hármójuknak igen is tágas házban, figyelmeztetve legyenek a jövő-menőkre. A szolgáló meglepődöttnek látszott és tompa hangon zsörtölődni kezdett:

Vajjon ki vetődik erre e tikkasztó hőségben?

— Félicité nagyasszony!

Az öreg Rougon nagyasszony lépett be. Nyolczvan éves korát meghazudtoló, fiatalányos könnyedséggel haladt fel a lépcsőkön, s még mindig czingár, barnaszínű, sovány tücsökhöz hasonlított, mint az-

előtt. Most igen előkelő megjelenést kölcsönzött neki fekete selyemruhája, s hátulról, finom növésű terménél fogva, még valami szerelmetes, hódítani vágyó, gyönyört hajhászó nőnek lehetett volna tartani. Szembe nézve, száraz arczával szemeiben még ott égett az ifju tűz, s még kedves mosolylyal tudott nevetni az emberre, ha kedve tartotta.

— Hogyan, te vagy az magymama? — kiáltott fel Clotild elébe sietve. — De hisz majd megsülhettél ebben a rettenetes melegben!

Félicité homlokon csókolta, s nevetni kezdett.

— Oh, én szeretem a napsugarat.

Aztán gyors, apró léptekkel az ablakhoz tipegett, s egyet fordított a faablakok kilincsein.

— Nyissatok fel egy kicsit! oly szomorú így a sötétben élni. Én mindig beengedem sütni a napot.

Az ablaknyíláson az izzó napsugárcsövával, tánczó parázs-szemerkekék szikrái löveltek be. S kinn a violaszínű, tűzbe borult eget lehetett látni, a perzselő hőben kiaszott messze tájékat, mintegy halotti álomba merülve az izzó égbúra pusztító tűzkemenczéjében, míg jobbra, a rózsaszínű visszfényben égő háztetők fölött a Saint-Saturnin dóm csont-fehérségű, aranycsúcsú tornya meredt az ég felé ez izzó, vakító világitásban.

— Igen, — folytatta Félicité, mindjárt indulok is. Tulletes-be és csak azért jöttem, hogy megtudjam, Károly itt van-e, magammal akarom vinni. De látom, hogy nincsen itt, tehát máskorra hagyom.

S míg látogatásának így ürügyet keresett, kutató, fürkésző szemei mindenütt körüljártak. Aztán rátért Pascal fiára, midőn a mozsártörő egyhangú, rhytmikus ütéseit meghallotta, melyek csak nem akartak szünni a szomszédos szobában.

— Ah, még mindig ördög-konyhájában van, ne háborgassátok, nincs is véle semmi beszélni valóm.

Mártha ezalatt újra hozzáfogott a karosszék foldozásához, fejével bólintott, minthogy kijelentve, hogy semmi kedve sincs a mestert háborgatni és ujult csend állott be, míg Clotilde egy vászondarabbal megtörölte fetékes ujjacskáit és Félicité kutató arczczal tipegett fel s alá a szobában. Már jó két év óta, Rougon aszszony özvegy volt. Férje, a ki annyira elhizott, hogy szuszogni s mozdulni se tudott többet, úgy elrontotta a gyomrát, hogy megfulladt ezernyolczszázhetven szeptember harmadikán, az nap éjjelén, midőn a sedani katastropháról értesült. Mintha amaz uralom összeomlása, melynek egyik alapítója volt és a mi úgy hizelgett hiuságának, őt is magával sodorta volna. Azért Félicité úgy tetette magát, hogy nem akar többé a politikával törődni, s úgy élt ezután, mint egy trónjáról visszavonult királyné. Tudta mindenki, hogy a Rougon-család mentette meg Plassanst az anarchiától, a mennyiben diadalra juttatta a december másodiki államesinyt, s néhány évvel később újra meghódították, midőn a legitimista és köztársasági képviselőjelölt ellenében, bonapartista követet küldtek a parlamentbe. A háboru beálltáig, a császári uralom ott oly közmegelegedéssel tartotta meg mindenhatóságát, hogy a népszavazás alkalmával túlnyomó, legyőzhetetlen többséget kapott. A harczos idők vészes esélyei következtében, a város aztán újra forradalmi párti lett, a Saint-Marc negyed visszahanyatlott alatomos royalista ármánykodásaiba; míg az ó- és újváros liberalis képviselőt küldött a kamarába, a kik határozatlan orleanistikus hajlamok közt ingadozva, minden perczen hajlandók lettek volna a köztársasághoz átpártolni, ha az jut kormányra diadalmasan.

Azért nem érdeklődött Félicité többé a politika iránt és megelégedett azzal, hogy a bukott kormányforma trónvesztett királynőjeként szerepelhetett.

Ez azért előkelő állás volt, mely köré egész melancholikus költészet szövődött. Tizennyolcz éven át ő uralkodott. Két salonjának legendái, ama sárga díszítésű, melyben az államcsíny érlelődött, és ama zöldé, mely azt a semleges területet képviselte, a hol dülőre jutott Plassans meghódítása, megszépültek a letűnt korszakok tovahömpölygésén régiségük zománczában. Azonkívül még igen gazdag is volt. Méltóságos magatartásának találták bukásában, mely se zokszót, se panaszt nem fakasztott ajkán, s nyolczvan éves életterhével együtt annyi mohó élvágyat, annyi utálatos fondorlatot, s ezeknek oly mértéktelen, óriási kitombolását halmozta fel, hogy fenségessé vált a romlottságban. Egyedüli gyönyörét vagyonának és letűnt uralkodása fényének élvezetében lelte s egyedüli szenvedélye az maradt, hogy családjának történetét tisztán óvhasse meg s mindazt eltávolítsa róla, mi emberöltőkön át bemocskolhatta.

Gőgje, mely ama két hőstettből táplálkozott, melyről a lakosok még most is beszéltek, féltékeny gonddal őrködött családjá története felett. El volt határozva, hogy semmi mást fent nemhagy, mint ama szép bizonyítékokat, mint ama büszke legendákat, melyek hatása alatt, ha a városon átsétált, úgy köszöntek neki, mint valami bukott fenségnek.

Odament a szoba ajtajához, hogy a mozsártörő kopogását megfigyelje. Aztán gondtól aggályossá ránczolódó homlokkal, Clotildhoz közeledett.

— Mit gyárthat, Istenkém!?! Tudod, hogy ezzel az uj szerrel csak magának árt leginkább. Mesélték, hogy a multkor megint majdnem megölte egy betegét.

— Oh, nagymama, — méltatlankodott a fiatal leány!

De már elemében volt.

— Igen, igen, teljesen úgy van, azok a jó asszonyok még egész más dolgokat is beszélnek róla. Csak kérdeznéd meg őket ott külvárosi fészkeikben. Azt mondják, hullacsontokat tör porrá ujszülöttek vérében.

Most aztán már Mártha maga is tiltakozott, Clotilde meg mélyen sértve érezte magát szerető ragaszkodásában.

— Oh, nagymama, ne ismételd ezeket az utálatos, szörnyű mende-mondákat mesteremről, kinek oly nemes és nagy szíve van és csak az emberiség boldogítására törekszik.

Aztán, midőn látta, hogy mindketten méltatlankodnak, észrevette, hogy nagyon elvetette a súlykot és hízélgésre fogta a dolgot.

— De kis cziczuskám, nem én mondom ezeket a rettenetes dolgokat. Én csak ismétlem a városszerte kerengő ostobaságokat, hogy megértsed, mily rosszul teszi Pascal, ha számba sem veszi a nagy tömeg véleményét. Ő azt hiszi, hogy valami új gyógyszert fedezett fel. Mi sem könnyebb ennél, sőt megengedem, hogy meg is gyógyíthat vele mindenkit, mint a hogy reméli. De mért burkolódzik e titokzatos viselkedés köntösébe, mért nem hirdeti fenhangon, nyiltan, főleg mért kísérli meg mindezt a főváros és vidék csöcselékén, a helyett, hogy a város előkelő emberein végezné szembeötlő gyógyításait, a melyek becsületére válnának. Látod, cziczám, a te nagybátyád soh'se cselekedett úgy, mint más rendes ember.

Fájdalmasan, mélyített hangon mondá mindezt,

s tompította beszédjét, hogy hatásosan tárja ki szívének e sebeit.

— Hál' Istennek, családunk nem szükölködik érdemes emberekben, a többi fiam megszerzi nekem az elégtételt. Nemde Jenő nagybátyád elég magas állásra tett szert. Tizenkét évig volt miniszter, majdnem király és atyád is elég milliót forgatott meg kezén — része volt elég oly nagy munkában, mely Párizst ujjíteremtette! Nem is szólva Maxime fivérédről, ki oly gazdag, oly előkelő, sem Mourret Octáv unokafivérédről, ki a jelenkori kereskedelem egyik coripheusa, sem kedves Mourret abbénkról, a ki valószínű szent. Nos hát, mért él Pascal, ki az ő nyomukban haladhatott volna, makacsul visszavonulva odvában, mint valami vén különöz félbolond?

És a midőn a fiatal leány újra tiltakozni akart, csittító kézmozdulattal befogta ajkait:

— Nem, nem! Hadd, hogy végére jussak. Tudom, hogy Pascal nem ostoba ember, s munkái nevezetesei, s hogy az orvosi akadémiára küldött dolgai a tudósok között tekintélylyé avatták. De azzal szemben, a miről én álmodoztam számára — mit nyomhat mindez a latban? Az egész város előkelőinek bizalmát, érdemrendet, nagy vagyont, minden kitüntetést, egyszóval a családi nevéhez méltó állást kellett volna nékie megszereznie. Látod, galambom, ez az, a mi panaszt fakaszt ajkamon, ő nem húzódik családjához, nem, s nem is akar hozzá tartozni. Szavamra mondom, már gyermekkorában kakukfiúnak néztem s kértem, hogy honnan származhat hozzánk, mert nem a mienk. . . . Én mindent a családomért áldoztam fel s darabokra tépetném magam annak nagyságáért és örök dicsőségéért.

Kicsiny alakját büszke tartásává egyenesítette,

mintegy magasabbnak tünt fel e nagyvárosi gyönyör és a családi hiúsága érzetében, mely életének egyetlen szenvedélye volt. A mint így felhevülve folytatá izgatott tipegését, egyszerre, mintha villanyütés érte volna, megrázkódott, midőn észrevette a földön a „Temps“-nak ama számát, melyet Pascal eldobott, miután kivágta belőle a Saccard actacsomójába helyezett ujságszeletet és a lap közepén tátongó ür látása kétségkívül mindent megfejtett előtte, mert azonnal megállott, aztán leült egy székre, mintha végre kiszimatolta volna azt, a mit tudni akart.

— Atyádat az „Époque“ igazgatójának nevezték ki — mondá hirtelen, minden átmenet nélkül.

— Igen, — mondá Clotilde nyugodt hangon, — az ujságban állt, mondta a mester.

Nyugtalan figyelemmel mérte Felicité végig, mert Saccardnak eme kineveztetése, a köztársasághoz való átpártolása előtte valami szörnyű dolognak tünt fel. A császárság bukása után újra visszamert jönni Franciaországba, bár elítélték, mint a „Banque Universelle“ volt igazgatóját, a mely bank összeomlása a kormánybukást készítette elő. Finom szövésű ármányok folytán új befolyásokra kellett, hogy szert tegyen, hogy újra gyökeret verhetett így tekintélye.

Nemcsak hogy kegyelmet kapott, de mint mozgató erő újra az ügyek élére állott, a hírlapírás központjába sodortatva, százszáлу összeköttetések bogát tartva kezében. És Felicité lelkében újra felelevenedtek azon összekocczanások, melyek Saccard és Jenő között lefolytak, kit az előbbi oly gyakran compromittált s kit most a dolgok gúnyos fordulata folytán, talán éppen ő fog pártfogolni, most, midőn az egykori minister egyszerű képviselőnél nem egyéb. Jenő ugyanis most csak arra az egyedüli szerepre szorítko-

zott, hogy bukott császár urát oly makacssággal védelmezze a parlamentben, mint a hogy anyja családjukat. Félicité még mindig vakon engedelmeskedett legidősebb fiának, kit bár lesujtott a villám, de azért sas volt. Saccard, bármit tett legyen is, szintén a szívéhez volt nőve fékezhetlen sikerszomja folytán. Azonkívül Maximera, Clotilde bátyjára is büszke volt, a ki a háboru után újra bevonult a Bois de Boulogne-uti palotájába, hol a feleségétől örökölt vagyon hasznából élt. Eszére is tért oly ember bölcsességével, a kit már velőig támadt meg a fenyegető paralysis.

— Az „Époque“ igazgatója — ismétlé Félicité, — valóságos ministeri állás. Igaz, elfelejtettem megmondani, irtam bátyádnak, rá akarom birni, hogy látogasson meg bennünket. Ez szórakoztatni fogja és jót is tesz majd neki. Aztán itt van szegény fia, Károly...

Nem folytatta. Ez is egyik vérző sebe volt, mert Károly Maximenak egy cselédtől származó, törvénytelen, hülye fia volt, még tizenhétéves korából, a ki most mint tizenötéves gyermek Plassans-ban élt, ide-oda látogatva el, mindannyiok terhére.

Félicité egy perczig várt, megjegyzést, közbeszólást remélt Clotildtól hallani, hogy oda lyukad hasson ki, a hova akart. Midőn látta, hogy ez őt nem érdekli, hanem az íróasztalon heverő papirokat szedi rendbe, egy futó pillantást vetve a karosszéken dolgozó Márhára, maga penditette meg szándokát.

— Tehát nagybátyád kívágta ezt a cikket a Temps-ból?

Clotilde nyugodtan mosolygott.

— Igen, a mester azt is actái közé sorozta. Mennyi jegyzetet hord ott össze, a születések, halálozások, az élet legkisebb esélyeiről szóló hírek mind, mind oda vándorolnak. És a mi családfánk, a mi hi-

res családfánkknak a rajza is meg van ott, a melynek gallyait hűségesen számon tartja.

Az öreg Rougonné szemei fellángoltak. Merően a fiatal leányra szegezte tekintetét.

— És te ismered ezeket az acta-csomókat?

Oh nem, nagymama, ő soh'sem beszél róluk s meg is tiltotta, hogy hozzájuk nyuljak.

De Félicité előtt ez hihetetlen volt.

— Hiszen kezeid között vannak, el kellettett hogy olvasd azokat!

Clotilde nyugodt, nyílt szívű modorában újra elmosolyodott:

— Nem, ha a mester valamitől eltílt, meg vannak az okai rá és én szót fogadok.

— Nos hát, gyermekem, kiáltá hevesen Félicité, szenvedélyétől elragadtatva, te, aki oly nagy mérvben bírod Pascal szeretetét, s kinek a szavára hallgatna, neked könnyörögnöd kellene, hogy égessen el mindent; mert ha megtalálna halni, és ezeket a rettenetes dolgokat, melyeket őriz, megtalálnák, mind meg lennének becstelenítve.

Oh, ezek az irtózatoss acta-csomók; maga előtt látta őket éjjelente, lidércznyomásaiban. Tüzes betűkben tárták azok ki családjának igaz történeteit, lelki fogyatkozásait, ama dicsőségeiknek minden visszáját, melyet holt őseivel együtt szeretett volna mindörökké eltemetni. Tudta, hogyan támadt az orvosnak az öröklési teoriáról megkezdett nagy tanulmánya óta ama gondolata, mindezeket a bizonyítékokat összetartani s hogy jutott arra a gondolatra, hogy saját családját veszi tanulmányalapul, ama tipikus esetektől meglepődötten, melyeket abban megfigyelt s melyek az általa felfedezett törvények igazságát látszottak bizonyítani. Nem volt-e ez egészen természetes kínálkozó tere

megfigyeléseinek, mely önként tárult fel előtte, s melynek minden részletét alaposan ismerhette? És a tudós nemtörődi közönyösséggel harmincz év óta a legbizalmasabb dolgokat gyűjtötte össze, mindent összegezett és osztályozott, és felállította a Rougon-Macquart családnak azt a származási fáját, melyhez e vaskos irat-csomók a bizonyítékok commentárjait nyújtották.

— Igen, igen, — folytatá Rougonné hevesen, — a tűzbe mindezen haszontalan papirokkal, melyek minket bemocskolnának!

E perczben, midőn a cseléd felemelkedett, hogy kimenjen, látva, mily fordulatot vesz a beszélgetés, Félicité hirtelen gyors mozdulattal visszatartotta:

— Nem, nem, Mártha, maradjon csak, maradjon, maga itt nem fölösleges, minthogy most a családhoz tartozik.

Aztán éles, sziszegő hangon folytatá:

— Egy halmaz hamisság az egész, pletyka, mindama hazugságok összesége, melyeket hajdani diadalaink miatt feldühödt ellenségeink reánk tajtékszottak. Gondold meg ezt, gyermekem! Ránk, apádra, anyádra, fivéredre, reám ennyi borzalmas dolgot összehordani.

— Borzalmas dolgokat, nagymama? Hogy tudod te ezt?

Pillanatra megzavarodott!

— Hadd! sejtem azt . . . Melyik családban nem fordulnak elő oly szerencsétlenségek, melyeket félre lehet magyarázni. Így mindnyájunk dédanyja, a tiszteletreméltó Dide néne, ki a te dédanyád is, nem él-e már huszonegy év óta Tulettesben, az örültek házában? Ha az Uristen egyrésről abban a kegyben részesítette őt, hogy százhet évet engedett neki elérni, másrészt azt a kegyetlen csapást mérte rá, hogy megfosztotta eszétől. Ez bizony nem szégyen! Hanem a mi

kétségbe ejti, az, hogy most azt mondják, hogy mindnyájan bolondok vagyunk. Vagy nézd, itt van Macquart nagybátyád, róla is mily sajnálatos híreket terjesztettek. Hisz nem mondom, hogy Macquart nem követett el nagy hibákat, de nem folytat-e most tisztességes életmódot kis tulettesi birtokán, alig két lépésnyire szerencsétlen dédanyánktól, a ki felett jó fiuként örködik. És most, hogy utolsó példámat hozzam fel, a te Maxime fivéred szintén nagy hibát követett el, hogy ez a szegény kis fia született egy szolgától, valamint az sem tagadható, hogy e szánandó gyermek elméje zavarodott. Sebj! De gyönyörűségedre fog-e neked szolgálni, ha elbeszéli neked, hogy unokafivéred elfajult, hogy ime, három emberöltő múlva, újra felidézi Dide nénéd sorsának rémeit, annak a szeretett asszonynak megháborodását, a kihez mi gyakran elvezetjük és a kinél ő oly jól érzi magát? Nem, nem, hisz akkor már család se léteznék több, ha mindent ily éles világításba helyeznénk és az egyiknek s másiknak az idegeit vizsgálónók? Hisz akkor undorodnunk kellene az élettől?

Clotilde hosszú fekete blouseában előtte állva, figyelmesen hallgatta szavait. Elkomolyodott, szemeit lesütötte, karjai ellankadtak. Rövid csend állt be, aztán lassan mondá:

— Ez a tudomány, nagymama.

— A tudomány, — kiáltá fel Félicité, újra fel és alá sétálva, — ugyancsak szép dolog a ti tudománytok, a mely mindent megtámad, a mi csak szent e föld kezekén. És sokkal előbbre lesznek-e majd, ha mindent ledöntöttek, ha megölik a tisztességet, megölik a családot, megölik az Uristent?

— Oh, ne mondja ezt nagyasszonyom, — szakitá őt félbe Mártha fájdalmasan, kinek korlátolt, szűk

látkörü jámborságos szíve sajgott e szavakra. — Ne mondja azt, hogy a mi urunk megöli az Uristent!

— De úgy van, te szegény leány, úgy, megöli, látjátok, vallásosság szempontjából bűn, hogy így engedjük őt elkárhozni. Becsületszavamra, ti nem szeretitek őt, ti nem szeretitek. Ti ketten, kik a hit üdvét élvezhetitek, még sem tesztek semmit, hogy ő is az igaz útra térjen. Oh, és a ti helyzetetekben inkább baltacsapásokkal vagdalnám szét azt a szekrényt, nagyszerű örmützetgyujtanék az Uristen ellen irányuló eme támadásokból, melyek abban fel vannak halmozva.

És a hatalmas szekrény elé dobbant, tűzben lobogó szemekkel mérte azt végig, mintha meg akarta volna ostromolni, kifosztani, megsemmisíteni, nyolczvanéves kiaszott csontjai tehetetlenségének ellenére. Aztán gunyoló, megvető arczkifejezéssel szólott:

— És ha még mindent megfejtene a tudományával!

Clotilde távolba vesző tekintettel elandalgott. S halk hangon, megfélekezve máskettőjükről, mintegy önmagához beszélt:

— Igaz, nem tudhat mindent. Van itt lenn e földön más is. Ez az a mi bánt, a mi miatt gyakran cizvódunk, mert nem tudok úgy mint ő a titokzatostól elvonatkozni s ez az, a mi engem a kinszenvedésig nyugtalanít . . . Itt lenn, minden a mi forrong, a mi működik, az árnyak világától való borzongásban . . . minden kikutathatatlan, ismeretlen erő . . .

Hangja fokenként halkult és érthetetlen susogássá vált.

Aztán az elkomorodó arcú Mártha is hozzászólott:

— Hátha mégis igaz, kisasszony, hogy az úr el-

kárhozik e csúf papirosok miatt. Mondja, és mi ezt így hagyjuk?

— Én, lássa, ha nekem azt mondaná, hogy dobjam le magam az emeletről, behunynám a szememet és megtenném, mert tudom, hogy mind igaz, a mit mond. De az üdvösségeért, ha tehetnék valamit, akarata ellen is megtenném. Mindenáron rákényszeríteném, mert az a gondolat, hogy nem lesz velünk a mennyországban, elviselhetetlen.

— Helyes, lányom, — hagyta jóvá Félicité, — maga legalább észszel szereti gazdáját.

Kettejük között Clotild volt, a ki még ingadozott. Mert nála a hit nem hódolt meg a dogma stricte, szigorú szabályai merevségének, és vallásos érzelme nem szentségtelenült meg a paradicsomban való reménykedéstől, annak anyagi gyönyöröket nyújtó túlvilágától, a hol az ember feltalálja az övéit. Nála a hit egy fönségesebb világ utáni vágyban nyilatkozott meg, mint ama biztos meggyőződés, hogy a mérhetetlen világ nem végződik az érzékinél, hogy van egy egész új, ismeretlen világ és ezzel is kell számolnunk. De nagyanyja és ez a buzgó már oly öreg szolgáló, meg-ingatták őt nagybátyja iránti aggódó gyöngédségében. Nem szerették-e ezek jobban, mélyebb látással és őszintébben, a kik őt minden mocsok nélkül akarták látni, menten a tudós mániájától, oly tisztán, hogy a választottak között is helyet foglalhasson? Ájtatos könyvekből szedett mondatok tünedeztek fel emlékében, a rossz szellemekkel folytatott örök harczról, a túlcsigázott küzdelmek árán megtértek dicsőségéről. Ha ő fogna hozzá ehhez a szent munkához, ha neki sikerülne őt akarata ellenére megtéríteni. S folyton fokozódó ihlet-ség fogta el természeténél fogva is kalandos hivatásokra hajló lelkét.

— Bizonyára, — mondá végre, — nagyon örülnék, ha nem törné többé a fejét ezeknek a papírdaraboknak a felhalmozásán, hanem velünk jönne a templomba.

Rougonné, látva azt, hogy már-már engedékenyebb, felkiáltott, hogy cselekedni kell és Mártha is latba vetette egész tekintélyét. Köréje bújtak, a fiatal lányt halk hangon tanították, mintha valami összeesküvést szőnének, melyből valami csodás jöttet, isteni üdv virága sarjadna fel, s az egész házat illatos mámorba borítaná.

Mily győzelem volna, ha a doctort újra kibékítenék Istenével, mily édes tudat volna aztán így együtt élni, ugyanazon hit mennyei közösségében?

— Ugyan hát mit tegyek? — kérde Clotilde, legyőzve, lefegyverzetten.

E perczen, a csend közepette, a doctor mozsártörője újra hangosabban ütötte meg a levegőt, szabályos ütemeivel. És a győzelmes Félicité, ki épen szólni akart, nyugtalanul fordítá arra fejét és egy perczig a szoba ajtajára tekintett. Aztán halkan kérde:

— Tudod hol van a szekrény kulcsa?

Clotilde nem válaszolt, csak tiltakozó mozdulattal jelezte, mennyire megveti e tervet, hogy elárulja mesterét.

— De nagy gyermek vagy! esküszöm, hogy nem veszek el semmit. Fel se forgatok semmit, csakhogy úgy-e, mert egyedül vagyunk és Pascal ebéd előtt úgy se jön ide, meggyőződhetnénk arról, mi van bennök? Csak egy szempillantásig . . . becsületemre.

A fiatal lány mozdulatlanul állt, még mindig nem egyezett bele.

— Sőt lehet talán, hogy csalódni fogok, hogy

semmi sem áll benne azokból a rossz dolgokból, melyekről én beszéltem.

Ez döntött. Clotilde odafutott a fiókhoz, kivette a kulcsot s ő maga zárta ki a szekrényt.

— Nesze, nagymama, ott állnak a csomagok.

Mártha is, a nélkül, hogy egy szót szólt volna, oda állt Pascal szobájának ajtajához, odatapasztva fülét, hogy a mozsártörő ütemes kopogását megfigyelhesse, míg Félicité izgatottságában, mintha lába gyökeret vert volna, csak az iratcsomókat nézte. Végre itt vannak előtte ezek a rettenetes acta-csomók, a melyek lidércznyomása megmérgezte életét, látja őket, hozzájuk nyúlhat, magával viheti s szenvedélyesen kinyujtva vézna testét, felágaskodott.

— Ah, nagyon magasan vannak — mondá — segíts, add le nekem azokat.

— Ezt már nem teszem, nagymama, végy egy széket.

Félicité egy széket tolt oda. Fürgén ráugrott, de még mindig nem érte el azokat. Rendkívüli erőlködéssel sikerült felágaskodnia és úgy nyult fel, hogy körmével hozzáérhetett már a nagy, erős, kék papirborítékokhoz, ujjai végigsiklottak rajtuk, összeszorultak idegesen, mintegy karmolásra meggörbülten. Egyszerre egy nagyot csattant. Egy földtani alakzat, egy márványdarab volt, mely egy alsóbb polczon hevert s melyet ledöntött. A mozsártörő azonnal elhallgatott s Mártha fojtott hangon kiáltá:

— Vigyázat, itt van!

De Félicité kétségbeesésében nem hallgatott rá, nem bocsájtotta ki kezéből a csomót, midőn Pascal hirtelen belépett. Valami szerencsétlenséget sejtett a lezuhanásban s megdermedt attól, a mit látott: anyját a széken állva, felnyujtott karokkal, míg Mártha félre-

vonult s Clotilde halotthalványan várt, a nélkül, hogy tekintetét elfordította volna. Midőn megértett mindent, maga is fehér lett, mint a vászon s rettenetes haragra lobbant.

Az öreg Rougonné különben egy perczig sem jött zavarba. Mihelyt látta, hogy kisiklott az alkalom, leugrott a székről s célzást sem tett arra, a min rajtakapták.

— Ni, te vagy! nem akartalak háborgatni! megölelni jöttem Clotildot; de most már két órája, hogy itt fecsegek, szököm is már. Otthon bizonyosan várnak s azt se tudják, hova lettem. Viszontlátásra — vasárnap.

Igen jókedvűen ment el, miután még egyet mosolygott fiára, ki némán és tisztelettel hajolt meg előtte. Mindég ez volt a szokott magatartása, melyet régóta elsajátított, nehogy vitatkozásra kerüljön a dolog, melytől azért félt, mert érezte, hogy kegyetlen és irtóztató lenne, ha kitörne. Ismerte őt, megakart neki bocsátani mindent, a tudós nagy béketűrésével, a ki megszámol az örökléssel, körülményekkel és életviszonyokkal. Aztán nem volt-e az anyja? Mert ama rémitő csapások ellenére is, melyeket kutatásai szívére mértek, nagy volt szívének családja iránti gyöngédsége.

Midőn anyja többé nem volt jelen, kitörő haragja Clotildra zúdult. Elfordította tekintetét Márttháról, rászégezte a fiatal leányra, ki még mindig nem sütötte a földre szemét, hanem hősiesen magára vállalta tetteiért való felelősséget.

— Te! te! — mondá végre.

Megfogta a karját s úgy megszorította, hogy Clotilde felkiáltott. De Clotilde továbbra is szembe nézett vele a nélkül, hogy meghajolt volna előtte, saját egyéniségének, gondolkodásmódjának és akaraterejé-

nek fékezhetlen érvényesülésével. Oly szép volt, oly ingerlő, oly karosu, oly nyulánk, fekete zubbonykájában és különösen szőke ifjúsága, nyílt homloka, finom metszésű orra, határozott hajlása állá édes, harcias bájta kölcsönözöttek ellenszegülésének.

— Te, kit én teremtettem, te, tanítványom, barátom, második énem, a kinek szívem és agyam egy részét odaadtam! Ah, igen, egészen magamnak kellett volna hogy tartsalak, nem kellett volna engednem, hogy jobbik részed elhódítsa előlem a te ostoba Istened.

— Oh, uram, ön Istent káromol! — kiáltá Mártha — ki feléjük közeledett, hogy magára vonja ura haragjának egy részét.

De Pascal észre se látszott őt venni. Számára egyedül csak Clotilde létezett. Mintha ki lett volna cserélve, oly szenvedély izzott egész lényében, hogy fehér szakállával és hajával ellentétben, arcza az ifjúságtól, a megsebzett és a kétségbeesett gyöngédség izgalmától lángolt. Még egy perczig egymás szemébe néztek, a nélkül, hogy egyik vagy másik engedett volna.

— Te! te! — ismétlé reszkető hangon.

— Igen, én. Miért szeretnélek én kevésbbé, mint te engem és miért ne igyekeznék megmenteni, ha veszélyben forogsz. Hisz te is törődöl azzal, a mit én hiszek, te is arra akarsz kényszeríteni, hogy úgy gondolkodjam, a hogy te?

Még eddig soh'se szegült így ellene.

— De te kis lány vagy, te nem tudsz még semmit!

— Nekem is ugyanaz a lelkem van s te se tudsz többet, mint én!

Elbocsájtotta karjait, téveteget mozdulattal tekintett az ég felé és aztán oly különös csend állott be, s

e csendben mégis oly komor dolgok csirája lappangott, ama hiábavaló vitatkozása, melytől mindketten tartózkodtak. Heves mozdulattal felszakította a középső ablaktáblát, mert már a nap lement és a terembe árnyak kezdtek hulldogálni. Aztán visszafordult.

Clotilde a szabad levegő és tér szükségét érezve, a nyitott ablakhoz közeledett. Az izzó parázsos megszűnt, a magasból csupán a túlhevített és halványuló égnek utolsó sugárreszketése omlott szerte és az izzó földről illatos gőzök gomolyogtak fel, megbontva az üdítő esti szellőtől. A terrasse alján a vasuti sinek és a pályaudvar első melléképületei tűntek szembe; aztán a nagy kopár pusztát áthasítva, fasor jelezte a Viorne folyását, melyen túl a saint-marthei dombok emelkedtek, olajfákkal beültetett vöröses földlépcsőzetek, melyeket száraz kőfalak tartottak és szomorú sötét fenyvesek koronáztak. Elhagyatott amphitéâtrum volt ez, a napsugaraktól porrá égetve, téglaszinűre szikkasztva, s körvonalai feketészöldön rajzolódtak az ég kékjére. Balra a Seille hegyszorosai nyíltak, hatalmas sárga kötömegeből felépítve, melyek vörösszinű földre voltak alapozva; hatalmasan állott az óriás szikla fal, merész uralkodásu várfalhoz hasonlóan; míg jobbra a lassan folydogáló Viorne völgy szádájában Plassans városának színvesztett vagy rózsaszinű cserépfedelei emelkedtek fel lépcsőzetesen, régi városrészeinek szedett-vedett összevisszaságában, melyek közül hatalmas szilek zúgó koronái meredtek az ég felé. De mindezen a Saint-Saturnin dóm tornya uralkodott, magányosan, biztatóan, az alkonyodó nap szerteömlő arányától bevonva ebben az órában.

— Istenem, — mondá lassan Clotilde, — minő gögös kell, hogy legyen az az ember, a ki azt hiszi, hogy mindenhez hozzányúlhat s mindent megösmérhet!

Pascal épen a székre állt, hogy meggyőződjék róla, vajjon egy acta-csomó sem hiányzik, aztán felvette a márványtöredéket, feltette a polczra és erősen ráfordította a kulcsot, a mit aztán zsebre vágott.

— Igen, — folytatá, — arra kell törekedni, hogy az ember mindent megösmérjen, s különösen nem szabad azon törni a fejünk, a mit nem ösmérünk s a mit kétségkívül soh'se fogunk megösmerni.

Mártha ujra közeledett Clotildhoz, hogy őt támogassa és megmutassa mennyire összetartanak. És most őt is észrevette az orvos és érezte, hogy ők egy és ugyanazon hódítási ösztönben értenek egyet. Éveken át folytatott néma, hangtalan kísérleteik után, végre kitört a nyílt háború, s a tudós látta, hogy az övéi saját eszméje ellen fordulnak s rombolással fenyegetik. Nincs iszonyubb kín, mint ha az árulást a saját házában látja maga körül az ember, ha kiforgatva, agyonbosszantva, megsemmisítve látja magát azoktól, kik szeretik s kiket viszont szeret.

Egy villanásban tünt fel előtte e rettenetes kép.

— De hisz ti mégis szerettek engem, mindketten!

Látta, hogy szemük könybe lábad és végtelen szomorúság fogta el e szép nap oly nyugodt, ábrándos alkonyatán. Életkedvéből eredő minden vidámsága, jósága fel volt dűlva.

— Oh kedvesem s te szegény lány, ti ezt az én boldogságomért teszitek, pedig mily boldogtalan életnek nézünk így elébe!

II. FEJEZET.

Másnap Clotilde már hat órakor ébren volt. Haragot tartva hajtotta volt fejét vánkosára, duzzogott. Első érzelme szorongató kéjelmetlenség volt, lappangó bánkódás és a Pascallal való kibékülés rögtöni szükségének szomja, hogy szívéről legördüljön az a nehéz teher, mely ónsulylyal nyomta.

Élénken ugrott le ágyáról s mindkét ablakának redőnyeit feltárta. A már magasan álló nap kettős aranybárddal hasította át a szoba homályát. Ezen álmatag, picziny fészekben minden mintegy harmatos volt az ifjuság párolgó illatától; a reggeli világosság friss vidámságot lehelt mindenbe, míg a fiatal lány újra felkoporodott ágya szélére s elgondolkozott; szűk hálómellényke volt csak rajta, a mely őt karcsubbá tette, hosszú lábszárait mintegy még jobban megnyújtotta, erős sugárderekeit, kerekded, habos keblét, térdeit s telt, hullámos karjait kiemelve. Nyaka, imáandó vállalai csupa habos tejszínnek látszottak, fehér selyemnek, oly simának, végtelen búbajosnak. Süldő lánykorában, tizenkettedik évétől a tizennyolczadikiig, elég sokáig tünt fel nyurga járásunak, s úgy is kúszott fel a fákra, mintha csak fiu lett volna. Azután a nem-nélküli suhanczból ily bájos, szerelmetes szűzzé fejlődött.

Révedező szemeit körüljártatta a szoba falain. Bár Soulejade az utolsó században épült, valószínűleg újra bebútorozták az első császárság alatt, mert kár-

pitja régi indiai szövet volt, tölgyfalombok koszorúival körülvett sphynx-szobrok ábráival telehintve. Valamikor e szőnyeg élénkpiros volt, de most rózsaszínűvé fakult, határozatlan rózsaszínűvé, mely narancs-sárgába játszott. A két ablak és az ágy függőnyei még megmaradtak, de megkellett azokat tisztítani, amittől meg inkább megfakultak. S valóban oly különös szép volt ez az elmosódott bibor, ez a gyenge, jóleső hajnalszín-árnyalat. Az ugyanily szövettel bevont ágy már oly régi volt, hogy más ágygyal helyettesítették, melyet a szomszéd szobából hoztak át; egy másik alacsony és igen széles, császárkorabeli ágygyal, mely tömör mahagonifából volt faragva, rézdiszítéssel csitírázva, s melynek négy sarokoszlopa ugyanoly sphynx-szobrokkal volt diszítve, mint a falszőnyeg. Különben a butorzat többi része is ehhez illő volt, egy oszlopszatos masszív ajtaju szekrény, féhérmárványlapu, körpolczos almárium, hatalmas, magas állótükör, egy egyenes lábu chaise-longue, egyenes támlájú, lantalaku székek. Hanem egy XV. Lajos-korabeli selyem viganóból készített futószőnyeg vidorrrá tette ezt a királyi ágyat, mely az ablakokkal szemközt levő fal mellett állott; egész halmaz vánkos puhává változtatta a kemény nyugágyat s két etagère, valamint egy szintén virágos, áttört selyemmel bevont asztal állottak egy fülke mélyében.

Végre Clodilde harisnyát húzott, fehér piqué fésülőköpenyket öltött magára s lábujjhegyével felkapva szürke vászonpapucsait, beszaladt öltözőszobájába, mely a másik homlokzatra nyílt. Ezt egyszerűen, kéksávos nyers házivászonnal vonatta be és nem volt abban más, mint nyers jegenyefabútorzat, tükör, két szekrény és székek.

De valóságos asszonyi kaczérság finom, természete-

tes hamva ülepedett a tárgyakra. Ez szépségével együtt fejlődve, áradt szét lényéről. Daczos, fiús természete mellett, melyből egy-egy árnyalat még meg-megmaradt, szűzies alázatosság, gyöngédség töltötte el és már szerette a vízszontszeretetet. Tény az, hogy szabadon fejlődött, soh'sem tanult többet az olvasásnál és írásnál, s maga sajátította el aztán magának elég széleskörű ismereteit azáltal, hogy nagybátyjának segített. Nem volt előre megállapított tanterve, hacsak az nem, hogy Clotilde szenvedélyesen szerette a természetrajzot, a minek következtében a férfi és nő természetrajza egész tisztán tárult fel előtte. De azért megőrizte szűzies hamvát, mint olyan gyümölcs, mit kéz még nem illett; kétségkívül a szerelem inkább ösmeretlen, vallásos sejtelmének köszönhetette ezt, ama mély nőies érzelmének, melynek folytán egész lényének odaadását megfékezte, hogy egykor felolvadva, megsemmisüljön abban a férfiban, a kit szeretni fog.

Feltűzte haját, bő vizben mosakodott, aztán türelmetlenségének engedve, nesztelen nyitotta ki szobájának ajtaját s lábujjhegyen akart áthatolni a tágas dolgozószobán. Az ablaktáblák még le voltak zárva, de már eleget látott, hogy bele ne ütődjék a bútorokba. Midőn a szoba másik végéhez ért, visszafojtott lélekzettel hallgatózva, hajolt oda az ajtóhoz. Vajjon felkelt-e már? Mit csinálhat? Tisztán kivette, hogy halk léptekkel fel és alá jár, bizonyára öltözködik. Soh'se mert abba a szobába belépni, a hol Pascal titkos munkáit végezte és a mely, mint egy szentély, zárva maradt. Szorongás fogta el arra a gondolatra, hogy Pascal itt találná, ha hirtelen kinyitná az ajtót és igen nagy zavarodottság vett rajta erőt; büszkesége is felázadna, viszont ama vágy is felébredt benne, hogy meghódolása békeáldozatát mutassa be előtte. Egy perczig

oly erős volt e kibékülési hajlam, hogy közel járt a kopogáshoz. De aztán, midőn a léptek zaja az ajtóhoz közeledett, eszeveszett futásnak indult.

Nyolcz óráig növekvő türelmetlenség izgatta őt. Minden perczen a szobáját diszitő kandallón álló óráját nézte; empire-stylü, aranyozott bronzóra volt ez, mely határkövet ábrázolt, az alvó idő pergő álomfutásait szemlélve, melyhez hozzádől a mosolygó szerelene. Rendesen nyolcz órakor lement a doctorral együtt az ebédlőbe reggelizni. Időközben gonddal felöltözködött, megfésülködött, czipőt húzott, vörös babos fehér ruháját öltve fel. Aztán, miután még egy negyedóra ideje volt, melyet valahogy agyon kellett ütnie, régi vágya után látott s fekete dolgozózubzonyára egy chantilly csipke-imitatiót varrt rá, mert nagyon is férfiasnak tartotta már azt. De a mint elütötte a nyolczat, ott hagyta a munkát s lesietett.

— Egyedül fog ma reggelizni az ebédlőben, — fogadta őt Mártha nyugodtan.

— Hogy, hogy?

— Mert az úr felhivott, s a félig nyilt ajtón át adtam be neki tojásból álló reggelijét s most újra morszalai s lombikjai között mesterkél. Nem fogjuk látni délig.

Clotilde megdöbbsent, arcza elsápadt, állva itta ki a tejét, magához vette a zsemlyéjét és a szolgálot a konyhába kísérte. Földszint az ebédlőn és a konyhán kívül nem volt egyéb, mint egy elhagyott nagy terem, melyben a burgonyakészletet szokták tartani. Azelőtt, még mikor a doctor betegeket fogadott, az volt a fogadó-terem, de már évek előtt szobájába vitték fel karosszékét és íróasztalát. Azon kívül még egy másik kis szobácska is volt, mely a konyhába nyilott, a

vén szolgáló igen tiszta, kis szobája, diófaszekrényével és fehér függönyös kolostori ágyával.

— Azt hiszed, hogy újra folyadékai készítéséhez fogott? — kérde Clotilde.

— Persze, hiszen tudja, hogy ekkor ételről és italról is megfélelkeznek.

Aztán a fiatal lány bosszúságában, halk, sóhajos panaszba tört ki:

— Oh, Istenem! oh, Istenem!

S mialatt Mártha felment, hogy Clotilde szodáját kitakarítsa, ez levette napernyőjét az előszoba fogasáról s kétségbeesésében kiment, hogy ott künn egye meg reggeli zsemlyéjét, azt se tudva, hogy délig mihez fogjon.

Tizenhét év mult azóta, hogy Pascal doctor elhatározta, miként újvárosi házát eladja s huszezer francért megvette Souleiadet. Célja az volt, hogy visszavonuljon, s több szabad levegőt s szórakozást nyujthasson a kis lánykának, kit fivére küldött Párizsból hozzá. A Souleiade a város kapui mellett fekvő, régi tekintélyes birtok volt, mely egy, az egész vidéken uralkodó dombon terült el és nagykiterjedésű szántóföldjei a folytonos eladogatás következtében, alig két hectarra apadtak, a mihez még az is hozzájárult, hogy a vasut kiépítése az utolsó művelhető földet is elnyelte. A házat magát félig lerombolta a tűzvész, a kettősszárnyu építményből csak az egyik maradt meg, egy négycsögű épületrész, „négy-csücskü“, mint a hogy azt a Provence-ban nevezik. Ot ablaka a durva rózsaszínű zsindelekkel kirakott homlokzatra nyílt és a doctor, ki a házat bútorokkal együtt vette meg, megelégedett a külső kerítésfalak kijavításával és kiépítésével, hogy háborítlan otthona legyen.

Rendes körülmények között Clotilde szenvedélye-

sen szerette ezt a magányt, ezt a szűk birodalmat, melyet öt—tíz percz alatt bejárhatott, s mely mégis magán viselte régi letűnt nagyságának nyomait. De ezen reggelen elfojtott haraggal télt el iránta. Egy perczre a terrasse szélére lépett, melynek két sarkán két százados cziprus lombja zugott, két óriási sötétzöld színű fáklya, mintegy három mértföldnyire is szét-szórva zöld sugaraikat. Onnan lejtő vezetett egészen a vasutig, száraz kőfalak támasztották a vörhenyes színű talajlépcsőzetet, melyből az utolsó szőlőtőkék is kihalnak és ez óriási lépcsőzeteken csak ritka lombozatú, olaj- és mandulafasorok verhetnek gyökeret. A hőség már fullasztó volt. Clotild hosszasan nézte az apró gyíkokat, melyek a repedezett kőtáblák között, a kaporna-bokrok rostos tincsein ide-oda futkostak. Aztán mintegy boszankodva, a tág láthatáron áthaladt a veteményes és a gyümölcsös-kerten, melynek gondozását Mártha önmagára vállalta, csak kétszer hetenként fogadva egy embert a nehezebb munkák elvégzésére. Aztán jobbra fordult, fölfelé haladt a fenyves ligetig. Kis fenyőerdő volt ez, mindaz, a mi megmaradt a hajdani gyönyörű fenyőkből, melyek valamikor az egész plateau-t beborították. De itt újra rosszul érezte magát. A száraz tűlevelek recsegték lábai alatt, az ágak fojtó gyantaillatot leheltek. A kerítésfal mellett elhaladva, elhagyta a bejáratot is, mely a Fenouillères felé vezető ösvényre nyílt, öt percznyi távolságra Plassans első házaitól és végre felért a domb csúcsára egy óriási, húsz méter sugárnyi dombtetőre, mely egy-magában elegendő volt a birtok egykori nagyságának bizonyítékául. Oh, ez az antique, kis, gömbölyű kavicokkal kövezett, a római időkre emlékeztető dombtető és ez a terjedelmes pázsit, melyet rövid és száraz arany színű fű, hosszúszerű szőnyegként borított be, minő szépen kalandozott el rajt, szaladgálva, hente-

regve vagy órák hosszán át hanyatt feküdve, midőn a határtalan égboltozaton a csillagok fel-feltünedeztek! Ujra kinyitotta ernyőjét és meglassított léptekkel haladt át a dombtetőn. Most a terasse baloldalához ért és körüljárta a birtokot. Aztán a ház mögé, a platánfák árnyékába vonult meg, melyek ezen oldalt hűvösen tartották, oda nyílt az orvos szobájának két ablaka. S Clotild felnézett, mert abban a felvillanó reményben tévedt erre, hogy látni fogja őt, de ablakai csukva maradtak s Clotild ezt durva sértésként érezte. Ekkor vette csak észre, hogy elfelejtette megenni a zsemlyéjét. S mélyebben a fák közé vonulva, idegesen beleharapott erős, ifju fogazatával.

Gyönyörű kis buvóhely volt ez a régi platán ötszög, szintén egy maradványa, a Souleiade letünt nagyságának. Ezen rengeteg törzsű óriások alá alig hatoltak fénysugarak; zölde, kiválóan kellemes hűvösség uralkodott ott a nyár forró napjaiban is. Régente valami francia kert vonult itt el, melynek csupán puszpáng szegélyei maradtak meg, ezek kétségkívül hozzá szoktak már az árnyékhoz, mert hatalmasan elbokrosodtak. Emez árnyas zugnak legnagyobb kedvessége egy kis szökőkút volt: egyszerű régi oszloptartóba beillesztett ólomcső, melyből folyton még a legnagyobb szárazságban is ujjnyi vastagságú vizsugár lövellt fel; e sugár egy nagy mohos medenczét látott el vízzel, melynek zölde köveit alig tisztították meg minden három évben egyszer. Ha a szomszédság valamennyi kútja ki is száradt, a Souleiade megtartotta a maga vízforrását, melynek a nagy platánok százéves, agg fiai voltak. Évszázadok óta nappal, éjjel ugyanazon örök természeti törvényről dalolt eme felszökő vizsugár, bugyborékoló, kristályrezgésű dallamával.

Clotilde miután egy ideig a válláig érő puszt-

páng-bokrok között barangolt, himzést hozott ki magának és lejövet a szökőkút melletti kőasztalhoz ült. Néhány kerti szék állta azt körül, mert ott itták rendszeren a délebedi fekete kávéjukat. S aztán, mintha egészen munkájába merülne el, fel se nézett többé. Mégis időről-időre bepillantani látszott a fatörzseken keresztül az izzó távolba, a parázként vakító dombtetőre, melyre csak úgy tűzött a nap. Hosszú szempillái alól tekintete az orvos ablakáig hatolt. Senki sem mutatkozott azokban, még egy árny se tévedt ki onnan. S nagy szomorúság, keserű harag ébredt benne ama elhagyatottság miatt, melybe ama megvetése taszította, melylyel a tegnapi vita óta sujtja. S ő még oly korán kelt fel ama óhajától eltelve, hogy mindjárt kibéküljön vele. Ugy hát neki az nem oly sietős, ő nem szerette, mert haragban tudott lenni vele. Lassanként elkomorodott, ellenszegülési kedve újra felébredt s elhatározta magát, hogy ő sem adja be derekát.

Tizenegy óra felé Mártha, mielőtt a villásreggelit tüzre tette volna, lejött hozzá örökös harisnyájával kezében, melyen kötögetett, mihelyt nem foglalta el a háztartási munka.

— Tudja, hogy még mindig be van zárkózva s furcsa főztjét kotyvasztja?

Clotilde vállat vont a nélkül, hogy feltekintett volna.

— Oh, kisasszony, ha elmondanám, a mit róla pletykálnak. Igaza volt Félicité asszonynak mikor azt mondta, hogy van mért pirulnia; nekem, a kit itt lát maga előtt, nekem szemembe mondták, hogy ő ölte meg az öreg Boutint, emlékszik, azt a szegény öreget, a ki a rángatókórt kapta meg s az úton meghalt.

Csend állott be. Aztán látva, hogy a fiatal lány még inkább elkomorul, ujjának gyors mozgását meg nem szüntetve, így folytatá:

— Én semmit sem értek hozzá, de engem dühbe hoz, a mit gyárt. S maga, kisasszony, maga mit se bánja ezt a kotyvasztást?

Clotild felhullámzó szenvedélyétől elragadtatva, hevesen felvetette fejét.

— Hallod, én nem akarok jobban hozzá érteni, mint te, de azt látom, hogy feje fölé keserőségek tornyosodnak. . . . Ő már nem szeret bennünket.

— Oh, kisasszony, dehogy; szeret!

— Nem, nem, nem úgy, a hogy mi szeretjük. Ha szeretne, itt lenne nálunk, a helyett, hogy ott fönn lelkét teszi tönkre, s a mi boldogságunkat veszejt el, hogy csak az egész világot megmentse.

S a két nő egyszerre nézett össze, szemeik égtek a gyöngédségtől, a féltékeny haragtól. Aztán újra a munkához fogtak, borús gondokba merülve, szóltanul.

Fent, szobájában, Pascal a legtökéletesebb örömerűjében dolgozott. Csak tizenkét évig gyakorolta tudományát, Párizsból való visszatérése napjától, addig mig Souleiadera visszavonult, s megelégedett azzal a több mint százezer franczal, a mit ez idő alatt keresett és eszélyesen elhelyezett; ezentul csak kedvencz tanulmányának szentelte magát, csak ama kis clienteláját tartva meg jó barátai köréből; kikhez soh'se vonakodott elmenni, a kiknek ezért számlát sem küldött. Ha fizették, bedobta a pénzt íróasztala fiókjába. Azt zseb-pénzül tekintette, szeszélyei és kísérletezései fedezésére, ama évjáradékán kívül, melyből megtudott élni. Nevetett különczködése ama hirein, melyet magaviseletével szerzett, csak tudományos kutatásai között érezte magát boldognak, midőn kedvencz témáival foglalkozhatott, melyeken szenvedélylyel csüggött. Sokan meglepődtek, hogy ez a tudós, az ő túlélénk képzelődéstől megrontott lángeszével Plassansban, e zugvárosban maradt, mely nem igen nyujthatta neki

kutatásaihoz a szükséges eszközöket. De ő elfogadhatóan magyarázta mindazon előnyöket, melyeket e hely nyújtott. A csöndes félreeső magányt, az öröklési teoriára vonatkozó folytonos kutatásának senki által nem gyanított terét, mely elméletén alapult kedvencz tanulmánya; mindezt megtalálta e vidéki zugban, a hol minden családot ösmert s a hol két-három nemzedéken át a legtitkosabb lelki jelenségek sem kerülhették el figyelmét. Másrészt a tenger is igen közel volt, hová majdnem minden szép időszyakban ellátogatott, hogy tanulmányozza az életet, azt a végnélküli szaporodást, melylyel a lét eme nagy kiterjedésű vizek mélyén fejlődve pezsdül s gyarapszik. S végre ott volt a plassansi kórház bonczterme, melyet majdnem csak ő látogatott egyedül s melyből már több mint husz év óta az ösmeretlen holttestek mind az ő bonczkése alá kerültek. Különben is igen szerény volt; hosszas ösmeretlenség homályába burkolta őt bátoratlan félénksége s megelégedett azzal, hogy néhány volt tanárával s néhány jó barátjával levelezhetett ama jeles értekezések érdekében, melyeket időről-időre az orvosi akadémiának küldött. Minden sikerthajhászó nagyravagyás hiányzott belőle.

Az, a mi Pascal doctort kezdetben az öröklődés tanának kutatására ösztönözte, a nemzés tanulmányozása volt.

Mint mindig, úgy most is a véletlen játszotta a főszerepet itt is, miután a viselős nők hulláinak egész sorozatát játszotta kezére, egy cholera-járvány alkalmával. Későbbben, hogy adatainak hiányosságát pótolja, a halálozásokat is tanulmánya tárgyává tette, hogy az embryo képződésnek, a fejlődő footusnak az anyaméhben napról-napra folytatott életének megismeréséhez eljusson és így aztán a legtisztább és leghatározottabb megfigyelések sorozatát állíthatta fel.

E percztől fogva a fogantatás és minden fejlődés kezdetének ingerlő titka ösztönözte lelkét a megoldásra. Miért és hogyan jó létre az új lény? Mik az élet törvényei, mindazon milliárd lényé, melyeknek összesége a világot alkotja? Nem szorítkozott többé a hullákra bonczolásait az élő emberekre terjesztette ki; a betegek körében tapasztalt állandó tények lepték meg és saját családját is megfigyelése tárgyává tette. Legtöbb tapasztalatait innen merítette aztán, hiszen a kóresetek a legszembeötlőbb teljességbe itt domborodtak ki. Ettől fogva ugyanoly mérvben, a mint a tények halmozódtak és csoportosultak jegyzeteiben az öröklődés azon általános elmélete épült fel, mely mindezeknek kulcsául szolgálhatott.

Nehéz problema volt ez, melynek megfejtésén évek óta töprengett. Két elvből indul ki, az ujalakulások és az utánzási ösztön elveiből. Az egyik elv az öröklődés elve volt, azaz a lények reproductiója a hasonlóság uralma folytán; a másik az ujalakulatok elve, azaz a lények reproductiója az eltérések folytán. Az öröklődésre nézve csak négy esetet állított fel: I. A közvetlen öröklődést: az apának és az anyának visszatükrözését a gyermek physikai és moralis természetében. II. A közvetett öröklődést: a rokonok, nagybátyák és nagynénék visszatükröződését. III. A visszafejlődő öröklődést: az ősök visszatükröződését két vagy több nemzedéknyi időközben, végre IV. a befolyások öröklődését, azaz a megelőző részesek képviselőjét olyformán, hogy egy első férfi adja meg az öröklődés színezetét, olyformán, hogy bár semmi része sincsen az átöröklődő tulajdonságokban, de előkészítője, előmunkálója a következő valódi átöröklődő fogantatásoknak. A mi az ujalakulást illeti, az nem volt szerinte más, mint az új, illetőleg ujnak látszó lény, melyben a szülők physikai és erkölcsi egyéniségei egybeolvadnak,

a nélkül, hogy az egyik vagy másik egyéniségének nyoma is találtatnék benne. Itt aztán újra fixirozta ezt a két kifejezést: öröklődés és ujalakulat s ezeket ismét két alosztályra bontotta; az öröklődésnél két esetet különböztetve meg. Az atya vagy az anya egyéniségének határozottabb vagy határozatlan kiválását az egyik vagy másik egyéni fölényét, vagy pedig a két szülő egyéniségének elegyülését. Ez utóbbi ismét három alakot ölthetett, ugymint: összeforrást, egyesülést, vagy pedig a kiválásnak ketté oszlását, a legrosszabb árnyalattól — a tökélyig. Az ujalakulatokra nézve csak egy eset volt lehetséges: a tökéletes, az ugynevezett vegytani vegyülés, melynek szabálya szerint két test egymással úgy egyesül, hogy mindegyikétől teljesen eltérő új harmadik jó létre. Ez volt az antropológiából, a zoológiából, a pomológiából és a kertészetből szerzett megfigyelései jelentékeny halmozásának az összefoglalása. A nehézség ám ott kezdődött, a hol arról volt szó, hogy ezen analysis folytán létrehívott sokszori tények fenforgásával megalkossa belőlük a synthésist, levezesse belőlük azon elméletet, mely mindennek magyarázatául szolgáljon. Itt azután a hypothesis örökké ingó talaján találta magát, melyet bár minden új felfedezés átalakít, bárha az ember szükségképeni következtetési hajlama folytán nem is tud tartózkodni attól, hogy ezen problémákra csakugyan találjon megfejtést. Mindamellet elég fenkölt volt szelleme ahhoz, hogy ezen problémát meghagyja problémának. Így ő a Darwin-elmélet bimbócskájától — a pangenésistől — Hackel perigenesiséig haladt el. Aztán felvillant agyában az az elmélet is, a melyet Weissmann volt hivatva később diadalra juttatni; megállapodott egy végtelen finom összetételű anyag, a csiraplasma eszméjénél, melynek egy része minden új lényben tartalékban marad, hogy így változatlanul

és megmásíthatlanul átadassék nemzedékről nemzedékre.

Ez látszólag mindent megmagyarázott, de minő végtelensége a titokzatosságnak maradt még hátra, a hasonlatosságok ama világában, a melyet a spermatozoide és az ovule szolgáltatnak, midőn már az emberi szem nem különböztet meg semmit, még a górcső legerősebb nagyítása mellett sem? És a mellett el volt készülve arra is, hogy elmélete egy nap összeomlik. Csak annyiban elégedett meg vele, hogy ideiglenes magyarázata volt, mely a kérdés actualis állapotára nézve kielégítette az életről való szünetlen kutatásában, melynek ősforrása, a bugygyanása előtt örökre kikutathatlannak látszott. Oh, ez az öröklés, mily forrása ez reá nézve a végtelen elmélkedéseknek! A váratlan, a csodás, nem onnan ered-e, hogy a hasonlatosság szülők és gyermekek között nem teljes, nem matematikai pontosságú? Először családja számára állította fel, a logikusan fejlesztett családfát, a hol a befolyás részességét nemzedékről-nemzedékre apai és anyai rész szerint felosztotta. De az élő valóság majdnem minden esetben meghazudtolta az elméletét. Az öröklés, a helyett hogy hasonlatosságra vezetne, nem egyéb mint törekvés a hasonlatosság felé, melyet a körülmények és a milieu megakadályoznak. Végre egy elmélethez jutott, a mit ő a sejtek koraszültsége hypothesisének nevezett.

Az élet szerinte nem egyéb, mint mozgás. Az öröklődés a tovább adott mozgás lévén, a sejtek egymásból való szaporodásukban egymást elnyomták, egymáshoz ütődtek, elhelyezkedtek, mindegyik az öröklődésre való törekvést akarva érvényesíteni; úgy, hogy eme küzdelem közepett a gyengébb sejteket elnyomták s a végeredmény alkalmával jelentékeny zavarok, s teljesen különböző szervek és szervezetek jöttek létre.

Az ujjáalakulatok, a természet folytonos alkotó és divináló ereje folytán nem innen erednek-e, nem volt ő maga is azért annyira különböző szüleitől, mert az ily befolyások esélyeinek volt kitéve? Vagy inkább az álcázott öröklődésnek tudja be ezt, melyben ő is hitt egy perczig? Mert minden családfának vannak oly gyökerei, melyek az egész emberiség főgyökeréig nyulnak, egészen az első emberig, úgy, hogy nem származhatunk egyetlen őstől, hanem mindig hasonlithatunk egy még régibb ismeretlen őstre. Mégis kételkedett az atavismusban, a közvetlen öröklődésben. Az ő véleménye az volt, a saját családjából meritett különös példák ellenére is, hogy a hasonlatosságnak két-három nemzedék folyamán a közbejött esélyek folytán ezer meg ezer lehetséges combinációt kell szükségképen eredményeznie. Szerinte tehát az öröklődés folytonos létképződés volt; egy állandó átalakulás ez átszármaztatott léttörékvésben, ez átruházott hatalomban, ebben a megrázkódtatásban, mely az anyagba életet lehel a mi tulajdonképen maga az élet. — És most a kérdések oly sokszerűsége tárult fel előtte. Van-e physikai és szellemi haladás a korszakok láncolatában? Izmosodik-e az agy, a fejlődő tudományokkal való foglalkozás folytán? Lehet-e idővel a boldogságnak és az elmebeli erőnek nagyobb tökélyére számítani? Aztán pedig speciális problémái keletkeztek. Többek között különösen egy, melynek titka fölöttébb ingerelte: hogyan fejlődik a fiu és hogyan fejlődik a leány? Nem fognak-e sohasem oda jutni, hogy tudományosan előre lássák a nemet vagy legalább magyarázatát adják? E tárgyról irt is egy nagyon érdekes értekezést, mely tömve volt oly tényekkel, melyek egészükben véve ama teljes tudatlanságra vezettek, melynek homályát még legszivósabb kutatásai sem voltak képesek eloszlatni. Kétséggönvül az öröklődés csak azért lelkesítette őt

annyira, mert homályos, széles látkörű és kifürkészhetlen volt, mint minden még gyermekkorát élő tudomány, melyben csak a képzelet uralkodik. Végre egy hosszú tanulmány a tüdősorvadás öröklődéséről felkeltette volt benne a gyógykezelő orvos ingadozó hitét és ama nemes, de oktalan reménybe lovalta magát, hogy felújítja az emberiséget.

Alapjában Pascal orvosnak egy hite volt: az életben való hite. Az élet az egyetlen isteni megnyilatkozás. Az élet az maga Isten, a nagy motor, a világegyetem lelke, és az életnek más eszköze nincs az öröklődésnél. „Az öröklődés alkotja a világot, úgy hogyha azt ösmerhetnők, hogyha azt lelánczolhatnók, hogy rendelkezessünk felette, kényünk-kedvünk szerint alkothatnók a világot. Nála, ki közelről látta a betegséget, a szenvedést és a halált, az orvos lázadó részvéte ébredt fel. Oh! ha nem lenne több beteg, nem szenvedne senki többé, s a halál legkevesebb eshetőségét ha elérnők! Arról álmodozott, hogy az egyetemes boldogságot, a tökély és üdv jövődöbéli országát úgy lehetne siettetni, hogyha az egész emberiség egészségét biztosítanák. Ha mindnyájan egészségesek, erősek és intelligensek leszünk, akkor fenséges, okos s boldog lesz minden nép. Nem alkotnak-e Indiában hét nemzedéken át egy soudrából egy brahmint, kísérletileg a legutolsó nyomorultat is a legtökéletesebb emberi típusig emelve; miként a sorvadásról irt tanulmányában azt levezette, hogy az nem öröklődhet, hanem minden tüdősorvadásos ember gyermeke magával oly elkorcsosult szervezetet hoz magával, melyben a tüdősorvadás ritka könnyűséggel fejlődik. Ő tehát arra gondolt, hogy az öröklődés folytán satnya szervezetet úgy erősítse meg, hogy az élösdieknek, vagy pedig a romboló erjedéseknek előlésére, melyeknek a szerve-

zetben való létezését már a mikrobák elmélete előtt is gyanította, a szervezetnek erőt adjon. Ebből állott tehát a probléma: erőt adni! Egyszersmind ez annyi volt, mint akaraterőt adni, a többi szervek edzése által az agy térfogatát szaporítva.

Ez időben egy régi XV. századbeli orvosi könyvet olvasva, egy gyógykezelésen akadt meg melynek czime ez volt: „A hasonszenvi gyógymód.“ Valamely beteg szerv gyógyítására elegendő volt e szerint egy juhnak, vagy egy ökörnek ugyanazt az egészséges szervét megfőzni és annak a levét aztán bevenni. Az elmélet abban állott, hasonlóval kell helyreütni a hiányokat és különösen a májbetegségeknel e könyv állítása szerint számtalan sok gyógyulás állott be. Ezen dolgozott aztán az orvos képzelete. Miért ne lehetne megkísérteni, a meggyengült, öröklő betegségben szenvedőket és regenerálni, azokat, akikből az idegvelő hiányzik. Mást se kellene tenni, mint normális és egészséges idegvelőt nyújtani nekik. Csak a főzés módszerét tartotta gyermekekesnek és azt találta ki, hogy egy mozsárban megtörje a juh-agyvelejét és gerinczvelejét és azt destillált vízzel megnedvesítve, az így nyert folyadékot szűrje át. Ezzel a folyadékkal, melyet malaga-borral kevert, kísérlétezett betegeinél, de minden jelentékeny eredmény nélkül. Ez elcsüggesztette és hirtelen az az inspirációja támadt, egy nap, midőn egy hölgynek, aki-nek májbajos kólikája volt, morphiumot fecskendezett a kis Pravaz-fecskendővel, hátha folyadékával esetleg ily bőralatti fecskendezéseket kísérlene meg? S mindjárt, a mint hazajött, magát fecskendezte be a csípőjénél, mit este és reggel megismételt. Az első, grammnyi adagok hatás nélkül maradtak, de kétszeres, háromszoros adagolás után el volt ragadtatva. Midőn egy

reggel felkelt, lábait húsz évvel fiatalabbnak érezte. Így ment fel egészen öt grammig, szabadabban lélegzett és oly világossággal és könnyűséggel dolgozott, mit már évek óta nem tapasztalt. Általános üdeség és életöröm árasztották el. Azon időtől fogva, mióta Párizsban öt grammos fecskendőt készítettett, meg volt lepelve, a betegeinél elért szerencsés eredménytől, kiket néhány nap alatt lábraállított, mintegy vibráló, ösztönös életnek új özönét ömlesztve beléjük. Módszere ugyan kuruzsló és barbár volt, még mindenféle veszélyt sejtett benne, különösen attól félt, hogy gyuladásokat okoz, ha a folyadék nem teljes tisztaságú. Aztán még azt is gyanította, hogy üdülő betegeinek erőlye részben attól a láztól származik, melyet nekik ezzel okoz. De hisz' ő csak előharczos volt, és hitte, hogy a módszer tökéletesedni fog. Nem csoda-e az is, hogy a lénákat újra lábra állítja, hogy a tüdősorvadásosokat feltámasztja és örültjeinek is szerez néhány világos órát?

A XV. század ezen alchymiai találmánya előtt a reményeknek egész új világa tárult eléje; azt hitte, hogy felfedezte az universális gyógyszert, az emberi nem gyöngeségét legyőzni hivatott életnedvet, mely minden bajnak az egyedüli oka, a megifjodásnak valószínű tudományos forrását, a mely, miután új erőt, egészséget és akaratot olt be az emberiségbe, ujjaalkotja azt, fölséges, örömteljes ujjászületéshez.

Ezen a reggelen északra fekvő szobájában, melyet a szomszédos platánok árnyéka kissé elsötétített, s mely csak vaságyával, egy mahagoni szekrénynyel és nagy íróasztalával volt bebutorozva, a melyen mozsár és mikroszkop heverték, épen egy fiola ily nedv készítését akarta befejezni végtelen gondossággal. Miután egy juhnek idegvelőjét összezúzta a mozsárban,

csak le kellett még azt önteni, hogy átpárologjon. Végre kapott is egy kis palaczk zavaros folyadékot, mely opálszínű volt s kékes színbe játszott, melyet aztán sokáig nézett a világosság felé tartva, mintha kezében tartotta volna a világot ujjaalkotó eliksírt, mely azt megmenti a további satnyulástól.

De halk kopogás és egy sürgető hang felzavarták álmodozásából.

— Nos hát, mi az? Uram, negyedegyre jár, nem akar reggelizni?

Lenn valóban várta őt a reggeli a mélységes hűvösségű teremben. Leeresztették a redőnyöket, csak is egy maradt félig felhúzva. Barátságos volt a terem, gyöngyszürke fadiszítésével, melyet kék sávok élénkítettek. Az asztal, a székek, az ebédlőszekrény, már rég egybeforrt a szoba császárkorabeli butorzatával, és a világos alapról az ó-mahagoni intensive vörös fénye jóleső élénkségekben tűnt elő. A középén függő, mindig ragyogó tiszta rézlámpa, úgy csillogott, mint valami csillag, míg a négy falon, négy nagy pastel-virágcsokor virult, szegfűkből, rózsákból, jáczintokból összeállítva.

Pascal orvos sugárzó arczczal lépett be.

— Ah, a manóba, úgy megfeledkeztem, be akartam fejezni. — Itt van ez egyszer egészen új, egészen tiszta; csodákat fog művelni.

És megmutatta a fiolát, melyet nagy lelkesedésben lehozott. — De ekkor észrevette Clotildot, ki néma komolyságba merült el. A várakozás tompa haragja egész ellenségeskedését felelevenítette, és míg reggel égett a vágytól, hogy nyakába boruljon, most mozdulatlan maradt, lelke kihűlt iránta, eltávolodott tőle.

— Jó van, mondá, anélkül, hogy jó kedvéből

vesztett volna, hát tovább duzzogunk. Jaj, de nem szép dolog ez . . . Hát nem akarod megcsodálni varázsfolyadékomat, mely a holtakat is feltámasztja?

Az asztalhoz ült, aztán Clotildenak, ki vele szemben ült, végre felelni kellett:

— Tudod, mester, — hogy én mindent bámulok rajtad. Az én óhajom most már csak az, hogy mások is bámuljanak. De szegény Boutin halála óta . . .

— Oh, kiáltott fel, a nélkül, hogy tovább engedte volna beszélni; epileptikus volt, ki egy congesticus crisisbe halt bele. Hadd, ha rossz a kedved, ne beszéljünk erről, fájdalmat okoznál nekem és ez elrontaná a napomat.

Az asztalon tojás, sonka és crème volt. Mély csend uralgott a reggelineél, mi közben Clotilde, duzzogásában is, jóízűen evett, mert jó étvágya volt. és nem volt elég kaczer, hogy elrejtse. Pascal nevetve mondá:

— A mi megnyugtat, az, hogy jó a gyomrod. Mártha adjon csak Clotildenak kenyeret.

Mint rendesen, most is ő szolgálta ki őket, nyugodt bizalmassággal nézte, hogyan esznek. Gyakran beszélgetett is velük.

— Uram, mondá, miután kenyeret metszett, a mészáros a számlát hozta, kifizessem?

Pascal feltekintett s csodálkozva nézett rá:

— Miért kérdi, nem szokott maga rendesen fizetni, anélkül, hogy tőlem kérdezné?

Valójában Mártha kezelte a pénzt.

Grandguillot úrnál, a plassansi közjegyzőnél letéteményezett tőke, évenként kerek hatezer francot jövedelmezett. Minden negyedévben az ezerötszáz franc a cseléd kezéhez került és ő rendelkezett felette a ház jóléte érdekében. Ő vásárolt és fizetett mindent a legszigorubb takarékosággal, mert fősvény volt,

a miért is folytonosan élczelődtek felette. Clotildenak, a ki igen keveset költött, nem volt külön pénze; a mi a doctort illeti, kísérletei és zsebpénze számára abból a három vagy négyezer frankból, mit még mindig keresett évente, bőven futotta. E jövedelmét ő egy külön íróasztal-fiókban gyűjtötte, hol már kis kincs halmozódott össze aranyban és bankjegyekben, melynek határozott összegét ő soh'se tudta.

— Kétségkívül uram, én fizetek, felelt a cseléd, mikor én vettem az árut; hanem most a számla igen nagy a sok velő miatt, a mit a mészáros önnek szállított.

Az orvos hevesen félbeszakította.

— Ah, mondja csak, maga is ellenem fog szegülni, maga is? Nem, nem, ez már sok lenne . . .

— Tegnap ti mindketten nagy fájdalmat okoztatok nekem és bosszankodtam, de ennek meg kell szünnie, nem akarom, hogy házam pokollá váljék. Két asszony támad ellenem és ezek az egyedüliek, kik engemet szeretnek! Tudjátok, inkább azonnal megszököm a házból.

Nem haraggal, nevetve mondta, de hangja reszketése elárulta szive nyugtalanságát és jóságos derült arczkifejezésével tette hozzá.

— Ha fél a hó végétől, lelkem, úgy mondja a mészárosnak, hogy küldje nekem külön a számlámat és ne féljen, nem kéri senki sem a magáét, a maga pénze pihenhet.

Ez czélzás volt Márthának privát vagyonára. Harmincz év alatt négyszáz frank évi fizetéssel tizenkétezer francot kuporgatott össze, a melyből csak a legszükségesebbre költekezett és ez felszaporodva,

majdnem háromszorosára, harminczezer francra nőtt a kamatokkal. Nem akarta elhelyezni Grandguillotnál, csupa szeszélyből, csupa akaratosságból, hogy pénzét elrejtse. Máshol volt elhelyezve s évjáradékokban.

— A pihenő sous-k, becsületes sous-k, — mondá Mártha komolyan, de igaza van, megmondom a mérsárosnak, hogy küldjön az úrnak külön számlát, mert e sok velő az ön konyhája és nem az enyém számára lett megrendelve.

Ez a magyarázat mosolyt csalt Clotilde ajkára, a kit a Mártha fösვნysége fölötti élczelődések rendszeren mulattattak és a reggeli kedélyesebben végződött. A doctor a platánok alatt kívánta fekete kávéját meginni, azt mondván, hogy levegőre van szüksége, miután egész délelőtt zárt szobában volt. A kávét tehát a forrás melletti kőasztalon szolgálták fel és oly kellemes volt ott az árnyékban a víz üde zengése mellett, míg köröskörül a fenyvesek, a dombtető, az egész birtok a délutáni nap hevében izzottak.

Pascal önelégültségében magával hozta az idegvelővel töltött fiolát, melyet az asztalra téve, szemlélgetett.

— Így hát, kisasszony, — folytatá duzzogó tréfálkozással, — te nem bizol az én ifjító eliksziemben, inkább a csodákban?

— Mester, — felelé Clotild, — én azt hiszem, hogy mi nem tudhatunk mindent.

Pascal türelmetlen mozdulatot tett.

— De mindent fog kelleni tudni, tudd meg hát, te kis önfejú, hogy tudományosan sohasem constatáltak egyetlen egy eltérést sem a változhatlan törvények alól, melyek a világegyetemet kormányozzák. A mai napig csak az emberi szellem szegülhetett ellenük. Találj hát valódi akaratot, vagy bárminemű alkotó

törekvést az életen kívül . . . Ebben minden benne van, nincs a világon más akarat, mint ez az erő, mely mindent életre ösztönöz, sarkal, a mindinkább fejlődő s mindinkább fenségesebb létre.

Felkelt, fönséges mozdulattal s oly szent meggyőződés dagasztotta keblét, hogy a fiatal lány reá nézett és csodálkozott, hogy fehér hajzatával is oly fiatalnak látszik.

— Akarod, hogy elmondjam neked „credomat“, minthogy azzal vádolsz, hogy én nem akarom a tiedet elfogadni. Én hiszem, hogy az emberiség jövője az ész és a tudomány fejlődésétől és haladásától függ. — Hiszem, hogy az igazságnak tudományos kutatása azon isteni eszmény, melyet az embernek maga elé kell tűzni. — Hiszem, hogy minden illusio és hiuság, kivéve ama lassanként megszerzett kincsét az igazságoknak, melyek sosem veszhetnek el többé. — Hiszem, hogy ezen igazságok mindig növekedő összege az embernek végre kiszámíthatlan hatalmat, kedélyt, sőt tán boldogságot is biztosít . . . Igen, hiszek az életnek végleges diadalában . . .! — És keze mozdulata még hatalmasabb lendítéssel szelte körül a látóhatárt, mintha ezt a lángban égő vidéket akarná tanunak felhívni, melyben minden létnek a nedve forr.

— Hisz gyermekem, a folytonos csoda maga az élet, nyisd ki szemed és nézz körül.

— Kinyitom és nem látok mindent . . . Te vagy a makacs, mester, ha nem akarod megengedni, hogy itt lenn e földön valami ösmeretlen valami is van, a mibe soh'se fogsz behatolni. Oh tudom, hogy te sokkal okosabb vagy, semhogy ezt ne tudnád. Csakhogy te nem akarsz ezzel megszámolni, te elvonatkozol az ösmeretlentől, mert kutatásaidban háborgatna . . . Te

hiába mondd, hogy mondjak le a titokzatosról, hogy az ösmerttől induljak az ösmeretlen meghódítására; én nem tudom, a titokzatos rögtön utánam indul és megzavar.

Pascal mosolyogva hallgatta, boldog volt, hogy lelkesülni látja s kezével simogatni kezdte szőke hajának fürtjeit.

— Igen, igen, tudom . . . te olyan vagy, mint a többi, nem tudsz élni illúzió és hazugság nélkül . . . Különb, hadd, mégis meg fogjuk egymást érteni. Érezd magad jól, ez az okosságnak és a boldogságnak már jó fele.

Aztán tárgyat cserélve, folytatá:

— Lássuk, te mégis el fogsz kísérni és segíteni fogsz csodatevő körutamban. Ma csőtörtők van, látogatási napom, ha a hőség kissé alább hagy, együtt megyünk el.

Clotilde eleinte vonakodott, hogy úgy lássék, mintha nem akarna, hanem végre beleegyezett, látva, hogy minő fájdalmat okozna neki ellenkezése. Rendsen el is szokta kísérni. Sokáig maradtak a platánok alatt, míg csak az orvos fel nem ment átöltözködni. Midőn újra lejött felöltőjében, mely szabályosan végig volt gombolva, széles karimájú selyemkalappal fején, megemlítette, hogy fogják be Bonhomme-t, azt a lovat, mely egy negyedszázad óta szolgálta őt látogatásaikor. De a szegény állat vakulófélben volt és szolgálataiért való háladatosságból és gyöngédségből már alig háborgatták. Ez este révedező szemekkel, köszvénytől megmerevedett lábakkal szundikált; azért is az orvos és a fiatal leány, a kik utána néztek az istállóban, fejét jobbról, balról megcsókolták, meghagyták, hogy csak nyugodjék egy köteg friss szalmán, melyet a cseléd hozott számára és elhatározták, hogy gyalog mennek.

Clotild vörös-babos fehér ruhájában maradt, csak egy nagy orgonacsokorral diszitett szalmakalapot tett fejére és bájoló volt nagy szemeivel és rózsás-tejszínü arczával, melyet a kalap széles karimája árnyalt. Midőn így sétálni ment Pascal karján, a lány ily sudáran, nyulánkon, fiatalon, a férfi így ragyogva, szakálla fehérségében, szintén sugárzó arczczal, még oly férfias erőben, hogy Clotildot felemelte; ha egy tócsa került utjukba, mindenki mosolygott rájuk, s megfordult, tekintetükkel majd elnyelve őket, oly szépek és vidorak voltak.

Ez nap, mint a plassansi kapun át a fenouille-resi uton kijutottak, egy csoport vén asszony félbeszakította a terécselést; úgy tűnt fel nekik; mintha valami ó-kori király hagyta volna el képrámáját, azon szelid és hatalmas királyok közül, kik meg sem vénülnek, kezükkel ama csodaszép gyermek vállára támaszkodva, kinek ragyogó és alázatos szépsége ép erőben tarja őket.

A Sauvaire-utczára fordultak be, hogy a Banne-utczába érjenek, midőn egy magas, barna, körülbelül harmincz éves férfi megállította őket.

— Ah, mester, ön megfeledkezett rólam, még mindig várom a tudósorvadásról való jegyzeteit.

Ez Ramond orvos volt, a ki két évvel ezelőtt telepedett le Plassansban és szép clienturát szerzett magának. Remek, mosolygó férfiasságtól ragyogó feje a nők rajongás tárgya volt és szerencséire igen nagy volt intelligenciája és igen sok az esze.

— Ni, Ramond, jó napot! . . . Korántsem, kedves barátom, nem feledkezem meg önről, ennek a kis lánynak adtam oda tegnap a jegyzetet lemásolás végett és ő még nem készítette el.

A két fiatal szivélyes bizalmassággal kezét szorított.

— Jó napot, Clotilde kisasszony.

— Jó napot, Ramond ur.

A szerencsére jó lefolyásu mellhártyagyulladás alkalmával, midőn a fiatal lány ágyban feküdt, Pascal orvos önmagában kételkedve, megkövetelte, hogy fiatal kartársa segédkezzék neki és megnyugtassa a betegség lefolyását illetőleg.

Igy fejlődött aztán közöttük ki egy neme a bizalmas pajtáságnak.

— Holnap meg lesz a jegyzet, — mondá Clotilde nevetve, — megigérem.

Ramond néhány perczig elkísérte őket a Banneutcza sarkáig, a régi városnegyed bejáratába, hova utjuk vezetett.

És úgy a mint Clotildehoz hajolt mosolyogva, lassanként növekedő titkos szerelem bontogatta szárnyát, a mely türelemmel várta azt a meghatározott órát, midőn a várva várt szárnyalásra kelhet. Különböztetve tisztelettel hallgatott Pascal orvosra, kinek munkái végtelen bámulatra ragadták.

— Nézze csak, kedves barátom, éppen most megyek Guiraudehoz, ahhoz az asszonyhoz, kinek a timár férje tüdősorvadásban halt el öt év előtt. Két gyermeket hagyott hátra: Zsófit, egy körülbelül tizenhat éves lányt, kit szerencsére négy évvel apja halála előtt elküldhettem falura, nem messze innen, egyik nénjéhez és egy fiut, Valentint, a ki most huszonegy éves lett és kit anyja konok gyöngédségében magánál akart tartani, azon rettenetes következmények ellenére is, melyekkel megfenyegettem. És most nézze, vajjon nincs-e igazam, ha azt állítom, hogy a tüdősorvadás nem öröklődő, hanem hogy a tüdősorvadásos szülők

elkorcsosult szervezetet hagynak örökbe, melyben a betegség a legkisebb fertőzés alkalmával is kifejlődik. Lássá, Valentin, ki atyjával naponként érintkezett, tüdősorvadásban szenved; míg Zsófi, ki napsugaras légben nevelkedett, kitünő egészségnek örvend.

Diadalmas nevetéssel tette hozzá:

— A mi azonban nem zárja ki azt, hogy én Valentint is meg fogom menteni, mert szemlátomást magához tér, megkövéredik, mióta beoltom. Ah, Ramond, el fog egyszer jönni, eljön az én oltásaimat megfigyelni.

A fiatal orvos mindkettőjükkel kezét szorított:

— Nem mondom, hogy nem, hisz tudja, hogy mindig az ön részén vagyok.

Midőn egyedül voltak, siettették lépteiket és azonnal a Canquoin utczába, a régi városrész legszűkebb és legsötétebb utcáinak egyikébe fordultak. A nap heve itt elvesztette erejét, itt halvány világosság, pinczeszerű hűvösség uralkodott. Ott lakott földszint Guiraude fiával, Valentinnal. Az asszony maga, egy vézna, kimerült nő, nyitott ajtót, a ki maga is vérbojlásban szenvedett. Reggeltől estig mandulákat tört egy csonttal, térdei közé szorított nagy kövön, és ez egyetlen munkából éltek meg, minthogy fiának minden munkát abba kellett hagynia. Guiraude ma mégis mosolygott, midőn meglátta az orvost; mert Valentin ép egy cotelette-t evett jó étvágygyal, a mi valóságos dőzsölés számba ment, és már hónapok óta nem fordult elő. A fiú vézna, ritka hajú és szakálu volt; viaszsárga arczából kiállottak rózsaszínű arccsontjai. Gyorsan felállott, hogy megmutassa, hogy mily derék legény. Clotilde meg is volt indulva azon fogadtatástól, melyben Pascal részesült, mint valami üdvözítő, mint valami messiás. Ezek a szegény embe-

rek kezét szorították vele, megcsókolták volna lábait, hálától ragyogó szemekkel néztek rá. Hát ő mindent tudott, hát ő maga az Űristen, hogy fel tudja támasztani a halottakat? Pascal maga is bátorítólag nevetett e kúra szemlélésére, mely ily jól indult. A beteg bizonyára még nem gyógyult fel, sőt tán az egész nem is volt más, mint valami belső, sarkantyúzós ostorcsapás. Mert ő különös izgatottnak és lázasnak találta. De hát nem ér-e az is valamit, ha csak napokat is nyerünk? Ujra beoltotta, míg Clotilde, az ablakhoz állva, hátat fordított nekik. És midőn elment, látta, hogy husz francot hagyott az asztalon. Gyakran történt meg vele, hogy ő fizette a betegeit, a helyett, hogy azok fizettek volna neki.

Még három látogatást tettek a régi városrészben, aztán az új városrészbe látogattak el egy hölgyhöz és midőn újra az utcán voltak, Pascal azt mondta:

— Tudod, ha te bátor kis lány volnál, mielőtt Lafouassé-hoz mennénk, kísétálnánk a Seguiranne-ig és meglátogatnók Zsófit nénjénél; ez örömet okozna nekem.

Csak három kilométernyi volt e távolság, és e gyönyörű időben ez igen szép séta volt. Clotilde vidáman beleegyezett. Nem duzzogott többé, hozzá simult s boldognak érezte magát, hogy karonfogva mehetett vele. Öt óra volt, és a nap aranyköntösbe burkolta az egész vidéket. De mihelyt Plassansból kimentek a Viorne jobb oldalán elterülő nagy, kopár, kiszáradt síkság egy szegeletét kellett áthasitniok.

Nemrég itt egy csatorna készült, mely arra volt hivatva, hogy ezt a szomjuságtól kihalt vidéket megöntözze, de még most ezen negyedét nem látta el vízzel; és a vörhenyes földek, a sárgás kiaszott területek, a nap izzó hevében a végtelenbe látszottak nyúlni.

Csak törpe olajfák, csenevész mandulafák látszottak itt szerte, melyeket folytonosan nyestek és szabdaltak, mert ágaik meggörbültek és elnyomorodtak a folytonos kinos szomjuság várakozásában és a szárazság ellen folytatott lázadásban. Távolban a letarlott halmokon habfoltokként fehérlettek a nyaralók, melyeket a cziprusok szabályos fekete szegélyei határoltak. S mégis, ez a fátlan, pusztá végtelenség, e sivár terület széles düllőivel élesen határozott színekbe játszott s megtartva klasszikusan szép domborulatait, bizonyos komor nagyszerűséget árult el. Az uton husz centiméter magasságban megnőtt a por; olyan volt az, mint a finomabb hó, melyet a legkisebb szellő széles felhőfátyolként eregetett füstté, és a mely fehéren porzott az út két szélén belepve a fügefákat és a bokrokat.

Clotilde úgy örült, mint a gyermek, hogy a por úgy sercegett kis lábai alatt s Pascalt napernyőjével akarta megvédeni.

— Neked a nap a szemedbe süt, jer talán ide balfelől.

De Pascal végre maga keritette hatalmába az ernyőt.

— Te nem tartod jól és ez elfáraszt . . . Különben is megérkeztünk.

Az elperzselt pusztaságon már észre is lehetett venni egy kis lombszigetet; a fáknak egy hatalmas csokrához hasonlított az. Ez volt Seguiranne az a kis birtok, hol Zsófi lakott és felnőtt, Dieudonné nagynénjénél, a cserző feleségénél. A legkisebb patak, a legpiczinyebb forrás elég volt, hogy ez a lángoló föld hatalmas növényzetre gerjedjen; sűrű lombzatok borították el, mélységes árnyéku sétányok, isteni üdéséget lehelve. A platánok, gesztenye- és szilfák erős

sudárba szöktek s csodás, zöldszinű tölgyfasorba olvadtak.

A mint a majorhoz közeledtek, egy szénagyűjtő, ki gereblyéjét otthagya, hozzájuk futott. Ez Zsófi volt, a ki megösmerte Pascalt és Clotilde-ot, illetőleg a kisasszonyt, a mint őt nevezte. Imádta őket, aztán zavarba jött, a midőn őket megpillantotta s nem tudta nekik elbeszélni mindazt a szépet, mitől szive túlradt. Bátyjához, Valentinhez hasonlított, kis természetű volt, ugyanoly kiálló arczsontokkal és szintelen hajjal; de falun, távol az atyai ház ragályozó veszélyétől, újra husosodni, izmosodni látszott, arcza megtelt, haja szinesebbé vált, lábszárai megizmosodtak, térdei megteltek.

Dieudonné néne, ki szintén szénát gyűjtött, hozzájuk szegődött, már messziről bizonyos parasztos durvasággal kiáltozva:

— Ah Pascal úr, itt önre nincs szükség, itt senki se beteg.

A doktor, ki egyszerűen azért jött, hogy ebben az egészséges látványban gyönyörködjék, szintén ily hangon felelt:

— Remélem is! De ez még nem zárja ki, hogy ez a kis szösze lány itt nekünk ne tartoznék egy-egy viaszgyertyával.

— Való igaz! És tudja is, mondja is mindennap, ha ön nem lenne, ugy oly sorsban volna, mint Valentin fivére.

— Ah, őt is megmentjük. Jobban megy már sora. Ép onnan jövök most.

Zsófi megragadta a doktor kezét, nagy könnyek csillogtak szemeiben, csak fuldokolva tudott szólni:

— Óh, Pascal úr!

Hogyan szerették! S Clotilde iránta való gyengédségében mindezt az elszórt szeretetet önmagában

érezte összegyülni. Így maradtak egy perczig csevegve, a tölgyek árnyas, üde hűsében. Aztán Plassans felé indultak, miután még egy látogatásuk volt hátra.

A két ut sarkán levő korcsmába szándékoztak, mely fehér volt a leüleplő portól. Szemben azzal egy gőzmalmot állítottak fel a Paradou-n, múlt századból való építményét használva fel e célra. Lafouasse a korcsmáros, csak csinált egy kis üzletet, mert a malommunkások oda tértek be és a parasztok oda hordták a gabnát. Vasárnap a szomszéd Artand falu lakói is el látogattak hozzá. De leütötte a kór, három év óta vándorszorgott s fádalmajkról panaszkodott, melyeket a doktor végre ataxikus bántalmak kezdetének ismert fel. De mindamellett makacsul vonakodott szolgálot fogadni, a butorokba fogózkodva, szolgált ki régi módja szerint. Ki is kürtölte aztán mindenütt, miután tizszeri beoltás után kissé lábra kapott, hogy ő már meggyógyult.

Éppen az ajtóban állott erős, magas alakja, lángvörös arczával, melyhez még vörös hajzatának tüze is hozzájárult.

— Önt várom, Pascal úr! Tudja-e, hogy tegnap két hordó bort húzhattam minden fáradság nélkül palaczkokba?

Clotilde kívül maradt egy kőpadon, míg Pascal belépett, hogy beoltsa a korcsmárost. Hallani lehetett hangjukat és ez utóbbi, ki erős izmai mellett is igen érzékeny volt a fádalmakkal szemben, panaszkodott, hogy fáj a szúrás, de végre, lehet egy kicsikét szenvedni is, hogy egészségét visszaszerezze az ember. Aztán boszankodott, erőltetni akarta a doktort, hogy fogadjon el egy pohár italt. De a kisasszony csak nem fogja megbántani azzal, hogy visszautasítsa felkinált szörpét. Asztalt vitt ki s koczintani kellett vele.

-- Egészségére, Pascal úr és most azon bugrisok egészségére, kiknek ön visszaadja a falathoz az étvágyat.

Clotilde mosolygott, visszagondolt a kotyvasztékra, melyről Mártha beszélt, és a vádra, hogy megölte vele Boutin apót. Hát nem öli meg mind a betegeit, hanem csodákat is művel orvosságával? És újra visszanyerte mesterébe vetett hitét, azt a szerelmes hevülést, mely most iránta szívében felszökött. Midőn elmentek, Clotilde újra egészen magáénak vallhatta, meghódította, rendelkezhetett vele kedve szerint.

Néhány percczel azelőtt a kőpadon ülve egy zavaros történetről álmodozott, midőn a gőzmalmot látta. Nem volt-e ezen most széntől fekete és lisztől fehér épület egykor egy szenvedélyes tragédia színhelye?

Eszébe jutott a Mártha részéről apróra elbeszélt történet, melynek részleteire sokszor maga a doctor is tett célzásokat; unokatestvérének, Serge Mouret abbénak a volt artaudi plébánosnak tragikus szerelmi kalandja, egy vad és szenvedélyes, imádandó leánnyal a ki Paradou-ban lakott.

Újra az országotra értek és Clotilde megállott, a nagy kiterjedésű, komor sikságra, a kunyhókra, a vetésekre és az ugarföldekre mutatva.

— Mester, úgy-e itt egy óriási, nagy kert volt? Nem te beszélted-e nekem el annak történetét?

Pascal e jó kimenetelű nap fölötti öröme közepezt is összerázkódott, a gyöngédségnek végtelen szomorú mosolya vonult el arcán.

— Igen, igen Paradou, végtelen nagy kertet alkotott fáival, mezőivel, szőlőivel, virágágyaival, szökőkútjaival és patakjaival, melyek a Viorneba szakadnak.

— Egy kert ez, mely már egy század óta el van hagyatva, az alvó erdei tündér kertje, a hol a természet újra uralkodó hatalommá lett. És ime látod, fáit kivágták, kinyesték, s a földet ugarrá törték, hogy darabokra szeljék és elárverezzék. A források kiszáradtak s nem maradt más vissza, mint e bűzös mocsarak . . . Ah, valahányszor erre megyek, mindig fáj a szívem.

Clotilde mégis megkoczkáztatott egy kérdést:

— Nem itt volt-e az a Paradou, a hol unokabátyám Serge és a te jó barátnőd, Albine megszerették egymást?

De nem is figyelt már többé Clotildra, mintegy magához beszélve folytatta, távolba révedező szemekkel a multakon merengve:

— Istenem! Albine. Ujra látom őt, a kert nap-sugaras fényében, mint valami illatos virágos bokré-tát, felvetett fejjel, vigságtól kaczagó kebellet, virágai között oly boldogan, vadvirágokat tűzve szőke hajába, nyakára, gyenge aranyos-barna karjaira koszorúkat fonva. — És midőn aztán ott feküdt holtan, virágai között — újra látom őt mosolyogva aludni, fehéren, összetett kezekkel, tubarózsás és jáczintos halottas pár-náján. A szerelemnek halottja volt ő és mennyire szerették ők egymást, Albine és Serge, e szerelmekbe ejtő kertben, a bűnrészes természet ölén! Mily hullámai azok a létnek, melyek minden hazug kötelék gátján át-csapnak és minő diadala ez az életnek.

Clotilde megzavarodott Pascal e heves, önma-gához intézett, tompa suttogásán és merően vizsgálta. Soh'se merte Pascal előtt azt a másik történetet emli-teni, Pascal egyetlen titkos szerelmét, melylyel va-laha egy nőt szeretett, a ki már szintén halott. Azt mondják, hogy ő gyógyította is volt, a nélkül, hogy

a körme hegyét is meg merte volna csókolni. Egész mostanáig a tanulmányok és bizonyos zárkózott félénkség elvonták őt a nőktől. De mintegy látni lehetett, hogy még felébredhetett szenvedélye, hogy szíve még túláradóan fiatal, bár a haja olyan fehér.

És ez a nő, ki meghalt, a kit siratnak . . . ?

Elhallgatott, s hangja reszketett, orczái kigyultak, anélkül, hogy tudná miért . . .

— Hát Serge nem szerette, hogy meg hagyta halni?

Pascal mintegy felébredt, s megrázkódott Clotildot maga mellett érezve oly fiatalon, tiszta lángoló szemekkel, széles karimájú kalapjától beárnyékolt arczczal. Egy árny lebbent el köztük, egy és ugyanaz a lehelet reszketteté meg mindkettőjük lelkét. Már nem lették meg egymás karjait, csak úgy mentek egymás oldalán.

— Ah, kedvesem, nagyon szép volna a világ, ha az emberek nem rontanák el a folyását. Albine meghalt és Serge most St. Eutrope plébánosa, a hol Desirée nővérével együtt él, a ki derék egy teremtés, csak szerencsére félig hülye. Ő maga egy szent, soh'sem mondtam az ellenkezőjét . . . lehet valaki gyilkos és szolgálhatja az Urat.

Aztán folytatta beszédét, elmondta az életnek vigasztalan, sivár dolgait, beszélt az utálatos és fekete lelkű emberiségről, a nélkül, hogy jószágos mosolya el-tűnt volna. Mert ő szerette az életet; ő rámutatott annak szünetlen erőfeszítéseire oly nyugodtan, bátran, mindama rossz, mindama lelket csüggesztő kinok ellenére, melyeket magába rejt. Hiába mutatkozott az élet rettenetesnek; jónak és szépnek kellett lennie, miután ahhoz oly szívós akarattal ragaszkodnak; valószínűleg ugyanez akarat a cél is, ugyanezen akarat nagy és

ösmeretlen munkájának eredménye — a vég. Bizonyára ő tudós volt, tisztán látott, s nem hitt az idillikus emberiségben, mely Kanaánban él: ellenkezőleg ő látta a bajokat, a hiányokat, kitárta őket maga előtt, fürkészte mélyüket és osztályozta azokat körülbelül harmincz év óta. És az élet iránti szenvedélye és a léterők megcsodálása elegendő volt ahhoz, hogy örökös örömök forrása legyen az számára, melyből természetesen gyöngyözik fel a felebaráti szeretet, a testvéri megindulás, a rokonszenv, melyet ki lehetett érezni az anatomus nyerseségéből, tanulmányainak színelte tárgylagosságból is.

Bah, végzé ő, utoljára fordulva a komor pusztaság felé, Paradou már nincs többé, szétmorzszolták, bemocskolták, lerombolták. De sebaj, a szőlőtöket újra beültetik, újra felsarjad a gabona, az új aratás sűrű kalászhai, és újra szeretik majd egymást az emberek — a szüret és az aratás messze idejében . . . Az élet örökös, mindig megújul . . . mindig fejlődik.

Aztán megfogta újra a leány karját, és így tértek haza, az égen lassan elhaló esti pirban, a viola és rózsaszínű alkonyatban, egymáshoz simulva, mint jó barátok. A mint így kettőjüket elhaladni látták, az ókori hatalmas és jólelkű királyt, alázatos, bájos leánykájára támaszkodva, kinek ifjúsága őt ifjúsá tette, az előváros küszöbein ülő asszonyok meghatott mosolygással néztek utánuk.

Souleiadaban Mártha leste őket. Már messziről intett nekik hívó mozdulattal. A manóba is, hát már ebédelni se fogunk! — mikor már közel voltak, így fogadta őket.

— Egy negyed órát kell várniok. Nem mertem tüzre tenni az ürüczombot.

Ők kívülről maradtak, elragadtatva a lehunyó

nap szépségétől. Az árnyékban uszó fenyvesek balzsamos, gyanta illatot leheltek, és a pirban uszó dombtetőről, a hol még egy utolsó rózsaszínű sugár haldoklott, sóhajos ködök szálltak fel. Mint valami enyhülés gyönyörlehelete, mint az egész nyugovóra térő birtoknak, a sovány mandolafáknak és a csenevész olajfáknak pihegése, a mindinkább halványodó, tiszta derűtségű, nagy égbolt alatt; a míg a ház megett elterülő platáncsoport olyan volt, mint egy fekete áthatlan árnyéktömeg, melyből a kristály rezgésű szökőkut örökös dala zendült fel.

— Nézd csak, — mondá az orvos, — Bellombre ur már megebédelt és a friss levegőre jött.

Pascal, kezeivel a szomszéd kertek egyik padján ülő, sovány, magas, hetvenéves, ránczos képű, merő tekintetű aggra mutatott, a kin igen feszesen állott a nyakkendő és a felöltő.

— Ő bölcs — mondá Clotilde — ő boldog.

Pascal tiltakozott.

— Ő? Remélem, hogy nem!

Senkit sem gyűlölt Pascal, csak Bellombre ur, ez a nyugdíjazott tanár, a ki visszavonulva élt házikójában, egyedül egy süketnéma, nálánál öregebb kerétszszel érintkezve, hozta ki Pascalt sodrából.

— Vén tűzok ő, a ki fél az élettől. Hallod-e? fél az élettől. Ha számüzte életéből az asszonyt, úgy azt csak azért tette, hogy ne kellessen neki a czipelőjét megfizetni. És nem ösmerte csak idegen emberek gyermekeit, kik neki csak szenvedést okoztak; innen eredt a gyermekek iránti gyűlölete, kikben egyebet sem látott, mint pálcázásra alkalmas anyagot. Ez az élettől, a kötelességektől, a terhektől, a fájdalmaktól és a catastropháktól való félelem. Az élettől való félelem okozza, hogy annak fájdalmaitól rettegve, vissza-

utasítjuk örömeit is. Ah látod, ez a gyávaság engem dühbe hoz, én nem tudom ezt megbocsájtani . . . Élni kell, teljesen át kell élni az egész életet és inkább a fájdalmat, csakis a fájdalmat érezni, mint gyáván lemondani. Ez a halála mindennek, a mi bennünk emberi és mi bennünk az életösztönt képviseli.

Bellombre ur ezalatt felkelt és kertjének egy fasorán lassu, nyugodt léptekkel végighaladt. Végre Clotilde, a ki őt mindig figyelemmel kísérte, megszólalt:

— A lemondásban is van öröm. Lemondani, nem élni, a titokzatosnak szentelni magát, nem volt-e ez a szentek nagy boldogsága?

— Ha nem éltek, — kiáltá Pascal, — nem is lehettek szentek.

Most érezte, hogy Clotilde újra ellene lázad, hogy ismét kivonja magát befolyása alól. A tulvilági hit nyugtalanító tudata mélyén szunnyad az élettől való félelem és az iránta való gyűlölet. Azért megtalálta újra jóságos és engesztelő mosolygását:

— Nem, nem, elég volt mára, ne veszekedjünk; szeressük egymást nagyon. Hadd abba, kérlek, Mártha hív, menjünk ebédelni.

III. FEJEZET.

Egy hónap lefolyása alatt a surlódások jobban elmérgesedtek és Clotildot főleg az bántotta, hogy Pascal kulcsesal zárja a fiókokat. Nem volt már iránta az egykori bizalommal, a mi a leányt nagyon sértette; hogyha nyitva találta volna a szekrényt, csakugyan tűzbe dobta volna az iratokat, a mire nagyanyja, Félicité, ösztökelte. — És e duzzogások megújultak, gyakran nem beszéltek két napig sem.

Egy reggel, mely az előtte való este kezdődő duzzogásra virradt, Mártha, a reggelit felszolgálva, így szólt:

— Éppen most, a mint átmentem a városház-
térén, egy idegent láttam és gondolom, hogy ráösmer-
tem. Nem csodálkoznám, ha a kisasszony fivére volna.

Pascal és Clotilde egyszerre szóltak egymáshoz.

— Bátyád, hát várta őt nagyanyád?

— Nem, nem hiszem, már több mint hat hó-
napja, hogy várja. Tudom, hogy újból irt neki, mint-
egy nyolcz nap előtt.

És Mártát faggatni kezdték.

— Bizony, uram, nem tudnám megmondani,
mert ama négy év alatt, amióta Maxime-ot utoljára
láttam, midőn nálunk időzött, Itáliába menet, igen
megváltozhatott . . . Hátulról véltem őt csak meg-
ösmerhetni . . .

A beszélgetés tovább folyt, Clotilde ezen esemény

folytán boldognak látszott, hiszen megtörte a lomha csendet és Pascal végre így szólt:

— Jól van, ha ő az, eljön és bennünket is meglátogat.

Tényleg Maxime volt. Hosszas vonakodás után, végre engedett az öreg Rougonné meghívásának, a kinek itt is egy nagy családi sebet kellett gyógyítania. Régi volt a seb és napról-napra komolyabb jellegű.

Tizenhétéves korában, annak tizenöt éve mult, Maxime-ot egy elcsábított szolgáló gyermekkel ajándékozta meg. A koránérett suhancz bolondos kalandja volt az a mi fölött apja, Saccard és mostoha anyja, Renée, kit csak fiának méltatlan választása bántott, egyszerűen nevettek. A szolgáló, Justine Megot, a szomszéd faluból származott, szintén tizenhétéves, engedelmes, szelid leányka volt, kit visszaküldtek Plas-sansba ezerkétszáz frank évi járadékkal, hogy abból nevelje fel a kis Károlyt. Három év multán férjhez ment egy külvárosi kádárhoz, Thomás Anselmus-hoz, a ki jó munkás és eszélyes fiu volt, s akit kísértésbe vitt az évi járadék. Különben az asszonyka mintaszerű magaviseletű lett, elhájjasodott, majdnem egészen kigyógyult kellemetlen öröklődéssel fenyegető régi köhögéséből, mely öröklés az iszákos ősök egész sorozatának volt betudható. Házaságukból származó két gyermeke, egy tízéves fiu és egy kis hétéves leányka, piros pozsgások voltak, csodajól érezték magukat; úgy hogy a legtiszteltebb és legboldogabb asszony lehetett volna, ha Károly nem okozott volna neki annyi galibát a családban. Tamás, az évjáradék mellett is gyűlölte a más apától származó fiut, a mi az anyjának, mint hallgató- és alázatos feleségnek titkon fájdalmat okozott. Azért bár imádta, szívesen átengedte volna az atyja családjának is.

Károly tizenöt éves korában alig látszott tizenkét évesnek és esze egy öt éves gyermek kezdetleges fokán állott. Rendkívül hasonlított Dide néne dédanyjára, a tulettes-beli örültre, finom, előkelő bájj ömlött el lényén; azon elkorcsosodott kis királyfiakhoz hasonlított, kik a családfájuknak befejezői. Halvány, hosszú hajzata koszoruzta arczát, olyan mint a selyem. Nagy, tiszta szemei semmitmondók voltak, nyugtalanító szépségét a halál árnyékolta. Sem veleje, sem szive nem lévén, olyan volt, mint egy kis gonoszhajlamu öleb, mely hizelegve dörgölődik az emberekhez. E szépsége megnyerte dédanyja, Félicité szívét, a ki tettetve, mintha benne vérére ösmerne, előbb collegiumba adta saját költségére, de hat hó múlva onnan bevallhatlan vétkek folytán kikergették. Háromszor is megmaradt makacsul a mellett, hogy neveldébe küldi, a honnan pedig mindig oly szégyenletesen kapta haza. Aztán miután absolute sem nem akart, sem nem tudott tanulni semmit, s minthogy teljesen elkorhadt, otthon kellett tartani és kézzől-kézre adták a családban. Pascal doctor, mély megilletődéssel gyógyításra gondolt és csak akkor mondott le erről a hiábavaló curáról, a midőn már majdnem egy évig magánál tartotta és félt a Clotilddal való érintkezés következményeitől. És most, hogy Károly nem volt az anyjánál, kinél most alig tartózkodott, vagy Féliciténél lehetett őt találni, vagy valamely másik rokonánál. Szépen felcziczomázva, játékszerrel elhalmozva, úgy élt, mint valami elpuhult kis herczeg, vagy egy antik, elkorcsosult dinastia utolsó sarja.

Az öreg Rougonné sokat szenvedett királyi szőke fürtü fattya miatt. Tervbe vette, a plassansi mende-mondák elkerülése czéljából, hogy atyjához, Maxime-hoz, adja Párisba. Ez is a család egyik szégyenfoltja

volt, mely így egyszerre kitörlődnek. De Maxime sokáig süket maradt e kérelmekre, folytonosan kísértette őt a rettegés, hogy nyugodt életét ez megzavarhatja. A háboru után, minthogy felesége elhalálozása folytán egyszerre gazdag ember lett, visszatért a Bois de Boulogne-uti palotájába, hogy nyugodtan, számítással élvezze vagyonát; mert a korai gyönyörök miatt okszerű félelem vett rajta erőt, ha azokra visszagon-dolt. Mindenáron el volt határozva, hogy az izgal-makat kerüli és a felelősség terheit magáról lerázza, hogy lehető sokáig bírja ki teste. Élénk fájdalmak szaggatták lábát egy idő óta, mit ő köszvényre magya-rázott, s már látta magát karszékéhez lánczolva, be-tegen. Atyjának hirtelen visszatérése Franciaor-szágba, Saccard ujra kifejtett tevékenysége, végkép megijesztették. Igen jól ösmerte ezt a milliófalót, már reszketett, ha maga körül látta sürgölődni, ezt a világfit, az ő barátságos, behizelgő, telthangu neveté-sével. Nem fogja-e az őt magát is felfalni, ha egyszer ledönti a betegség s kegyelmére lesz utalva, midőn fájdalmai meggémberítik lábait. A magánytól való félelem fogta el, a mi arra az elhatározásra bírta, hogy meglátogassa fiát. Ha aztán a gyermeket kedvesnek, okosnak és egészségesnek fogja találni, miért ne venné őt magához? Ez magányának társat adna és örököse lenne, ki őt megvédené atyjának zsákmányra leső be-avatkozásaitól. Önzése lassankint enyhült s már sze-retve, dédelgetve, védelmezve látta magát; de talán még se szánta volna rá magát erre az utazásra, ha orvosa nem küldte volna el a saintgervaisi fürdőbe. Onnan csak néhány mérföldnyi körutat kellett, hogy tegyen és aztán otthon volt. Váratlanul toppant be az öreg Rougonné asszonyhoz, azon erős elhatározással, hogy

még az este, miután kikérdezte és látta a gyermeket, elutazik.

Két óra tájban, midőn Pascal és Clotilde még a szökőkút körül a platánok alatt voltak, hova Mártha a feketekávét vitte utánuk, érkezett hozzájuk Félicité Maxime-mal.

— Édes lelkem, mily meglepetés, megérkezett fivéred!

A fiatal leány megindulva fölemelkedett, a halvány, sovány férfi láttára, akit nagynehezen ösmert csak meg. 1854-ben történt elválásuk óta, csak kétszer láthatta; először Párisban, másodszor Plassansban, de előkelő és csinos arcának emléke élénken megmaradt lelkében. — S most arcza beesett volt, hajzata megritkult, ezüst szálakkal szövődött tele. De végre fellelte vonásaiban finom, csinos fejét, lányos nyugtalanságu bájosságával, melyet a korai petyhüdség sem birt teljesen szétkuszálni.

— Mily jó színben vagy, mondá elfogulatlan hangon, megölelve nővérét.

— Persze a napon kell élni, — válaszolta Clotilde. — Oh, mily boldog vagyok, hogy láthatlak.

Pascal kémlelő orvosi tekintettel fürkészte una-kaöcscsét, aztán megölelte.

— Isten hozott öcsém . . . És látod igaza is van neki . . . a napsugárban érzi magát csak jól az ember, mint a fák.

Félicité élénken a ház felé indult. Visszajövet kiáltá:

— Károly nincs itten?

— Nincs, — mondá Clotilde. — Csak tegnap volt itt. Macquart bácsi elvitte, néhány napot Tulettesben fog tölteni.

Félicité kétségbe volt esve, abban a biztos hiedelemben sietett ide, hogy itt találja őt Pascalnál.

— Mit lehetett most tenni?

A doctor az ő szokott nyugodt modorával, azt ajánlotta, hogy irjanak a bátyónak, hozná vissza holnap reggelre. De a mikor aztán meghallotta, hogy öcsöse még minden áron tovább akar utazni a kilencz órai vonattal, a nélkül, hogy meghálna, más eszméje támadt. Elküld egy landauerért a fuvaroshoz és aztán mind a négyen elmennek Macquarthez Károlyt meglátogatni. Ez igen kedves séta is lesz. Csak három mértföldre van Plassanstól Tuillettesbe, egy óra menet, egy jövet, két óra hosszig ott maradhatnak, hogy hét órára itthon lehessenek; Mártha ezalatt elkészíti az ebédet; Maximenak elég ideje lesz megebédelni és idejekorán kiérni a vonathoz.

De Félicité izgett-mozgott, láthatólag nyugtalanította őt ez a látogatás.

— Nem biz a'! Azt hiszitek, hogy én megyek ebben a zivataros időben? Sokkal egyszerűbb volna valakit oda küldeni, a ki elhozná Károlyt.

Pascal csóválta fejét. Nem lehetett ám Károlyt úgy hazahozni, a mint ép akarták. Olyan esztelen gyermek, hogy gyakran a legkisebb szeszélyből is olyanokat szokik, mint egy zabolátlan állat. És az öreg Rougonné leszavazva, dühösen, hogy nem tudott semmit előkészíteni, végre kényteleniségből engedett, szükségét látva annak, hogy a véletlenre bizzon mindent.

— Végre, a mint akarjátok. Istenem! milyen rosszul indulnak a dolgok!

Mártha a landauerért ment és még hármát sem

ütött, a midőn a két ló a nisei ut porát verte fel, lefelé haladva a lejtőn, mely a Viorne hidjáig vezetett.

Aztán balra fordultak, két kilométer hosszú uton a befásított folyó partján haladva végig. Az ut a seillei sziklaszorosba vezetett; két óriási sziklafal közötti szűk ösvényen haladtak el, melyet az égő nap-sugarak aszuvá, aranyossá perzseltek. A sziklahasadékokban törpe-fenyők vertek gyökeret, fabozótok, alulról alig látszódva nagyobbaknak, mint a gyomos burjánok, csüngtek a mélységbe, körülrojtózva a bérczi sziklákat. Az egész villámsujtotta vidék tömkelegszerű volt, a pokolnak egy folyosója, kanyargó fordulataival, melyeken lépten-nyomon, mindegyik szakadékból vérszinű agyagföldomlások bukkantak elő; szomoru magány volt ez, melyet csak a sasok szárnycsattogása vert fel.

Félicité ajkai meg nem nyilottak, agya dolgozott, arcza elborult a gondolkodásban. Csakugyan igen tikkasztó volt a hőség, a nap halvány nagy fellegfátyol mögül szórta izzó sugarait. Pascal majdnem egyedül csevegett csak, az izzó természet iránti szenvedélyes szeretetétől áthatva, mely nézet elfogadására unszolta öcscsét. De hiába lelkesedett, s hiába utalt ama konokságra, melylyel az olajfák, a fügefák és a gyökerindák kihajtottak a sziklahasadékokból; hiába mutatta maguknak e szikláknak, a föld eme feldomborodó hatalmas tömegeinek életrepezsdülését, melyből az életnek sejtelmes leheletét érezték mintegy kiáradni. Maxime közönyös maradt, tompa félelem fogta el e vad föntségű sziklatömegek szemlélésekor, melyeknek tömegéhez viszonyítva megsemmisülni látszott. Inkább nővérére szegezte tekintetét, a ki vele szemben foglalt helyet. Az mindinkább elbájolta őt, a mint őt ily egészségesnek és boldognak látta, csinos

kerek fejével, tiszta homlokával, ilyen szép testi, lelki összhangban. Időnként tekintetök találkozott és Clotilde gyöngéden mosolygott, a mi őt felüdítette.

A sziklatorok vadsága enyhülni kezdett; a sziklafalak fokozatosan törpültek; lankás dombok között haladt a kocsi, thymián- és levendulabokrokkal bori-tott lejtők között. Még mindig a pusztán haladtak, viola és zöldszi-nü kopár földtáblák mentén, melyek felett a szellő csipős, édes illatokat csalt fel a gőzölgő földről. Aztán hirtelen az utolsó kanyarulatnál a tulettesi völgybe szállottak le, honnan hűvös források fakadtak. A háttérben facsoportokból megszakított mezők terültek el. A falu oldalvást, olajfák között feküdt és Macquart nyaralója kissé zugosan, balra volt elrejtve, deliverőn. A landauernek most arra az utra kellett rátérni, a merre az örültek háza volt, melynek fehér falait messziről észre lehetett venni.

Félicité hallgatagsága komorrá vált, mert nem szerette Macquart bátyót mutogatni. Ő is egyike volt azoknak, kinek a halála a családra nézve szabadulás lett volna. Mindannyiok dicsőségére már régóta a föld alatt kellett volna pihennie. De az makacsul ellenszegült; nyolczvanhárom évét, italtól, alkoholtól saturált testét még oly könnyedén hordozta a vén iszákos s talán éppen az ital tartotta őt fenn. Plas-sansban legendaszerű hire kelt, mint semmittevő banditának. A vénnek arról suttoztak, hogy hullák feküsz-nek közte és a Rougonok között; hogy 1851-ben a zavaros deczemberi napokban árulást követett el, ke-lepczébe osalva s rútul otthagya czinkosait, felmet-szett hassal a véres kövezeten. Későbbben, midőn ujra visszatért Franciaországba, előnyben részesítette a kis tulettesi birtokot, melyet Félicité vásárolt számára, a vérdíjul ígért zsiros hivatal mellőzésével. Azóta bő-

ségben élt; csak az volt az ambíciója, hogy birtokát kikerekítse. Folyton leste, mi cselt vethetne, s újra módot talált, hogy magának egy régóta óhajtott darab szántóföldet adasson azzal, hogy sógornőjének kezére játszott, midőn neki kellett volna Plassanst a legitimistáktól visszahódítani. Ez is egy rémes történet volt, melyet szintén suttogva mondtak el egymásnak; egy, a bolondok házából titkosan kieresztett örültről, a ki az éjszakába kirohanva, boszuját kitöltendő, saját házát gyújtotta fel, melyben négy ember oda égett. De szerencsére ezek régi történetek voltak; Macquart viszonyai rendeződtek s már nem volt többé az a nyugtalanító bandita, kitől az egész család reszketett. Nagyon becsületesnek mutatta magát, ravasz diplomacziát fejtve ki s régi modorából csak kihívó nevetését tartotta meg, mely az egész világnak fittyet látszott hányni.

— A bátyó itthon van, mondá Pascal, midőn mindjobban közeledtek.

A nyaraló azon provencei egyemeletes épületek közül való volt, melyeknek zsindelyei egészen megfakultak s falai egészen megsárgultak. A homlokzat előtt keskeny tornác huzódott, melyet lugasszerűen meggömbült ódon szederfák árnyékoltak. Itt pipázgatott nyáron a bátyó. A mint meghallotta a kocsi-zörgést, a tornác szélére könyökölt, kiegyenesítve magas termetét; tiszta, kékszövetű öltönyt viselt, fején örökös prémsapkájával, a melyet az év egyik végétől a másikig viselt.

A midőn felösmerte a látogatókat, recsegő hangon így kiáltott:

— Igazán szép társaság . . . Igen kedvesek vagytok, jertek be magatokat felüdíteni.

De Maxime jelenléte feszélyezte őt. Ki volt ő?

hogy jött ide? Aztán a hogy megnevezték neki, mindjárt félbeszakította a magyarázatokat, miket azon célból adtak neki, hogy a bonyolódott rokonságon kiigazodjék.

— Károly atyja, tudom, tudom. Saccard öcsém fia. Hitemre, a ki azt a szép parthiet csinálta, kinek a neje aztán meghalt . . .

Vizsga szemmel nézett Maximera, boldognak látszott, hogy az már harmincz évvel ránczosképü és hogy haja és szakálla őszbecsavarodik.

— Ah, bizony, — füzte hozzá, — vénülünk . . . mindannyian. Én legalább nem panaszkodhatom, én ép, erős vagyok.

És diadalmasan tekintett szét, vén derekát öntelten himbálva, izzó, vörös, mintegy meggyült arccal, mely olyan volt, mint a parázs. Hosszabb idő óta már a közönséges pálinka is annyi volt neki, mint a tiszta víz; csak még a legerősebb törkölyszesz csiklandozta meg edzett torkát s abból is olyanokat huzott, hogy teste telítve lett vele, mint a sponge. Az alkohol bőrén izzadt ki. A legkisebb leheletre, hogyha beszélt, szeszgőzőket lehelte ki szája.

— Bizonyára, úgy van, maga, bátyó, ép, erős, — mondá Pascal csodálkozva. — És bátyám nem is tett hozzá semmit, hogy ilyen legyen; igaza van hát, ha minket kinevet . . . Látja, csak egytől félek, hogy egy szép napon, ha meggyújtja pipáját, maga is meggyulad és égni kezd, mint egy tál punch.

Macquartnak hizelgett ez és hangosan nevetett.

— Tréfál, tréfál, öcsémuram! Egy pohár cognac többet ér, mint az összes pizskos orvosságai . . . És ti most mindnyájan kocczintani fogtok velem, ugy-e? Hogy mondhassátok, hogy mindnyájatokat megvendégeltetek. Ördög vigye a gonosz nyelveket . . . Van

gabnám, olajom, mandulafám, szőlőm, földem, mint ahogy egy jó módu polgárhoz illik. A nyarat elpipálom szederfáim alatt, a telet birtokom falához támaszkodva a napfényben. Ugy-e, egy ilyen bátyáért nem kell pirulni . . . Clotilde, van jó meggyepálkám, iszol-e? És te, Félicité, ugy-e, kedvesem, az ánist szereted jobban? Van nálam mindenből, mindenből . . .

Széles kézmozdulattal mondta ezt, mintha magához akarná ölelni a remetévé vált agglegény összes jólétét, míg Felicité, a kit már egy idő óta megijesztett gazdagsága felszámolásával, egy perczig sem tévesztette őt szem elől, hogy kellő időben elnémithassa.

— Köszönöm, Macquart, nem iszunk semmit, mert sietünk . . . hol van hát Károly?

— Károly, jó, jó, mindjárt. Értem, értem, a papa jött megnézni a gyereket . . . De ez bennünket nem akaszt meg, hogy ne igyunk egyet . . .

De a midőn végleg elutasították, megsértődött és gonosz nevetéssel mondá:

— Károly nincs itt, az örültek házában van az öreggel.

Aztán kivezette Maximeot a terrassera, megmutatta neki a nagy fehér épületet, melynek belső kertjei a börtönök kertjeire emlékeztettek.

— Lásd, öcsém, látod ott velünk szemközt azt a három fát? Nos hát, balra mögöttük van egy szökőkút az udvaron, menj végig a földszinten, az ötödik ablak jobbra az Dide nénié, ott van a kicsiny . . . Igen, igen, éppen most vezettem őt oda.

Ez kivételes engedély volt a felügyelőség részéről. Huszonegy év óta, mióta ott volt az asyl-ban, nem adott a vén asszony gondot az ápolónőnek. Igen csendes, szelid volt, mozdulatlan ült karosszékeben, maga elé bámulva töltötte a napot, és minthogy a gyermek

ott jól érezte magát, és ő maga érdeklődni látszott iránta, szemet hunytak a szabályzat eme áthágása miatt; ott hagyták tehát őt órákig is, képek kivagdalásával foglalkozni.

De ezen újabb akadály Félicité rossz kedvét még jobban tetézte. Boszankodott rajta, midőn Macquart azt proponálta, hogy mind az öten a kicsi keresésére induljanak.

— Minő gondolat! Menjen oda egyedül és jőjjön vissza mindjárt, nincs vesztegetni való idő!

Félicité visszafojtott haragja mulattatni látszott a bátyót és mihelyt látta, hogy ez neki kellemetlen, röhögve megmaradt mellette.

— Biz a gyermekeim, ez alkalommal meglátnók az öreg anyót, mindnyájunk anyját. Ez ellen nem lehet tiltakozni, tudjátok, mi mindnyájan tőle származunk és nem volna úri dolog részünkről, ha nem menénk be hozzá jónapot kívánni, minthogy öcsém, ki oly messziről jő, még soh'se látta őt. Én nem tagadom meg őt, nem biz a! Igaz, hogy örült, de hát egy száz éven tuli anyóka sem mindennapi látvány ám, és ez magában véve is megérdemli, hogy az ember kissé nyájas legyen iránta.

Csend állt be. Hideg borsódzott mindannyiok hátán végig. Clotilde volt, ki először kijelenté megindult hangon:

— Igaza van, bátyó, elmegyünk mind.

Félicité kénytelen volt beleegyezni. Felültek a kocsira, Macquart a kocsis mellé. Kellemetlen indulat sápasztotta el Maxime fáradt arcát és a rövid uton Pascalnál kérdezősködött Károly fia felől az apai érdeklődés kifejezésével, mely növekvő nyugtalanságot rejtett magában. Pascal, anyja parancsoló tekintetétől befolyásolva, szépitette a valót.

— Istenem! A gyermek ugyan nem valami erős lábbon áll, ezért hagyják őt szívesen a nagybátyjánál he-
teken át a szabadban szaladgálni, de nem szenved
semmi határozott bajban.

Pascal nem említette, hogy ő egy ideig abban a
reményben ringatta magát, hogy visszaadja neki agyát
és uj izmokat teremt belé ideganyagával való beoltás-
sal; de egy mindig beálló baleset akadályozta őt ebben.
Mert a legcsekélyebb szurás is vérömlést eredménye-
zett a gyermeknél, melyet csak a vérzést-csillapító kö-
telékekkel lehetett elállítani; a sejtszövetek meglazu-
lásának következménye volt ez. Vérharmat gyöngyözött
a bőre alól; hirtelen és oly bőséges orrvérzések álltak
be, hogy nem merték őt magára hagyni, mert attól fél-
tek, hogy ereinek összes vére kiömlik. És a doctor az-
zal végezte, hogy ha az észbeli tehetség lomhán mű-
ködik is nála, reméli, hogy ki fog fejlődni, élénkebb
agyműködésre alkalmat nyújtó környezetben.

A kórház elé érkeztek. Macquart, ki a doctor
szavaira hallgatott, leszállt és így szólt:

— Nagyon szelid egy kis ficzko, nagyon szelid
és aztán olyan szép, akár csak egy angyal.

Maxime még sápadtabb lett és a tikkasztó meleg
daczára vaczogott a foga; nem is kérdezősködött töb-
bet, szemügyre vette a ház tág épületeit, a különböző
osztályok kertekkel elrekesztett épületszárnyait, a
férfi- és nő-osztályt, a csendes bolondokét és az őrjön-
gök osztályát. Nagy tisztaság uralkodott e komor ma-
gány burkolt házban, melynek csendjét csak a papu-
csok csoszogása és a kulcsok csörömpölése szakította
félbe. Az öreg Macquart ösmerte mind az öröket. Kü-
lönben Pascal orvos előtt, kit néhány internált ápolá-
sával megbíztak, minden ajtó megnvilt. Átmentek egy
folyosón, befordultak az udvarra, eljutottak egy föld-

szinti szobához, melyet fehér kárpit borított s egyszerű butorzata egy ágy, egy szekrény, egy asztal, egy karosszék és két szék volt. Az ápolónőnek ugyan nem lett volna szabad egy perczre sem magára hagyni ápoltságát, de az éppen kiment. Az asztal két oldalán nem ült más, mint a karosszékében mereven maga elé bámuló örült és átellenében a gyermek, képek kivágásába elmerülve.

— Csak jöjjetek, jöjjetek bátran, — kiáltá Maquart, — nincs veszély, igen csendes.

Az őszanya, Adelaide Fouqué, kit unokái és az egész család, mely tőle származott, a Dide néne becéző melléknévvel illetett, nem emelte fel fejét a zajra. Ifjusága óta hystericus bajok zavarták lelke egyensúlyát. Heves, szenvedélyes szerelmi lángban égve, a rohamoktól rázogatva, érte el a nyolczvanhárom éves kort, midőn egy rettenetes fájdalmu, borzasztó erkölcsi csapás megfosztotta eszétől. Huszonegy év óta szünetelt nála az ész működése, hirtelen elmeegyensúly állott be, melyet nem lehetett gyógyítani. Száznegy éves korában, mint egy itt felejtett kisértet, még mindig élt, mint nyugodt örült, megcsontosodott agyvelejjével, kinél az örültség meghatározatlan időig tarthat, anélkül, hogy halált okozna. De jött a vénség és megbénította izmait. Husa az évek folyamán kiszáradt, csupán a bőr maradt meg a csontokon, olyannyira, hogy ágyából a karosszékbe kellett őt vinni. És e sárga csontváz, e kiszáradt fa, melynek csupán a kérge maradt meg, ott ült karosszékében s csak szemei éltek még hosszú, sovány arczában, melyek merően Károlyt nézték.

Clotilde kissé reszketve közeledett.

— Dide néne, eljöttünk magát meglátogatni...

Nem ismer rám? Én vagyok a dédunokája, ki gyakran jön ide magát meglátogatni.

De az örült mit sem látszott hallani. Tekintetét le nem vette a gyermekről, a ki épen egy arannyal diszitett, biborköpenyegbe burkolt kártyakirály kivágásával foglalkozott.

— Nos, öreg anyó, — mondá Macquart, — ne bolondozzál most. Ránk nézhetnél. Itt van egy ur, egy dédunokád, a ki direct azért jött Párisból, hogy téged meglátogasson.

A hang csendülésére végre Dide néne fejét megfordította. Lassan végigsiklott üres kifejezésű, szintelen szeme mind a jelenlevőkön, aztán újra Károlyon pihentette meg és az agg nő újra előbbi állapotába esett vissza. Senki sem szólt többet.

— Azon sulyos csapás óta, mely őt érte, — magyarázta Pascal orvos halkán, — ilyen az állapota. Minden értelem kihalni látszott belőle. Rendesen hallgat; gyakran azonban egész árja ömlik el ajkán az érthetetlen dadogó mondatoknak. Majd sir, majd nevet minden ok nélkül, majd oly élettelen testű, melyre már semmi se hat. És mind a mellett, — folytatá — nem merném állítani, hogy örületbe borulása éjsötét, hogy az emlékezés halvány visszfénye nem világítana lelkében... Óh! ez a szegény, agg anyja! hogy tudnám őt sajnálni, ha lelkivilága nem roncsolódott volna teljesen össze, nem halt volna végleg ki. Ah, mi mindent kellett volna elgondolnia e huszonegy év alatt, ha emlékezni tudna?

Kezével oly mozdulatot tett, mintha a rettenetes mult képeit végkép feledésbe óhajtaná elsülyeszteni. Ujra fiatalnak látta őt, nagy, nyulánk, sápadt alakját, aggódó távolságba révedező szemekkel, a midőn, mint a kertész Rougon özvegyét, a kihez csak kelletlen ment,

még a gyászév letelte előtt, Macquart, a csempésző karjaiba dobta magát, a kit nőtény-farkas szerelmével szeretett, de azért nőül még se ment hozzá. Így élt tizenöt évig egy törvényes és két törvénytelen gyermekével, eme hajsza és önkényeskedés közepette, gyakran hetekig elbarangolva és aztán lerongyoltan, összemarczangoltan újra előkerülve bujdosásából. Aztán Macquartot egy zsandár, mint egy kutyát, lelőtte és erre a nagy csapásra mintegy megdermedt; fénytelen szemekkel, halotthalvány arczczal bámult már ekkor az emberekre és visszavonult a világtól egy ódon, dülőfélben levő kunyhóba, melyet szeretője hagyott neki hátra.

Abban negyven évig élt úgy, mint egy apácza, s rettenetes ideggöröcsök gyötörték. De csak a másik csapás zuzta teljesen úgy össze, hogy az örületbe dőlt és Pascal ekkor felujította emlékében azt a rettenetes jelenetet, melynek ő is szemtanuja volt: midőn egy szegény gyermeket 1851-ben, a forradalmi mozgalmak alatt, Dide néne ölében lőtt agyon egy pisztolydurranás; így esett áldozatul a véres gyűlölet és agyarkodás viszontagságának e szegény unokája, Silvère, kit a nagyanya szeretettel magához fogadott.

Félicité ez elbeszélés közben Károlyhoz lépett, a ki képeibe úgy el volt merülve, hogy senkit sem vet észre.

— Kedves kis fiam, az az ur ottan atyád, öleld meg őt.

S e percztől fogva mindannyian Károlylyal foglalkoztak. Igen csinosan volt felöltözve, rövid zekéje, nadrágja bársonyszövetből készült, aranyzsinórzattal s kapsokkal. Arcza oly fehér volt, mint a lilium s csakugyan azon királyfiakhoz hasonlított, nagy, bágyadt szemeivel s aranyfürtös hajfodraival, a melyeket a

képek közül kivágott. A mi azonban mindannyiának szembeötlött e pillanatban, az Dide nénéhez való feltűnő hasonlatossága volt; az a hasonlatosság, mely három nemzedéket átugrott, és e százados, kiaszott arczról, ez eltompult, száraz vonásokból, e gyenge gyermekre öröklődött át; habár nagyrészt már elmosódott és a faj elkopása által, mintegy vesztett határozottságából. Ha mindkettőjét szemügyre vette az ember, úgy e gyenge gyermek halott-arczu szépségével úgy tűnt fel, mint azon nemzedék-sorozat utolsó sarja, mely ez örült halott őspanánál vette kezdetét.

Maxime lehajolt, hogy kis fia homlokát megcsokolja, de szive hideg maradt; a gyermek halotti szépsége nyugtalanította, szorongatása még nőtt ez örült-czellában, a hol e százados emberi nyomor még lélegzett.

— Mily szép vagy, én kedvesem; szeretsz-e engem kissé?

Károly ránézett, de nem értette őt meg, és képeivel kezdett babrálni.

De mindannyian mélyen megindultak. A nélkül, hogy dermedt arczkifejezése megváltozott volna, Dide néne sirásra fakadt, halott arczára életet eláruló szeméből a könnyek egész özöne pergett alá. Tekintete folyton a gyermekén csüggött, s lassan, szakadatlanul sirt . . .

Pascalt e jelenet rendkívül felizgatta. Clotilde karját megfogta s hevesen megszorította, a nélkül, hogy az értette volna miért? Azért volt-e ez, mert szeme előtt egyszerre felrajzott az egész nemzedék valódi és elváltozott elágazásainak sorozata, mely utóbbi már ez idegbeteg törzsből hajtott ki? Őt nemzedék volt e szobában képviselve, a Rougonok, a Macquartok, első

sorban Fouqué Adelaide, aztán a bátyó, a vén bandita, ő maga, Clotilde és Maxime, végül Károly. Félicité mintegy elhalt férjét képviselte. Nem volt hézag, a lánczolat a maga logikai és könyörtelen egymásutánjában kapcsolódott össze szemeik előtt. És mily hosszú évsorozatok képviselte találkozott itt össze e szálmalmas tanyán, a hol e messze távolból kísértő nyomorúság lélegzett, oly borzalmat keltve, hogy a nagy hőség daczára, mindannyian dideregtek.

— Mi bánt, mester? — kérde halkán a reszkető Clotilde.

— Semmi, semmi! — mormolta a doctor, — később majd elmondom.

Macquart, a ki egyedül tudta csak cinismusát megőrizni, haragudott a vén Didere.

— Micsoda ostobaság már ez, az embert így könybelábadva fogadni, ha ide fáradnak a látogatására? Ez nem a legszebb dolog.

Aztán Maximehoz és Károlyhoz fordult.

— Végre megláthatta fiát, öcsém. Nem kedves-e és mindezek mellett is nem válik-e becsületére?

Félicité sietett közbelépni, igen elégedetlen volt a dolgok e fordulatával, és most már csak arra ügyelt, hogy mihamarabb szabaduljanak.

— Igen, bizonyára szép gyermek és nem is oly visszamaradt, mint gondoltátok; nézd, mily ügyesek a kezei és meglásd, hogy megélénkül, ha Párisban lesz, ugy-e? Egész másképp lesz az, mint Plassansban.

— Kétségkívül, kétségkívül — mormolta Maxime. — Gondolkodom a dolog fölől.

Aztán gondolkodva folytatá:

— Megértettek, most csak látogatására jöttem, és nem tudom magammal vinni, miután egy hónapot orvosom tanácsára Saint-Gervaise-ben töltök; ha

visszatérek Párisba, meggondolom a dolgot és írni fogok önöknek.

És aztán órájára nézett s felkiáltott:

— Ördögbe is; már félhatra. Tudják, hogy a világ minden kincseért sem mulasztom el a kilencz-órai vonatot.

— Igen, igen, menjünk — mondá Félicité — itt nincs több dolgunk.

Macquart hiába igyekezett őket sokféle történeteivel visszatartani, hiába kezdte mesélni, hogy hogy volt, midőn Dide néne még beszédes volt; hiába esküdözött, hogy egy nap azzal fogadta, hogy egy ifjúkori románczot énekelt el neki. Különben nincs a kocsira szükség — folytatá — ő a gyermeket gyalog is visszaviheti, ha még Dide nénénél hagyják.

— Öleld meg apád, kicsim, miután nem lehet tudni, hogy mikor vagy egyáltalán látjátok-e egymást.

Hamaros és közönyös mozdulattal Károly fel-emelte fejét és Maxime zavarosan még egy csókot lehelt homlokára.

— Légy jó és okos, fiam, és szeress engem egy kicsit.

— Menjünk, menjünk, nincs vesztegetni való időnk — ismétlé Félicité.

De ekkor belépett az ápolónő, kövér, erős leány volt az, a ki különösen az örültek ápolására volt alkalmazva. Reggel ő emelte ki Didet ágyából és este ő fektette vissza, ő etette, itatta, mint egy kis gyermeket. Pascal orvossal rögtönösen beszélgetésbe merült, a ki őt kikérdezte. Egyike volt az a legkedvesebb álmainak, hogy az örülteket befecskendezés által meggyógyítsa. Miután azoknál az agy volt rendellenes, miért ne használna ellene az akarat és ellenálló képességet fokozó agyvelő-anyag, hogy annak hiányait pó-

tolja, gyógyítsa? Egy pillanatig arra is gondolt, hogy e gyógymódját öreg dédanyján is megkísérelje; de aztán aggodalmai támadtak, bizonyos szent borzalom fogta el, egészen eltekintve attól, hogy ez agg kor örülete a teljesség és feltarthatlanság jellegével birt. De más kísérleti tárgyat is választott magának, egy kalaposmestert, Sarteur-t, a ki egy év óta volt itt ez asylumban; maga jött oda azon könyörgő kéréssel, hogy zárják el és óvják meg őt a bűntény elkövetésétől. Rohamainál ölési vágyak fogták el, úgy hogy az elsőt, ki elébe került volna, megrohanni szándékozott. Kis ember volt, gesztenyeszinű hajjal, ellapuló homlokkal, madár-arczczal, rövid állal, hosszú orral és balarcza duzzadtabb volt a jobbénál, a mint ezt tisztán ki lehetett venni. És az orvos ennél a tulizgatott embernél bámulatos eredményeket ért el és már egy hó óta nem voltak rohamai. Éppen azt válaszolta az ápolónő Pascal kérdésére, hogy a beteg nyugodt, nincsenek ölési vágyai és mind jobban és jobban érzi magát.

— Hallod, Clotilde? — kérdé Pascal elragadtatva. — Ma nincs időm őt meglátogatni, de holnap visszajövök. Holnap látogatási napom van. Ah, ha meg merném tenni, ha még ő is fiatal lenne . . .

Tekintete Dide nénére siklott. De Clotilde, ki lelkesültségén nevetett, szeliden közbeveté:

— Nem, nem, mester, te az életet nem tudod újra felébreszteni. Jer, menjünk, ugyanis már utolsónak maradtunk.

Igaza is volt, a többiek már mind elmentek. Macquart közönséges, gunyolódó arczkifejezésével csufondárosan nézett a gyorsan távozó Félicité és Maxime után. És Dide néne, az elfelejtett, ijesztő dermedtségében mozdulatlan ülve maradt, csak szemeit függeszté

ujra Károly élettelen, halvány arczára, melyet királyi, arany hajdisze koronázott.

A visszatérés igen kedélytelen volt. A földből felözönlő forróságban, a landauer nehezen haladt.

A zivatarral terhes égről, a borulat rézszínű, szürkeveres felhők árnyékaival sötétlett a földre. Eleinte még váltottak néhány szót, de aztán, midőn a Scille-szorost elérték, a félelmetes sziklák fenyegető tömegének hatása alatt a társalgás szünetelt, amint a falak mindinkább egymásra dőlni látszottak a szűkülő torkolatban. Nem tűnt-e úgy fel, mintha itt vége lenne a földnek? Nem egy ösmeretlen örvény szádája tátongott-e fel előttünk? Nem hallották-e annak rejtelmes dörgését . . . Egy sas keringett czikkázva, épen hangosat sikoltozva fejük felett. De aztán lefelé érkeztek, a Viorne partja mentén haladt a kocsi, midőn Félicité minden átmenet nélkül, mintha megkezdett beszélgetést folytatna tovább, újra beszédre kerekedett.

— Te neked, Maxime, nem kell az anya vonakodásától félned. Károlyt ugyan nagyon szereti, de okos asszony és megérti, hogy a gyermek érdeke, ha magaddal viszed. De különben is megmondom neked, hogy a kicsiny nem valami boldog nála, miután férje saját fiát és leányát előnyben részesíti. A mint hogy ez természetes is. Teneked végre ezt is meg kell tudni.

És aztán tovább folytatta a beszédet, miután Maxime-ot kötelező ígéretre akarta bírni. Plassans-ig mindig beszélt, de aztán egyszerre, midőn a kocsi az elővárosba ért, felkiáltott:

— De nézd, ép ott van az anyja. Az a szőke asszony az ajtóban.

Egy nyerges-üzlet ajtajában állott, mely előtt nyereg és zabolaszerszám függött. Justine ép kiült

egy székre, hogy friss levegőt szivjon, és kötött, míg kis fia és leánya előtte a porban játszadoztak és háta mögött, az üzlet mélyén, férjét, Tamást lehetett látni, egy erős, barnaarczu embert, a ki egy nyeret szabott ki.

Maxime felnézett már minden indulat nélkül, egyszerű kíváncsiságból. Igen elcsodálkozott, midőn ezt a derék, 32 éves asszonyt meglátta, oly okos nyárs-polgárias külsejével, melyen már nem látszott meg, hogy ez volt valamikor az a dévaj, szenvedélyes leány, a kivel ő a megismerés gyümölcseivel élvezte együtt az első szerelem kését, midőn mindketten a tizenhetedik év boldog korszakának küszöbét alig lépték még át. Talán csak szíve szorult el neki, e kiált embernek, midőn a lányt még most oly szép, vitor, életerősen látta viszont, mint asszonyt.

— Soh'sem ösmertem volna fel — mondá ő.

És a landauer, a mely mindig továbbhaladt, befordult a Rue de Rome-ba.

Justine eltűnt az alkonyat sápadt fényében, Tamás . . . mind . . . a gyermekek . . . és a bolt . . .

Souleiadeban már terítve volt. Mártha a Viorne-ból angolnát kapott és nyulpecsenye volt ebédre, azonkívül ürü-czomb. Éppen hetet ütött, tehát elég idejük volt, hogy nyugodtan étkezhessenek.

— Ne aggódj — ismétlé Pascal öcscséhez fordulva, — kikisérünk a vonathoz, csak tíz percznyire van innen. Miután podgyászod feladtad, csak jegyet kell váltani és felugorhatsz a vonatra.

Midőn aztán Pascal Clotilde-dal a lépcsőházban találkozott, a hol az kalapját és napernyőjét akasztotta szegre, halk hangon így szólt hozzá:

— Tudod-e, hogy bátyád nyugtalanít engem?

— Miért?

— Szorgosan megfigyeltem, járása egy cseppet sem tetszik nekem. Engem még éleslátásom sohasem csalt meg. Hogy röviden tudassam veled, a bénulás vár fivéredre.

Clotilde halotthalvány lett és ismétlé:

— Ataxia!

Iszonyu kép villant fel agyában, egy szomszédjuk jutott eszébe, ki fiatal ember volt még és tiz évig kellett hogy szolgálja kocsikáztassa, mint a hogy ő saját szemeivel látta. Nem volt-e ez a legkegyetlenebb baj, ez a bénaság, ez a lesujtó fejszeccsapás, mely az élet az élettől egy csapással elszakítja?

— De — mondá aggódva — ő csak csuzos bántalmakról panaszkodik.

Pascal erre csak vállat vont és ujját hallgatás jeléül ajkára tévé. Az ebédlőbe ment, hol már Maxime és Félicité együtt voltak.

Az ebéd igen kellemesen telt el. A hirtelen nyugtalanság, mely Clotilde szívébe fészkelődött, egyszerre gyengédségre lágyította fivére iránt. A legszeretetre méltóbban gondoskodott róla s rákényszerítette a legjobb falatokat. Kétszer is visszahívta a tállal Mártát, a ki igen gyorsan szedett le az asztalról és Maxime mindjobban beleszeretett az ő jó, okos, egészséges nővérébe, a ki őt kecsességével és hízogó modorának bájjával egész elbűvölte. Ugy megnyerte Clotilde maga számára Maxime-ot, hogy lassan-lassan valami határozatlan terv öltött alakot agyában. Miután Károly fia szépségével úgy elriasztotta őt s úgy elidegenítette tőle előkelő kinézésű, beteges, gyengeelméjű lénye, miért ne vette volna magához Clotilde nővérét? Bár a gondolat, hogy női lényt vegyen házához, félelemmel töltötte el, miután oly ifjan aláásták már gyönyörbe fulladt ifjúságát, de Clotilde úgy tűnt fel előtte e

perczben, mint valami gondos, szerető anyja. Aztán, ha egy tisztességet parancsoló nő volna a háznál, mily sok mindent megváltoztatna ez ott? Atyja legalább nem merne többé fiatal leányokat házához hozni, hogy tönkretegye egészségét és egy csapással magához ragadhassa vagyonát. Atyjától való félelme és a gyűlölet végre elhatározásra birták.

— Nem akarsz-e férjhezmenni — kérdé végre tőle, hogy a talajt kikémlelje.

A fiatal leány nevetni kezdett:

— Oh, ez nem olyan sietős.

Aztán szeszélyes negélyezéssel tette hozzá, Pascalra tekintve, ki fejét felemelte:

— Lehet-e ezt tudni? Nem fogok én soh'se férjhezmenni.

De Félicité ellene beszélt. Midőn látta, hogy Clotilde oly szorosan ragaszkodik a doctorhoz, gyakran óhajtotta unokája férjhezmenetelét. Pascal szabaddá válnék és fiát egyedül nem hagyhatná, azután elkese-redésében újra neki engedné át a hatalmat, hogy ő legyen a helyzet ura. Magát Pascalt hívta segítségül, hogy nincsen-e neki igaza, s hogy nem rendeltetése-e a nőnek, hogy férjhez menjen s nem természetellenes dolog-e vén leánynak maradni?

— Igen, igen, — férjhez kell menni; sokkal okosabb, semhogy férjhez ne menjen! . . .

— Bah, — veté közbe Maxime — de csakugyan helyesen fog-e cselekdni? Talán szerencsétlen lesz általa, hisz oly sok a rossz házasság.

S aztán elhatározással folytatá:

— Nem tudod, Clotilde, mihez fogj? Nos, megmondom neked: Jer velem Párisba és ott velem együtt fogsz élni . . . Meggondoltam . . . Hogy az én egészségi állapotom mellett egy gyermeket vegyek gondjaim

alá, az aggaszt. Nem vagyok én magam is gyermek, oly beteg ember, kit ápolni kell? Te fogsz ápolni, te leszel majd segítségemre, ha csontjaim megtagadják a szolgálatot.

Hangja a megindultságtól reszketett, saját nyomorusága indította meg így. Láttá magát, mint beteget és őt mint irgalmas nővérét ágya körül és úgy vélte, ha beleegyezik, hogy férjhez nem megy, úgy reáhagyja vagyonát, nehogy apja kerítse azt kézre. Az egyedül-lét rettegése és a beteg-ápolónő szükségérzete, hangjának sajátságos, szivetrázó rezgést kölcsönöztek.

— Részedről ez mindenestre nagylelkűség volna és nem volna okod azt soha megbánni.

Mártha, ki éppen az ürüczombot hozta az asztalra, szíve mélyéig meg volt hatva és az ajánlat igen nagy csodálkozást keltett az asztalnál. Félicité volt az első, ki azt helyeselte, miután érezte, hogy Clotilde eltávozása terveire nézve igen előnyös volna. A fiatal leányt igen élesen szemügyre vette, a ki még mindig némán, messzekalandozó lélekkel ült ottan, míg a doctor igen halványan leste Clotilde válaszát.

— Ó, kedves bátyám, kedves bátyám! — dadogta a szegény leány zavarodottan, miután eleinte nem tudott mit mondani.

Erre aztán a nagymama is beleegyedett:

— És ez minden, a mit mondani tudsz? Hisz oly jó dolog az, a mit a bátyád ajánl. Ha most fél Károlyt magához venni, úgy elmehetsz te vele és később aztán a gyermekeket is elküldhetjük. Valóban, ez igen pompás dolog. Bátyád irgalmas szivedre utal. Pascal, nem tartozik-e ő most feleletet adni?

A doctor csak nehezen tudta önuralmát visszanyerni. De érezni lehetett, hogy fagyos borzongás fogta el, lassan beszélt:

— Én ismétlem, hogy Clotilde okos leány és ha ez ajánlatot el kell fogadnia, úgy el fogja azt fogadni.

Kétségbesésében a lány fellázadt e feleletre.

— Mester, hát el akarsz küldeni! . . . Bizonyára Maxime igen jó és én szívem mélyéből hálát érzek iránta. De mindent elhagyjak, a mi engem szeretetvesz körül és mindent, a mit én eddig oly forrón szerettem!

Önkívületében oly mozdulatot tett, mintha körülötte minden élő lényt, mintha az egész Souleiadot magához akarta volna örökre ölelni.

— És — folytatá Pascal, élesen rászégezve szemét — és ha Maxime-nak csakugyan nagyon szüksége volna rád?

Clotilde szemei könybe lábadtak és egy pillanatra hevesen megrázkódott, mert egyedül ő értette őt meg. A kegyetlen jelenet újra felvillant előtte, Maxime-ot látta bénán, toló-kocsiban, mint egykori volt szomszédját. De szenvedélyes megindultságát megfékezte. Hát csakugyan volt-e neki fivére iránt kötelezettsége, a ki tizenöt évig idegen volt irányában? Nem inkább ott voltak kötelezettségei, hova szíve vonzotta?

— Halld, Maxime, hagyj nékem is időt a megfontolásra. Én a dolog felől gondolkozni fogok . . . De légy meggyőződve, hogy én igen hálás vagyok irányodban. És ha egy nap csakugyan szükséged lesz reám, úgy minden meggondolás nélkül elhatározom rá magamat.

Többet nem lehetett tőle kicsikarni. Félicité egészen kimerült lázas izgatottsága folytán, melylyel minden lehető eszközt megmozdított és a doctor úgy tette magát, mintha Clotilde csakugyan beleegyezett volna; míg Mártha, ki a crême-t hozta be, nem palástolta el megglepetését a dolgok ilyen fordulatán. Mily

Iszonyu gondolat, hogy a kisasszonyt innen elvigyék! Hisz a doctor szomorúságában meghalna, ha úgy egyedül kellene maradnia. Az ebéd bevégezése e körülmény következtében igen elhúzódott. Még a dessert-nél voltak, midőn már félkilenczre járt. Maxime már nyugtalankodott, izgett-mozgott és meg akarta bontani az asztalt.

A vasuton, hova mindannyian elkisérték, Maxime még egyszer megölelte Clotildot — utóljára.

— Gondolj reá.

— Ne aggódjál — szólott Félicité — mi majd emlékeztetni fogjuk ígéretére.

A doctor mosolyogni kezdett s kendőjüket lobogtatták, midőn a vonat megindult.

E napon Pascal és Clotilde, miután nagyanyjukat egészen a kapuig elkisérték, lassan tértek Souleia-dera vissza és igen kellemes, élvezetes estét töltöttek együtt. Az előbbi napok levertsége, a néma ellenkezés, mely őket eddig elválasztotta, oszlani látszott. Sohasem érezték ily kellemes derűben, hogy oly összhangzóan, oly egymástól elválaszthatlannak tudják lényüket. Mintha új életerőre, létkedvre ébredtek volna, mint ahogy a lábadozó beteg pezsdül új reményekre. Sokáig maradtak fenn a forró éjszakában, a platánok alatt, s hallgatták a szökőkut lassu csobogását, a maga teljességében érezve együttlétük boldogító, öntudatlan üdvösségét.

IV. FEJEZET.

Nyolcz nappal később a házban ugyanaz a nyomott hangulat uralkodott. Pascal és Clotilde újra egész délutánokat töltöttek el, a nélkül, hogy egymással beszéltek volna, folytonos változás állt be a hangulatokban, maga Mártha is izgatott volt. A háztartás pokollá változott.

De aztán egyszerre minden még rosszabbra fordult. Egy kapuczinus barát, a ki szent hírében állott, a mi a délvidék városaiban gyakori eset, Plassansba jött, hogy ott bizonyos ideig magányának élhessen. Apostol volt bizonyos tekintetben, gyűjtő, magával ragadó szónoki képességgel, virágos, képzeletdús előadással. És ő a modern tudomány hiuságáról prédikált. Különös, mistikus fátyolozott vonatkozásokban, megtagadta a földi élet valóságát, a mistikus, a földöntuli tulvilág létét rajzolta hatalmas vonásokkal és az egész város ájtatos nénikéit kizavarta rendes kerékvágásukból.

Az első estétől kezdve, midőn Clotilde, kit Mártha vezetett a templomba, e beszédet hallotta, már Pascal észrevehette azt a lázas izgatottságot, mely a lányt hatalmába kerítette. A következő napokban aztán valóságos szenvedélyesség vett rajta erőt; majdnem egy órával tért a rendesnél később haza, a mely időt a kápolna sötét fülkéjében elmélyedő imádkozásban töltötte. Idők multán aztán már alig jött ki a

templombamenésből, és mindig összetörve jött haza testileg; de szemei lángoltak, mintha valami jósnő lenne, ki a jövők titkaiba lát és a kapuczinus lángoló szavai folyton fülébe csendültek. Világmegvetés és az összes emberek iránti végtelen harag fogta igájába vakhitü lelkét.

Pascal nyugtalankodott és Márhával igyekezett a dolgot eligazítani. Egy reggel tehát jókor lement hozzá, midőn a szobákat sepregette.

— Tudja, hogy én magának és Clotildenak mindig megadtam a legteljesebb szabadságot. Nem akarom senki lelkiösmeretét sulyossá tenni, templomba mehetetek, mikor csak kedvetek lelte . . . De azt nem akarom, hogy beteggé tegye a leányt. — —

A házvezetőnő munkáját félbe se szakítva mondá:

— Talán gyakran azok a betegek, kik távolról se hiszik azt magukról.

Ezt a lány a meggyőződés oly biztos hangjánmondotta, hogy Pascal önkénytelen nevetésre fakadt.

— Igen! Én vagyok az a beteg lélek, a kinek a megtéréseért ti könyörögtök, míg ti többiek a teljes épségüek s a való bölcseséget birjátok . . . Mártha, ha maga még továbbra is így fogja magát kinezni, valósággal megharagszom . . .

Ezt oly bosszus és nyers hangon mondta, hogy Mártha abba hagyta a seprést és felnézett reá. Végtelen gyöngédség és leirhatatlan kétségbeesés tükröződött vissza szolgálatban megránczosodott arczán. Könyek peregtek szeméből, kiszaladt, míg dadogva mondá:

— Ah! doctor úr nem szeret bennünket.

Erre Pascal növekedő szomorúságban lefegyverezve állt ott. Lelki furdalása hevesebb lett, hogy

Clotildot neveltetésében és kiképzetésében nem egyedül a saját szárnyai alá vette. Abban a hitében, hogy a fák egyenesre nőnek, ha nyugodtan önmagukra hagyják, egészen szabadjára engedte Clotildot, miután az írás és olvasásra megtanította. Nem előre megállapított tervek, hanem egyedül csak élethajlamai szerint hagyta, hogy a gyermek lassanként elolvassa, a mi szükséges. Így lelkesült az önmagától a természet-tudományokért, a midőn kísérleteinél, correcturá-iveinek átolvasásánál és kézíratai kijavításánál neki segédkezett. Hogy megbánta most ezt az elhanyagolást! Mily erőteljes vezetője lehetett volna e kristálytiszta lélek fejlődésének, a mely oly tudvágygyal ézomjúzta az igazat, a helyett, hogy tévutakra engedte vezetni a tulvilági sejtelmek homályos világában, hol Félicité nagymama és Mártha voltak csak otthonosak. Mig szigorúan a való tényeihez ragaszkodott, és azon volt, hogy soha se menjen tovább a természet jelenségeinek határvonalánál, és mig ez széles ösmeretkörénél fogva sikerült is neki; nyugodtan nézte a lány az ösmeretlen, a misticismus tereire való elkalandozását. Clotildenál ellenállhatatlan ösztön volt ez, sarkaló kíváncsiság, mely kinozta, ha nem találta meg a kielégítését. Sovárgás volt az, mit semmi el nem olthatott, hatalmas, szenvedélyes gerjedelem, az elérhetlen, a kikutathatlan megösmerése után. Már mint kicsiny lányt és serdülő hajadont mindig a „miért“-ek és a „hogy“-ok ösztöktették és a végső okozatok megfejtésére vágyakozott. Ha virágot mutatott neki, azt kérdezte, mért hoz az magot, s miért csirázik fel a mag életadó pezsdülésben? Aztán a nem, a fogantatás, a faj, a születés és halálozás, Isten és sok más kérdés került megfejtésre. Négy kérdéssel mindig sarokba szorította őt és ha aztán nem tudta már, hogy mit

feleljen, komikus haragvással ott hagyta. Ilyenkor mindég a diadalmaskodás bizonyos kecses nevetése nyiladozott fel ajkán, majd bánatosan vonult vissza álmai birodalmába, az ösmeretlenség és mindannak a határtalan végtelenségébe, a mit elképzelhetünk és a mit hihetünk. Gyakran magyarázatai élénk csodálkozásba ejtették. Tudományosan kiképzett szelleme a bebizonyított igazságokból indult ki, de egyszerre oly hatalmas ugrást tett, hogy egy szárnycsapással a legendák égi világában termett. Lelke előtt angyalok, szellemek, szentek, közvetítő lények, természetkívüli erők rajzoltak fel, melyek az anyagot átalakítják, s melyek abba életet lehelnek. Majd csak egy világ-szellemet képzelt elmélkedéseiben, a mely ötven évszázad leforgásával mindent egy véges szerelmi csókban olvaszt fel, forraszt össze. Ő — mint mondá — ezt magának kiszámította.

Különben Pascal soh' se látta őt ily dúlnak. Egy hét óta, mióta a székestemplomban a kapuczinus prédikált, a napokat láthatólag e szónoklatok után való türelmetlen vágyakozásban töltötte el, és mindig oly izgatott hangulatban indult azokra, mint a leányok az első szerelmes légyottjukra. A következő napokban aztán minden vágya a rendes életmódjáról való lemondásban összpontosult, mintha a való élet minden érzékelhető percze, minden szükséges cselekedete gyermekjáték vagy csak haszontalan ostobaság lett volna. Majdnem felhagyott minden más foglalkozásával, valami legyőzhetlen tunyaságnak adva át magát; óráhosszat ült tétlenül ölbe tett kacsókkal, álmodozásokba merengve, távol világokba révedező bágyadt szemeivel. Most a különben korán kelő, dolgos leány későn kelt és csak a második reggelinél jelent meg. De nem az öltözködés igényelte ez időt, mert

majdnem egészen levetette nőies kaczárságát s alig hogy megfésülve, igen kuszált öltözetben került elő; de azért még mindig kecses magatartással, diadalmas derüs ifjúsága hamvasságában. Felhagyott reggeli sétáival, a melyeket oly nagyon szeretett a mandula-, olaj- és fenyőfák sorai között megtenni; nem fürdött többé a délelőtti nap verőfényében; nem kívánta többé a fenyves gyantaillatát; inkább szobájában, csukott ablakok mellett ült naphosszat, egy sohajtást sem ejtve mozdulatlan álmodozásaiban. Délután újra ez a fárasztó tétlenség fogta el a teremben; tunya, kósza bolyongás volt ez, széktől-székiig, ideges izgatottsággal minden iránt, mi eddig érdekelte.

Pascalnak segédkezését nélkülöznie kellett. Egy jegyzet, mit leírásra kiadott, három napig is elhevert. Nem rendezkedett, le se hajolt volna egy földrehullt kéziratért. Pastel-festészetével is felhagyott, bár táblázatos munkája is lett volna, a mesterséges termékenyítés szemléltetéséhez. A nagy, piros, különös színezetű mályvák, melyek mintául kellettek, elhervadtak a vázában a nélkül, hogy lerajzolta volna azokat. S egész délután szenvedélyesen egy tulcsigázott képzelet-szülte, phantastikus virágcsokron festegetett, különös, soh'se látott szírom-alakzatokat, melyeket a csoda napja pattantott feshetésre; szerte kalászok arany-sugaras szövvénye csillogott, közbe biborvörös kehelykoronák felfakadozása vakított, nyitott szivekhez hasonlóan; mintha a porzók helyén csillagkötegek, ösmeretlen világok milliárdjai ragyogtak volna fel, egy perczig az égre törve, mint a földről az égbe vezető, csillogó tejút.

— Oh, szegény gyermekem, — mondá ez nap a doctor, — hogy fecserled idődet ily képzelődésekre, míg én sovárgva vártam a mályvák másolatára, melyeket

elhagyta! hervadni! Beteggé teszed magadat . . . A valóság birodalmán kívül nincs sem egészség, sem szépség.

Gyakran még választ sem adott, miután daczos meggyőződése kerülte a magyarázatot. De e perczen legszentebb hitelvét sértette meg Pascal.

— Nincs valóság, —válaszolta Clotilde röviden.

Pascal nevetni kezdett, felvidítva a bölcselkedő nagy gyermek e váltakozó nézetei folytán.

— Igen, tudom, érzékeink nem csálhatatlanok, a világot csak érzékeinkkel fogjuk fel s így lehetséges, hogy e világ nem is létezik. Nyissuk hát fel a balgáság előtt a kapukat . . . tegyük fel valóknak a legbohóbb agyrémeket és hagyjuk el a törvények és tények tereit, hogy álmokáprázatokot szeressünk . . . Hát nem látod, hogy szabályellenes, ha a természetet elnyomod, hogy az élet egyedüli érdeke az életbe vetett hit, hogy azt kell szeretnünk és szellemünknek minden erejét arra fordítanunk, hogy mindjobban megösmérjük? . . .

Clotilde daczosan elutasító mozdulatot tett és a társalgás elnémult. Nagy kékczeruza vonásokkal vonta be a festményét és most olyannak tűnt az fel, mintha fényes nyáréj ömlenék át rajta.

De két nappal később egy vita folytán még jobban elmérgesedett a helyzet. Estebéd után felment Pascal a terembe, hogy dolgozzék, míg Clotilde künn maradt a terrassen. Órák multak és egész elcsodálkozott, hogy már éjfél is elmúlt és még nem hallotta őt szobájába visszamenni. Azt hitte, hogy künn alva fogja találni. Miután künn nem találta, mért nem jött vissza, hova mehetett ily későn? Az éj csodaszép volt. Enyhe szeptemberi éj. A mérhetlen égkárpit a maga sötétké homályában csillagokkal volt behintve és e holdfény nélküli égen a most oly különösen nagy csil-

lagok oly tisztán ragyogtak, hogy bevilágították a földet. Először a tornác korlátján hajolt át, a lankán nézett szét, a vakolatlan kőkerítésen, mely a vasuttöltésig huzódott; de semmi se mozdult, csak a gömbölyű, mozdulatlan olajfakoronák sötétlettek felé. Aztán azt hitte, hogy a platánok alatt lesz a szüköktútnál, elmerülve annak folytonos, kristályhangu muzsikájába. Odasietett, behatolt a sötét árnyéku feketeségbe, mely oly sűrű volt, hogy ő maga is, aki minden fatörzset ösmert, kinyújtott karokkal védte magát a botlástól. — Aztán óvatosan tovább tapogatózva, átkutatta a fenyvest, a mely ép oly sötét volt, de nem talált senkit. Végre harsány hangon kiáltá:

— Clotilde, Clotilde!

Az éj csendes és néma maradt. Időről-időre újra hivogatta:

— Clotilde, Clotilde!

Se hang, se szó! A visszhang aludni látszott, hangja elhullámozott a kékes sötétség végtelen tengerében. Teljes erejéből kiáltott; visszatért a platánok alá; aztán mint örült futott a fenyvesbe, az egész birtokot átkutatva, míg egyszerre a nagy szabad mezőnyön találta magát.

Ez órában az is mély álomba volt merülve. Hoszsu évek óta, mióta kalászt nem vetettek, buja fü nőtt azon, mit a nap elszáritott; aranyárga volt az, mintha lekaszálták volna, olyan, mint a süppedő szőnyeg hosszu, puha szálai. — És a dús növényzet e pamataiban a picziny kövecskék sohse fáztak át, gőzölögtek az éj némaságában, ragyogtak az éjjeli kisugárzó melegtől, melyet bennük annyi forró dél mámoros heve összegyűjtött.

Siváran és elhagyatva, terült el a hely az ég csendje alatt a gőzölgő párák forró ködében és Pascal

átfutotta, hogy a gyümölcsösbe érién, a midőn majd megbotlott egy elnyújtózkodó emberi testben, mely előtte mozdulatlanul feküdt. Ijedten kiáltott fel:

— Hogyan, itt vagy?

Clotilde válaszra sem méltatta. Hanyatt feküdt, kezét feje alá téve vánkosul, égre szegzett szemekkel; halvány arczáról nagy szemei fényt löveltek szerte.

— Nyugtalankodom már miattad s negyed órája, hogy kiáltalak — nem hallottad hangomat?

Végre ajka szóra nyilott:

— Igen.

— Ez már bolond dolog, miért nem válaszoltál hát?

De újra előbbi szótlanágába merült, konokul megtagadta a magyarázatot, szemeit az ég kárpitján pihentetve:

— Előre, feküdj most ágyadba, majd holnap megmondod!

De még mindig nem felelt, újra és újra kérte bár, hogy jöjjön vele, de nem mozdult egy cseppet se. Végre leült hozzája a föbe és érezte maga alatt a kavicsok melegét.

— De csak nem aludhatsz itt künn . . . És legalább válaszolj. Mit csinálsz itt tulajdonképen?

— Én szemlélődéseken merengek.

És nagy, mozdulatlan szemeiből, melyek mereven tágra voltak nyitva, tekintete mindinkább magasabbra és magasabbra látszott felhatolni, fel egészen a csillagokig. Egészen beleveszett a nyáréji ég végtelen csillagsugaras derűjébe.

— Ah! mester — mondá lassu, vontatott hangon — mily korlátolt és szűkkörű az, a mit te tudsz, mindahhoz képest, a mi bizonyára ott fenn létezik a magasban . . . Hogy nem válaszoltam neked, az csak

azért volt, mert bűtelt szívvvel gondoltam reád s nagyon aggódtam érted. Nem kell azért neheztelnéd reám!

Oly benső gyöngédség melege rezgett hangjában, hogy Pascalt mélyen megindította. Ő maga is hanyatt feküdt a fűben, könnyökeik egymást érintették s beszélgetni kezdtek.

— Igen félek, kedvesem, hogy aggodalmaid nem okosak . . . Te rám gondolsz, bánatod van. Miért hát?

— Oh, bizonyos dolgok miatt, melyeket neked csak nagynehezen fogok tudni megmagyarázni. Nem vagyok tudós. Sok mindenre tanítottál, de én magam még többet tanultam nálad azáltal, hogy melletted éltem. Vannak dolgok . . . igen, melyeknek lételet én érzem . . . Talán, megkísérelhetem neked mindazt elmondani, miután itt most egyedül vagyunk és az idő is oly szép.

Pascal telisteli szíve túláradt e bizalomkeltő csodás éjben, órákig tartó elmélkedései után. Nem szólt egy szót se, félt, hogy nyugtalanítani fogja és várt vallomásaira.

— Midőn még kicsiny voltam, és a midőn téged először hallottalak a tudományról beszélni, úgy tűnt fel nekem, hogy te is arról a jóságos istenről beszélsz, úgy hevültél te a remény és hit eszményeitől. Semmi se látszott neked többé lehetetlennek. A tudománynyal akartál minden titkot megfejtetni és vele megvalósítani az emberi nem tökéletes boldogságát. Szerinted óriás léptekkel halad minden előre. Minden nap meghozta a maga felfedezését, a maga bebizonyulását. Még tíz, még ötven, még száz év — mondtad — kell talán, és megnyílnak tán az egek és mi az igazságot szemtől-szembe fogjuk látni . . . Nos, az évek mulnak és semmi

sem nyílik meg és az igazság mindinkább vissza-visszaszorul.

— Oh, te türelmetlen vagy, — válaszolt Pascal egyszerűen. — Ha egy ezred szükséges mindehhez, ugy azt is be kell várnunk.

— Az igaz, de én nem tudok várni. És szomjazom a tudást; én most akarok boldog lenni; egyszerre akarok mindent tudni és teljesen, végleg boldog lenni. Lásd, ez az, a miért szenvedek, hogy egy szárnycsapással nem tudok a teljes megismeréshez eljutni, hogy nem tudok a teljes üdvösségben megpihenni; a kételytől, az aggályoktól menten. Hát élet-e ez, mindig aggodó léptekkel hatolni elő a sötétben, soha egy óra pihenést sem élvezni, a nélkül, hogy a következő perczek vélt borzalmaitól ne kellessen megreszketnünk? Nem! nem! A teljes megismerést, a tökéletes boldogságot akarom egy nap alatt. A tudomány megígérte azt nekünk és ha meg nem adja, a mit ígért, ugy csődbe jutott, hitelét vesztette.

Pascal ekkor szenvedélyesen izgatott lett.

— De hisz mindez balgaság, gyermek, a mit te itt mondasz; a tudomány az még nem a kinyilatkoztatás! Az a maga útján halad és dicsősége épen a legvégső erőmegfeszítés . . . És aztán nem is igaz; a tudomány nem ígérte meg a boldogságot.

Élénken félbeszakította:

— Hogyan, nem igaz! Nos, hát üsd fel ott fenn könyveidet! Igen jól tudod, hogy én olvastam azokat! Tele vannak ilyes ígérekkel. Ha olvassuk azokat, azt hisszük, hogy a föld és az ég diadalmas meghódítására indulunk; mindent lerombolunk és megesküszünk, hogy csupán a tiszta ész, a biztosság és az eszély mindent pótolandnak! . . . Én is ment vagyok a kétely-

től, — mint a gyermekek, — ha valamit megígérték nekem.

Karja erre hatalmas tiltó mozdulattal szelte át a levegőt: a fenséges éj äthertiszta ürét.

— Minden esetre, a tudomány csak tabula rasat csinált; a föld sivár, az ég üres, és mi lesz véleményed szerint velem, még akkor is, ha te a tudományt felmented azon ígért remények beváltása alól, a melyekben én hittem? Mert én a boldogság és annak biztossága nélkül nem élhetek. Milyen alapra fektessem egész belső világom abban a perczben, midőn az ó világot leromboljátok s oly kevésbé igyekeztek új világnézletet felállítani? A kutatás, az elemzés döngetéseire az egész ó építmény csattogva megrendült, összeomlott s nem maradt belőle más vissza, mint az eszeveszett tömeg, mely még a romokat is fel akarja dúlni, miután nem tudja, hogy mely körre hajtsa a fejét, midőn a viharok és az orkánok feje fölött dühöngnek s menedék után jajveszékkel, a hol az elvesztett életet újra kezdhesse . . . Nem kell hát bátortatlanságunk és türelmetlenségünk felett csodálkozni. Nem várhatunk tovább! Miután a tudomány hitelét veszttette, inkább visszatérünk az ó iratelvekhez, melyek évszázadokon át boldoggá tették az emberiséget!

— Ah! — kiáltá Pascal — úgy van! A fin de siècle petyhüdségének fordulópontjához értünk el, a tudomány rengeteg halmaza kifárasztotta, elcsigázta idegeinket. A hazugságok örök létele, a képzelődések örök szükséglete az, mely az emberiséget mindig vissza fogja vezetni az ösmeretlen világok ingerlő varázslatához! Miután mindent soh'se fogunk tudni, minek tehát egyáltalán többet tudni? Miért ne elégedjünk meg a tudatlansággal, ha a kiküzdött igazságok nem nyujtják a közvetlen, a bizonyos boldogságot; miért ne

érjük be a tudatlanság sötét, kísérteties homályával, a melyben az emberiség gyermekálmait álmodta át? Ez a misticzismusnak ellenséges visszatérése; ez a visszahatása a százados tapasztalásoknak és kutatásoknak. És ennek is meg kellett lenni, szakadórokra is kellett számítani, kiknek igényeit nyomban nem fog lehetni kielégíteni. De van egy nyugpont, ez ott fenn van! Az előrehaladást szüntelen folytatnunk kell, egészen a határtalan ürig ott fenn, a mely már látóhatárunkon kívül esik.

Egy ideig Clotilde mozdulatlan hallgatott, szemei elrévedeztek abba a millió és millió csillagvilágbirodalomba, mely ott fenn ragyogott a sötétkék égen.

A kasseopeia csillagképletét egy lehulló csillag fényive tüzfénynyel szelte át. És a ragyogó mindenség ott fenn, lassan fordult tovább szent, sugárzó fényében tengelye körül, míg a sötét földről feléje csak árnyas borongás áradt, mint egy alvó nő csendes, forró lehelthulláma.

— Mondd, — kérde Pascal jóságos hangján, — a te kapuczinusod zavarta így meg fejedet?

Ő zavar nélkül válaszolt:

— Igen, ő a szószékről oly dolgokról prédikált, melyek egész valómat megrendítették; mind az ellen beszélt, a mire te tanítottál; és úgy érzem magam, mintha az a tudomány, mely tőled származik, engem megsemmisítene . . . Istenem, mi lesz belőlem?

— Szegény gyermek, iszonyu dolog az, így elkinozni magadat. De még mindamellett nem aggódok komolyan, mert nem lehet oly hamar egyensúlyodból kizavarni; józan, okos, kerek fejecskéd van, világos és szilárd agyad, mint a hogy azt neked gyakran mondogattam. Te csak majd megcsillapulsz . . . De mi legyen a többi szegény kedélyek sivár elpusztulásával.

solnak, a multhoz való visszatérés, a holt vallásoknak a modern élethez való hozzányirbálása, a modern szükségletekhez való ujjaalkotása, az mind, mind ostobaság! Tanuld meg, óh, az életet megösmerni; szeresd azt — éld át úgy, a hogy át kell azt élnünk — nem létezik más bölcsesség.

Izgatottan elvonta erre kezét és reszkető hangja tisztán elárulta ellenszenvét.

— Az élet utálatos, hogy tudnám hát azt nézed szerint nyugalmasan és boldogan átélni. Borzalmas világitást vet tudományod az életre; a te kutatásaid behatolnak az emberi sebek mélyibe, hogy azoknak borzalmait feltárjad. Te mindent megmondasz könnyörtelenül és a dolgok és emberek iránti utálatunkat minden vigasz nélkül hagyod.

Lángoló meggyőződés hangján szakította őt Pascal félbe:

— Mindent megmondok, hogy tanuljuk megismerni, hogy mindent meggyógyíthassunk.

Clotilde egyszerre vad haraggal emelkedett fel fektéből:

— Ha legalább egyenlőség és igazság élnének szivedben. De te magad is belátod, hogy csak az erősebbé az élet és a gyenge menthetlenül elvész, éppen azért, mert gyenge. Nincs két tökéletesen egyforma lény, sem egészség, sem szépség, sem ész dolgában, minden az esetlegesség, a dolgoknak a találkozásától függ . . . És minden összeroskad, mióta a szent igazság uralma letűnt a földről.

— Igaz — mondá halk hangon, mintegy magához — egyenlőség nem létezik. Egy társadalom se tudna megélni, ha rája alapítanák. Már évszázadok óta akartak ezen a bajon a felebaráti szeretettel segíteni. De ez a világ összeomlott és ma az igazságot részesi-

ha te, az egészséges kedélyű, így meg vagy zavarodva? Hát nincs-e neked meg a hited?

Clotilde hallgatott és mélyen felsóhajtott.

— Bizonyára, a boldogság egyszerű szempontjából ítélve, a hit oly vándorbot, melylyel a járás igen kellemes és könnyű, ha meg van az szerencsénk, hogy birunk hinni.

— Ah, én többet nem tudok már — válaszolt Clotilde. — Vannak napjaim, melyeken hiszek, de vannak, midőn újra könyveiddel tartok. Te vagy az, ki ingadozóvá tettél, te vagy az oka, hogy szenvedek. De talán minden szenvedésem az ellened való fellázadásban birja csiráját . . . mert szeretlek . . . Nem, nem, ne mondj semmit, ne mondd, hogy megcsillapulok . . . ez e pillanatban még jobban megzavarna . . . Te tagadod a természetfölöttit. A misticizmus neked meg nem magyarázható. Te még azt is megengeded, hogy soh'se fogunk mindent tudni — és e szerint összes létérdekünk csak végtelen harcz- és küzdelemso-rozat az ösmeretlen ellen — abban az örök vágyban, hogy mindig többet és többet tudhassunk . . . Ah, én már, sajnos, többet ösmerek belőle, mintsem hinni tudnék, sokkal jobban meghódítottál és vannak óráim, a midőn azt hiszem, megöl — megöl a töprenkedés!

Pascal kezeckéjét, mely a meleg fűben pihent, megfogta s hevesen megszorította.

— De hisz maga az élet az, a mi félelemmel tölt el, te kis bohó lélek. És milyen igazad van, midőn azt mondod, hogy az egyedüli boldogság a folytonos küzdelemben rejlik. Mert a jövőben a tétlenség nyugalma egyszerűen lehetetlen lesz. Nem lehet fegyverszünetet remélni: az önkényes szellemi vakság pihe-nését. Előre kell törni, előre magával az élettél, mely maga szintén folyton előre tör. Mindaz, a mit java-

tik előnyben. Hát igazságos-e maga a természet? Én inkább logikusnak tartom tényeit. A logika talán természetesebb és fenköltebb igazság, amely közvetlen a végeredményeket tartja szem előtt.

— Hát az-e az igazság, mely az egyént az egész faj boldogsága kedvéért eltapossa, mely egy gyengébb fajt a diadalmas érdekében elpusztít? Nem, nem, ez bűn. Nincs is más e világon, csak bűn és mocskok. Igazsága neki volt ma a templomban, hogy a föld meg van romolva és a tudomány csak annak a korhadtságát tárja fel és hogy fenn a magasban kell, hogy menedékünket megtaláljuk. Oh, mester, — borult elébe zokogva — könyörögve kérlek, hadd, hogy megmentsem magam, hadd, hogy megmentselek! . . .

Könyekbe tört ki, és magánkívüli zokogása a tiszta éj csendjében hangzott el. Hiába igyekezett Pascal őt csittítani, Clotilde túlkialtottatta.

— Hallgass rám, mester! Tudod, hogy szeretlek, mert te vagy számomra minden . . . Te okozod kinjaimat, majd megfullaszt ez a gondolat, hogy nem egyezünk, hogy örökre el volnánk egymástól választva, ha holnap mindketten meghalnánk . . . Miért nem akarsz hinni? . . .

Még mindig megkísérlette őt érvekkel megnyugtattani.

— Lásd, te egy kis bohó vagy, kedves lelkem . . .

De Clotilde térdre borult előtte, megragadta kezét, görcsösen belekapaszkodott, majd lázasan karolta át térdeit.

Mind hangosabban könyörgött, oly kétségbeesett panaszszal, hogy a messze fekete tájék zokogva visszahangzott.

— Halld . . . A templomban beszélt így . . . Meg

kell változtatnia életmódját; meg kell hogy vezekelj; el kell égetnie a multja tévedéseit; igen, könyveidet, iratsomóidat, kézirateidat! Hozd meg ezt az áldozatot, mester, — térden könyörgök érette . . . És meglátod azt a boldogságos életet, a mely aztán együtt-élésünkben kínálkozik!

Végre Pascal felháborodott.

— Nem, ez már sok, hallgass!

— Ha rám hallgatnál, mester, úgy megtennéd, a mit kívánok. Biztosítalak, hogy végtelenül szerencsétlen vagyok, annak ellenére, hogy szeretlek, végtelen szeretettel. Hiányzik valami a mi gyöngédségünk-ből. Egész mostanáig üres és czéltalan volt az és most az ellenállhatatlan vágyát érzem, hogy betöltsen — mindennel, a mi isteni és örök. Mi hiányozhatnék nekünk szeretetünk-ből, ha nem az Isten? Óh, térdelj le hozzám, imádkozzál velem!

Pascal kiszabadította karjait, most már ő is végkép megharagudott.

— Hallgass! Te őrjöngsz! Én szabadjára hagytalak téged, hagyj engem is szabadnak.

— Mester, mester, én csak a mi boldogságunkat akarom . . . Elragadnálak téged messzire innen, igen messzire. Magányba vonulnánk, hogy Istennel éljünk.

— Hallgass! . . . Soha, nem, soha . . .!

Ekkor egy perczre, így szemtől-szembe, fenyegető némaság vett rajtuk erőt s körülöttük a Souleide bontotta ki éjszakai csendjét, olajfáinak rezdülő árnyait, fenyőinek és platánjainak lombsötétjét, melyből a szökőkut bús dallama hangzott fel. S fejük felett a mérhetetlen, kristály-csillagokkal telehintett ég reszketve elhalványodni látszott, bár a reggeli szürkület még messze volt.

Clotilde felemelte karját, hogy a sejtelmesen megrezdülő, kósza sugarak fényében reszkető égre mutasson.

De gyors mozdulattal Pascal lefogta kezeit és a magáéba tartva, a föld felé mutatott. Hangos szót se váltottak többé, magukon kívül voltak szenvedélyes ellenségeskedésükben. Lázás haragra lobbantak.

Clotilde hevesen visszavonta kezét, oldalt ugrott, mint egy zablázhatatlan, büszke paripa, a mely ágaszkodik; aztán elfutott az éjben a ház felé. A dombtető kavicsain hallani lehetett apró cipőinek távolodó kopogását, mely aztán a fasor homokjában süppedésbe némult. Pascal kétségbeesve, kérő hangon hívta. De Clotilde nem hallgatott reá, nem felelt, csak futott. Félelemtől elfogódva, szorult szívvvel iramodott utána és a platánok óriási facsokorját megkerülve, elég jókor ért oda, hogy őt, mint valami forgószelet eltűnni lássa a lépcsőházban. Utána vetette magát, felszaladt a lépcsőn, odaütődött Clotilde szobája ajtajához, melyet az elreteszelt. Itt kissé lecsillapult, teljes erejének megfeszítésével tartózkodott attól, ellenállt égő vágyának, hogy reá kiáltson, hogy beszakítsa az ajtót, hogy lássa, hogy meggyőzze, hogy egészen magáénak tarthassa. Egy perczig mozdulatlan állott a szoba mély csendjével szemben, honnan egy hang sem halatszott. Kétségkívül az ágyra borult Clotilde, hogy vánkosába fojtsa zokogását és kiáltásait. Aztán elhátározta magát, hogy lemegy a lépcső ajtaját becsukni s újra felment halkán, hogy meghallja, nem tört-e ki zokogásba, és már megvirradt, midőn kétségbeesve, könnybefulva nyugodni tért.

Ettől kezdve könyörtelen harcz indult meg köztük. Pascal kikémlelve, boszantva és fenyegetve érezte magát. Nem volt többé otthona, nem volt háza; ellen-

ség fészkelte abban szüntelen, a mely kényszerítette őt, hogy mindent féltsen, hogy mindent elcsukjon. Kétszer egymásután, két ideganyag fiola darabokra zuzódott és el kellett tennie magát torlaszolni szobájában, a honnan kihallották, hogyan tompítja mozsártörőjének zaját, sőt még ebéd alkalmával se jött elő. Nem is vitte többé magával látogatásaira, mert elkedvetlenítette a betegeket támadó hitetlenségének kifejezésével. Mihelyt elment, csak egy gondja volt, hogy hamar visszajöjjön, mert attól félt, hogy lakatait feltörve, fiókjait felfeszítve fogja találni, mire visszajön. Nem bízta meg többé a jegyzetek osztályozásával, lemásolásával, mióta több közülök eltűnt, akár csak a forgószél hordta volna el azokat. Sőt még tanulmányainak kijavításával sem merte többé megbízni, mert észrevette, hogy egész részletet kivágott egy czikkből, a mely katolikus érzelmeit sértette. Clotilde így tétlenségre volt kárhoztatva, bebarangolta a szobákat és elég sok idő fölött rendelkezett, hogy kieszelje az alkalmat, mely a nagy szekrény kulcsát kezére játssza. Ez volt bizonyára az álma, a terv, a mely agyában forgott hosszú hallgatásai alatt, midőn csak szemei ragyogtak és keze lázban égett; a kulcsot akarta birni, hogy mindent kivehessen, mindent szétrombolhasson, egy autodafét rendezzen, mely istennek tetsző dolog legyen! Néhány lap kézirat, mig Pascal felöltőjét vette fel s kezét mosta meg, hirtelen eltűnt az asztal sarkáról, hova letette, más nyomot sem hagyva, mint a kandallóban egy csepp hamut. Egy este, midőn egy beteg miatt megkésett és az esthólyban hazasétált, örült félelem fogta el egy vastag, fekete füstfelhő látára, mely fűrtökben gomolygott fel, elhomályosítva a sápadó égboltot. Nem-e Soulejade volt ez, mely kéziratának örömtüzeiben borult lángra? Hazafelé rohant

és csak akkor csendesült el, midőn észrevette, hogy szomszéd szántóföld gyökérirtásra használt tüze az, melynek füstje lassan gomolygott az ég felé.

És mily iszonyu szenvedés volt ez; a tudós az a kínja, a ki így látja magát fenyegetve fenköltségében és műveiben. A felfedezései, hátrahagyandó kéziratái voltak büszkesége; ezek az ő alkotásai, a vére, gyermekei, s mikor azokat elégetik, őt magát égetik el. A mi leginkább kinozta ebben az eszméi ellen irányzott folytonos törvetésben, az volt, hogy az ellenség szívébe volt zárva, honnan el sem kergetheté, mert mindezek ellenére is szerette azt. Fegyvertelen, minden lehető védelem nélkül állt vele szemben, a ki ellen nem akart semmit tenni, így tehát nem maradt más ellenszere, minthogy gondosan őrködjék. De mind jobban összebogozódott körötte a folytonos elzárásoknak ez az óvó hálója; már zsebében is ott érezte a tolvajkezezséket; már zárt ajtók mögött se volt nyugalma; attól félt, hogy a falrepedéseken keresztül is kifosztják.

— Szerencsétlen gyermek! — kiáltott fel egy nap! — Nincs te kívülled senkim e világon, te pedig megölsz . . . Tudom, szeretsz és mindezt ép ezért teszed, és ez épen a rettenetes. Jobb volna mindjárt véget vetni mindennek és ha nyakunkba követ akasztva, vízbe ugranánk.

Clotilde nem válaszolt, csak bátor szemei beszéltek lángoló tűzben, hogy kész mindjárt meghalni, ha vele halhat meg.

— E szerint, ha én hirtelen ma meghalnék, mi történnék holnap? Kiürítenéd a szekrényt, a fiókjaimat, halomra hordanád munkáimat és elégetnéd! Igaz, ugy-e? S tudod, hogy ez valóságos gyilkosság lenne, akár csak embert ölnél? És mily szörnyü gyávaság, megölni az eszmét!

— Nem, — mondá Clotilde tompa hangon, — megölném a rosszat, mert meg kell gátolni terjedését és ujhodását.

Mindeme szóváltások még jobban lángra szítoták haragvásukat. Egy este az öreg Rougonné toppant be ily czivódásuk közben, a ki aztán egyedül maradhatott Pascallal, mert Clotilde szobájába futott. Csend állott be. Félicité úgy tett, mintha fájna neki a jelet, bár titkos öröm ragyogott ki szeméből.

— Szegény háztájakok lám valóságos pokol! szólalt meg végre.

Pascal válasz helyett vállat vont. Hiszen mindenütt ott érezte anyját a fiatal leány háta megett, ki tulságig szította benne a vallásos meggyőződést és a lázadás csiráiból sarjasztotta fel a viszályt. Nem voltak illúsiói, tudta jól, hogy a két nő már beszélt aznap egymással, és hogy éppen ezen találkozásnak egészen tudatosan kieszelt méregkeveréke volt, a mi e rettenetes jelenetet okozta, mely még most is reszketéssel tölti el. Kétségkívül anyja láttelelet felvétele céljából jött, a pusztításokat akarta látni, hogy messze van-e még a kifejlés?

— Így tovább nem tarthat! — vette ujra fel Félicité a fonalat. Ha nem tudtok tovább megférni egymással, úgy váljatok el. Küldd el Maximehoz, a ki a napokban ismét irt.

Pascal sápadtan, de erélyesen egyenesedett fel:

— Haragban váljunk el? Nem, nem, ez örökös lelkifurdalás, gyógyíthatatlan seb lenne. Ha már el kell egykor válnunk, akarom, hogy a távolból is szeret-hessük egymást . . . De miért is válnánk el, egyikünk se panaszkodik?

Félicité látta, hogy ezúttal elhamarkodta a dolgot.

— Kétségkívül, ha nektek örömet okoz a czivakodás, úgy senkinek semmi köze hozzá, de engedd meg ez egyszer, hogy Clotildnak adjak igazat. Te kényszeritesz annak a bevallására, hogy igenis, épen most beszéltem vele; igen, jobb ha tudod, ámbár titoktartást ígértem . . . Tudd meg hát, hogy nem boldog és sokat panaszkodik. Képzelheted, hogy mennyire lehordtam, hogy föltétlen engedelmességet kötöttem a szívére; de ez meg nem gátol abban, hogy megértsem őt és megtudjam ítélni, hogy te vagy az, aki mindent elkövetsz, hogy boldogtalanok legyetek.

Leült és így Pascalt is rákényszerítette, hogy a terem egy zugában helyet foglaljon. Meglátszott rajta, hogy el volt ragadtatva attól, hogy fia most egyedül van vele és könyörületességének van kiszolgáltatva. Már többször ráakarta őt így magyaráztatásra szorítani, de Pascal mindig kikerülte. Ámbár anyja már évek óta kinozta s ámbár Pascal mindent tudott anyjáról, megmaradt az a tiszteletteljes fiú, a ki megesküdött magában, hogy soh'se fog a szülői tisztelet emek konok magatartásától eltérni. Azért, mihelyt valami kényes tárgyra tért, feltétlen hallgatásba merült.

— Nézd, én értem, hogy Clotildnak nem akarsz engedelmeskedni, de hát nekem?! . . . Ha én kérnélek, hogy nekem áldozd fel ezeket az utálatos iratsomókat, melyek itt a szekrényedben vannak? Tegyük fel — mitől Isten őrizz — hogy hirtelen meghalsz és ezek a papirok aztán idegen kézbe kerülnek, akkor mind meg vagyunk becsstelenítve! Ezt ugy-e nem akarod? Hát akkor mi a célod? Miért ragaszkodol oly konokul veszélyes játékaidhoz? . . . ígérd meg, hogy elégeted azokat.

Pascal hallgatott, de végre válaszolnia kellett:

— Anyám, már kértem, hogy erről ne beszéljünk soha! . . . Nem tudom teljesíteni kívánságát!

— De legalább mondj valami okot. Azt hihetné az ember, hogy a családot oly közönyös előtted, mint ama marhacsorda ott lenn. Pedig te is e család ivadéka vagy? Ámbár tudom, mindent elkövetsz, hogy ne tartozzál hozzá, némelykor magam is bámulok és megdöbbenve kérdelem, honnan származhatol? Mind a mellett nagyon csúf dolognak tartom részedről, hogy így törekszel a bemocskolásunkra, és hogy nem tart vissza a gondolat, vaj' minő fájdalmat fogsz ezzel okozni, nekem, anyádnak! Ez valóságos gonosztett!

Pascal fellobbant feltett szándéka ellenére, érezte egy perczig a védelem szükségét.

— Keményen bánsz velem, nincs igazad. Mindig hittem az igazság szükséges voltában és annak absolut hatályosságában. Igaz, mindent megmondok másokról és magamról, mert szilárdan hiszem, hogy ekkor cselekszem a leghelyesebben. Először is, iratsomóim nem a nyilvánosságnak szánvák. Ezek csupán amolyan személyes jegyzetek, melyektől megválni nehezemre esnék. Aztán tudom, hogy nem csupán ezeket, de a többi kézírataimat is kívánod. Soha, míg én itt élek, egy sornak sem szabad elpusztulnia!

Már is megbánta, hogy annyit beszélt, mert látta anyját, amint feléje közeledik és őt sarokba szorítva, mint kényszeríti kegyetlen magyarázatokra.

— Hát menj a végletekig! Mondd meg, mit lobbantsz a szemünkre? Igen, nekem például . . . tán azt, hogy oly nagy fáradsággal felneveltelek? Sokáig tartott, míg kis vagyunkra szert tettünk és ha ma jólétnek örvendünk, nehezen szereztük azt. Miután mindent láttál és mindent leírtál a jegyzeteidbe, tanu-

bizonyosságot tehetsz róla, hogy családot több szolgálattal tett másoknak, mint mások neki. Nélkülünk Plassans két ízben ment volna tönkre. Igen természetes, hogy csak hálátlanságot és irigységet arattunk, annyira, hogy ma is el volna az egész város ragadtatva, ha valami botrány sárral mocskolná be nevüket. Ezt csak nem akarhatod és biztos vagyok benne, hogy magatartásom méltóságától, melyet megőriztem a császárság bukása és ama szerencsétlenségek óta, melyekből sohasse fog Franciaország kibontakozni, te sem tagadod meg előismerésed?

— Ugyan anyám, hagyja békén Franciaországot, — mondotta Pascal ujjal, — mert ezuttal a legérzékenyebb oldalát sértette meg anyja. — Franciaországnak szivós az élete és azt találom, hogy azon az uton halad, hogy az egész világot meglepje gyógyulása gyorsaságával. Vannak ugyan benne korhadt elemek . . . Nem rejtettem el azokat, inkább reájuk mutattam. De ön nagyon félreért, ha azt hiszi, hogy én a végpusztulást hiszem, azért, mert rámutatok a sebekre és a fekélyekre. Én az életben bizom, mely mindig kilöki magából a kártékony testeket, s új húst sarjaszt, hogy behegeszsze a sebeket, sőt a halál rondasága közepette is az egészség és a folytonos újjászületés felé halad.

Tűzbe jött, de a mint ezt észrevette, haragos arccal elhallgatott és nem szólt többet. Anyja most ama siráshoz folyamodott, melynek könnyei rögtön felszáradnak. Ujra rátért ama rettegésre, mely aggkorát megszorítja és kérte, hogy családja iránt való tekintetből béküljön ki istennel. Nem adott-e ő maga példát a bátorságra? Egész Plassans, a Sain-Marc negyed, a régi és az újváros nem hódoltak-e meg büszke lemondásának? Ő csak azt követelte, hogy jár-

janak kezére s minden gyermeke úgy feszítse meg erejét, mint ahogy ő maga. Jenőnek a példájára utalt, a nagy emberére, a ki oly magasról bukott alá, és a ki egyszerű képviselőnél nem is akart több lenni, utolsó lehelletéig védve ama bukott kormányformát, melynek dicsőségét köszönhette. Ép ily dicsérettel volt Aristide iránt is eltelve, a ki soh'se esett kétségbe, a ki az új kormányforma alatt is igen szép állást szerzett magának, azon igaztalan catastrophá ellenére, mely őt az általános Unio romja alá temette. Csak Pascal maradna épen vissza és nem tenne semmit annak érdekében, hogy békében tudjon meghalni a Rougon-család végleges diadalra jutásának gyönyörében? Ő, a ki oly eszes, oly gyengéd és oly jó! Oh, ez lehetetlen! Ugy-e el fog jövő vasárnap jönni misére és el fogja égetni azokat a papirokat, a melyeknek már pusztá gondolata beteggé teszi? Könyörgött, parancsolt, fenyegetett! De Pascal nem válaszolt, sokkal nyugodtabb és legyőzhetlenebb volt tiszteletteljes magatartása. Nem akart vitatkozni, sokkal jobban ösmerte anyját, semhogy remélhette volna, hogy érvekkel meggyőzhetné és hogy meg merhette volna bolygatni a multakat.

— Hagyjuk, — kiáltá, midőn őt oly rendithetlenné látta, — te nem tartozol hozzánk, mindig mondtam, hogy te vagy, a ki minket megbecstelenítsz! Pascal meghajolt.

— Anyám, ön meg fogja fontolni a dolgot és meg fog bocsátani nekem.

Félicité egész magánkívül ment el. Midőn a ház kapuja előtt Mártával találkozott, ott könnyített a szívéen, nem sejtve, hogy Pascal, a ki felment a szobájába, melynek ablakai tárva-nyitva voltak, mindent meghallhat. Kiöntötte gyűlöletét, megesküdt, hogy

a papirokat mégis csak meg fogja semmisíteni, ha Pascal nem akarja azokat önként feláldozni. De az, a mi a doctorban a vért megfagyasztotta, Márhának fojtott hangu csittitása volt. Nyilván a czinkostársa volt. Ismételte, hogy várni kell s nem szabad semmit sem elhamarkodnia, hiszen ő és a kisasszony szent megesküvést tettek, hogy le fogják őt győzni, mert egy percznyi békét sem hagynak néki. Megesküdtek arra is, hogy ki fogják békíteni az Uristennel, mert lehetetlen, hogy ily szent ember, mint ő, vallás nélkül éljen. És a két asszony hangja elhalkult, már több se volt a suttogásnál, a pletyka és összeesküvés elfojtott mormolásánál, melyből csak elejtett szavakat, a megállapított eljárásokat és a kiadott rendeleteket: egész szabad személyének lebilincselését vehette csak ki. Midőn anyja végre elment, látta, mint távozik lányos könnyed lépteivel önelégülten és mint tűnik el finom karcsu termete a poros uton.

Pascalnak ez teljesen kétségbeesett, elcsüggedt órát okozott. Azt kérde magában, hogy minek is e küzdelem, ha szerettei mind ellene frigyesülnek? Ez a Mártha, a ki egy szavára tűzbe ment volna, elárulja őt, hogy jót tegyen vele. És Clotilde, ezzel a szolgálóval szövetkezve, a zugokban bujkál, ármányokat sző és segítségéhez folyamodik, hogy kelepczéket állítson elébe. Ime, egész egyedül van, árulók vannak körülötte csak; kik a beszívott levegőjét is megmérgezik. E kettő még hagyján, ezek szeretik őt, ezeket még meg lehet indítani; de hogy az anyja van mögöttük, érti elszánt hajszájukat és nem remélheti többé, hogy visszahódítja őket maga számára.

Azon félenkségnél fogva, mely őt, a tudomány emberét, fellobbanó szenvedélyeiben is a nőktől visszariasztotta, kettős súlylyal nehezedett rá az a gondolat,

hogv három nő akarja őt papucs alá hajtani. Valamelyikét közülök mindig háta mögött érezte; ha szobájába zárkózott, a fal mögül tűnt fel előtte, kísértették és azzal a folytonos félelemmel töltötték el, hogy eszméit lopják meg, még mielőtt azok alakot öltöttek volna méhükben, mielőtt agya még meg se szülte azokat.

Ez volt Pascal életének legboldogtalanabb szaka. A folytonos védelmi állapot, melyben élnie kellett, megtörte és sokszor azt hitte, hogy lába alatt ingadozik háza talaja. Ekkor bánta csak, hogy nem nősült, hogy nincsenek gyermekei. Tán ő is félt az élettől? Nem volt-e most ugyancsak megbüntetve önzéseért? Ez a gyermek utáni bánkódás gyakran kinozta őt; szemei könnyekkel teltek meg, ha az uton tiszta tekintetű lánykákkal találkozott, a kik rámosolyogtak. Kétségkívül itt volt Clotilde; de ez másfajta szeretet, melyet ime, viharok dülhatnak fel, és nem az a nyugodt, végtelen édes, engyermeke iránti gyöngédség, melybe most oly jól esett volna fájó szívét elringatni. És most, a midőn élete végét érezte közeledni, életének a folytonossága lett volna a gyermek, mely a létét örökkössé tenné. Minél többet szenvedett, annál több vigaszt nyújtott volna neki a tudat, hogy örökbe hagyhatja ezt a szenvedést: az életbe vetett hitét. Mentnek érezte magát a család pszichologiai hibáitól; de még az a gondolat se tartotta volna vissza, hogy az öröklődés generációkon átugrik és hogy fiában az ősök bűnei újra jelentkezhetnének. A korhadtt termőtalaj, az utálatos, hosszú sorozatai az ősöknek azért még mindig sóvárogtatta ezen ösmeretlen gyermeke után, mint a hogy az ember a váratlan nyereséget, a ritkán jelentkező boldogságot, a szerencse kedvezését esengi, mely örökre megvigasztalhat és boldogíthat. És most, mi-

dőn a többiek iránti ragaszkodása megingott, most vérzett a szíve abbeli fájdalmában, hogy már késő — késő.

Egy fullasztó szeptemberi éjjelen Pascal nem tudott aludni. Kinyitotta szobájának egyik ablakát, fekete volt az égbolt. A távolban valami zivatar vonulhatott el, mert messziről tompa mennydörgés hallatszott. Alig bírta a platánok sötét tömegét megkülönböztetni, melyet a villám egy-egy felvillanása világított csak meg. Lelke iszonyu fájdalommal volt tele; újra átélte az elmúlt rossz napokat, a felujuló czivódásokat, az örülés és gyanakvás kinjait, melyek egyre gyarapodtak, midőn hirtelen metsző visszaemlékezés reszkettette meg. A kifosztogatástól való félelmében teljesen hozzászokott, hogy magához vegye a nagy szekrény kulcsát. De ezen a délutánon, a nagy hőség következtében, levetette kabátját és visszaemlékezett, hogy Clotilde a terem fogására akasztotta azt. Iszonyu rettegés fogta el. Ha Clotilde érezte a zsebében a kulcsot, úgy ellopta; odafutott, átkutatta a kabát zsebeit, melyet a székre vetett volt; a kulcs nem volt már benne. Határozottan érezte, hogy most ebben a perczen kirabolják. Két órát ütött és fel sem öltözködött újra; amugy nadrágban, mezitláb, papucsot rántva, félig nyitott hálóinggel, fedetlen mellel s gyertyával kezében toppant be a dolgozótermébe.

— Tudtam, — kiáltá, — tolvaj, gyilkos!

És igaza volt! Clotildot találta ott, félig pőrén, szintén mezitláb, vászonpapucsában, lábát, karját, vállait alig fedte el inge és rövid szoknyája. Óvatosságból nem hozott gyertyát, hanem az egyik ablaktáblát nyitotta ki, mert az átellenben elvonuló zivatar cikázó villámai mindent halvány villamos fénnnyel szórta tele. Az öblös szekrény tárva-nyitva volt; már ki

is üritette volt a felső polczot, mindkét karjával ölbe véve az akta-csomókat, a hosszú, középső asztalra hordva őket, a hol halomra gyültek. És lázasan, attól félve, hogy nem lesz ideje azokat elégetni, csomagokba akarta kötni, azon szándékkal, hogy elküldi nagyanyjának. Midőn a gyertya fénye egyszerre megvilágította, a meglepetés küzdelemre kész helyzetében mintegy hirtelen megdermedt.

— Meglopsz, megölsz! — ismétlé Pascal dühösen.

Meztelen karjai közt Clotilde még mindig ott tartotta az iratsomót, melyet Pascal el akart tőle venni. De ő azt minden erejéből, minden zavar és megbánás nélkül magához szorította, mintegy makacsul ragaszkodva rombolási művéhez, mint olyan harczos, a kinek részén a jog van. Akkor aztán Pascal elvadultan, örvongve vetette rá magát és viaskodni kezdtek. Ökölrel szorította meg meztelen testét és bántalmazta.

— Ölj meg hát, — rebegé Clotilde, — ölj meg, de mindent elpusztítok!

Oly hevesen kulcsolta őt magához, hogy Clotilde nem tudott lélegzetet venni.

— Ha egy gyermek lop, megbüntetik!

Néhány vércsepp bugygyant elő vállcsontján, gömbölyű válla hosszában, melynek finom selyem, érzékeny bőrét egy karmolás szántotta fel. Egy pillanatra Pascal előtt oly pihegőnek, oly isteninek tűnt fel szüzsies testének finom nyulánkságában, formás bokáival, hajlékony karjaival, karcsu, gömbölyű, telteblű derekával, hogy elbocsájtotta, s egy utolsó megfeszítéssel kirántotta kezéből az iratsomót.

— Ezer mennykő! És most jössz te rögtön segítségemre, hogy ezeket visszarakhassuk. Jer ide, először hozd rendbe itt az asztalon. Hallod, fogadj szót!

— Igen, mester!

Közeledett és segített, megfékezve, megtörve e férfias szorítás által, mely mintegy husába hatolt. A gyertya, mely a mély éjszakában magas lánggal lobogott fel, megvilágította őket; a mennydörgés távol moraja és a villámlás nem akart szünni és a zivatarral szemközt nyíló ablak villámok tüzeiben égett, félelmetes pirosságban.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

V. FEJEZET.

Pascal most az iratsomókat vizsgálta, melyeknek halmaza óriásinak tűnt fel előtte, a mint így össze-visszakeveredtek a nagy asztalon, mely a dolgozóterem közepét foglalta el. Ez összevisszaságban egyik-másik erős papirboríték kinyílt és az iratok kiáradtak: a levelek, kivágott ujságok, bélyeges papírok s kéziratok csak úgy szertehullottak.

Már kereste is a vastag betűkkel a borítékokra irt neveket, hogy újra osztályozza azokat, midőn komor elmélkedéséből mintegy kibontakozva Clotildehoz fordult, ki némán s halotthalványan állt előtte, mint a csinyen rajtakapott gyermek.

— Ide hallgass! Neked eddig megtiltottam, hogy ez iratsomókat olvasd, s te mindig is engedelmeskedtél. Igen; aggodalmaim voltak! Nem mintha te is oly tudatlan leány lennél, mint a többi; hiszen én megtanítottalak mindenre, a mi a férfira és nőre vonatkozik, a minek tudása csak a romlott jellemeknek árt. Ezt azért tettem, mert miért tártam volna fel előtted ily korán az emberiség titkait a maga rettenetes valóságában? Megkiméltelek családunk történetétől, mely egyszersmind az egész emberiség történetét rejti magában, melyben ép oly sok a jó, mint a rossz!

Elhallgatott. Elhatározása megszilárdulni látszott és most nyugodtan, fenséges erélylyel folytatta:

— Huszonötéves vagy, már mindent tudhatsz!

... Aztán a mi együttlétünk már ily módon többé nem is lehetséges; te folytonos lidércznyomást érsz s annak terhe, ha sulyos álmaidba engem is belevonsz, rám is nehezül. Jobb szeretem, ha a való — legyen az bármily rút is, — teljesen feltáruul előtted. Talán az a hatás, mely ebből rád háramlik, azzá a nővé gyúr át, a milyennek lenned kell. Osztályozzuk együtt ezeket az iratokat s bennük lapozva, olvassuk el azoknak rettenetes tanulságait.

Aztán, midőn Clotilde még mindig mozdulatlan maradt, így folytatá:

— Ehhez jól kell látni, gyujtsd hát meg azt a másik két gyertyát is!

Világosság utáni nagy sovárgás fogta el; szeretete volna a nap vakító fényét felgyujtani; úgy találta, hogy még ez a három gyertya sem világít eléggé jól és szobájába ment kétkarú gyertyatartójáért. Hét gyertya égett aztán egyszerre. Mindketten pongyolában voltak; ő fedetlen mellel, Clotilde balvállán véres folttal, fedetlen kebellemel és karokkal; de ezt nem veték maguk sem észre. Már két óra is elmúlt, de egyik sem tudott az idő igazi járása felől, az egész éjszakát a tudnivágy szenvedélyében készültek eltölteni; a tér- és időfogalom kisiklott tudásukból, s az álom szűkségét sem érezték. Miközben a zivatar mind hangsúlyosabban dühöngött.

Clotilde soh'se látta Pascalt még ily lángoló tekintettel. Néhány hét óta el volt már osigázva; erkölcsi szorongattatásai gyakran hevessé tették, hadat üzenve bizalmat keltő jóságának. De most, midőn el akart mélyedni a lét fájdalmas valójába, testvéri részvét rezdült át egész lényén, végtelen gyöngédségének megnyilatkozásaiban. Valami igen elnéző, valami igen fenkölt bocsánat sugárzott egész valójából, hogy fé-

nyével eloszlassa az emberi tények borzalmainak sötéttségét. Mindent el akart mondani, minthogy mindent el is kell mondani, ha mindent meg akarunk gyógyítani. Ezen lények története, a kik a leányt oly közelről érdekelték, nem alkothatták-e számára élete legfőbb megoldását, a végzet előírta szükségképeni átalakítást? Ilyen az élet és mégis végig kell azt élni! Kétségkívül átalakulva, bátorságosan s elnéző nyugalommal telítve fog abból Clotilde kibontakozni.

Felízgatnak ellenem, folytatát, aljasságokat követtetnek el veled, és lelkiösmereted nyugalma akarom vissza adni neked. Ha mindent tudni fogsz, akkor ítélsz és cselekedhetsz . . . Jer olvasd velem ezeket az iratokat . . .

Engedelmeskedett. Ez acta-csomók, megijesztették ugyan kissé, mert nagyanyja oly rettegéssel szólt róluk; kíváncsisága azonban egyre növekedett. Bármennyire fékezte is őt Pascal férfias fölénye, mely őt oly vasmarokkal fenytette meg, mégis megtartotta énje méltóságát. Nem maradt-e meg neki azért a joga, hogy megtagadja, vagy elfogadja a meghódolást? Várt.

— Nos, akarsz?

— Igen mester, akarom.

Először a Rougon Macquart család családfáját mutatta be neki. Rendesen nem a nagy szekrényben tartotta azt, hanem elzárta saját szobájának íróasztalába, a honnan most kihozta volt, midőn a gyertyatartókért ment.

Husz év óta fejlesztette azt mind tovább, tovább a halálozásokat és születéseket, a házasságokat, a fontosabb családi eseményeket, és rájegyezve rövid jegyzetek kíséretében osztályozta az eseteket, az öröklés theoriája szerint. Nagy, sárga papírlap volt az, már

rongyolt hajtásokkal. Erős vonalokkal vázolt simbolikus fát ábrázolt, ez a lap, melynek messzenyúló rendszerbe foglalt ágai öt széles levelet terjesztettek szét. E levelek mindegyike egy-egy nevet viselt, s finom írással egy-egy életrajz, vagy öröklési eset állott rajtuk.

E husz évi munkálkodás láttára, a tudós öröme fogta el Pascalt, melyben a megállapított öröklési törvények oly világosak, oly egybevágoak voltak.

— Nézz ide lány! Eleget tudsz mindezekről, hisz kéziratomat eleget másoltad, hogy megértsed. Nem szép-e ez az összesítés, ez a teljes és befejezett levezetés, melyben hézag alig fordul elő? Azt hinné az ember, hogy valami egyszerű vegykisérlet ez: fekete táblára felírt és megoldott matematikai problema. Itt lenn látod a törzset, a közös eredetet, Dide nénét. Innét e három ág indul ki. A törvényes Rougon Péter és a két fattyu Macquart Ursala és Antal. Ezekből új ágak fejlődtek szétágazva: egyrészt Maxime, Clotilde és Victor; Saccardnak három gyermeke és Angelika: Rougon Sidonia leánya. A másik részből Macquart Paula, Liza leánya és nővérének, Gervaise-nek, négy gyermeke: Claude, Jakab, István és Anna. Itt a szélén van János fivérük s — veszed észre — itt a középén, a mit én bognak nevezek, itt egyesül a törvényes és a törvénytelen ág; Rougon Márhában és unokafivérében Mouret Ferenczben, hogy három új hajtást hozzanak létre: Mouret Octávót, Serge-t és Desirét. Azonkívül itt látod, Ursulát és Mouret; a kalapos ivadéka, Silvére, kinek tragikus halálát ösmered, azután Ilona és Janka leánya. Végül egészen fönt vannak a végső hajtások: Maxime fivéré fia, szegény Károlyunk és két másik kis halottunk Lajos, Jakab; Claude: Lantier fia és Louiset: Coupeau Anna fia.

Mindössze öt generációt hajtott ez egy embertörzs családfája, mely az emberiség öt emberöltőjének öt tavaszán át hajtott ki az örökös élet nedvdus pezsdülésével. Fellelkesült; ujjai az esetek levezetésére nyiladoztak fel, a mint a sárgult papiroson, mint valami ócska anatómiai ábrán végig siklottak.

— Ismétlem, minden benne van . . . Nézd a közvetlen öröklődésben a befolyásokat: Az anya befolyása: Silvire, Lisa, Désiré, Jakab, Louiset, te magad; az apai befolyás: Sidonia, Ferencz, Gervaise, Octave, Jakab, Lajos. Aztán itt van a három elegyülési eset; az összeforradásból keletkezők: Ursula, Aristide, Anna és Viktor; a szétszóródás eseteiből: Maxime, Serge és István és az összeolvadáséiból: Antal, Jenő és Claude. Sőt még egy negyedik, nagyon nevezetes esetet is kellett specifikálnom; az egyenleges elegyülés esetét: Pétert és Paulát. Itt meg a változatok tűnnek elő, így pl.: az anya befolyása gyakran az apa phisikai hasonlatosságával jár együtt, vagy az ellenkező eset áll be; ép úgy mint a hogy az elegyülésnél a phisikai vagy morális tulsuly az egyik vagy a másik tényező . . . Azután itt látod a közvetett öröklődést: a rokonét. Erre csak egy idevágó példám van: Octave Mouret szembeszökő phisikai hasonlatossága nagybátyjával Rougon Jenővel. A befolyásbeli öröklődésre szintén csak egyetlen példám van: Gervaise és Coupeau leánya Anna, meglepően hasonlít, különösen gyermekkorában, Lantierre anyja első szeretőjére, mintha az a nőt örökre impregnálta volna. Hanem a miben igen gazdag vagyok, az a visszatérő öröklődés: a három legszebb esetem: Mártha, Janka és Károly esetei, a kik Dide nénére hasonlitanak, úgy, hogy a hasonlatosság itt, egy, két, sőt három nemzedéket is átugrott. Ez bizonyára kivételes eset, mert nem hiszek

az atavismusban; azt hiszem, hogy az új elemek, melyeket a hozzájárulók, az esélyek és az elegyülések végtelen változatai magukkal hoznak, igen gyorsan kioltják a különlegességek jellegét és az egyedet visszavezetik az általános típusra . . . Maradnak tehát az újjáalakulatok: Ilona, János és Angelika, ez a vegytani vegyület combinatiója; mely szerint a szülők phisikai és morális jellegei összeolvadnak, anélkül, hogy azokból az új lényben csak valami is felfedezhető volna.

Csönd állott be . . . Clotilde mély figyelemmel hallgatott reá, mert megakarta érteni és Pascal elmerülve állt meg, szemeit még mindig a családfára szegezve, azon vágytól ösztönözve, hogy munkáját elfogulatlan bírálhassa meg. Lassan folytatá, mintha önmagához szólt volna:

— Igen, mindez ép oly tudományos, mint a miképen lehetséges . . . Csak a családtagokat vettem itt fel, de hasonlóan egyenlő rangsorozatot kellett volna adni a hozzájárulóknak is, a kívülről beszármazó apáknak és anyáknak, a kiknek vére a mienkkel összeolvadt és azt megmásította. Fölállítottam ugyan a matematikai családfát is, a hol az apa és anya fele részben öröklődnek tovább nemzedékről nemzedékre, úgy, hogy például: Károlynál, Dide néne öröklődése már csak egy tizenketted részt tenne, a mi azonban absurdum, minthogy teljes a phisikai hasonlatosság. Elegendőnek tartottam tehát a kívülről jövő elemeket mintegy combinatióba vonni, pusztán csak a házasságkötésekkel és az új tényezővel megszámlolva, melyet mindegyik magával hozott . . . Oh, ezek a kezdetleges theoriák, ez a tudomány, melyben a hypothesis csak gagyog és pusztán a képzelem marad győztes, a költők, a tudósok terrenumain. A költők ama sáncz-

művesek, a kik ez előőrson állnak; ők fedezik fel gyakran az emberláb nem tapodta földeket; ők vezetnek gyakran a közel jövő problémáinak megoldására. A meghódított végleges igazságok közt és azon ismeretlen közt, melyekből a holnap igazságát vezetik le, egy széles űr van, ez a költőké. Minő óriási frescót lehetne festeni, minő rengeteg emberi comédiákat és tragédiákat lehetne írni az öröklődésről, mely a családoknak, a társadalmaknak, egy szóval az emberiségnek az eredő eredete. Szemei elrévedeztek, gondolatait követte és elmélázott. Aztán heves mozdulattal tért vissza irataihoz s a családfa rajzát félre téve mondá:

— Mindjárt újra visszatérhetünk reá; mert hogy most megérts, tényeknek kell lejátszódnia előtted, hogy cselekvéseikben lásd mindazokat a szereplőket, kik itt egyszerű összefoglaló jegyzetekkel vannak osztályozva . . . Én meg fogom nevezni az iratcsomókat; te egyenként ideadod azokat, és én megmutatom és elbeszélem, hogy mit tartalmaz mindegyik, mielőtt visszateszem a polczra. Nem a betürendes sorozatukat, hanem a tényeket követem. Már régóta akartam ezeket így osztályozni. — Tehát keresd ki a neveket a bori-tékokon. Először is Dide nénit . . .

E pillanatban a láthatárnak egy viharos szöglete gyult fel a villám tüzeiben, mely közbefogta a Souleiadet és mint az özönviz csapott le a házra. De mindamellet nem csukták be az ablakot. Nem hallották sem a dörgést, sem a villám sistergését, sem a tetőzetet csapkodó esőzön folytonos csordulását. Clotilde egyenként nyujtotta át neki azt az iratcsomókat, melyek közül az első nagy betükben, viselte Dide néne nevét és különböző alaku papirokat, régi jegyzeteket tartalmazott, a melyek olvasásához hozzá fogott.

— Add ide Rougon Pétert, Macquart Ursulát...
add ide Macquart Antalt!

Clotilde némán engedelmeskedett. Szíve elszorult mindezeknek a hallatára, a mint az iratcsomók előtt elvonultak és kitárták bizonyítékaikat, hogy aztán halomra gyűlve, visszavándoroljanak a szekrénybe.

— Mindenekelőtt itt vannak a származási adatok. Fouqué Adelaide, a tévutra vezetett nő volt az első idegbántalmu, a ki aztán Rougon Péternek, a törvényes ágnak adott életet és a két törvénytelennek: Macquart Ursulának és Antalnak. Itt kezdődik, az 1851. évi deczemberi államcsiny keretében, az a véres polgári tragödia, az, midőn a Rougonok: Péter és Félicité, Plassansban a rendet helyreállítva, Silvère vérével mocskolják be zsöngé szerencséjüket. A megvénült Adelaide, a nyomorult Dide néne, a Tulettesben van ime bezárva, mint a vezeklés és a bűnbánás kísérteties alakja. Aztán a sovár vágyak egész falkája kelt hajsz'ra: a hatalom és fönség sovárgása, a mely Rougon Jenőnél, a nagy embernél, a családnak fő sarjánál jelentkezik, a ki a köznapi érdekekből kibontakozva a hatalmat a hatalom kedvéért szereti. Egy pár ócska csizmában meghódítja Párist, a jövődöbeli császárság kalandorjaival szövetkezik és az államtanács elnökségétől a miniszteri székig jut. Czinkos szövetkezete, egy kiéhezett csapat tette nagygyá, az, mely őt mind masabbra emelte, de őt magát is felemésztette. Lebilincselte ugyan rövid ideig egy asszony, a szép Clorinda, kit örült vágygyal kívánt meg, de annyi erő duzzadott benne, oly égő vágy, hogy ő legyen az uralkodó, hogy egész életének meghazudtolásával, újra hatalomra vergődött az alkirályi diadalmas méltóság felé vezető útjában. Aristide Saccard, e sovár vágyat

aljas gyönyörök élvezetével elégitette ki: pénzzel, aszszonynyal és fényűzéssel. Emésztő szomj volt ez, mely őt is tönkretette, mert amugy forrón rohant a koncra, belesodródva a boulevardok végletekig menő merész speculatioinak viharába. Az egész városon végigsepert az, mindenütt rést ütve, majd ismét behordva azokat. Szemtelenül nagy vagyonokat teremtett, melyeket hat hó alatt elverték s újra visszaszereztek az emberek. Arany-csömör uralkodott akkor, őt is kórságokba döntötte annak fokozódása és arra birta, hogy midőn első feleségének Angelának teteme alig hült ki, már is eladta nevét, hogy megszerezze, feleségül véve Renét, az első okvetlenül szükséges százezer francot. Ez örület később annyira vitte, hogy egy anyagi válság percében, még családi életében a fekélyt is eltúrta s szemet hunyt fia, Maxime, és második felesége szerelme előtt, az ünneplő Páris kéjes mámorlása közepett. Ugyanaz a Saccard volt ez, a ki néhány évvel később megalapította a Banque Universelle óriási, milliókat piacra dobó pénzprését. Saccard, legyőzhetetlenül a nagy pénzcapacitás előkelőségéig és merész transactióiig küzdötte fel magát; megértette a pénz civilizáló szerepét. Tőzsdecsatákat nyert és veszített, mint Napoleon Austerlitznél, Watterloonál. S sikertelenség esetén magával döntötte bukásában a nyomorultak és tönkrejutottak egész légióit. Victor fiát az elzüllés, a vétek örvényében hagyta elveszni, úgy hogy az egy sötét éjjel elszökve, végkép eltűnt; míg Saccardot magát, az igaztalan természet közönyös pártfogása, az imádandó Carolin szerelmével ajándékozta meg, valószínűleg utálatos életének jutalmául.

Itt egy nagy szeplőtlen lilium sarjadzott fel a talajban. Rougon Sidónia, Saccard testvérének aljas közvetítője. Százféle kétértelmű foglalkozással bíró

Lüntárs volt az, a ki ösmeretlen apától megszülte az isteni tisztaságu Angelikát, a szép tündérüjju himzőnőt, a ki szövőszálainak aranyával együtt beszötte a mesék szerelmes királyfiának megálmodását is élete szövetébe. Már életében a szentekhez tartozott; és oly kevésbé volt e komor élet valóságába való, hogy az ég maga adta meg neki a kegyelmet, hogy szerelmében halhasson meg.

Násznapiján halt meg, Félicité de Hauteceur első csókja gyönyörétől, azon harangok zugása közt, melyek királyi lakodalmának ünnepélyességét hirdették. Ekkor bogozódott össze a két ág, a törvényes és a törvénytelen. Rougon Mártha unokafivéréhez, Mouret Ferenczhez ment férjhez, s békés házaseletet folytattak, mely lassanként megbomlott a legrettenetesebb catastrophákat vajudva meg. A szegény asszonyt mintegy kerékbe törték, eszközül használták föl azon óriási háboru gépezetében, melyet Plassans meghódítása céljából furfangosan megszerkesztettek. Három gyermekét, csakhogy el nem rabolták tőle és Faanas abbénak ez úgy összefacsarta szivét, hogy majd megrepedt. De a Rougon-család ujra megmentette Plassanst, mialatt az haldoklott, s viaszszárga arcát ama tüzmáglya világította meg, melyben férje boszutól és dühtől örjöngve, a pappal együtt elégett.

Három gyermeke közül a vakmerő hódító Mouret Octav volt, a ki eltökélte, hogy a nők utján szerzi meg Páris királyságát. A romlott polgárság közé kerülve, rettenetes sentimentális nevelésben részesült. Az egyik asszony fantastikus visszautasításától a másiknak lágy odaadásáig, minden phasist átélve, fenékgig ürité a házasságtörés undok serlegét; de azért megmaradt érellyes, munkás törekvő embernek, ki felnövekedve kibontakozott e korhadt világ aljasságaiból, melynek össze-

omló recsegését már-már hallani lehetett. A diadal-maskodó Mouret Octave felforgatta a nagykereskedést, megsemmisítette a hajdani kereskedők szolid kis üzleteit és felállította a lázban égő Páris közepett a kísértés óriási palotáját, mely csillárok fényétől ragyogva, selyemtől, csipkéktől és bársonytól áradt tul. Itt tett szert a nők kizsákmányolásával királyi vagyona és mosolyogva vetette meg az egész női nemet ama napig, midőn egy kis lány, egész nemének a megboszulója, az egyszerű, okos kis Denise, lebilincselte. Magánkívüli, szenvedélyes fellobbanással feküdt lábainál, míg az a szegény leány azzal a kegygyel nem boldogította, hogy nőül ment hozzá, hozzá a Louvre apotheosisába, jövedelmének a ráözönlő aranyesőjében. Hátra volt még a másik két gyermek, Mouret Sergius és János. Emez egészséges és ártatlan, mint valami fiatal állat, amaz felvilágosodott és mysticus, a ki egy sajátságos esemény folytán, a papi pályára lépett és felujította a Paradouban Ádám történetét és mintegy ujjászületett ott, hogy Albinét szeresse, birja és megrontsa a bűnrészes nagy természet ölen. Aztán az egyház vonzotta egyre. Küzdött neme haláláért és ugyanabban a perczben dobott, mint pap, egy marok földet Albine tetemére, midőn nővére Desirée, az állatok szenvedélyes barátnője, örömtől ujjongott baromfiudvarának dús termékenysége fölött. Aztán ismét egy békés és tragikus élet tárult fel előttük. Mouret Helén kis leányával, a kis Jankával nyugodtan élt a Passy dombokon, melyek Páris városát, e határtalan és feneketlen ember-tengert övezik. Ezzel szemben játszódott le ama szerelmi tragödia: Helén szenvedélyes föllobbanása valami ismeretlen, rövid ideig ott tartózkodó orvos iránt, kit egy éjjel lánya betegágyához hivatott. Janka beteges féltékenysége, ösztönszerű szerelemfél-

tése anyjának e szerelmét elhódította és annyira eltöltötte egész lényét, hogy belehalt. Rettentő díj volt ez, mit egy egész eszélyes életben felmerülő egyetlenegy órai sóvárgásáért kellett megfizetnie, ama szegény, kedves kis halottnak, ki most egyedül nyugszik ott fenn az örök Páriszal szemközti hallgatatag temető cyprusai alatt! Macquart Lisával kezdődött a törvénytelen ág, mely duzzadó erővel pezsdült fel benne. Egészséges testének boldogságát mutatta, midőn fehér kötényében hentes-boltjának ajtajánál állva, nevetett az árucarnokokban tolakodó éhező nép felett: a kövérek és soványok emez örökös harcán. A sovány Florenczet, mostoha testvérét elátkozták és körülfogták a követér halkofák és ő maga, a piros pozsgás mézárósné, hajthatatlan jogérzetében, részvétet nem ismerve, engedte, hogy elfogják, mert meg volt arról győződve, hogy minden tisztességes ember érdekében cselekszik. Ez az anya szülte a legtermészetesebb és legegészségesebb leányt, Quenu Paulát, a mértékletes és okos lányt, ki úgy vette az életet, mint a milyen volt. Felebaráti szeretetében annyira ment, hogy tulérett korában egy barátnőjének átengedte saját vőlegényét, Lazaret és később, midőn azoknak a házaselete válással végződött, megmentette e házasságból származó gyermeküket s a vesztett anyai szeretetet pótolta. Mindig saját kárára áldozta föl önmagát és mégis boldog és vidám volt egyhangu magányában, a fönséges tengerrel szemközt, a szenvedők egész kis világa közepett, kik panaszkodtak fájdalmaikról és még sem akartak meghalni. Aztán Macquart Gervaisera került a sor, a sánta Gervaisera, a vidám munkás-lányra, kit első szeretője, Lantier, egykor kilökött az utcára, a hol megismerkedett Coupeauval, a rézöntővel, ama derék munkással, ki nem volt iszákos és a ki elvette. Eleinte

igen boldognak érezte magát. Három segéddel dolgoztak mosó-intézetében, míg később férjével együtt a kikerülhetetlen pusztulás lejtős útjára tévedt. Férje lassankint az alkohol rabjává lett, melynek delirium tremense később halálát okozta. Az asszonyt magát elcsábították, henyélésre adta magát, és végkép tönkretéve, Lantier hozzá való visszatérése folytán, hármasháztartásuk gyalázata közepett, a bűnrészes nyomor szánandó áldozata lett, mely nyomor egy este, az éhség marczangoló kinjaival, megölte őt. Legidősb fia, Claude, egy lelki egyensúlyából kizavart nagy festő végzetes lángésszel birt. Tehetetlen, őriöngő vágygál törekedett ama remekmű megteremtésére, melyet magában érzett, de melyet engedelmetlen ujjai nem tudtak létesíteni. Küzködő óriás volt ő, kit mindig újra lesujtanak. A munka keresztrefeszített vértanuja, a ki saját hüen szerető és rövid ideig vizsontszeretett nejét feláldozta egy képzelt nőalaknak, kit isteni szépségben maga előtt feltűnni látott és kit ecsete nem birt fenséges természetalkotta meztelenségében a vászonra varázsolni. E kielégithetlen, sóvár alkotási ösztönének emésztő szenvedélye oly iszonyu kinokkal töltötte el, hogy megölte magát, mivel vágyait nem tudta kielégíteni. Jacques önmagával hozta a világra a bűnhajlamot; az öröklött fogyatkozás nála ösztönszerű vérszomjjá vált, azt a fiatal, üde vért szomjazta ő, mely felhasított női keblekből omlik ki. Küzdött e rettenetes betegség ellen, de az oly erőt vett rajta, az alázatos, érzéki Sévérinnel folytatott szerelmeskedése folyamán, ki maga is egy tragikus gyilkossági történet folytonos borzalmaitól reszketett, hogy egy este, fehér melle látására beálló vérszomj rohamában törével leszurta. Emez állati vadsága a gyorsan tovarobogó vonatokon is vele vágatott folyton előre, kísérve a gőz-

mozdony zakatolásától, melynek vezetője volt. Gépének zaja sem csillapította vágyait, mely egy szép napon összezúzta őt, hogy aztán féket veszve, vezető nélkül száguldott tova a látóhatár ismeretlen messzeségébe. István, az üldözött, a tönkrejutott, egy fagyos márcziusi éjszakán leszállt a fekete bánya földalatti tartományába és beleszeretett a szomorú Katalinba, kit durva vetélytársa elrabolt tőle. A bányamunkások társaságában élte át nyomorban és ez aljas elegyedésben komor életét mindama napig, míg az éhség lángra szítva a lázadást, a tarlott sikon át űzte ama nyomorultak ordító seregét, kik kenyérért kiáltottak a tűzvészek s összeomlások közepett, a dördülő, halálthozó golyókat szóró sereg fenyegetései mellett. Rettenetes képek ezek, a világ végét hirdetők. A Maheu-család bosszuért kiáltó vére volt feltámadandó: az éhen halt Alzir, a golyótól leterített Maheu, a bányalégtől megfojtott Zachariás, a föld alatti bányában életét vesztett Katalin. Csak a család anyja élte túl a többit és holtait siratva, újra leszállt a fekete bányába, hogy megkeresse az élelmére szükséges harmincz krajczárokat. István, a csapat legyőzött vezére, kit jövődő boszuállás tervei kisértgettek, egy langy áprilisi reggelen elköltözött, érezve az új világ titkos megfogamzását, melynek csirázása nemsokára hivatalos volt a föld kérgét fölpattantani. Nana lőn a megtorlás, a külváros társadalmi szemetén felsarjadzott leány, az aranylég, ki a lenn megtürt és elrejtett rothadás talajából szállt fel és szárnyai rezgésével magával vitte a pusztulás erjedési csiráit. Kiszívta és elkorhasztotta az aristocrátiát, megmérgezte az embereket pusztító rászállásával.

Ama paloták mélyén, melynek ablakain át döngicsélve bejutott, a halál és pusztulás öntudatlan munkáját végezve, okozta Vandoenverses stoikus kin-

szenvetését, Foucarmont búskomorságát, a ki nyugal-
mát nem lelve China tengereit járta be. Steiner
bukását, ki kényszerítve lőn tisztességes életmódot
folytatni, La Falloise kielégített gyengeségét, a Muf-
fat-család tragikus végpusztulását. György fehér hul-
lája is az ő áldozata volt, mely fölött a börtönből ki-
szabadult Fülöp örködött, míg végre ama korszak büz-
hödt levegőjének ragálya folytán Nana saját vére is
bomlásnak indult és meghalt az unokája halálos ágyán
kapott fekete himlőben, ugyanabban a perczben, mi-
dön ablakai alatt a mámoros Páris, a háboru örvöngő
lázában, eszeveszett rombolásaiban részegen kéjelgett.
És végül még Maquart János, az újra paraszttá lett
munkás és katona maradt a sorban, ki küzdött a ke-
mény földdel, mely minden gabonaszemet csak egy
verejtékcsepp árán termett meg, a ki folytonos harc-
ban volt a falusi néppel, melyet a vagyon utáni durva
sóvárgás, a föld hosszasan tartó nehéz megmunkálása,
az anyagi javak mindig ingereltebb szomjuzására ösz-
tönöznek. Az öreg Fouan-családdal, mely ugyan oly
nagynehezen engedi át szántóföldjeit, mint akár húsát
vagy vérét; a kétségbeeső Buteau-családdal, mely egy
luczernaföld gyorsabb öröklése végett az orgyilkos-
ságra vetemedik; a makacs Franziskával, ki egy ka-
szaütéstől halt meg szó nélkül, mert nem akarta, hogy
a családi birtokából csak egy göröngy is másra száll-
jon.

Az egyszerű és csupán ösztöneiktől vezérelt em-
berek drámája volt ez, kik alig bontakoztak még ki a
hajdani vadságból. Ama nagy emberi szennyfolt ezen
a mérhetetlen földön, mely mint szülőanyánk az egye-
dül halhatatlan, kinek öléből eredünk s kinek ölébe
visszatérünk, a kit egész a bűnbeesésig szeretünk és
a ki ismeretlen czélja kedvéért mindig újra alkotja

az életet, még a lények nyomora és elaljasodása árán is.

És ugyancsak János volt az, ki özvegységre jutva a háboru első hírére újra katonának állt be, magában hordozva a kifogyhatatlan tartalékalapot, az örök ujhodás tőkéjét, melyet a föld megőriz. János, a fenséges háboru legismeretlenebb s legerősebb harczosa, ki bár belesodortatott ama rettenetes és fatális viharba, mely Sedan határáról elseperve a császárságot és az egész hazát enyészettel fenyegette, mégis megtartotta a jövőbe vetett ingathatatlan reményét. Miután a kérésselhetlen sors épen őt szemelte ki arra, hogy társán, Mauriceon, a polgári elem tévutra vezetett fián, a vezeklésre szánt áldozaton hajtsa végre az ítéletet, véres könyeket hullatott, midőn lemetszette a társadalom e korhadt tagját. Midőn már mindennek vége volt, a folytonos vereségek, a szörnyű polgárháboru, a vesztett tartományok, a fizetendő milliardok után, utnak indult és visszatért szántóföldjeihez, Frankhon várt ujjáalkotásának nagy, sulyos munkájához.

Itt Pascal megállt, Clotild egyenkint nyujtotta volt neki az iratcsomókat és ő azokat mind átlapozta, újra osztályozta és visszatette szekrénye felső polczára. A lélekzete is elakadt, ki volt merülve e nagy élő emberiség végtelen, hosszas lehelletétől, mig a fiatal lány, e túláradó életözön hullámozásától elkábitva, mozdulatlanul, szótlanul, ítéletre, megfontolásra képtelenül várta a folytatást. A zivatar diluvialis esőjének zuhogása szünetlen loccsanással csapdosta a fekete tájékat. A villám rettenetes recsegéssel ütött be a szomszéd kertek valamelyik fájába. A gyertyák lángja ingadozva lobbant magasra a tágra nyílt ablakon betóduló szélrohamtól.

— Ah, folytatá Pascal, az iratcsomókra mutatva,

egész világ ez itt, az egész társadalmi civilisatio benne van ezekben az iratsomókban, az élet, a maga jó és gonosz nyilvánulásaival, mindent megemésztő tüzével és kapzsi harácsolásaival . . . ! Igen családunk ma elegendő bizonyító példája a tudománynak, mely reméli, hogy egykor matematikai pontossággal állapítja meg az idegbeli és vérbeli tünetmények törvényeit, melyek az első organikus sérelem következtében, valamely fajnál fellépve, a milieu szerint eme faj minden egyénénél az érzelmeket, a vágyakat, szenvedélyeket, mindama emberi, természetes és ösztönszerű nyilvánulásokat alkotják, melyeknek eredményeit mi aztán erénynek és bűnnek nevezzük. És családunk egyszersmind történelmi bizonyíték is; szól a második császárságról, az államcsinytól Sedanig. Mert a mieink a népből származva, széteszlottak az egész egyivásu társadalomban, sovárgásaiknak tuláradásától ösztönözve, behatoltak minden élethelyzetbe, ama teljesen modern gerjedelemtől, ama sarkantyuzó ostorcsapásoktól üzve, melyek hatása alatt az alsó osztályok, átgázolva a társadalom testén, a gyönyöröket hajhászszaak.

Ujra megállt, szavait álmodozó látományok laszították meg.

Minő rettenetes e felkavart tömeg! Mennyi édes vágy, rettenetes esemény, mennyi öröm, mennyi szenvedés kavargott itt fel a tények e rengeteg halmazában . . . Maga a tiszta világtörténelem, a vérre alapított császárság, mely eleinte élvet hajhászott és szigoruan uralkodott, meghódítva a lázadó városokat, és aztán lassu bomlásnak indulva, vérbe omlott össze, oly óriási vérözönbe, hogy majd belefult az egész nemzet. Majd meg maga a társadalmi tanulmány, a nagy- és kiskereskedelem, a prostituczió, a bűn, a föld, a

pénz, a polgárság és a nép tanulmánya, azé a népe, mely a külvárosok cloacáiban rothad el, vagy a nagy iparközpontokban lázong: egyszóval az uralkodó socialismus, melylyel a születendő új század terhes. Majd meg egyszerű emberi tanulmányokat tár fel e család története, bizalmas szerelmi történeteket, az ész és szív küzdelmeit az igaztalan természet ellen, mindazoknak a leroskadását, kik túlságos nehéz feladatuk terhe alatt összeroskadnak, az önmagát feláldozó végtelen jószág minden fájdalmat legyőző sikkolyával . . . Fantasztikus valóságok bilincseitől szabaduló képzelmek, minden időszakban virágzó óriási kertek, művésziesen kidolgozott, finom faragású székes-egyházak, a menyinyből földre hullott csodás regék, eszményi szerelmek, melyek egy csókban újra ég felé szállnak . . . Ime, mindez meg van ez iratcsomókban, melyek e család történelmét rejtik apró jegyzeteikben emberi dokumentumaikban. Benne van minden, a legremekebb és a legrosszabb, a legaljasabb és legfenségesebb, van benne virág és mocsok, zokogás és kacaj, az életözön maga, mely vég nélkül magával ragadja az emberiséget.

És újra feltárva az asztalon maradt családfát, ujjával végigsiklott rajta, felszámlálva a család ama tagjait, kik még életben vannak.

Ez Rougon Jenő a bukott fenség, a háboruban elpusztított régi világ tanuja és hajthatatlan védője a parlamentben Saccard Aristide, ki miután köpenyegget fordított és újra a köztársaság hive lett, mint ama nagy hirtlap igazgatója, új milliókat készül szerezni, míg Maxime fia rettenetes betegségtől fenyegetve, a Bois de Boulogne-ban levő kis kastélyában vagyónak kamataiból rendes, okos életet folytat. És másik fia, Győző, sem jött többé felszínre, aki ha nincs a

bagnoban, bizonyára valahol az elzúllás homályában bolyong, kitasztva az ismeretlen jövő, a vészthely borzalmaiba. Rougon Sidonia, a ki hosszú ideig letűnt a színhelyről s megunta a kétértelmű foglalkozásokat, szigorú, apáczai életet folytatva, visszavonult egy zárdaszerű intézetbe, az Oeuvre du Sacramentba, melynek célja a bukott lányok férjhezadása.

Octavet, a „Bonheur des Dames“ neve alatt viruló czég tulajdonosát, a tél vége felé neje, kit imádott, a mi azonban nem akadályozta meg, hogy újra ki ne rugjon a hámból, egy második gyermekkel ajándékozta meg. Mouret abbé St. Eutrope plébánosa, e mocsaros félreeső hegyszorosba zárkozott Desirée nővérével, oly vallásos alázatossággal élt, hogy tiltakozott az előléptetése ellen. Bár a tüdősorvadás előjelei mutatkoztak rajta, minden gyógyszert visszautasított; s a szentek példájára megadással várta a halált . . . Mouret Helén egy félreeső zugba visszavonulva, nagyon boldogan élt Marseillehoz közel eső tengerparti birtokán második férjével, ki őt bálványozta. Második házassága gyermektelen maradt. Quenu Paula még mindig Bonnevilleban lakott, Frankhon másik végében, a végtelen tengerrel szemközt, a hol Chanteau nagybátyja halála óta egyedül élt a kis Palival. Feltett szándéka az volt, hogy nem megy újra férjhez, hanem egészen özvegységre jutott unokafivére fiának szenteli magát, mivel az apa Amerikába indult, hogy ott vagyonna tegyen szert. Lantier István, a ki a montsai strike után újra visszatért Párisba, a commune lázadásában compromittálta magát, melynek eszméit hevesen védelmezte. Halálra ítélték, aztán megkegyelmeztek neki és deportálták, úgy, hogy most Nouméában lakik, sőt azt beszélik, hogy ott meg is

nősült, és hogy gyermeke is van, a kinek nem tudják megállapítani a nemét.

Végre Macquart János, a kit a véres nagy év után szabadságoltak, letelepedett Valqueyrasban, Plasans közelében, a hol Vial Melaniet, egy jómódu paraszt egyetlen, ép, erős leányát kapta nőül és apai földeinek jövedelmét tetemesen fokozta e házassággal. Neje, miután májusban fiúval ajándékozta meg, két hónappal később újra örvendetes eseménynek nézett elébe, a szaporodó termékenység ama ritka esetét mutatva, mely az anyáknak meg sem engedi, hogy gyermeküket enmaguk táplálhassák.

— Igen, igaz, — folytatá halkán, — a fajok elkorcsosulnak. Valóságos kimerültség áll be, gyors hanyatlás, mintha a mi nemzedékünk kéjdühe, sóvár vágyainak mohó kielégítése folytán gyorsabban égne el. Louiset még a bölcsőben halt meg, a félig hülye Jakab Lajos meg idegbántalmak következtében; Viktor az ősi vadság állapotába visszaesve, isten tudja minő elzúllás homályában kószál; szegény Károlyunk, a ki oly szép és oly gyenge: ezek a családfa utolsó sarjai, az utolsó halvány gyenge hajtások, melyekben a nagy ágak pezsdülő életnedve fel nem szivároghatott. Féreg rágódott a törzsben, most a gyümölcsben van és azt emésztí. De azért nem kell kétségbeesni, a családok örökké újjászületnek! Gyökerük a közös ősnél mélyebbre hatol és a létre hívott nemzedékek kifürkészhetlen rétegein át az első emberig nyul le; végnélkül ki fog újra hajtani, tovább fejlődik és kiágazik a jövőendő századok homályos ködéig . . . Nézd meg a mi családfánkat, csak öt nemzedéket foglal magában, s még fűszálnyi fontossággal se bír az emberiség óriási sötét erdejében, melynek százados tölgyei a nemzetek. Ám gondolj csak a vén rengeteg gyökereire, melyek a

talajában szétágaznak; gondolj magas lombkoronáinak folytonos fejlődésére, melyek más fák koronáival összeforrva érintkeznek; gondolj sudarainak örökké pezsdülő nedvözönére, melyet a lét örökös lehellete mindig újra megtermékenyít . . . Nos, hát ez az új remény, a faj naponkinti helyrepótlására, melyet a kívülről jövő új vér eredményez! Minden házasság majd jó, majd rossz új elemeket hoz magával, melyeknek hatása mindkét esetben megakadályozza a matematikai biztossággal beálló és haladó elfajulást. A rések újra behordatnak; a hiányok elenyésznek; néhány nemzedék folyamán újra helyreáll a sorsirta egyensúly és belőle fejlődik a középszerű új ember, az a határozott jelleget nélkülöző emberiség, mely titokzatos munkáját konokul folytatva, ismeretlenül tart czélja felé.

Pascal megállt és mélyen felsóhajtott. Aztán, nem számolva el a még életben lévő családtagokkal, a kiket megnevezett volt, minthogy azokat már besorozta rendszerébe; élénk érdeklődéssel a még gyermekkorukat élő sarjakat kezdte felsorolni. Egy Noumeában élő kartársától tudósításokat kért István nejeről és a tőle származott gyermekről; de onnan semmi hírt se kapott és attól félt, hogy ezen a részen hézagos marad a családfa. Több adata volt Octave Mouret két gyermekéről, kivel levelezésben állt; a lányka cse-nevész maradt és nyugtalanította a szülőket, míg a fiú, a ki anyjára ütött, nagyszerűen fejlődött. Leghatározottabb reményét Jánosba helyezte, kinek elsőszülöttje, egy derék fiú, az ujonnan beoltott ágat látszott képviselni, ama fajok ifju életnedvét, melyek az anyaföldtől nyerik új erejüket. Néha Volqueyrasba is el látogatott és mindig boldogan tért vissza a termékeny élet e rejtett zugából, a nyugodt, okos apától, ki min-

dig az eke szarvát fogja, az egyszerű, vidámkedélyű anyától, kinek széles csipői egy világ megszülésére látszottak alkalmasnak. Ki tudja, honnan fog az egészséges ág kihajtani? Talán innen fog a várt bölcs és hatalmas lény kicsirázni? A legnagyobb baj családfája szépségére és tökélyére nézve az volt, hogy e kicsiny gyermekeket még nem osztályozhatta. És hangja ellágyult a jövő boldogító reményében, e szőke fejecskek elgondolásakor, saját nőtlensége fölötti, be nem valott bánkódásában.

Még mindig az előtte kitárt családfát nézte. Végre felkiáltott:

— És mégis ez a döntő, mégis teljes, nézd csak! Ismétlem, az összes öröklődési eshetőségek találkoznak itt. Elméletem megállapítására csupán e tények összeségét kellett alapul vennem . . . És a bámulatos benrők a kézzelfoghatóságuk. Itt mily teljesen egymástól eltérőnek látszanak oly teremtések, a kik közös ős rétegeiből származnak, és csupán a közös ősök logikai megmásításai. A törzs magyarázza az ágakat, és ezek ismét a leveleket. Saccard apádban, valamint Jenő nagybátyádban, kik vérmérsékletben és életmódban oly teljesen elütők, ugyanazon ösztön okozta az egyiknek kicsapongó vágyát, mint a másiknak fenséges ambícióját. Angelika, a tiszta lilium, a kétértelmű életmódot folytató Sidonia gyermeke, ugyanazon ösztön szülöttje, mely a milieu szerint, a mysticismus vagy a szabad szerelem felé hajló jellemeket teremti. Mouret három gyermekét egy és ugyanazon légáram sodorja az életbe, mely az intelligens Octaveból miliomos rongykereskedőt, a vallásos hitű Sergiusból szegény falusi plébánost és a hülye Desireéből boldog, szép lányt növel. De még szembeötlőbb a példa Gervaise gyermekeinél: az idegsérelem elmulik és Nana

áruba bocsátja bájait, Jakab gyilkol, Claude lángész lesz, míg unokanővérük Paula, a győzedelmes becsületesség képviselője, a ki küzdve bár, de feláldozza önmagát. Ez az öröklődés az élet maga, mely létre kelti a hülyéket, az örülteket, a bűnösöket és a nagy embereket. Egyes sejtek elsatnyulnak, mások foglalják el helyüket és ime, a lángész vagy az egyszerű becsületes ember helyett őrzöngő bolondot vagy gazembert kapunk. És az emberiség, mindent magával sodorva, tovább fejlődik.

Aztán gondolatai ismét más irányt vettek.

És az állati világ, a mely ép úgy szenved és szeret, mintegy vázlata az emberinek. Ez az egész testvérvilág, velünk együtt ugyanazt az életet éli. Igen szerettem volna azt is magammal vinni a bárkamba, helyet adni családjunkban, hogy megmutassam mikép folytonosan összeolvad velünk és kiegészíti a mi életünket. Ismertem macskákat, melyek a háznak titkos varázst kölcsönöztek, kutyákat, melyeket bálványoztak, s melyeknek halálát siratták és vigasztalhatlan gyászt hoztak a szívekre. Ismertem kecskéket, teheneket, szamarakat, a melyek végtelen fontossággal bírtak, s oly nagy szerepet játszottak, hogy meg kellene írni életük történetét . . . Ime, itt van Bonhomme-unk, a mi szegény vén lovunk, mely huszonöt éven át állt szolgálatunkban, nem hiszed-e, hogy az ő vére is belénk vegyült, és hogy ő is családjunkhoz tartozik? Mi is megmásítottuk őt, mint a hogy ő is gyakorolt reánk befolyást; egy és ugyanazon mintára vagyunk alkotva, és oly igazságos dolog, hogy most, midőn félig vakon, köszvénytől megmerevedett lábakkal, révedező tekintettel szalmáján látom heverni, megcsókolom mint valami öreg rokont, kinek fentartására köteles vagyok . . . Oh, oh, ez az állatvilág, mindaz, a

mi ott lenn az emberiségnél alantabb fokon állva csuszik-mászik és panaszkodik végtelen rokonszenvtől hatva át; minő nagy helyet kellene adni annak az emberiség történetében!

Ez szive végső felkiáltása volt, melyben Pascal minden élő iránti, lelkesülő gyöngédsége kitört. Folyton növekvő tüzzel, végre hitvallására, az élő természet folytonos és diadalmas munkálkodására tért át. És Clotilde, ki eddig egy szót se szólt, holtra halványodott a tények rázuduló tömegétől. Összeszorított ajkait végre kérdésre nyitotta.

— Nos, mester, és én? minő szerepet játszom én itt?

Finom ujjacskájával rámutatott a fa ama levélre, melyre az ő neve volt írva. Pascal e lapot mindig mellőzte volt, de Clotilde nem tágitott.

— Hát én hol vagyok? Mért nem olvastad fel az én iratcsómomat?

Pascal egy perczig hallgatott, mintha e kérdés meglepte volna.

— Mi okból? Semmi okból! . . . Igaz, nincs mit elrejtennem előled . . . Látod, mi van ide írva: Clotilde, született 1847-ben. Anyai befolyás. Visszöröklődés, az anyai ágról való nagyapa lelki és testi tulajdonainak tulnyomó nyilvánulásával . . . Mi sem egyszerűbb. Téged anyád befolyásolt, tőle örökölted jó étvágyad, meg van benned a kacérsága, és benned is megnyilvánul néha tunyasága és alázatossága. Igen, benned meg van nagymérvben a nőies, mint benne, a nélkül, hogy sejténéd, azaz te is szeretsz, mint ő, szerettetni. Azonkívül az anyád nagy regényfaló, ábrándozó lélek volt, a ki semmit se szeretett úgy, mint naphosszakig heverészve, valami könyv felett elmerengni; rajongott a dajkamesékért, kártyát vettetett magának, jósnőket látogatott meg; és én is mindig ab-

ban a véleményben voltam, hogy a titokzatos iránti hajlamod, az ismeretlen utáni lázas álmódzásod onnan veszi eredetét . . . De a mi egyéniséged kidomborításához lényegesen hozzájárul, dualismust teremtve nálad, a nagyapád, Sicardot parancsnok befolyása. Ismertem őt, nem volt ugyan sas lelkű, de igen őszinte és erélyes volt. Őszintén bevallom, nélküle nem sokat érnél, mert a többi befolyás nem épen a legjobb. Ő adta meg neked lényed legjavát, a küzdési erélyt, a büszkeséget és az őszinteséget.

Clotilde figyelemmel hallgatta, fejével intett, hogy nem sértődött meg, bárha az anyjáról és családjáról szóló, ez új részletek hallatára ajkai fájdalmasan megremegtek.

— Nos, szólt aztán, és te hol vagy, mester?

Most Pascal nem habozott, hanem felkiáltott:

— Oh, én, minek is rólam beszélni? én nem tartozom a családhoz. Látod mi van ide írva: Pascal született 1813-ban. Új alakulat. Vegyület, a melyben a szülők testi és lelki tulajdonságai úgy elegyülnek, hogy nem marad belőlük semmi az új lényben . . . Elég gyakran ismételte az anyám, hogy nem tartozom hozzá, hogy nem tudja honnan származhatok.

Az enyhülés, az öröm akaratlan fölkiáltása volt ez.

— Hadd! a nép szava soh'se csal. Hallottad-e már valamikor, hogy engem a városban Rougon Pascalnak neveznének? Nem! Egész röviden azt mondták mindig: Pascal orvos. Mert én különváltam tőlük . . . Ez talán nem vall részemről gyöngédségre, de el vagyok ragadtatva, mert vannak öröklődések, melyeknek sulya elviselhetetlen. Hiába szeretem őket, szívem mégis örömtől dobog, midőn érzem, hogy más vagyok, tőlük eltérő, hogy nincs semmi közös vonásunk. Hozzá

nem tartozni, Istenem, hozzá nem tartozni e családhoz! Ez üde légáram adta nekem meg a kellő bátorságot arra, hogy őket mind ide csoportosítsam, őket valódi lényükben megmutassam, és mégis elég erővel bírjak, hogy ezek után is tovább éljek.

Végre elhallgatott. Csend állott be. Az eső elállt, a zivatar elvonult, csak a mindinkább távolba vesző mennydörgés moraja hallatszott, míg a még mindig árnyba borult vidékről a nedves föld élvezetes, üde illata gomolygott be a nyitott ablakon. A lecsendesülő légben a gyertyák nyugodt, magasan fellobogó lánggal égtek tovább.

— Ah, — mondá Clotilde, levert arcz kifejezéssel, — mi lesz belőlünk.

Ugyanezt kiáltotta volt egy éjjel künn a dombtetőn: utálatos az élet, hogy lehet hát azt átélni békésen és boldogan? Rettenetes világítás az, melyet a tudomány a világra vet, bonczoló kutatása minden emberi sebre kiterjed, hogy annak iszonyatait feltárja. És ime, most Pascal még leplezetlenebbül beszélt el neki mindent, növelte az emberektől és tárgyaktól való csömörét azzal, hogy saját családját a maga visszaszító meztelenségében vezette fel e színpad deszkáira. Három óra hosszáan át hömpölygött le előtte ez a mocsaras áradat; és a legrettenetesebb felfedezés az övéit illető váratlan szörnyű igazság volt, az övéinek, ama kedves lényeknek teljes megismerése, kiket szeretnie kellett volna. Apját, pénzért elkövetett bűnei tették nagygyá, testvére fekélykóros, nagyanyja lelkiismeretlen, igazak vérével borított bűnös, és a többi is mind megmértelyezett, csupa iszákos, gyilkos, bűnös; az emberiség fájának szörnyvirágzatai voltak. Oly súlyos volt a csapás, hogy nem tudott magához térni attól a fájdalmas megdöbbenéstől, melybe az ily mó-

don feltáru^ló élet megismerése ejtette. Pedig e rettenetes leczkét mindamell^lt megsemmisítette valami nagy és szép: az emberiség fenséges lehellete, mely azon mindvégig átvonult. Nem volt rá rossz hatással; úgy érezte magát, mint a kit a tengerek metsző szele ostoroz, a viharok szele, melytől tágul a kebel és erősödik. Pascal mindent elmondott, még az anyjáról is egészen szabadon szólt, bár nem lépett ki ama tudós tiszteletteljes magatartásából, a ki nem hoz ítéletet, csak a tényeket sorakoztatja. „Mindent el kell mondani, hogy mindent megösmerve, mindent meggyógyítsunk“, nem így kiáltott-e föl Pascal ama szép nyári éjjelén? És bár a hallottak ránehezedő sulya alatt ingadozva, a nagy világosságtól elvakult, végre megértette őt és bevallotta magának, hogy Pascal rengeteg munkába fogott. És mégis, a reménybe, a jövőbe vetett hit, az egészség és erő hangja volt az. Úgy beszélt, mint a világ jótevője, a ki abban a perczben, midőn azt veszi észre, hogy az öröklődés alkotja a világot, annak törvényeit akarja megállapítani, hogy rendelkezessék felette és itt boldog világot teremtsen.

És aztán nem rejtett-e eme tuláradó folyó, melynek zsilipeit kinyitotta, a mocsoknál egyebet is? Mennyi aranyat mosnak habjai a partok virágaival és füveivel elvegyülve! Száz meg száz alak vonult el Clotilde előtt: a báj és jóság megtestesülései, finom, üde lányarczok, derült, ragyogó asszonyi szépségek tünedeztek fel előtte. A szenvedély egész teljében sajgott bennök, a szív minden érzése áradt szét eme gyöngéd alakokból. És mily számosak a Márt^hák és Angelikák, a Paulák és Jankák, a Gervaisek és Helénák! Belőlük is, még a kevésbé jókból, még a rettenetes emberekből, a csapat leggonoszabb jellemeiből is, a testvériség engesztelő lehellete szállt feléje.

Ugyanaz a szellem volt az, melynek lehelletét elvonulni előbb is érezte: a végtelen gyöngédség áramlata, mely Pascal pontos, tudományos előadását átlengette. Pascal külsőleg nem látszott felindultnak, a bizonyító tudós tárgyilagos, hideg magatartását megőrizte; de jósággal eltelt szive sajgott a fájdalomtól. Ama lázas áldozatkészséggel dolgozott, hogy önmagát feláldozza az emberiség boldogságáért. Az egész matematikailag szerkesztett nagy művén a testvériség eme fájdalmas érzete áradt szét, még ott is, ahol a legfájóbb ironia nyilatkozott meg. Nem beszélt-e az állatokról is úgy, mintha minden szenvedő, nyomoruságos, élő lény idősebb testvére lenne? A szenvedés ejtette kétségbe őt; csak az lobbantotta haragra, hogy álma elérhetetlen magaslaton áll; csak azért lett durva, mert gyűlölte azt, a mi csalóka és mulandó, mert arról álmodozott, hogy nem a jelen pillanat társadalmáért, hanem az egész emberiségért fárad, élte komoly munkával töltött óráiban. Tán épen a rossz elleni lázadása volt az, mely arra sarkalta őt, hogy az elosévelt banalitások ellen küzdjön, elméleteiben és azok alkalmazásában.

És a műve mégis csak emberi maradt, a lények és tárgyak végtelen feljajdulása zokogott fel csillapíthatlanul benne.

De különben nem volt-e ez az élet? Abszolút rossz nincsen. Nincs ember, a ki mindenki előtt rossz ember lenne; mindig van valakije, a kit boldogít, úgy, hogy ha az ember nem vizsgálja a világot csupán egyetlenegy szempontból, arra jut el, hogy minden lénynek hasznos voltát belátja. Azok, a kik hisznek Istenben, azok csupán azt mondhatják, hogy Isten csak azért nem sujtja le a gonoszokat haragja mennykövével, mert ő az egész haladását nézi csupán és nem

foglalkozhatik az egyesekkel. A végzett munka újra kezdődik, az élők tömegének bátorsága és végzett munkarésze mégis bámulatos és az élethez való ragaszkodás mindenben győzedelmeskedik. Az emberek óriási munkássága, a létrepezsdülés makacs folytonossága az ő szentségük, az ő jóvátévésük. És onnan felülről, a nagy magaslatról, a szem csupán a folytonos küzdelmet látja, és a sok gonoszon kívül mindamellett sok jót is. És ekkor általános engesztelékeny elnézés tölti el a szívet és készek leszünk megbocsátani, mert csupán végtelen részvét és forró könyörületesség tölti el lelkünket. Ez a rév mindazok számára, kik elvesztették a dogmákba helyezett hitüket, kik szeretnék tudni, miért élnek a világ látszólagos czéltalan volta közepett. A léttörekvés kedvéért élni kell, hogy mi is hozzájáruljunk egy sziklafejtéssel a ködös távolban rejlő titokzatos munkához, és az egyetlen kínálkozó békés üdv e földön: a teljesített kötelesség édes gyönyöre.

Ujra egy óra mult el, az egész éj lefolyt az élet e rettenetes tanának előadása alatt, anélkül, hogy Clotilde vagy Pascal tudomást vettek volna az idő múlásáról, vagy ama helyről, hol tanakodtak. És Pascal, kinek már hetek óta tulfeszített idegeit az átélt fájdalom és gyanu végkép elcsigázták, megrázkódott, s mintegy álomból ébredve folytatá:

— No, most mindent tudsz, elég erősnek érzed-e magad most? Bátor és erős a szived, megtöltötte-e az igazság megismerése bocsánattal és reménynyel? Velem vagy?

Clotilde még mindig remegett a rettenetes lelki megrázkódtatás súlyától és nem tudott magához térni. Eddigi meggyőződései és hitvallásai mind rombadőltek benne, s új világgá alakultak. Nem mert

sem következtetni, sem önmagát nem merte kérdőre vonni. Érezte, hogy ezentúl az igazság mindenható ereje ragadja magával. Érezte hatalmát, de nem volt meggyőződve.

— Mester — rebegé — mester . . . !

És egy perczig így szemközt állva, egymásra néztek. Már pitymallott, a zivatartól megtisztult méretetlen láthatár szélén végtelen finom hajnalpir derengett. Egy felhő sem homályosította az ég rózsás azurját. És az ablakon át, a még nedvességtől párolgó vidék derült ébredése hatolt be, míg a kialvófélben lévő gyertyák elhalványultak a nap növekvő világosságában.

— Felelj, még mindig el akarsz pusztítani, el akarsz égetni mindent? Velem vagy most, egészen velem?

E pillanatban azt hitte, hogy Clotilde sirva a nyakába fog borulni. Önkénytelen lelkesedés lángolt fel szívében. De egyszerre mindketten észrevették, hogy alig van rajtuk a legszükségesebb öltözet.

Clotildenak, ki eddig tudomással sem birt önmagáról, eszébe jutott hirtelen, hogy alsószoknyában van és hogy karjait és vállait alig fedik el hajának kuszált fürtjei. És midőn végigtekintett magán, szemébe tűntek a bal hóna alatt látható vércseppek, bőrének felhorzsolása, Pascallal való viaskodásának nyoma, a ki durván belemarkolva husába, férfias erejével akarta megfékezni. Ekkor rendkívüli zavarodás fogta el, érezte határozottan, hogy le fogja őt győzni, mintha e durva szorítás folytán egészen és mindörökre rabjául szegődött volna. És ez érzés elárasztotta egész valóját, erőt vett rajta, magával ragadta akarata ellenére, amaz ellenállhatatlan vágytól ösztökélve, hogy véglegesen megadja magát.

Most hirtelen felegyenesedett, meg akarta még gondolni. Meztelen karjait keresztbe fektette mellén, egész vére felszökött, a szemérem biborözönével borítva be testét. És karcsu özként futásnak iramodva, a távolba tűntek alakjának isteni idomai.

— Hagyd el, mester, oh, mester . . . majd meglátom!

És remegő szüzsies zavarában szobájába menekült, mint ahogy azt gyakran szokta tenni. Pascal halotta, mint fordítja rá kétszer a kulcsot. Egyedül maradt. Végtelen csüggedés és szomorúság vett rajta erőt és önmagától kérdezte, vajjon helyesen cselekedett-e midőn mindent elmondott, vajjon az igazság e kedves főben megfogamzik-e és fel fog-e sarjadni ez iszonyú tanulságok minden magva a boldogság dús vetésében?

Országos Széchényi Könyvtár

VI. FEJEZET.

Napok multak. Októberben eleinte még verőfényes, forró ősz volt, a nyár szenvedélyes hevének, az érés tultengő szakának utolsó fellobbanása. Felhő se volt az égen, de aztán az idő rosszra fordult, rettentő szelek fujtak, az utolsó zivatar tarolta végig a lejtőket. A soulelade-i komor házban, a tél közeledése végtelen szomorú hangulatba borított mindent.

Ujra pokollá vált a ház. Pascal és Clotilde között nem voltak már többé élénk viták. Az ajtók nem csapódtak többé, lármás hangjaik elnémultak s nem kényszerítették többé Márthát, hogy minden perczen a lépcsőkön felszaladjon. Alig beszéltek most egymással, és egy hangot sem sejtettek az elmúlt éj eseményeiről. Pascal valami megmagyarázhatatlan aggodalom, valami meggyőző eszélyesség befolyása alatt állva, miről maga se tudott számot adni, nem akarta újra felvenni e tárgy fonalát; követelte a várt feleletet, a benne való rendithetlen hit és a föltétlen meghódolás nyilatkozatát. Clotilde e nagy morális csapás után, mely egészen átalakította, még mindig foglalkozott vele, habozott, küzdött, a kifejlést elodázta, nehogy ösztönszerű lázadásának meg kellessen magát adnia. És a félreértések mindjobban bonyolultak lettek e nyomorult, kétségbeejtő ház nagy csendjében, melyből már a boldogságot száműzték.

Ez Pascalra nézve olyan időszak volt, a melyben

iszonyuan szenvedett, a nélkül, hogy panaszkodhatott volna. Ez a látszólagos béke nem nyugtatta őt meg, sőt ellenkezőleg. Tompa bizalmatlanságba esett, azt hitte, hogy folytonos törvetések környezik és ha látszólag béke uralkodik, az csak azért történik, hogy a sötétben a legfeketébb ármányokat szőjjék ellene. Nyugtalansága azonban még fokozódott, mindennap katasztrófát várt, hogy papirjait valami hirtelen felrobbanó akna elnyeli és hogy az egész Souleiadot szertehordják, darabokra szilánkolják. Gondolatvilága, a morális és szellemi élete ellen irányzott üldözés idegeit kimerítette, olyannyira, hogy ez állapot türhetetlenné vált s minden este lázzal feküdt le. Gyakran megrázkódott s hirtelen hátrafordult azon hiedelemben, hogy háta mögött az ellenséget áruláson kapja rajta, s nem volt senki más mögötte, mint saját rettegésének az árnya. Majd máskor gyanu fogta el, órahosszáig lesben állt, elbujva függönyei mögé vagy pedig valamely folyosó zugába; de senki sem mozdult, csupán halántékának lázas lüktetését hallotta. Magánkívül volt, nem feküdt le anélkül, hogy minden szobát át ne fürkészett volna, nem aludt többé, felébredt a legcsekélyebb zajra, lelkendezve, védelemre készen.

És a mi Pascal szenvedését még fokozta, azon állandó, növekedő tudat volt, hogy ezt a sebet az az egyetlen teremtés ütötte szívéen, a kit egyedül szeretett e földön, ez az imádott Clotilde, kit szépségben, bájban husz év óta látott felnőni, kinek az élete, mint dus virágzás, úgy nyiladozott szemei előtt és illatárral töltötte el az ő életét is. Ő, ki szívét teljes, eddig sohsem elemzett, gyöngédséggel töltötte el, a ki az öröme, reménye, bátorsága volt, valóságos másodvirágzó ifjúsága, melybe magát visszaszületni érezte. A mint előtte elment, kíváncsú, kerek, üde nyakával,

felüdült egészségben és duzzadó vidámságban édelgett, mintha tavasza tért volna vissza. Egész élete különben megmagyarázta ezt a rabságát, ezen gyermek lényében való egész felolvadását, a ki behatolt kicsiny korában szeretetébe, és növekedve, napról-napra nagyobb tért hódított abban. Plassansban való végleges megtelepedése óta valóságos szerzetes-életet élt, könyvei közé zárkózva, nőkkel nem érintkezett. Nem tudtak róla mást, mint az iránt a halott nő iránti szerelmét, kinek az ujja hegyét se csókolta soha meg. Néha tett ugyan utazásokat Marseillebe, nem hálva otthon, de ezek csak hirtelen lángu, pillanatnyi kalandok voltak, a melyeknek nem volt folytatásuk. Ő nem élvezett és így férfiaságának egész tartalékát megőrizte magában, melynek hullámai most felcsapkodtak a közelgő aggkor fenyegető veszélyének vihara folytán. Ugy tudott volna ragaszkodni egy állathoz, egy utczárról felszedett kutyaához is, mely megnyalogatta volna a kezét; és ez a Clotilde, kit szeretett, ez a kis lány, kiből egyszerre kívánatos nő lett, a ki őt leigázta, most őt így megkinozta, ilyen ellenségévé vált!

Pascal, ki eddig vig és jólelkű volt, türhetetlen durvaságu, sötét kedélyhangulatu lett. A legkisebb szóra megharagudott, ráförmedt a meglepett Mártírára, ki oly szemekkel nézett reá, mint egy kivert eb. Reggeltől estig magával hurczolta kinját; oly haragos volt az arcza, hogy senki sem mert hozzá szólani. Nem vitte többé Clotilde-ot magával, és látogatásai alkalmával egyedül ment betegeihez. Így tért haza ama délután, midőn egy esemény hozta ki sodrából, mely egy ember halálával terhelte meg a kísérletező orvos lelkiismeretét. Lafouasse-t ment beoltani, kinek bénultsága hirtelen oly előhaladást tett, hogy Pascal elveszettnek hitte.

De konokul, tovább akart a bajjal megküzdni, folytatta a gyógykezelést és a balsors ez nap úgy akarta, hogy a fecskendező a palaczk fenekéről egy tisztátlan testet szedett fel, mely a szűrőből kicseppent. Ugyanakkor egy csepp vér is felserkedt, és tetézte a szerencsétlenséget, hogy véletlenül az érbe szurt. Mindjárt megijedt, midőn látta, hogy a korcsmáros elsápad, fuldadozik és hideg verejték gyöngyözik a homlokán. Mikor aztán a halál gutaütés alakjában beállt, akkor mindent megértett az ajkak elkéküléséből s az arcz elfeketedéséből. Vérmérgezés volt ez, és nem vádolhatott mást, mint készítményeinek tökéletlen voltát, barbár módszerét. Kétségtelenül Lafouasse amugy is veszve volt, nem élhetett volna talán tovább hat hónapnál, s akkor is csak borzasztó kinok között; de a tény brutalitása meg volt, ez a szörnyű halál. És a minő kétségbeesett volt a megbánás, annyira megingott hite. Holthálványan jött haza, csak másnap reggel került ki szobájából, miután tizenhat óra hosszat szótlan, felöltözötten ágyára dőlve, bezárkozottan töltött el.

Ezen nap délutánján Clotilde, ki mellette varrt a teremben, megkockáztatta, hogy megbontsa a kínos csendet. Felvetette szemeit és látta, hogy Pascal, ki-merülve egy könyv lapozásában, valami adatot keres, a mit meg nem talál.

— Beteg vagy, mester, miért nem szólasz, ápolnálak.

Pascal arczát a könyvbe rejtve, tompa hangon felelt:

— Beteg, mit törődöl te vele, nem kell nekem senki.

Clotilde engesztelékeny hangon válaszolt:

— Ha bánatod van és megmondhatod, az köny-

nyitene rajtad; tegnap oly szomoruan jöttél haza! Nem szabad annyira elcsüggedned. Nagyon nyugtalan éjszakát töltöttem, háromszor is ott voltam ajtódnál hallgatózni, mert kinzott az a gondolat, hogy szenvedsz.

Bármily szeliden szólt is, úgy hatott ez Pascalra, mint az ostorsuhintás. Beteges elgyengülésében, heves düh kitörésével félrelökte a könyvet s haragtól reszketve felállt:

— Ugy, hát kikémelelsz, már a szobámba se vonulhatok vissza, anélkül, hogy füleidet ne tapasztanád a falakhoz? Hát még a szívem verését is kikémeled? Lesed halálom, hogy itt mindent elégethess . . .!

Hangja emelkedett volt és egész nem érdemelt szenvedése panaszbá és fenyegetésbe tört ki.

— Megtiltom, hogy foglalkozzál velem! Van valami más mondani valód, meggondoltad a dolgot? Adhatod-e igaz szívvvel kezedet a kezembe, mondvá, „hogy egyetértünk már.“

De Clotilde nem felelt többé, csak nagy, tiszta szemével ránézett azzal az őszinte arczkifejezéssel, mely azt mondta, hogy még nem akar nyilatkozni; míg Pascal ezen magatartás folytán még inkább kétségbeesett és egészen elvesztette önuralmát. Rebegett és kézmozdulatával dühösen elutasította őt.

— Menj, menj! Nem akarom, hogy mellettem maradj; nem akarom, hogy ellenségek környezzenek; nem akarom, hogy itt maradjanak mellettem, hogy örülésig vigyenek!

Holthelványyan kelt fel Clotilde helyéről, büszkén felegyenesedve kiment s magához vette munkáját.

A következő hónap alatt Pascal minden óráját betöltő buzgó munkában keresett orvoslást. Napokon át egyedül maradt a nagy teremben, sőt az éjeleket is

azzal töltötte, hogy régi kéziratokat olvasott át, az öröklődésről szóló munkáját átdolgozva. Azt lehetett volna mondani, hogy valóságos düh fogta el, hogy reményének jogosultságáról meggyőződjön, hogy a tudományt rákényszerítse ama biztos tudat megadására, hogyan lehet az emberiséget fönségessé ujjaalkotni. Nem járt ki többé, abban hagyta betegei meglátogatását, papirosai közé temetkezve, szabad levegő és mozgás nélkül élt. Egy hónapig tartó tulcsigázás után, mely megtörte őt, anélkül, hogy tompította volna otthonja kinjait, oly ideges kimerültségbe esett, hogy a betegség, melynek csirája meg volt benne, nyugtalanító hevességgel jelentkezett.

Reggel, ha felkelt, a fáradtságtól megsemmisítve érezte magát. Fáradtabb és kimerültebb volt mint mikor lefeküdt. Egész lényét folytonos szorongató érzetek fogták rabságba; öt percznyi járkálás után el-lankadtak, megcsuklottak lábai, a legcsekélyebb meg-erőltetéstől teste meg volt törve; nem mozdulhatott meg, hogy baja testébe ne nyilallott volna. Néha a talaj úgy tűnt föl előtte szédületében, mint valami hevesen megingó hullám. Folytonos zugás csendült meg fülében, káprázatok kényszerítették, hogy szemét behunyja, mintha szikrazápor hullott volna a levegőbe. Megutálta a bort, keveset evett, rosszszul emész-tett, aztán növekvő tunyasága tétlen közönyösségét hirtelen munkadüh váltotta fel, cél nélküli tettvágy sarkalta. Egyensulya meg volt bontva, könnyen iz-gatható gyengeségében minden ok nélkül egyik véglet-ből a másikba csapott. A legkisebb megindultságnál könyekre fakadt. Végre aztán bezárkózott s a kétség-beesés olyan krízisei rohanták meg, hogy órahosszat zokogott, minden közvetlen fájdalom nélkül, a doi-goknak mérhetlen sivár szomorúsága következtében.

De baja megkétszereződött, különösen egy ilyen Marseillebe való utazás, egy ilyen agglegényi kirugás után, mint a milyet néha megengedett magának. Tán valami szenvedélyes szórakozást, kinjának megenyhülését remélte a kicsapongásban. Nem maradt ott csak két napig; mint villámtól sujtva tért vissza, mintegy tompa ütéstől elkábitva, olyan ember kuszált vonásaival, a ki elvesztette férfiassága erejét. Ez bevallhatatlan szégyenként sulyosodott lelkére, attól félt, hogy e szerelmi kísérletek megerőltetése biztos meggyőződést szerzett neki, a mi még fokozta szerelme félnékségének zordságát. Soh'se tulajdonított e dolognak fontosságot. De most annyira elfoglalta, felforgatta, nyomorulttá tette lényét, hogy már az öngyilkosságra gondolt. Hiába kecsegtette magát, hogy ez muló, hogy betegeskedése rejlik az okozatok mélyén, mégis lesujtotta tehetetlenségének érzete, és olyan volt a nőkkel szemben, mint az igen fiatal emberek, a kik a nőkkel érintkezve reszketnek.

Deczember első hete körül türhetetlen neuralgikus bántalmak fogták el. Koponyacsontjaiban olyan recsegéseket érzett, hogy menten azt hitte, hogy homloka szétpattan. Midőn az öreg Rougonné erről értesült, elhatározta, hogy fia hogyléte után tudakozódik. De előbb a konyhába lopózkodott, mert Mártával akart beszélni. Ez kétségbeesett, dúlt ábrázattal beszélte el neki, hogy az ur bizonyára meg fog bolondulni; elmondta, milyen furcsán viselkedik, hogy jár-kál folytonosan fel és alá szobájában, mint zárja minden fiókját kulcsra, s mint járja körül reggeli két óráig az egész házat, a földszinttől az emeletekig. Könyvek tolultak a szemébe és végre azt a véleményt kockáztatta meg, hogy tán az ördög bujt az urába s jó lenne, ha a saint-saturnini lelkészt értesitenék.

— Olyan jó ember, — ismétlé, — a kiért az ember felnégyeltetné magát. Milyen szerencsétlenség, hogy nem akar templomba járni, ez bizonyosan meggyógyítaná!

Clotilde, a ki meghallotta nagyanyjának hangját, szintén bejött. Ő is csak úgy tengett-lengett mint Pascal, — teremről-teremre, legtöbb idejét a földszinti, elhagyott, burgonyás teremben töltötte. Különben nem beszélt, csak hallgatott, gondolkodó, várakozásteljes arczkifejezéssel.

— Te vagy az édes? — Jó napot. Mártha azt beszéli, hogy Pascalba belebujt az ördög. — Én magam is azt hiszem, csakhogy ennek az ördögnek neve van s ez a hiuság. Azt hiszi, hogy ő mindent tud, hogy pápa és császár egy személyben, természetesen, ha más nem ezt vallja, kétségbe van esve.

Végtelen megvetéssel vont vállat.

— Kaczagnék rajta, ha a dolog nem lenne oly szomorú. Olyan ember, a ki semmiről nem akar tudni semmit, a ki nem élt, a ki bolond módra a könyvei közé zárkózott. Vigyétek egy szalonba, olyan ártatlanul fog ott viselkedni, mint egy újszülött gyermek, és a nőket még ma sem ismeri . . .

Egészen megféledekezett róla, kik előtt beszél, fiatal lányunokája és fia szolgálója előtt és erre halkabban, bizalmas hangon folytatá:

— Biz a' megbosszulja magát, ha valaki túlokos. Se felesége, se szeretője, ettől bomlott meg az agyveleje.

Clotilde meg se moczczant; szempillái lassan lezárultak gondolkodó nagy merengő szemei felett; aztán ismét feltekintett, megőrizve zárkózott természetének magatartását, mely mit sem árult el abból, a mi benne véghez ment.

— Fent van, ugy-e? — folytatá Félicité — öt jöttem meglátogatni, mert ez így nem mehet tovább! Ez már sok! . . .

Fel is ment hozzá, Mártha meg tovább babrált serpenyőjével s Clotilde újra teremről-teremre bujkált.

Fönt a teremben Pascal mintegy megkövülve ült, arcát egy könyvbe temetve. Olvasni se birt többé, a betük összefolytak, elmosódtak előtte, nélkülözték az értelmet. Bár makacsul küzdött ellene, halálosan vonaglott ama tudat terhe alatt, hogy eddigi hatalmas munkaképességét elveszti. Anyja lekorholta, kikapta kezéből a könyvet, messze eldobta az asztalra és ráförmedt, hogy mikor az ember beteg, ápolnia kell magát. Haragosan kelt fel Pascal, hogy anyját is elkergetse, ép úgy, mint a hogy Clotilddal tette volt; de akaratának utolsó megfeszítésével, újra tiszteletteljes magatartásra kényszerítette magát.

— Anyám! ön tudja, hogy soh'se akartam önnel vitába elegyedni, hagyjon magamra, kérem! — De Félicité nem tágitott. Leczkéztette folytonos bizalmatlansága miatt, hogy maga okozza a lázas állapotát, mert azt hiszi, hogy mindig törbe csalják, kilesik. És melyik józan eszű ember fogja hinni, hogy üldözik? De viszont másrészt azzal vádolta, hogy nagyon magasan hordja a fejét, mióta felfedezte famozus oltóanyagát, melyről azt hiszi, hogy minden betegséget meggyógyít. Mily balgaság, ha az ember Űristennek tartja magát. Annál kegyetlenebbek aztán a csalódások; és aztán gyöngéd czélzást tett Lafouassera, arra az emberre, kit ő ölt meg. Tudta nagyon jól, hogy ez reá nézve nem valami kellemes és azért is kell neki most feküdnie.

Pascal, a ki még mindig tartóztatta magát, földre szegzett szemekkel mindig csak azt ismételte:

— Kérem anyám, hagyjon békében!

— Nem, nem akarlak békén hagyni, — kiáltá Félicité, magas korával meg nem egyező hevességgel.
— Azért jöttem, hogy egy kissé felrázzalak, hogy kiragadjalak abból a lázból, mely teljesen felemészt. Nem! ez így nem tarthat tovább, nem akarom, hogy újra rólunk szóljon a közbeszéd az egész városban bolond dolgaid miatt. Azt akarom, hogy ápd magadat!

Pascal vállat vont és halkán, mintegy önmagához beszélve, nyugtalan kijelentéssel mondá:

— Nem vagyok beteg.

E szavakra Félicité hevesen szökött fel ültéből.

— Mit? Nem vagy beteg, nem vagy beteg? csak orvos lehet ily elvakult, hogy önmagával se legyen tisztában. Igen — szegény fiam, mindazok, kik közeledbe jutnak, rögtön meggyőződhetnek, hogy megbolondulsz — igen, megbolondulsz a félelemtől és a kevélységedtől.

Pascal most felvetette szemeit és egyenesen anyja szemeibe nézett, míg az rendületlenül folytatá:

— Ezt akartam csak neked megmondani, mivel senki sem akart rá vállalkozni! Ugy-e bár, abban a korban vagy, mikor az ember tudhatja, hogy mit kell csinálnia? Védekezned kell, másra kell gondolnod, nem szabad magad a rögeszmédnek átengedni. Különösen, ha az ember olyan családból való, mint te . . . vigyázz és ápd magadat!

Pascal elsápadt, még mindig merően nézett reá, mintha lelke mélyéig akart volna hatolni, hogy kifürkészze, mit örökölt jómaga anyja lényéből.

Aztán egyszerűen így válaszolt:

— Igaza van! Köszönöm!

Midőn végre egyedül maradt, visszahanyatlott

karosszékebe, újra folytatni akarta könyve olvasását; de ép oly képtelen volt most is rá, mint azelőtt, hogy figyelmét annyira lekösse, hogy megértse a szavakat, melyeknek betűi tánczoltak szemei előtt. Fülébe zúgtak anyja szavai; az a halálos rettegés, mely egy idő óta elfogta, növekedett, megszilárdult benne; határozott veszély előérzete nyilallott lelkén keresztül. Ő, a ki két hónappal ezelőtt oly diadalmasan dicsekedett, hogy nem ebből a családból való, őt magát hazudtolná most meg a sors oly rettenetesen? Az a fájdalom érné őt, hogy velejében a családi fogvatkozások felujulnának, és bele kellene neki is dőlni családi öröklődésük marczangoló sárkánykarmai közé? Anyja mondotta neki, hogy a félelemnek és gögijének bolondja lett. Az uralkodó eszme, mely őt eltöltötte: az a biztos lelkesülés, hogy a szenvedést meg fogja semmisíteni, hogy vissza fogja adni az emberiségnek az akaraterőt, hogy ujja fogja teremteni az egészséges, magasabb szellemi fokon álló emberiséget — mindez bizonyára csak nagyzási hóbortjának kezdete. A törvetéstől való félelmében, abban az ösztönszerű vágyában, hogy folyton ellenségre lesett, kik vesztére törtek, most könnyen felősmerte az üldözési mánia tüneteit. Az egész faj minden szerencsétlen esete e rettenetes befejezésre vezet: a rövid tartalmu örülségre, a paralízisre, végre a halálra.

E naptól kezdve Pascal meg volt zavarodva. Idegeinek kimerültsége, melyet a tulhajtott munka és a bánat okoztak, ellenállhatlanul kiszolgáltatták az örülés és a halál kísértetei rémlátományainak. Minden betegségi tünete: a reggelenként nyilatkozó rendkívüli bágyadtság, füleinek zugása, szemeinek káprázása, sőt még rossz emésztése és könnybe borulása orvosi megfigyeléseiben rendszeresen sorakoztak, mint a

biztos idegbomlás tünetei, melyeknek közeledte őt fenyegetve fenyegette. Saját magára nézve egészen elvesztette a figyelő orvos finom diagnostikáját, és ha tovább következtetett is, érveléseinek következménye csak az volt, hogy mindent összezavart és mindent ferdén látott azon testi és szellemi nyomottság alatt, mely őt teljesen leverte. Nem birt többé maga fölött uralkodni és majd beleőrült abba az eltévelyedésébe, hogy agya lassan bomladozik.

A szürke december napjait arra használta fel, hogy még mélyebben hajszolja be magát bajába. Minden reggel megkísérlette, hogy sötét gondolatai kísértő rémeitől megszabaduljon. Aztán újra bezárkózott dolgozó termébe, hogy újra felvegye az előző est kusza gondolatfonalát. Az öröklődést illető hosszas tanulmányai, nagyfontosságú kutatásai és munkái lelkét véglegesen megmérgezték, oly okokat játszva kezére, melyek naponkint megújuló nyugtalanságát csak élesztették. Az öröklési esetekre vonatkozó nagy kérdéseire, melyek megoldását magának feladatul tűzte ki, iratsomagai ezerféle lehetséges combinatióval feleltek. E combinatiók most úgy megszaporodtak, hogy tömkelegükben eltévedt. Háttha téved? Hétha magát nem különítheti el, mint az uj alakulat érdekes esetét. A visszöröklés eseteihez kell hát saját magát sorozni, mely egy, két vagy három nemzedéket átugrik? Vagy egyszerűen egyénisége az álcázott öröklődés példája-e, mely a csirát képző plasma elméletének újabb bizonyítéka? Vagy láthatott-e magában mást, mint az egymást követő hasonlatosságok rendkívüliségét, élte alkonyán valamely ősenek hirtelen megjelenését? Ettől a perctől fogva nem volt többé nyugta, csupán saját esetének felkutatásával foglalkozott, felidulva jegyzeteit, újra és újra elolvasva könyveit. Bon-

czolgatni kezdte önmagát, elemezni kezdte legkisebb érzeteit, hogy abból vonja le a következtetéseket, melyekből aztán önmaga fölött alkothat ítéletet. Oly napokon, midőn agya bágyadtabban működött, sajátos látományok jelenéseit vélte látni, veleszületett sajátos ideges bántalmak tulnyomóságát vélte felfedezni. Midőn lábaiban érezte a bántalmakat és azok ólomsúlyúvá nehezedtek, azt volt hajlandó hinni, hogy valami külbefolyást gyakorló ősenek hatása alatt áll. Minden összebonyolult agyvelejében; már annyira volt, hogy önmagában sem ösmerte ki magát, azon tévesztő agyrémek közepette, melyek kiforgatott szervezetét megrázkódtatták. És minden este ugyanazon végső következtetésre jutott, ugyanazon halálharang kongása rémitette: az öröklés, a rettenetes öröklés, a megőrüléstől való félelem . . .

Január első napjaiban Clotilde akaratlanul is oly jelenet szemtanuja volt, melytől szive elszorult. A terem egyik ablakánál ült és olvasott. Karosszékének magas támlánya elfedte, midőn Pascal jelent meg, ki az előző este óta most került először elő. Két kezével egy rongyolt papírlapot tartott kitarva, melyben Clotilde a családfa rajzára ösmert. Annyira el volt annak nézésében merülve, oly merően függött rajta szeme, hogy Clotilde bátran kiléphetett volna rejtekéből, a nélkül, hogy észrevette volna. Kitarta az asztalon a papírlapot, megrettent, kérdő arczkifejezéssel nézte hosszasan, és lassankint szive elfacsarodása záporhullásu könyezésben tört ki. Miért — Istenem, miért nem akart neki ez a fa felelni? Miért nem akarta neki megmondani, melyik elődjére üt, hogy saját esetét is a többiekhez sorozza, a saját magának szánt lapra. Ha meg kell bolondulnia, miért nem mondja meg neki ezt a fa nyiltan? Ez megnyugtatta

volna, hisz azt hitte, hogy csak a bizonytalanság kínozza. Könnyei elhomályosították szemeit és tovább, tovább nézte a papírlapot, majdnem hogy megsemmisült lény a tudvágyban, mely agyát már megrendítette. Clotilde-nak hirtelen el kellett rejtőzködnie, midőn látta, hogy Pascal a szekrény felé közeledik és mindkét ajtószárnyát kinyitja. Belemarkolt az acta-csomókba, oda dobta az asztalra és lázasan kezdett azok közt lapozgatni. Ujra ismétlődött a rémes, viharos, éjszakai jelenet, ama lidércznyomás, melynek terhe alatt, mind a felidézett szellemek felvonultak előtte, melyek e papirhalmaz kusza vonásaiból feltámadásra hivattak elő. A mint felvonultak előtte, mind-egyikhez hő fohász kíséretében egy-egy kérdést intézett, baja eredetének magyarázatát követelte tőlük; egy szót, egy suttogást remélt ajkukról ellesni, mely neki megadta volna a bizonyosságát. Először csak értetlen szótagokat mormolt, aztán szavakat, melyek töredékes mondatokká kapcsolódtak.

— Te vagy-e? te — vagy te? Oh, ösanyánk, mindnyájunk anyja, te vagy-e az, a ki agyamba az örültséget hivatva vagy átoltani a természet örök rendje szerint? Avagy te, alkoholimádó bátyám, te, vén gaz ficzkó, kinek megrögzött iszákosságát nekem kell megfizetnem? Avagy te, ataxicus unokaivérem, vagy te, jámbor unokaöcsém, vagy te, hülye unokahugom vagytok hivatva velem az igazságot tudatni, megmutatva azon fogyatkozás egyik alakját, melyben szenvedek? Avagy te vagy az tán, dédunokaöcsém, aki megölted magad, vagy te, a ki mást öltél meg, vagy te, dédunokahugom, a ki elrothadva haltál meg, s kiknek tragikus halálnemei az enyémet is tudtomra adják, — az örültek czellájában való elzüllést az élet első rettenetes felbomlását?

És a hajsza folytatódott, mindannyiát felidézte; mind viharos száguldozásban robogtak fel szeme előtt. Az iratsomók életet, testet nyertek, egymással bírokra keltek az emberiség e szenvedő tömegében.

— Ki mondja meg, ki mondja meg, ki mondja meg? Az-e az, ki örülésben halt meg, vagy kit sorvadás aszalt el, vagy az, kit bénaság sújtott, vagy az, kit lelki nyomorúság már ifjan sorvasztott el? Kitől ered a mérgezés, melybe belehalok? És milyen alakban fog az fellépni? Mint rázkór, tüdősorvadás, görvély, vagy alkoholizmus? És mivé fog engem tenni, epileptikussá, bénává, vagy örültté? Örült? . . . Ki mondta azt, hogy örült! Mind azt mondják: Örült, örült, örült!

Hangja zokogásba fult, fejét az iratsomókba temette és sirt szakadatlan, borzadályos reszketegségben. És Clotildeot szent borzalom fogta el, midőn érezte a nemzedékeken uralkodó végzet kísérteties átsuhanását a teremben. Halkan visszafojtott lélegzettel ment ki, mert tudta, hogy Pascalra nagyon megszégyenítő volna, ha sejténé jelenlétét.

Mély levertség nehezedett Pascalra. Január hava igen hideg volt, de az ég csodás, derüs fényben csillogott; tiszta kékjéből napsugaras verőfény lövelt szerte. A Souleiadeban a terem délre eső ablakai valóságos sugárfogók voltak és végtelen kellemes langymelegséget árasztottak a teremre.* Be sem fűtöttek, a napsugarak úgy sem hagyták el egy percre sem a termet, halvány aranyhálót teregetve, szöve reája, melyben az életben maradt legyek lomhán röpdöstek. Csend uralkodott a teremben, csak szárnyaik zümmögése hallatszott. Álmatag, lappangó melegség sugárzott be mindent, mintha a tavasz egy töredéke ott felejtődött volna az ódon házban.

* A provence-i éghajlat.

Itt hallgatta ki Pascal egy reggel azon párbeszéd tördékét, mely szenvedését még sulyosabbá tette. Egy idő óta a reggeli előtt nem hagyta el szobáját és Clotilde épen Ramond doctort fogadta a teremben, a hol a verőfényben egymás mellett ülve, halkan beszélgettek.

Nyolcz nap óta Ramond már harmadszor tiszteltgette. Személyes viszonyok, különösen Plassansban való megtelepedésének végleges szüksége kényszerítették, hogy nőülését ne halassza tovább és most Clotildetől határozott választ kívánt. Már kétszer gátolta meg őt harmadik személy jelenléte abban, hogy nyilatkozhassék. Minthogy Clotilde ajkairól akarta hallani a választ, arra határozta el magát, hogy directe őszinte párbeszédben teszi meg nyilatkozatát. Bizalmasságuk, Clotilde nyílt esze és jószívűsége jogosították fel e lépésre. És mosolyogva, mélyen Clotilde szemeibe nézve, így végzé szavait:

— Biztosithatom, Clotilde, hogy ez volna a legokosabb kifejlés. Tudja, hogy régóta szeretem. Mély gyöngédséggel és határtalan ragaszkodással viseltetem ön iránt. De ez talán még nem volna elég. Szükséges, hogy teljesen megértsük egymást és hogy boldogok leszünk együtt, arról meg vagyok győződve.

Clotilde nem sütötte le szemét; barátságos mosollyal, nyíltan viszonozta tekintetét.

Valóban, Ramond szép volt, férfiasága üde erejében.

— Mért nem veszi el Lévéque kisasszonyt, az ügyvéd leányát? Ő szebb is, gazdagabb is nálam és tudom, hogy végtelen boldog lenne . . . félek, kedves barátom, hogy nagy ostobaságot követ el, ha engem választ.

De Ramond nem türelmetlenkedett, arczkifeje-

zése elárulta, hogy elhatározásának okosságáról meg van győződve.

— De én nem Lévêque kisasszonyt szeretem, hanem önt. Különben jól meg is gondoltam a dolgot és ismétlem, hogy nagyon jól tudom, mit teszek. Mondjon hát igent, hisz jobbat nem tehet.

Ekkor Clotilde elkomolyodott; felleg borult arcára, félig öntudatlan töprenkedéseinek, benső küzdelmeinek felhője, mely őt napok óta szótlanná tette.

— Jól van, barátom! Minthogy a dolog igen komoly, engedje meg, hogy ne ma feleljek, hanem adjon néhány heti meggondolási időt — — — A mester igazán nagyon beteg; magam is le vagyok verve és remélem, nem akarja birásomat egy elhamarkodott lépésnek köszönni. Biztosítom, hogy rokonszenvezek önnel; rossz cselekedet volna részemről, ha e perczben határoznám el magam, midőn a ház oly boldogtalan. Beleegyezik, ugy-e bár, nem fogom soká vártni?

És hogy másfelé terelje a beszélgetést, hozzátette:

— Épen erről akartam önnel beszélni. Multkor forró könyhullatásban leptem meg őt, s biztos vagyok benne, hogy a megőrüléstől való félelem gyötri. A multkor, midőn beszélt vele, láttam, hogy vizsga szemekkel nézi. Mondja meg őszintén, mit tart az állapotáról, veszélyben forog?

Ramond tiltakozott:

— Dehogy, tul van erőltetve, el van csigázva, ez az egész. Hogyan tud egy ilyen nagyszellemű, mély gondolkodású ember, ki annyit foglalkozott ideges bántalmakkal, annyira tévedni? Valóban kétségbeejtő dolog, ha a legtisztább, a legerősebb elméknek is vannak ily rohamaik. Az ő esetében a bőr alatti fecskendezések találmánya fölségesen beválna, miért nem oltja be magát?

S minthogy a fiatal leány kétségbeesett arczkifejezéssel jelezte, hogy már nem hallgat reá, hogy már alig mer Pascalhoz szólni, Ramond hozzátette:

— Jól van, majd szólok neki én!

Ekkor Pascalt kicsalták a hangok és kijött szobájából. De midőn észrevette mindkettőjüket egymás mellett állva, a fiatalság, szépség, az életerő megdicsőítő sugárzásában, a mint ott a verőfényben állottak, Pascal megállt a küszöbön, szemei tágra nyitak, halvány arcza eltorzult. Ramond épen Clotilde kezét fogta meg, hogy még egy perczig visszatartsa.

— Megigéri, ugy-e? Kivánom, hogy a nász még a nyáron meglegyen, tudja, mennyire szeretem önt és óhajtom válaszát.

— Jól van — felelé Clotilde — egy hó múlva meg lesz a válasz.

Felvillanó fénylobbanások szédítették meg egyszerre Pascalt. Ez a fiu, barátja, tanítványa, ime befészkelődik a házába, hogy egyedüli kincsét elrabolja. Hisz' el lehetett az ilyenén kifejlésre készülve és mégis e házasság lehetőségének hirtelen szívébe nyilaló hirtelen híre meglepte, úgy borult rá, mint valami előre nem sejtett szerencsétlenség gyász-fátyla, melyben élte végleg sötéttségbe dől. Ez a lény, kit ő teremtetett, a kit ő magáénak hitt, bánkódás nélkül el fog tőle válni, magára fogja hagyni, hogy egyedül harcolja végig örületes halálküzdelmét magányos zugolyában. Tegnap este még annyira megkinozta őt, hogy azt kérdezte önmagától, nem volna-e jobb tőle végleg elválni, elküldeni őt testvéréhez, a ki még mindig magához kívánja? Sőt egy perczre mindkettőjük nyugalma kedvéért el is hátrózta magát arra és most törzsúrásként hatott a szívébe, hogy oly váratlanul itt látja ezzel a férfival,

hogy hallja, mint ígér neki választ, mint gondol a férjhezmenésre és nemsokára el fogja őt hagyni — örökre, örökre.

Öblös léptekkel közeledett feléjük s zavarodottan megfordultak.

— Nini, mester, ép önről beszéltünk — mondá Ramond vidáman. — Igen, igen, hogy az igazat megvalljuk, összeesküdtünk ön ellen. Mondja, mért nem ápolja magát, tizenöt nap alatt újra magához térne.

Pascal, a ki a székre hanyatlott, tovább nézte őket. Nagy megerőltetésébe került az önuralma; semmi sem mutatta arcán a mély sebet, a melyet e perczben kapott. Talán bele fog halni és e világon senki se fogja sejteni azt a fájdalmat, melyet magával visz a sirba. Mégis megkönnyebbülés volt számára, hogy haragvását kimutathatta azzal, hogy még csak egy csésze izzasztó theát sem akart bevenni orvosságul.

— Ugyan minek gondoljak magammal, nem lesz-e vége nemsokára megvénhedt testem romjainak is?

Ramond nyugodt, férfias mosolyával válaszolt:

— Ön erőteljesebb, mint mi mindnyájan. Ez csak muló baj és ön is tudja, mester, mi a gyógyszere. Oltsa be magát.

Nem tudta tovább kiállani, csordultig telt a pohár. Pascal kétségbeesetten kérdezte, hogy azt akarják, hogy magát is megölje, mint Lafouasset? Oh, ezek a beoltások, ugyancsak remek találmányok, van is oka büszkének lenni reájuk! Elátkozta az egész orvosi tudományt, megesküdött, hogy soha se nyúl beteghez. Ha már az ember semmire se alkalmas, úgy az egész világra legjobb, ha meggebed! Különben szíetni is fog ezt a lehető leggyorsabban megtenni.

— Ah, a manóba is, végzé Ramond, bucsut véve abbeli félelmében, hogy tán még jobban felingerelné, — Clotilde itt marad önnél . . . és én nyugodt vagyok. Clotilde majd meggyógyítja.

Pascalt azonban e reggel a végső csapás érte. Este lefeküdt, másnap estig az ágyban maradt és nem akarta kinyitni ajtaját. Hiába kezdett Clotilde nyugtalankodni, s hiába dörömbölt kis öklével; egy sóhaj se hallatszott, senki se felelt. Mártha maga is odament aztán, könyörgött a kulcslyukon keresztül, urához, hogy legalább feleljen, van-e valamire szüksége? Halotti csend uralkodott; úgy tetszett, mintha üres lett volna a szoba. Másnap reggel aztán, midőn a fiatal leány találmra véletlenül megnyomta a kilincset — kinyílt az ajtó — talán már órák óta állhatott nyitva. És most szabadon léphetett be abba a szobába, a hova sohasem tehetette be a lábát. Nagy terem volt az, melyet északi fekvése hűvössé tett, a hol egyszerű függönynélküli vaságyát pillantott meg, azonkívül egy szögletben egy zuhany-készüléket, feketefāju, hosszú asztalt, a falak hosszában végigvonuló polczokon egész laboratoriumot lombikokat, készülékeket és vágó eszközöket. Pascal felöltözve ült ágyának szélén, melyet maga vetett meg és melynek rendbehozatala erejét kimerítette.

— Nem akarod, hogy ápoljalak? — kérdezte Clotilde, be se mervé lépni, — félénk, megindult hangon.

Pascal bágyadt mozdulatot tett.

— Oh, beléphetsz, nem foglak megverni, már arra sincs erőm!

És e naptól fogva, megtűrte Clotilde-ot maga körül, és hagyta, hogy kiszolgálja. De szeszélyei voltak; nem akarta, hogy akkor lépjen be, a midőn

feküdt; beteges szégyenérzet fogta el és arra kényszerítette, hogy Mártát küldje be hozzá. Különben ritkán maradt az ágyban, széktől-székekhez vonszolta magát tehetetlen tétlenségében. Baja ekkor már súlyosbodott, teljesen kétségbeesett; gyomorgörcsök és ideges fejfájás kinozták; alig volt annyi ereje, hogy egyik lábát a másik elébe tolja s minden reggel azon erősködött, hogy estére mint kötözni való bolondot szállítják be Tulettesbe. Lesoványodott, kintorzult arcza tragikus széppé halványult fehér hajzatának omló fürtjei keretében, melyeket haldokló kacérsággal még mindig gondosan ápolt. Ha el is fogadta már az ápolást, az orvosságot nyersen visszautasította, mert teljesen elvesztette a gyógyító erőkhöz vetett hitét.

Clotilde most mással se foglalkozott, mint vele. Minden mást félretett, eleinte még eljárt a csendes misére; de aztán teljesen abbahagyta a templombajarást. A boldogság és a hit türelmetlen sóvárgásában kezdett megelégedni azon helyzettel, hogy minden percét a kedves lény foglalja le, a kit szeretett volna ismét vidámnak és derültnek látni. Saját személyének teljes önfeláldozása volt ez, teljes önmegfeledkezése, ama kényszerítő körülmény befolyása, hogy a más boldogságával mozdítsa elő a saját boldogságát. És mindez öntudatlan történt; egyedül női szívének ösztönzerű sejtelme vezette, azon válság következtében, mely őt alapjában megváltoztatta, anélkül, hogy arról gondolkodott volna. Teljesen elhallgatta azon egyenetlenséget, mely őket eddig egymástól elválasztotta; de azért még mindig nem jutott arra a gondolatra, hogy nyakába boruljon és hogy fülébe sugja „feléledhetsz újra, megadom magamat“. Gondolatában gyönge leánya volt, a ki őt úgy ápolja, mint más rokon.

Oly szügies, oly tiszta, oly gyengéd gondoskodás volt ez, az előzékenységek oly folytonos lánczolata, életének oly feláldozása, hogy a napok gyorsan multak, hogy nem kinozta őt többé a tulvilág fölötti töprenkedés, mert amaz egyetlen vágy töltötte el, hogy Pascal meggyógyuljon!

Am valóságos küzdelmébe került, míg rábirta, hogy beoltsa magát. Haragba jött, átkozta találmányát, oktalannak nevezte magát és Clotilde-ot is felizgatta. Most ő volt az, a ki bizott tudományában, a ki haragudott, mert lángeszében saját maga is kételkedett. Pascal sokáig vonakodott, végre engedett a hatalomnak, melyet Clotilde felette gyakorolt. Beleegyezett, pusztán azért, hogy kikerülje a minden reggel felujuló vitatkozást. Az első oltások után baja már is enyhült, ámbár nem akarta ezt magának se bevallani. Feje tisztult, ereje lassankint visszatért. Clotilde is diadalmaskodott, Pascal helyett a lány lelkét töltötte el a büszkeség, tulcsapó öröm, gyógymódjának sikere fölött; bosszankodott, hogy Pascal nem bámulja önmagát, mint azon csodák bizonyítékát, melyeket csodaszerével művel. Pascal mosolygott. Tisztán kezdte látni esetét, Ramond igazat mondott, csupán ideges kimerültség volt az egész, talán mégis ki tud vergődni belőle.

— Te gyógyítasz meg lányka, mondá neki, ámbár nem vallotta be, hogy bizik felépülésében. A gyógyszer hatása attól a kéztől függ, mely azt nyújtja.

A gyógyulás hosszúra nyult, egész januáron át. Az idő derült és hideg maradt. A nap folyton sütött, a nagy teremre halvány fényözönt hintve szerte. Néha ugyan visszaesett sötét búskomorságába, újra rettegéseinek rabja lett, még kétségbeesett ápolónőjének is

messze el kellett menni a terem másik végére, hogy őt fel ne izgassa.

Újra kételkedni kezdett gyógyulásában, gúnyja keserű, támadó lett. Ily rossz napján, Pascal az ablakhoz közeledve, megpillantotta Bellombre urat, szomszédját, a nyugalmazott tanárt, a ki épen gyümölcsösét járta körül, hogy megvizsgálja, van-e fáin sok termő virágbimbó? A correct, egyenes tartású aggastyán látása, a ki önzésének csendes nyugalmaiban ily jól érezte magát, a kin betegség sohse látszott erőt venni, hirtelen kihozta sodrából.

— Ah, — mormolá — ime itt van egy ember, a ki soh' se csigázta el magát, a ki soh' se fogja saját rovasára más fájdalmát átvállalni.

És ebből indulva ki, az önzés ironikus dicsőenékét kezdte zengeni. Egészen egyedül kell állni e világon, nem kell sem feleség, sem gyermek, sem barát, ez minő isteni boldogság! Ez a kemény, sivár fősvény, ki negyven éven át egyebet se tett, mint hogy mások gyermekét náspángolta el, a ki egy nálánál idősebb süketnéma kertészszel együtt, teljesen visszavonult az élettől, nem representálja-e a legnagyobb földi boldogságot? Nincsenek kötelességei, nincsenek terhei, nincs más gondja, pusztán az, hogy kedves egészségére ügyeljen. Ez a valódi bölcs! Ez száz évig is el fog élni! . . .

— Igen, az élettől való félelem! Valóban ennél nincs nagyobb gyávaság . . . És én kénytelen vagyok azt mondani, hogy néha nem bánom, hogy nincs gyermekem! . . . Hát van-e joga az embernek nyomorultakat hozni a világra? Meg kell ölni a rossz öröklést, ki kell pusztítani az életet. Az egyetlen tisztességes ember, látod ottan, ez a gyáva, öreg!

Bellombre ur ezalatt a márcziusi verőfényben

nyugodtan folytatta a fák körüli sétáját. Jóformán meg se mert erősebben mozdulni, takarékoskodott erőteljes aggkorával. Ha egy kavics esett útjába, botjával taszította el azt, aztán sietés nélkül folytatta sétáját.

— Nézd csak meg, mily jól megtartotta épségét! Milyen szép, hogy egyesíti magában az ég összes áldásait. Nem ismerek nálánál boldogabb embert.

Clotilde, ki makacsul hallgatott, végtelen szenvedett Pascal eme gunyos megjegyzései folytán, mert érezte, hogy azok csak fájdalmának kitörései. Ő, ki rendesen Bellombre ur védelmére kelt, érezte, mint tiltakozik a lelke. Szempilláján könnyek rezegtek és egyszerűen, halk hangon felelé:

— Igen, de őt senki sem szereti.

Ez hirtelen véget is vetett a kinos jelenetnek. Pascal, mintha megütötte volna valaki, visszafordulva ránézett . . . Hirtelen megilletődés nedvesítette meg szemeit és eltávozott a szobából, hogy ne kelljen sirnia.

Napok multak, a jó és rossz napok eme különös váltakozásaiban. Erői csak igen lassan tértek vissza és az, a mi őt leginkább lehangolta, az volt, hogy nem foghatott újra a munkához, anélkül, hogy nagymérvű izzadások ne lepték volna meg. Ha makacsul folytatta volna a munkát, talán el is ájult volna. Ám azért újra érdeklődött iránta, mert érezte, hogy felépülése hosszúra nyulik. Ujra átolvasta az utolsó oldalokat, a miket irt, s a mint a tudás újra felébredt benne, egykori nyugtalansága ismét visszatért. Egy perczig oly lehangoltság vett rajta erőt, hogy az egész ház úgy tűnt fel neki, mintha nem is tartozott volna hozzá. Ki lehetett volna őt fosztani, el lehetett volna vinni, szét lehetett volna rombolni mindent, azt se

tudta volna, hogy mi történik körülötte. Most újra lesbe kezdett állni, mindig megtapogatta zsebeit, hogy meggyőződjék róla, vajjon a nagy szekrény kulcsa benne van-e?

Egy reggelen, midőn ágyában felejté magát, csak tizenegy óra tájt ment ki a terembe, Clotilde-ot találta ott, ki lázasan festett egy mandulabokor-ág pastelljén. Clotilde felpillantott s mosolyogva kulcsot nyújtott át neki, mely mellette feküdt az állványon.

— Tessék, mester!

Elcsodálkozva, a nélkül még, hogy értené a dolgot, vette szemügyre a neki nyújtott tárgyat.

— Mi legyen ez?

— Ez a szekrényed kulcsa, melyet tegnap zsebedből kiejtettél és melyet ma reggel szedtem fel a földről.

Pascal különös megindultsággal fogadta el a kulcsot. Nézte, nézte hosszasan Clotilde-ot.

Hát már vége volna? . . . Már nem üldözi többé, már nem hajszolja az alkalmat, hogy őt meglopja, hogy mindent elégessen? És a midőn így e nagy lelki felindulás erőt vett rajta, Clotilde végtelen örömet érzett szívében.

Pascal megölelte és megcsókolta őt.

— Ah, lányom! ha újra elérnők azt, hogy ne legyünk többé boldogtalanok!

Aztán asztala fiókját kihuzva, hanyagul bele dobta a kulcsot, mint azelőtt.

Ez idő óta újra erőhöz kapott és üdülése gyorsabb léptekkel haladt előre. Bár még lehetséges volt a visszaesés is, mert még igen meg volt rendülve. De hogy már tudott írni, a napok nem teltek oly lomha unalomban. A napfény is mindinkább derüesebb melegséget rezdített le sugaraiban; a mérséklet már oly

enyhe kezdett lenni a teremben, hogy néha a redőnyöket is le lehetett huzni. De még mindig nem fogadott senkit, Márhát is alig tűrte maga körül, s ha anyja jött ki, néha-néha és ujságot akart fiáról megtudni, azt válaszolták, hogy alszik. Meg volt elégedve a magány e gyönyörével; oly jól esett neki, hogy az ápolja, ki ellene eddig fellázadt, s a ki még tegnap esküdt ellensége volt és ma fejecskéjét meghódolva hajtja gyógyulást sóvárgó keblére. A hosszú szótlanság már nem volt oly kínos, habár még mindig tulnyomó volt együttlétükben. Elmerengtek, elmélkedtek, álmodoztak a békesség végtelen gyönyörérzetében.

Egy nap Pascal igen komornak látszott. Habár már ekkor meg volt győződve, hogy baja csak muló természetű rosszullet volt és semmi köze sincs ahhoz az öröklődés kérdésének, de azért még sem töltötte el szívét kevesebb alázatossággal.

— Istenem, — suttogta halkan, — mily gyarló teremtések vagyunk. Én, a ki magamat oly életerősnek hittem, a ki oly büszke voltam rendületlen egészségemre, ime egy kis bánkódás és fáradtság, majdnem bolonddá kellett hogy tegyen.

Aztán elmélkedve elhallgatott. Szemei tündöklő fényben usztak, sikerült végre önmagát meggyőzni. Aztán egy bátor, egy emelkedett pillanatban elhatározás fogant meg benne.

— Hogy jobban megy sorom — szólt — az egyedül éretted tölt el örömmel.

Clotilde nem értette meg, csak reá nézett.

— Hogy érted ezt?

— Hát férjhezmeneteled szempontjából . . .

Most már elhatározhatjuk nászod napját.

Clotilde ámult-bámult e kijelentésen.

— Ah, igaz, a nászom!

— Akarod-e, hogy június hó másodhetét válasszunk?

— Igen, a másodhetét, igen, jól van . . .

Nem szóltak aztán többet, Clotilde varrására figyelt sürgős munkásságu elmerültségében, míg Pascal a távolba vetette nemes tekintetét, mozdulatlanul, arczán a komor lelkiállapotok fenséges felhőivel.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VII. FEJEZET.

Ezen a napon az öreg Rougonné, midőn a Souleidera érkezett, belépésekor Márhát pillantotta meg veteményes kertjében, a mint hagymákat ültetgetett. E kedvező helyzetet ki is aknáztta és a szolgáló felé vette lépéseit, hogy még mielőtt a házba lép, tőle tudja meg a bent történeteket.

Az idő mult s ő vigasztalhatatlan volt Clotild elpártolása miatt. Érezte, hogy már az ő révén nem kaparíthatja meg az iratsomókat. Táborából Pascalhoz pártolt, mióta őt ápolni kellett, ami abból is ki-tűnt, hogy már Félicité nem látta őt többet a templomban. Előbb őt akarta a házból eltávolítani, hogy aztán hódítsa meg fiát, midőn az egyedül marad és a magány lefegyverzi. De nem tudta őt rábirni, hogy a fivérét kövesse; tehát a tervelt házasságot kezdte szenvedélylyel siettetni s a folytonos halasztásokkal cseppet sem volt megelégedve, szerette volna, hogy unokája már másnap Ramond doctor karjaiba dobja magát. Ezért sietett ezen délután úgy hozzájok, hogy lázas kényszerrel siettesse a dolgok folyását.

— Jó napot, Mártha, hogy megy a dolgotok?

A szolgáló térden guggolt, keze tele volt földdel és sápadt arcát felemelte, melyet úgy óvott meg a naptól, hogy fejre való kendőjének csücskét ellenzőnek előre huzta.

— Mint mindig, asszonyom, elég jól!

Aztán beszédbe elegyedtek. Félicité, mint a ház bizalmasát, meghitt beszélgetésbe vonta, a melynek folyamán mindent el lehet mondani. Először is azt kérdezte tőle, nem tudja-e, vajjon Ramond doctor volt-e ott reggel? Ott volt, de csak közönyös dolgokról beszéltek, — volt a válasz. — Félicité még azelőtt este beszélt volt vele, és az ki is tárta szívének titkát menyasszonyának nagyanyja előtt. Elpanaszolta, hogy bánkódik, mert még nem kapott biztos feleletet, s hogy mennyire szeretné, ha legalább Clotilde végleges beleegyezését bírná. Ez nem is tarthat így tovább, gondolta a vén nagyanya, kényszeríteni fogja őt arra, hogy szavát adja.

— Igen pipogya természetű ez a Ramond — tört ki végre. Meg is mondtam neki, hogy még ma sem fogja merni megtörni a jeget . . . De majd én is beleavatkozom. Meglátom, nem fogom-e tudni e kis makacsnál elérni, hogy végre férjhez menjen.

Aztán, mintegy magát megnyugtatta mondá:

— Ime, már fenn jár a fiam, már nincs is reá szüksége.

Mártha, ki kuporodó helyzetében tovább folytatta a hagymák ültetését, helyeselte:

— Minden bizonynyal!

És a harmincz éves szolgálat alatt megvénhedt arczán a szenvedély lángja gyuladt ki; mintha valami rejtett sebből véreznék, mióta mestere és ura nem tűrte őt meg maga körül. Egész betegsége alatt melőzte őt, csak hébe-korba fogadta el szolgálatait, míg végre egészen elzárta előle ajtaját. Ösztönszerű lap-pangó sejtelem gyötörte; s mestere iránti imádatában, kit már oly hosszú évek során egyedül ő szolgált ki, megmagyarázhatatlan féltékenység kinzotta, mintha

már tudta volna előre, hova fognak fejlődni a dolgok.

— Bizonyos, már itt nincs szükség a kisasszonyra . . . Én is ki tudom az urat szolgálni.

Aztán szerénykedve, kerti munkájáról kezdett beszélni, még lesz elég ideje, úgy vélte, a hüvelyesek elvetésére és nem lesz szüksége segítségre. Kétségkívül a háztartás nagy; de hát, a ki nem irtózik a munkától, az el is végezheti. Meg aztán, ha a kisasszony a házat elhagyja, úgy a dolog is kevesbedik, mert csak egy személyt fog kelleni kiszolgálni. És szemei öntudatlan ragyogtak azon nagy boldogság elképzelésében, hogy Clotilde távozása után boldog békeségben fogja mesterével együtt eltölthetni napjait.

Hangja aztán fátyolozott lett.

— Ugyancsak nehéz dolog lesz — folytatá, — miután a doctor Clotilde kisasszonyhoz annyira ragaszkodik. Sohse hittem volna, hogy én fogom óhajtani, hogy egymástól elszakadjanak . . . De hát, asszonyom, én is úgy gondolkodom, mint ön, hogy ennek meg kell lenni; mert nagyon, nagyon félek, hogy a kisasszony itt egészen elromlik és hogy lelke a jó Isten számára teljesen elvész . . . Ah, ez oly szomorú dolog . . . olyan nehéz lesz a szívem, valahányszor rá gondolok.

— Fent vannak mindketten, nemde? — kérde Félicité — felmegyek, megnézem, mit csinálnak, véget vetek a dolognak s kötelességévé teszem . . .

Egy órával később aztán, a midőn lejött, Márhát még mindig guggolva találta a porhanyó földben, a mint befejezte az ültetést. Fent a házban, a midőn elbeszélte, hogy Ramonddal találkozott és hogy az panaszkodott neki, milyen türelmetlen már megtudni, hogyan dől el sorsa: úgy vette észre, hogy Pascal háttározottan mellette volt. Komoly arccal bólintott fe-

jével, mintha azt akarta volna mondani, hogy Ramondnak e türelmetlensége csak természetes. Clotilde maga azonban, mintha beleegyezőleg hallgatta volna őt végig, szokott mosolygásával elsimitotta a dolgot. Némi meglepetést azért fedezett fel arczán. — Miért siettetik úgy a dolgot? — mondá.

Mester a nász napját junius második hetére tűzte ki, hisz még két hosszú hónap van hátra. Legközelebb beszélni is fog róla Ramonddal. Ez a házasság oly komoly dolog, hogy időt kell magának hagyni a meggondolásra és a döntést az utolsó perczre hagyni. Oly komolyan mondotta mindezt, mint a ki igazán el van határozva a férjhez menésre. Félicité meg is elégedett azzal a valószínűnek látszó óhajtással, melyet mindkettőjüknél felfedezni vélt, hogy a dolgoknak a legjózanabb megoldását óhajtják.

— Valóban — végzé Félicité szavait, — ez befejezett dolog. Pascal nem gördít a leány elé semmiféle akadályt, Clotilde pedig csak nem akarja elhamarkodni a dolgot. Azokhoz a leányokhoz tartozik, kik előbb szívük mélyét kopogtatják meg kérdezőleg, még mielőtt egy egész életre lekötneék magukat. Hagytam is nyolcz napi meggondolási időt számára.

Mártha térdein guggolva, mereven a földre szegezte tekintetét, arcza árnyakba borult.

— Igen, igen, — motyogta halk hangon, — a kisasszony egy idő óta igen sokat gondolkodik. Minden szegletben álmodozva találok. Ha beszélnek hozzá, nem felel. Olyan, mint a ki valami betegség csiráját hordja lelkében és a kinek a szemei mindig saját belső világát figyelik meg. Valami van a dologban . . . már nem a régi . . . már nem a régi . . .

S aztán újra az ültetéshez fogott, gödröt ásott egy hagymának, el volt egészen merülve e munkájá-

ban, míg az öreg Rougonné, egy kissé nyugtalanítva a hallottak által, eltávozott, — mint a hogy mondotta — e házasság biztos reményében.

Pascal tényleg, mint valami elhatározott, kike-rülhetetlen dologba, bele is törődött e házasság eldön-tésébe. Nem beszélt Clotilde-al róla többet; a gyér czélzások, melyek hábe-korba beszélgetésükben előfor-dultak, Clotilde-ot egész közönyösen hagyták s úgy tűnt fel, mintha az a két hónap, mely még együttélé-süknek volt szánva, egy örökkévalóságig tart, melynek soh'se lesz vége. Különösen Clotild volt az, a ki min-den előzetes gondoskodásnak mosolyogva elejét vette s minden fontosabb elhatározást későbbre halasztott, mintegy minden megoldást rábízva a jótékony, min-dent meghozó életre. Pascal már meggyógyult, vissza-nyerte erejét s csak akkor esett vissza szomorúságába, midőn szobája magányába vonult vissza lefeküdni. Fázott. Reszketés fogta el, midőn arra az időszakra gondolt, a mikor teljesen egyedül lesz. Talán a köze-ledő vénség volt az, a mely őt ily reszketeggé tette? Ugy tűnt fel néki az, mint valami távoli, árnyba bo-rult zord vidék, s e remegésében már előre is úgy érezte, hogy minden létenergiája megbomlik. S aztán, midőn a női lény, midőn a szerető gyermeklélek utáni bánkodásra gondolt, oly lázasan felizgatódott, hogy szívét elviselhetetlen elfacsarodás kinozta.

Ah, hogy ő soh'sem is élt! Gyakran éjszakáiban elátkozta a tudományt, azzal vádolta, hogy megfosz-totta őt férfiaságának legszebb idejétől. Szét hagyta magát marczangolni a munkától, a mely velejét fel-emésztette, szívét összetörte, izmait foszlányokká tép-deste. S a magány e szenvedélyes szeretete csak köny-veket szült számára, csak elsárguló papirosokat, me-lyeket csak a szél fog szerte szórni, melyeknek hideg

betüi kezét megfagyasztják, ha felnyitja őket. Nem fogja soha érezni, hogy lüktető, izzó női kebel dől az övére, soh'se fog gyengéd gyermekhajfűrtöket csókolhatni. Bölcs egoizmusban egyedül élt az ő dermedt fekhelyén és egyedül is fog azon meghalni. Tehát így kell a halála elébe nézni? Soh'se fogja azokat az egyszerű, ártatlan családi örömöket átélni, melyeknek az a kocsis is, ki ott csattogtatja ablaka alatt ostorát, részese. Megborzongott a gondolatra, hogy sietnie kell, mert különben késő lesz — késő. Egész kárbaveszett ifjúsága, minden egybegyűlő, felpeszdlő, szenvedélyes sovárgása egyszerre tüzzel lüktetett fel ereiben, torlódó láng-hullámokban. Ezek ama vágyai voltak, hogy újra szerethessen, hogy a szenvedélyes gyönyörtől gyöngyöző serlegnek ő is fenekére nézhessen, melyből ő még soh'sem ihatott; hogy a szerelem minden nemes élvezetét átélhesse, még mielőtt megöregszik. Koldulni ment volna érte a városban, a vidéket bezárándokolta volna, kikönyörögve azt az arra menőktől. Másnap aztán, midőn bő vízben megmosdott, és a midőn elhagyta a szobát, ez a láza csillapult; a gyötrő rémlátományok eltűntek s visszanyerte szelid természetét. De a következő éjjel, a magánytól való rettegés újra ellepte; vére kigyulladt; ugyanazon reménytelenség, ugyanaz a lázongás, ugyanaz a sóvárgás emésztette, hogy ne halljon meg, míg meg nem ösmerte így a nőt.

E lázas, izzó éjjelek alatt, a homályban tágra nyílt szemekkel, egy és ugyanazon álmom, látományok gyötörték. Álmatag bolyongásában egy utczaí leány suhant el mellette, s ő végtelen imádat kifejezésével letérdelve előtte, ölébe borult és feleségül vette. Ez a lány egyike volt az ókor azon szerelmet kereső zárándoknőinek, kikről a bibliai mondák beszélnek, a kik

hívó csillaguk után indultak, hogy egy hatalmas, dicső, agg királynak adják vissza erejét és egészségét. Pascal maga volt az agg király és ez a leány volt, ki őt imádta, és azt a csodát művelte vele, hogy husz éves ifjúságával neki is visszaadta az ifjúságot. Diadalmasan került ki karjai közül, visszanyerte hitét, az élethez szükségelt bátorságát. Egy tizenötödik századbeli bibliájában, mely naiv, gyermekded, üde fametszetű képekkel volt diszitve, különösen egy kép érdekelte: az öreg Dávid király, a ki terméből diadallal lép ki, kezét Abisaig fedetlen vállaira téve. És a szöveget is elolvasta hozzá, a mellette levő oldalon. „Midőn szent Dávid, már elaggult vala, már nem tudhata fölmelegedni, akár milyen nagyon is betakargatták légyen. Ekkor szolgálai szólának hozzá imígyen: Keresni fogunk egy ifju szüz leányzót, a mi királyi urunk számára, hogy mindig vele foglalatoskodjék, mulatozásra serkentgesse, és a ki mellette feküdjön, hogy felmelengesse a mi urunkat, királyunkat. Keresetek vala tehát széles Izraelben ily szépséges leányzót, ki szüz és fiatal lenne és rátalálának Abisaigra, a sunamita nőre és oda vezették Dávid királyhoz. Ez egy szépséges, szép leányzó vala, s a király mellett aluvék és szolgálja leve“ . . . Ennek a királynak a reszketegsége nem volt-e ugyanaz, a mely az ő tagjait megdermeszté, a midőn így egyedül aludt komor szobájának födele alatt? És az utczai leányzó, a szerelemért zárandokoló nő, kit álmában látott, nem volt-e ez az engedelmes, alázatos Abisiaig, szenvedélyes alattvalója, a ki egészen átengedé magát, az ő urának, parancsolójának, egyedül annak boldogítására?

Mindig maga előtt látta, mint rabszolganőjét, a ki boldog. hogy lénye az övében feloszolhat, a ki figyel a legcsekélyebb óhajára, és oly remek szépségű, hogy

leirása az örömök, gyönyörök örök kutforrása. S oly igéző báju, hogy közelében úgy érezte magát, mintha illatos olajok párájában fürödnék. Azóta gyakran lapozott ebben az ó bibliájában, a melyben a többi képek is felvonultak előtte és képzelete elkalandozott e patriárchák és királyok letűnt világába. Minő mély hitet őrzött, a világ akkor a férfi-élet hosszú tartama, annak teremő ereje, a nő fölötti koriátlan hatalma iránt, midőn ezen különös történetekben olyan alakokat szerepeltetett, a kik még száz éves korukban is gyermeket nemzettek feleségüknek és szolgálóikat vették ágyasokul, befogadva az arra menő özvegyeket és szüzeket is. Ime a száz éves Ábrahám, Ismael és Izsáknak atyja, Sárának férje, Hagar szolgálójának parancsoló ura. Ime Booz és Ruth gyönyörű idillje, a ki aratás idején érkezik meg Bethlehembe, és az enyhe nyári éjen leheveredik ura lábaihoz, a ki megértve a jogot, a mit követel, elveszi őt a törvény szerint, mint sógor-ság szerinti rokonát. Ez volt amaz erős és életképes nép élni vágyási ösztöne, a melynek művei hivatva voltak a világot meghódítani. Ezek a férfiak, soha ki nem alvó férfi-erejük tüzével, ezek a mindig termékeny nők, nemzék a faj eme kitartó és örökös szaporodását, e korhoz és tudáshoz nem kötött, bűnökön, házasságtörésen, vérfertőzésen átgázoló, e kor és az ész szavával mitsem törődő szerelmeket. És emez ódon fametszetek előtt álma valósulni kezdett. Abisaig belépett szomoru szobájába, melyet illattal és fénynyel töltött be, a maga isteni leplezetlenségében, fedetlen karjaival és csipőivel, hogy királyi ifjuságának ajándokával boldogítsa.

Oh, az ifjuság! Mily lázasan szomjazta most azt. Élte alkonyán az ifjuság e szenvedélyes sovárgása nem volt más, mint a fenyegető aggkor elleni fellá-

zadása, az a kétségbeesett vágy, hogy újra kezdhesse, újra átélhesse az életet. És ez életujhodás vágyában nemcsak az ifju gyönyörök elmulasztása, a letűnt órák megbecsülhetlen értéke feletti bánkódás rejlett, melyek a visszaemlékezés varázsában megszépülnek, hanem az a határczott akarata is kifejezésre jutott, hogy újra élvezze erejét és egészségét és semmit se veszítsen a szerelem gyönyöreiből. Oh, az ifjuság! Hogy belevette volna most magát minden érzékiségével, hogy szerette volna azt újra átélni, azzal a sovár éhséggel és kiolthatatlan szomjjal, mely mindent el akart emészteni s mindent ki akart szürcsölni, még mielőtt az aggság ki nem szipolyozta! Fájó megilletődés vett rajta erőt, ha visszaemlékezve husz éves korára, mint deli ifju tölgyet látta magát, karcsu sudárral, ép erős testalkattal, vakító fehér fogaival és sűrű fekete hajfürtjeivel. Oh, minő lelkesedéssel ünnepezné most ezen akkor megvetett adományokat, ha egy isteni csoda azokat újra visszaadná számára. És a nőnél, egy-egy arra menő fiatal lánynál, a fiatalság nyugtalanította, s mélyen megilletődött.

Néha a személytől is eltekintve, maga az ifjuság képe, az abból kiáradó illat és fény, a ragyogó szemek és üde arcok, a habos, gömbölyded, bohókás, göndör hajfürtöcskék árnyékában pihegő selyempuhaságu nyak, ugyanezen hatást tették rá. És az ifjuság mindig szépnek és nagynak tűnt fel előtte, a maga isteni megnyilatkozásában, a maga nyugodt leplezetlenségében. Szemei követték ez álomlátományt, szívét végtelen vágy töltötte el. Csak az ifjuság szép és kíváncsú. Az a föld virága, az egyedüli öröm, az egyedüli szépség, az egyedüli kincs, melyet az egészségen kívül a természet nyújt nekünk. Ah, ha újból el lehetne kez-

deni, ha újra fiatal lehetne! Csak még egyszer birhatna sajátjául forró ölelésben fiatal nőt . . .

Pascal és Clotilde, mióta az áprilisi napok virággal öltözteték fel a gyümölcsfákat, újra megkezdték reggeli sétájukat. Pascal első sétáját mint üdülő beteg tette. Clotilde a verőfényben ragyogó dombtetőre vezette el, a fenyves fasorain végig s vissza a terrasse széléig, melyet csak a két százados cziprus árnya hasított át, mint két sötét bárd. A napsugár fehérre festette a kőlapokat, a végtelen láthatár előttük terült szét a ragyogó égbolt alatt.

Egy reggel, midőn Clotilde kifutotta magát, tele torokkal kaczagva, oly bohó kedvvel tért vissza, hogy le se vetve kerti kalapját, felszaladt a dolgozóterembe, nyakára vetett könnyű csipkekendőjében.

— Jaj, de melegem van! De ostoba vagyok, hogy nem vetkőzödtem le mindjárt odalenn; mindjárt leviszek mindent.

Belépve, a csipkekendőt egy karszékre dobta. Kezei türelmetlenül igyekeztek szalmakalapjának összezabogozott selyemszalagait kibontani.

— Na szép, most még jobban összezabogoztam a csomót, most nem tudom kibontani. Segíts kérlek.

És Pascal, szintén felvillanyozva a séta mozgásától, örült, hogy oly szépnek és boldognak látta maga előtt, hozzája lépett, egészen hozzá kellett simulnia.

— Várj, emeld fel az álladat. Hisz mindig mozgatsz, hogy akarod, hogy kiismerjem magamat a bogban.

Clotilde még hangosabban nevetett. Pascal látta, hogy a nevetés gürögő hullámokban mozgatja torkát; ujjai az álla alatt motoszkáltak, nyakának ez üde süpedésében, melynek meleg bársonyát akaratlanul is érintenie kellett. Clotilde ruhája mélyen ki volt vágva,

s egész szépségét érezte e fedetlenségben, melyből a nőiesség életmeleg illata csapott fel bódító, mámoros párázattal. Az égő naptól felhevített ifjuság üde virágillatának kiáradása volt ez. Hirtelen szédület fogta el, azt hitte, hogy elájul.

— Nem, nem birom, ha nyugton nem maradsz!

Halántékaiban a feltóduló vér lázasan lüktetett, ujjai eltévedeztek, míg Clotilde jobban hátra dőlt, öntudatlan kísértésbe ejtve őt szügies szépségének varázsával. Az ifjuság királyi szépségű testté válása volt e lány, tiszta szemeivel, üde ajkaival és orczáival, göndör, bohókás fürtei alól kivillanó, selymes puhaságu hattyunyakával. És ő érezte magához simulni karcsu, nyulánk derekát, pihegő keblét, fakadozó szépségének isteni kinyilatkozásában.

— Na, most meg van!

Maga sem tudta, hogy csomózta ki a szalagokat. A falak lázas tánczban kerengtek körülötte, de még mindig maga előtt látta most kalap nélkül csillagtündöklésű arczával, a mint nevetve rázta aranyhajának fürtjeit. Aztán örült félelem fogta el, hogy karjaiba fogja kapni és örülten össze fogja csókolni, a hol csak testének egy kis parányi elevensége kivillan. De kitért a veszély elől és megszökött, magával vive szalmakalapját.

— Felakasztom a lépcsőházban, várj itt, Mártával kell beszélnem.

Lemenekült az elhagyott terembe, kétszer is ráfordította a kulcsot, attól félt, hogy Clotilde majd türelmetlenkedik és lejön a keresésére. Magánkívül volt, fel volt dülva, mintha valami bünt követett volna el. Hangosan beszélt önmagával és összerendezte, midőn hirtelen ajkairól e kiáltás tört ki:

— Mindig szerettem, mindig sóvárogtam utána!

Igen, mióta Clotilde nővé fejlődött ki, imádta őt. És hirtelen tisztán látott. Látta benne az érett nőt, a ki a nemnélküli suhanczból ily csábos és szerelmet gerjesztő lényynyé fejlődött, karcsu formás bokáival, nyulánk, telt derekával, gömbölyü keblével, nyakával s karjaival. Nyaka és válla tejfehérsége vakította, végtelen finom, fehér selyeme felizgatta. És szörnyű, de igaz volt, hogy ő minderre sóvárgott, emésztően sóvárogta ez ifjúságot, ez édes illatozásu test nyiló virágát.

Pascal egy féllábu székre hanyatlott, fejét tenyerébe rejtette, mintha mind e látványokat el akarta volna üzni s hangos zokogásba tört ki. Istenem, mi lesz ebből? . . . Ez a kicsi lány, a kit apja bizott rá és a kit, mint jó nevelőapa fel is nevelt, ma huszonöt éves korában ejtette kísértetbe és ösmertette meg vele a nőt a maga uralkodó mindenhatóságában. Sokkal gyengébbnek, sokkal fegyvertelenebbnek érezte magát, mint egy gyermek.

De eltekintve e phisikai vágyakozástól, végtelen gyöngédséggel szeretete őt, el volt ragadtatva szellemi és erkölcsi lényétől is, helyes érzelmeitől, szeretetre méltó szellemétől, mely oly szilárd erkölcsi alap volt. Összetűzésükig szó se volt azokról a mistikus sejtelmekről, melyek Clotilde-ot kinozták, de a melyek aztán oly értékessé tették őt szemeiben, már csak az is, hogy lelke elütött benső világától. Tetszett neki lázongásaiban, tetszett neki ellenszegüléseiben. A munkatársa, a növendéke volt, olyannak látta, mint a milyenné alakította nemes szívével, szenvedélyes őszinteségével és győzelmes okoskodásaival . . . Szüksége volt jelenlétére; el se tudta képzelni, hogy tudna más levegőt is szivni, melyben ő nem vesz lélekzetet. Szükségét érezte lehetének, ruhája suhogásának.

Gondolatai, hajlamai, melyek őt körülfolyni látszóttak, befészkelték magukat lelkébe; tekintetével, mosolyával egész mindennapi neki szentelt nőies tevékenységével úgy összeforott, hogy nem bírta volna el a kegyetlenséget, melylyel a sors őt ki akarta ragadni környezetéből. Az a gondolat, hogy elutazik, égszakadás, világpusztulás, az örökös halál éjszakája volt lelkének. Egyedül ő volt számára a világon; egyedül ő volt csak nemes és jó, az egyedüli fenkölt és bölcs, az egyedüli szép, csodás varázslata. Oh, hisz ő a mestere volt; mért nem imádhatta, mért nem zárhatta karjai közé, mért nem csókolhatta úgy össze, mint a dervis bálványát? Hisz mindketten szabadok voltak; ő mindent tudott s abban a korban is volt, hogy asszonyt lehessen. Oh, milyen boldogság volna ez?

Pascal, már többé nem sirt s az ajtó felé tartott. De egyszerre visszaszédült székére, uj zokogások fogták el. Nem, nem, ez rettentő volna, ez lehetetlen! Ugy érezte fehér haját halántékán, mintha jégcsapok lettek volna, és ötvenkilencz életéve a lány huszonöt-évéhez viszonyítva rettegéssel töltötte el. Rettegésének reszketegsége újra elfogta; arra a biztos tudatra ébredt, hogy Clotilde egészen birtokába kerítette őt s hogy nem fog többé ellenállni tudni a naponkinti kísértésnek. Aztán újra látta őt, mint nyujtotta feléje kecses nyakát, hogy kioldozza a szalagcsokrot, mint kényszeríté őt rája hajolni, hogy megkönnyitse bibelődését; látta magát elvakítva, amint forró, telt ajakkal csókolgatja, lázasan, magánkívül, nyakát, nyakszirtjét. De este még rosszabbra fordult helyzete, midőn mindketten elhalasztották a lámpa behozatalát; a bűnrészes éj, lassu, árnyas lopódzásának borulatában, az elgyöngülő akaraterő bágyadtságával önkénytelen, akaratlan sóvár vágó ösztönözte lelküket, hogy

egymás karjaiba boruljanak. Iszonyu harag fogta el, ha e kifejlés eshetőségére gondolt, mely biztosan beáll, ha nem érez majd magában elég erőt az elválásra. Ez volna a legaljasabb bűn, ez a bizalommal való visszaélés. Egész énje annyira fellázadt e gondolatra, hogy bátorságot meritett belőle és volt elég ereje, hogy felmenjen a terembe.

Fent Clotilde nyugodtan fogott volt a rajzhoz. Feléje se fordította fejét, csak annyit mondott:

— De soká maradtál? Azt hittem, hogy Mártha számadásaiban tévedt tiz sous-val.

A cseléd fősvénységén való e rendes tréfálkozás megneveztette Pascalt. Nyugodtan ült le az asztal elé. Aztán nem beszéltek többet a villásreggeliig. Édes béke fakadozott fel szívében, a mely lecsillapította, mióta közelében volt. Volt mersze, hogy hozzá feltekintsen; megilletődéssel nézte finom arczát, komoly vonásait ennek a szelid gyermek-lánynak, a ki itt szorgalmatoskodik. Hát valami lidércznyomás volt az ott lenn? Ily könnyű lesz az önuralom?

— Jaj! — kiáltá, midőn Mártha az ebédhez hívta — oly éhes vagyok, meglásd újra meg fogok izmosodni.

Mártha vidáman fogta meg a karját.

— Ugy-ugy, mester, erősnek és vidámnak kell lennie.

De éjjel szobájában újra előlről kezdődött e halálos vonaglás. Ha rágondolt, hogy elveszti, bele kellett temetni arczát a vánkosaiba, hogy kiáltását elfojtsa. Új meg új képek czikáztak fel előtte; másnak a karjaiban látta, megajándékozva azt szűz időmaival és vad féltékenység gyötörte. Nem! sohse lesz oly erős, hogy ezt az áldozatot meghozza. Ezerféle kalandos terv kereszteződött felgyult agyában; le akarta

öt beszélni a házasságról. Maga mellett fogja őt tartani, a nélkül, hogy valamikor sejtethné is szenvedélyét. Azt tervezte, hogy városról-városra utazik vele, végtelen tanulmányokkal fogja foglalkoztatni mindkettőjük elméjét, hogy megmaradjon köztük a tanítvány és a tanító közötti meghitt viszony; vagy ha kell, inkább elküldi bátyjához, hogy betegápolója legyen, s inkább elveszti, mintsem átadja másnak. És ez elhatározások mindegyikénél azt hitte, hogy szíve megszakad s felüvöltött kinjaiban, ama hatalmas vágy marcangolása közepette, hogy őt egészen birhassa. Nem elégedett meg többé pusztá jelenlétével; magának akarta őt, hogy érte éljen, hogy benne felolvadjon, úgy, a mint ragyogón feltűnt előtte szobája sötétségében, vakító, fehér idomaival, csupán szétbomlott hajának hullámaintól födötten, fényt árasztva maga körül. Karjai a semmiséget ölelték; részegként tántorogva szállt le az ágyról s csak midőn lába a hideg padlót érintette és a terem mély, borzalmas sötétjében fel és alá bolyongott, ébredt fel lázálmas őrjöngéséből.

— Hová vezet ez, nagy Isten?

Vajjon kopogtasson talán az alvó gyermek ajtaján, vagy erős vállával felszakítsa azt? A halk, tiszta lehelet, melyet onnan kiáradni érezett, a mély csendben megcsapta arcát, s mint valami szentelt fuvalom tiltó legyintése visszalökte őt . . . S aztán újra visszaszádolt ágyára, szörnyű kétségbeesésének és szegyenérzetének sulya alatt görnyedezve.

Másnap reggel, midőn Pascal, megtörve az álmatlan éjszakától, szokott módon zuhanyfürdőt vett és erősebbnek, egészségesebbnek érezte magát újra. Elhatározott szándéka az volt, hogy rákényszeríti Clotilde-ot szava beváltására. Azt hitte, ha Clotilde határozottan kijelenti, hogy nőül megy Ramondhoz, e meg-

másithatlan megoldás enyhitené kínját, s megtiltaná oktalan reménykedését. Egy átléphetetlen gáttal több lenne az közöttük; vért lenne sóvár vágya ellenében és habár tovább is szenvedne, az csak szenvedés lenne és nem az attól való rettenetes félelem, hogy becstelenné válik és egy éjjel felkel, hogy Ramond előtt birja őt.

Reggel, midőn kijelentette a fiatal leánynak, hogy tovább nem halaszthatja a dolgot, hogy felelettel tartozik annak a tisztességes embernek, a ki azt régóta várja, Clotilde eleinte elcsodálkozott. Arczára tekintett, erősen szemébe nézve és Pascalnak volt elég ereje, hogy meg ne zavarodjék, csupán arcza volt egy kissé bánatos, mintha fájna neki, hogy meg kell mind ezt mondani. Végre Clotilde elfordult s bágyadt mosoly lebegett ajkán.

— Azt akarod, mester, hogy elhagyjalak?

Pascal nem felelt.

— Biztosítlak, kedvesem, hogy a dolognak további halasztása nevetségessé válnék. Ramondnak joga lenne megneheztelni rád.

Clotilde íróasztalához lépett és irományait kezdte rendbe hozni, aztán kis vártatva így szólt:

— Furcsa, te most a nagymamával és Mártával szövetkezel! Valósággal ők is üldöznek, hogy vessek véget a dolognak. Azt hittem, hogy még van egy pár napom, de ha mindhárman hajszoztok . . .

Be sem végezte mondatát és Pascal sem kényszerítette, hogy határozottan nyilatkozzék.

— Hát mikorra kérjem hozzánk Ramondot?

— Istenem, jöhet, a mikor akar; látogatásai sohasem voltak ellenemre; ne aggódj, értesíteni fogjuk, hogy valamelyik délután várjuk.

Harmadnap e jelenet újra ismétlődött és most Pascal már fellobbant. Kínos volt szenvedése; a kétségbeesés lázas rohamai gyötörték, mihelyt Clotilde nem volt jelen, hogy üde mosolyával lecsillapítsa.

— A manóba is, ha már meg kell lenni a dolognak, hát már végezzünk vele!

— Kijelentem, hogy még ma irok Ramondnak, legyen itt holnap három órákor.

Clotilde lesütött szemekkel, némán hallgatott. Sem az egyik, sem a másik nem akarta megbolygatni azt a kérdést, vajjon a házasság tényleg el van-e határozva; mindketten abból indultak ki, hogy ez egy régebbi, visszavonhatlanul eldöntött dolog volt. Midőn Pascal látta, hogy Clotilde felpillantott, reszketett, mert titkos reménye leheletét érezte; azt gondolta, hogy Clotilde most azt fogja mondani, hogy ő önmagát megvizsgálva, e házasság nincs ingyére.

— Istenem, mi lesz akkor belőle? Mit tesz akkor? Határtalan öröm, örületes félelem fogta el e gondolatra. De Clotilde szelid, megilletődött mosollyal nézett reá, mely nem tünt el ajkáról többé s engedelmesen mondá:

— A mint tetszik, mester! Izend meg neki, hogy jöjjön holnap három órákor.

Oly rettenetes éjjele volt Pascalnak, hogy későn kelt. Ujra ideges fejfájása volt. Csak a zuhany jéghideg vize alatt érzett egy kis enyhülést. Tíz óra felé elment, azt mondta, hogy maga megy el Ramondhoz. De sétájának más célja volt. Tudta, hogy egy plasansi elárusítónőnek egy régi Point d'Alençon csipkemellénye van, a mely valóságos remekmű, mely ott szunnyad raktárán, valami oktalan szerelmes bőkezűségére várva és kínos éjjele közepette eszébe jutott, hogy ezzel disziti fel Clotilde menyasszonyi ruháját.

Az a kinos gondolat, hogy ő maga disziti fel vakító fehérségben és szépségben, azon napon, midőn fenséges testét elajándékozza, megindította önfeláldozástól megindult szívét. Clotilde ismerte e műremeket; egyszer vele együtt bámulta meg azt és csak az az egy vágya volt, hogy a saint-saturnini szent szűz vállaira borithassa, egy szüette, fából faragott Szűz-Mária szoborra, melyhez a hívők elzarándokoltak. Az elárusító nő dobozba tette, a melyet elrejthetett és a melyet hazajövet íróasztalába zárt.

Három órakor Ramond doctor tisztelgett és Pascalt találta a teremben Clotilde-dal, a kik lázas izgatottsággal várták. Mindketten tulságos vidámságot színleltek és kerülték, hogy látogatásáról beszéljenek. Nevettek, tulzott szívélyességgel fogadták.

— Oh, hiszen teljesen felépült, mester — mondá a fiatal ember — sohse volt ily ép erőben.

Pascal bólintott.

— Lehet, hogy egészséges vagyok, de már szívem nem a régi . . .

Ez az akaratlan vallomás megindította Clotilde-ot, a ki a két férfira ugy nézett, mintha a körülmények kényszere folytán egymással összehasonlitaná őket.

Ramond a nőktől imádott deli orvos, mosolygó arczával, dús fekete hajával és szakálával, a férfias szépség verőfényében ragyogott és Pascal egész magatartásában, fehér haja és fehér szakállá ezüst-fényű diszében, az átélt kinos hat hónaptól megviselve tragikus szépségünek tűnt fel. Fájdalomtorzult arczának vonásai kissé megöregedtek, csak nagy, barna, mélytűző szeme óvta meg gyermekded tisztaságát; de e perczen, minden vonásán oly nyájas szelidség, oly határtalan jószág ömlött el, hogy Clotilde tekintete

mély gyöngédséggel csüggött rajta. Mindnyájuk szive mélyen elszorult.

— Nos hát, gyermekeim, — mondá Pascal hősiesen — elég beszélni valótok van, nekem most ugyanis kis dolgom akadt. — Aztán nyájasan mosolyogva távozott.

Mihelyt egyedül voltak, Clotilde minden zavar nélkül, mindkét kezét feléje nyújtva, Ramondhoz közeledett. Megfogta kezét és beszéde közben el sem bocsájtotta.

— Hallgasson meg, barátom, nagy fájdalmat vagyok kénytelen önnek okozni. De ne nehezteljen reám, mert esküszöm, hogy igaz barátságot érzek ön iránt.

Ramond rögtön elértette és elsápadt.

— Clotilde kérem, ne feleljen, engedek, még van ideje a meggondolásra.

— Fölösleges, barátom, elhatározásom másíthatlan.

Ránézett nyílt, elbűvölő tekintetével; még mindig nem engedte el kezeit, hogy Ramond érezze, hogy nem lázas, nem izgatott s jóindulattal viseltetik irányában. És Ramond volt az, a ki újra felvette a fonalat s halk hangon így szólt:

— Tehát ön azt mondja, hogy nem!

— Nemet mondok, s biztosítom önt, hogy ezt nehéz szívvvel teszem. Ne kérdezzen, idővel mindent meg fog tudni.

Ramond egy székre hanyatlott; a visszafojtott felindulás, mely erőt vett rajta, megtörte az erős, higgadt férfit, kinek lelki egyensúlyát még a legnagyobb szenvedések sem ingatták meg. Soha még fájdalom nem hozta így ki sodrából, szóhoz se birt jutni, míg Clotilde előtte állva folytatá:

— De mindenekeelőtt, barátom, arra kérem, ne

higgyje, hogy kaczerkódtam önnel. Ha nyújtottam is reményt, ha vártattam is a válaszra, csak azért tettem, mert nem láttam tisztán saját lelkemet. Nem képzelheti, minő válságokon mentem át, valóságos viharos zivatarok voltak, melyből alig tudok felocsudni.

Végre Ramond is szóhoz jutott.

— Ha úgy kívánja, nem kérdezek öntől semmit. Különben elég, ha egy kérdésemre felel:

— Nem szeret engem, Clotilde?

Clotilde habozás nélkül, komolyan, a megilletődés és rokonszenv hangján, mely válasza nyíltságát tükrözővé tette, így szólt:

— Igaz, nem szeretem önt, csak barátságot érzek ön iránt.

Ramond felkelt, egy kézmozdulattal tiltakozott mindazon nyájas szavak ellen, melyeket Clotilde még számára fentartott.

— Vége van, erről nem fogunk többé beszélni; csak önt akarom boldognak látni, miattam ne aggódjék. E perczben olyan vagyok, mint a kinek fejére dőlt a ház; de ezt is lefogom győzni.

Halvány arczába erre visszaszökött a vér és lélekzete elállt; az ablakhoz közeledett; aztán tántorogva ólom-súlyu léptekkel fordult vissza. Nyugodtságát iparkodott visszanyerni. Aztán mélyen fellelékezett.

— Kérem, — suttogá Clotilde gyorsan, — ne szóljunk a mesternek semmit, ő nem ismeri elhatározásomat, magam akarom kimélettel tudatni vele, mert ő nagyon óhajtotta ez egybekelést.

Pascal jelent most meg a küszöbön, tántorgott, lelkendezett, mint a ki nagyon gyorsan jött fel a lépcsőn, alig volt ereje rájuk mosolyogni.

— Nos, gyerekek, megegyeztetek?

— Kétségkívül, — szólt Ramond, a ki reszketett mint Pascal.

— Hát tisztában vagytok?

— Teljesen, — felelt Clotilde, kit szédülés környezett.

S Pascal, a butorokba fogózkodva, a dolgozóasztal karosszékehez vánszorgott s beléhanyatlott.

— Látjátok, látjátok, a lábaim már megtagadják a szolgálatot. Hjah, a testem már olyan, mint a régi rom. Nem baj — boldog vagyok, nagyon boldog, gyermekeim; a ti boldogságtok meg fog gyógyítani.

Aztán még néhány perczig beszélgettek, de Ramond távozása után nyugtalanság fogta el szívét, midőn Clotilde-dal egyedül maradt.

— Hát minden rendben van. Tisztában vagytok, megesküszöl rá?

— Igen, rendben van minden!

E perctől fogva Pascal nem szólt többet, fejével bölintott, mintha ismételni akarná, hogy el van ragadtatva, hogy örvend, ha végre ismét nyugodtan élhetnek. Lehunyta szemeit és úgy tett, mintha aludnék; de a szive úgy dobogott, hogy majd meghasadt s lezárt szempillái alig bírták könnyeit elfojtani.

Este tíz óra felé, midőn Clotilde azzal ment ki, hogy Márthának valami rendeletet adjon, felhasználta az alkalmat, hogy a fiatal leány ágyára tegye a csipke-mellénykét tartalmazó dobozt. Clotilde aztán feljött, hogy jó éjt kívánjon neki. Pascal is bement hálósobájába és már ingujjban volt, midőn Clotilde zajos vídamsággal jött ajtajáig.

Kis öklével kopogtatott ajtaján s üde hangon kiáltott be hozzá:

— Oh, gyere, gyere csak, nézd meg!

Ellenállás nélkül nyitott ajtót az ifjuság e hívásának, megigézve a fiatalság e lobogó örömkítő-résétől.

— Oh, gyere, gyere nézd meg, mi szépet hozott valami kis aranyos madárka — és magával vonta a szobájába a nélkül, hogy Pascal ellenkezhetett volna. Az asztalon két gyertya égett; az egész mosolygó szoba, gyöngéd, halványrózsaszín kárpitozásával kápolnához hasonlított és az ágyon, mint valami szentelt papi öltöny, melyet a hívők imádására állítanak ki, úgy volt kiterítve a régi Alençon-csipke mellényke.

— Oh, te nem is sejtet, hogy milyen nagy volt a meglepetésem! Mindjárt nem is vettem észre. Mint rendesen esti toiletem után, leakartam feküdni, akkor vettem észre ez ajándékot. Minő meglepetés! Majd elállt a szivverésem. Éreztem, hogy nem tudom bevárni a reggelt s hamar magamra vettem szoknyámat és érted jöttem.

Csak akkor vette Pascal észre, hogy félig pongyolában volt, úgy mint azon viharos éjszakában, midőn meglepte őt, a mint iratait el akarta pusztítani. És isteninek tünt fel előtte szüziestestének finom arányosságában, hajlékony karjaival, karcsu derekával, gömbölyű, pihegő keblével.

Clotilde megfogta kezeit és puha kis kacsóival, hízeglő mozdulattal kebléhez szorította:

— Oh, mily jó vagy te mester, mennyi hálával tartozom neked! Ilyen remekművet, ilyen szép ajándékot szántál nekem, a ki semmi nem vagyok. És te visszaemlékeztél arra is, hogy egyszer megbámultam a régi művészet emez erekléjét és azt mondtam, hogy csak a saint-saturnini szűz Mária érdemli meg azt.

— Oh, minő boldog vagyok, minő boldog! Igaz,

igaz, kaczer vagyok és kaczerságom néha bohó dolgokat kíván, napsugarakból szőtt ruhákat, ég kékjéből szőtt fátylakat, oh, minő szép leszek, minő szép!

Tuláradó hálaérzettől ragyogó arczczal simult hozzá; tekintetét még mindig a csipkemellénykére függesztve és így Pascalt is arra kényszerítette, hogy osztozkodjék csodálatában.

Aztán hirtelen kíváncsiság ébredt benne:

— De mondd, minő alkalomra adtad nekem ezt a királyi ajándékot?

A mióta Clotilde kitörő örömmel érte jött, Pascal mintegy álomban járt. Könnyekig megindította a gyöngéd háladatosság és nem is érezte azt a rettegést, melytől félt; sőt inkább csillapulni érezte izgatottságát; kéjes öröm fogta el, valami csodás boldogság sejtelme.

Ez a szoba, a melybe most lépett be először, a szentegyház édes békéjét lehelte, mely a lehetetlennek elérésére irányult olthatlan szomját kielégítette.

Pascal arca mégis meglepetést mutatott, midőn így felelt:

— Ez az ajándék, kedvesem? Hisz ez természetes, hogy menyasszonyi ruhádnak van szánva.

Most Clotild ámult el egy perczre, mintha nem értette volna meg. Aztán arca újból felderült a sajátos, édes mosoly lebegett ajkai körül, mely Pascalt már napok óta elbűvölte.

— Ah, igaz, az én lakodalmam. — Aztán újra elkomolyodott:

— Hát te tőlem meg akarsz szabadulni, azért kívánod annyira, hogy férjhez menjek, hogy ne legyek többé utadban? Hát még mindig ellenségednek tartasz?

Pascal érezte, hogy kinjai megújulnak; nem nézett többé rá, állhatatos akart lenni.

— Kétségkívül. Nem vagy-e ellenségem? Annyit szenvedtünk egymástól az elmúlt hónapokban, hogy jobb is, ha elválunk. Különben nem is tudom, hogyan gondolkozol, soh'sem adtad meg a várt választ.

Hiába kereste most Clotilde az orvos tekintetét. Ama rettenetes éjszakáról akart beszélni, midőn az iratsomókat olvasták ketten. Igaz, egész valójának megrázkódtatásában, még nem mondta meg neki, hogy vele van-e vagy ellene?

Megfogta kezét és rákényszerítette Pascalt, hogy szemébe nézzon.

— Hát azért küldesz el, mert ellenséged vagyok? Hallgass meg tehát; én nem vagyok ellenséged — szolgálód vagyok — a te alkotásod, a te birtokod. Hallod, veled vagyok, hallod? Veled és éretted, csupán te érted élek!

Pascal arcza sugárzott, végtelen öröm lángja gyult fel szemében.

— Igen, magamra öltöm ezt a csipkemellénykét. Nászruhám lesz az, mert szép akarok lenni, igen szép . . . csupán a te kedvedért . . . És te nem sejtetted ezt! Te vagy az én mesterem; te vagy, a kit szeretek . . .

Önkénytelen mozdulattal hiába kísérlette meg Pascal ajkai biborkelyhét lefogni . . . Egy végső kiáltással befejezte mondatát.

— És te vagy az, a ki után esengek . . .!

— Nem, nem! Hallgass, örültté teszesz . . .! Másnak vagy a jegyese; másnak kötötted le szavad, hála a jó égnek. Mind e badarság lehetetlen káprázat . . .

— Azt a mást összehasonlítottam veled . . . és

téged választottalak . . . Ő tőle örökre elbucsuztam, ő eltávozott . . . soh'se fogom viszontlátni. Nem leszünk, csak mi ketten . . . és te vagy, a kit én szeretek — és te szeretsz engem, tudom nagyon jól — és én megadom magamat . . .

Reszketés rázta meg, nem küzdött többé ellene, magával ragadta az a végtelen sovárgása, hogy átkarolhassa, hogy mindezt az üde gyönyörűséget magába lehelhesse, egész bűvös női lényének, virágos kelyhének mézédes illatát.

— Oh fogadj el hát, mester, fogadj el, ha megadom magam.

Nem örvénylő sülyedés volt ez; a dicsfényben felragyogó élet felmagasztosultsága volt ez, amint így ujjongó örömben egymáséi lettek. A nagy antik burzatu szoba volt a bünszerző, a mely fénynyel telt meg egyszerre e bűnnek üdvösségre való átváltozásakor.

Nem volt már több rettegése, félelme és kételye; szabadok voltak; öntudatosan adta oda magát, mert úgy akarta, és ő elfogadta fönséges teste bájainak királyi ajándokát, mint azt a megbecsülhetetlen kincset, melyet szerelmének hatalmas ereje szerzett számára. Kor, idő, tér . . . kisiklottak tudásából . . . Nem maradt meg abban a perczben más, mint a halhatlan örök természet tiz parancsolata, az az alkotó és birtokoló szenvedély, ama boldogság utáni vágya, mely élni, élvezni akar. Clotild elragadtatva, megvakittatva, csak elvesztett szüzességének halk sikolyát hallatta, míg Pascal földöntuli gyönyörének elragadtatásában zokogásba fuladt, és átölelte őt szenvedéllyel, s e zokogással köszönte meg Clotildnak a nélkül, hogy tudta volna, hogy újra férfivá alkotta mesterét. E zokogás a hálaérzet tulcsapása volt.

Egymás karjai között maradtak féktelen gyönyörben fürödve, diadalmas, isteni, ujjongó szerelemben. Az éj enyhén borúlt rájuk, a csend mélasága elragadó kéjjel töltötte el keblüket. Szerelmük élvezete felett az órák röpke enyeggéssel tűntek tova, hogy megsemmisüljenek az öröklétben. S Clotilde folyton szerető, suttogó csókos fuldoklással, csak azt rebegte:

— Mester, mester, mester . . .

És e szó, melyet máskor csak megszokásból használt, e magasztos perczen mély értelemmé szentesült, a mint majd röpkén, majd szakadozva fel-fel gyönyözött ajakán, midőn egész lényét a vágynak engedte át. Szünetlenül, szerelmes lázzal ismételte, hálája kitöréseként, mint olyan nő, ki mindent, mindent tud már a szerelemtől . . . és megadja magát. Nem volt-e ez a misticismusának meghódolása, a valóság diadala, az élet megdicsőülése az ösmert szerelem kielégítésében?

— Mester, mester, régi távoli dolog, — de el kell, hogy mondjam, meg kell, hogy gyónjam . . . Igaz, azért mentem templomba, mert boldog akartam lenni . . . Az volt a szerencsétlenségem, hogy nem tudtam hinni; mindent meg akartam érteni, és az ő dogmáik józan értelmemet fellázíták, mert paradicsomuk valószínűtlen semmiségnek tűnt fel előttem . . . Mindamellet éreztem, hogy a világ nem szorítkozik csak az érzékelhető dolgokra; van egy ösmeretlen világ, melylyel meg kell számolnunk; és azt hiszem, mester, most is ez a túlvilágnak az eszméje, melyet azért még a kebleden fölhalált boldogság sem tud kifritani. De a rögtöni boldogságnak ép e szükségessége, a róla való megbizonyosodás, a rögtöni üdvözülés vágya kinzott; óh, hogy megszenvedtem mindezt.

Ha a templomba mentem, mintha hiányzott volna nekem valami, a mit ott lelkem lázasan keresett. Kinjaim abban az ellenállhatatlan vágyban gyökereztek, hogy sovárgásom ki legyen elégítve . . . És emlékszel-e ott fenn a végtelen térségen eltöltött csillagos éjszakánkra, a midőn te ezt az én örökös szomjamat az illúziók és a hazugságok utáni tévelygésnek nevezted? Én irtóztam a te tudományodtól, lázongtam, hogy az romokkal gazdagítja csak a biztos talajt és iszonyattal fordítottam el szememet a sebektől, melyeket az előttem feltárt. És téged mester, az Istennel való együttélés magányába akartalak elvezetni, melybe egyikünk sem akar a tudásból bevinni semmit — semmit! Oh, milyen kín ez a szomju vergődés, ha meg nem találjuk az üdítő csillapulást, a szomj kielégítését.

Pascal szót se szólt, csak gyengéden lecsókolta Clotilde szemeit.

— Aztán emlékszel-e, mester, — folytatá szellőfuvalomhoz hasonló halk fuvolahangon, — arra az erkölcsi csapásra, melyet az a rettenetes viharos éj mért reám, a midőn te az életből akartál számomra rettenetes leczkéket adni, és irataidba beavattál? Azt mondtad:

— Ősmerd meg az életet, szeresd azt és lásd meg végre, hogyan kell élni!

— És micsoda hatalmas, rettentő hullámozása vonult el előttem az emberi élet áradatának, mely hömpölygött-hömpölygött tova a bizonytalan, a kétes jövő felé . . . És látod, mester, ez a titkos töprengés aknamunkája akkor robbant fel lelkemben. Ekkor született meg szívemben, húsból és vérből alkotott valómban, a valóság keserű meggyőződésének ereje. Ekkor mintegy meg voltam semmisülve — oly súlyos

volt e csapás. Nem találtam meg többé énemet, bujtam a csendet, a magányt, és nem volt semmi, semmi okos mondani valóm. Aztán lassan-lassan a kifejlés, a kibontakozás is megtörtént — utolsó fellázadásaim napjait éltem, hogy be ne kelljen vallani leveretésem. De napról-napra mindinkább megizmosodott bennem az igazság; mindjobban éreztem, hogy te vagy az én mesterem és hogy számomra kívülled, tudományodon és jószágodon kívül nincs más boldogság!

— Te voltál magad a duzzadó élet, oly hosszan-tűrő, oly fenkölt! mindent kimondtál és mindent elfogadtál a munka, erő és egészség egyedüli szeretetében, a midőn e nagy világműben csak a rendeltetés elvét fedezted fel mindenütt. Mert mi is tökéletessé teszszük azt szenvedélyeinkkel, és azzal, hogy hajszoljuk, sovárgjuk az életet, hogy szeretjük, tovább oltjuk életünk felemésztésével újra azt, nyomorunknak, bűneink iszonyatának ellenére is. Oh élni, élni, ez a folytonos működés ama nagy szükségessége, a melyet kétségtelenül egyszer be is kell fejeznünk!

De Pascal csak csendesesen mosolygott és megcsókolta bimbó kis szájacskáját.

— És mester, ha szerettelek is legfiatabb koromtól fogva, úgy hiszem mégis az az iszonyatos éj dobott karjaidba és gyurt át a tieddé, a tieddé! Emlékszel-e, hogy minő szenvedélyes szorítással ragdtál meg, majdnem megfojtva? Seb serkedezett fel tőle vállamon és vércseppek harmatoztak belőle: félig meztelen voltam akkor s azt hittem, hogy a te tested átforr, átlüktet az enyémbé. Mi viaskodtunk, mint a bibliai pátriarcha az angyallal, te voltál az erősebb és én támaszkod szükségének érzetét vittem el tanulságul, e küzdelemből. Először igen-igen megalázva hittem magamat, s aztán láttam csak, hogy ez csak egy végtelen kéjes meghó-

dolás. Mindig magamban éreztelek. Kézmozdulatom már messziről reszketővé tett, mert mindig úgy tettszett, mintha suhintott volna. Aztán azt akartam, hogy újra átszorítsál, hogy úgy ragadj magadhoz, hogy örökre felolvadjak lényedben. És sejtettem, kitaláltam, hogy a te vágyad ugyanaz, hogy az a szenvedélyesség, a melylyel magamévá akartalak tenni, benned is lobog és hogy te harczolsz és küzdesz magaddal, hogy át ne karoljál, midőn melletted elmegyek és hogy örökre magadnál tartsál. A mikor aztán ápolnom kellett, midőn beteg voltál, kissé megcsillapultam. Ettől a perctől kezdve megértettelek. Nem mentem többé aztán a templomba, boldognak éreztem magamat melletted — te lettél az én boldogságom megbizonyosodása . . . Emlékezz csak vissza, fenn a dombon, midőn azt kiáltottam feléd, hogy hiányzik valami a mi szeretetünkől. Üres volt az, és szükségét éreztem annak, hogy csordultig teljék. Mi hiányozhatott ekkor nekünk, mint maga ez az Istenség, a világnak a létoka? S nem a szerelem ténye a teljes bírása az életnek-e az, mely valójában maga az Istenség?

Már nem tördelte többé dadogva a szavakat, s Pascal nevetett győzedelmén s egymást szorosán újra átkarolták. Az egész éj, a szenvedély és ifjuság mámorától telt szobában isteni üdvök között telt le. Midőn a pirkadás a láthatár peremén felhasadt, kitárták az ablakokat, hadd áradjon be az ujhodó tavasz! S az áprilisi teremtmény napsugár a végtelen eget egyszerre beözönlötte. Fellegtelen tisztaságban emelkedett a nap korongja; és a föld e csirázás, az életfelfakadás szerelmes, kéjes reszketésében ujjongva, nászdalukat zengedezte.

VIII. FEJEZET.

Ekkor kezdődött csak idyllikus együttlétük boldogsága. Clotilde lett Pascal hanyatló életkorának másodvirágzása. Lénye sugaras napfényt és virágokat szórt lelkébe. Öltönyének redői új tavasz illatával vettek körül. És akkor rápazarolta ifjúsága derűjét, midőn már harmincz évi örlő munka után halványan és lankadt idegekkel az emberi sebek mélységes borzalmainak kutatásaiban elfáradt. Ujra éledt mély tűzü szemeinek verőfényétől, lehelletének üdítő fuvallattától. Szűzi lelkéből az övébe is áttoltódott az életbe, az egészségbe, a duzzadó erőbe, az örökös ujjhodásba vetett hite.

A nászjúket követő ittas reggel Clotilde elsőnek hagyta el a szobát tíz óra felé. A dolgozószoba közepén Mártha ötlött szemébe, ki zavart tekintettel fogadta. Midőn előző este az orvos Clotildeot követte, izgatottságában nyitva felejtette szobája ajtaját, és a szabadon járó-kelő Mártha megdöbbenve vette észre, hogy ura ágya vetetlen. Még nagyobb volt meglepetése, midőn a szomszéd szobából szerelmes suttogás hangja hallatszott. Ugy elámult e különös dolgokon, hogy majdnem szánsalmas nevetséget gerjesztett.

És a sugaras mámorban ringatózó Clotilde különös, kéjes örömeztetének emelkedettségében, mely oly mondhatlanul magával ragadta, nyakába borult és ujjongva kiáltott fel:

— Dehogy is utazom, bohó Márthám; a doctor és én házaspár lettünk.

A szegény öreg cseléd majdnem megszédült, midőn ezt hallotta. Görcsös fájdalom vonaglott meg fonnyadt arczán, mely elhalványult, dermesztő ijedségébe. Ilyen a szüzi főkötő árnyalta apáczaarczok lemondása. Szó sem esett többé ajkán; megfordult kiment, megvonult a konyha egy homályos zugába, rákönyökölt a nehéz vágódeszkára és összekulcsolt kezeibe temetkezvén, csöndesen zokogott a fuldoklásig.

Clotilde kétségbeesett nyugtalansággal követte. Igyekezett őt megérteni és megvigasztalni.

— Mondd, te bolond, mit jutott hozzád? A mester és én ép úgy fogunk szeretni és mindig nálunk fogsz maradni. Hisz a mért mi megházasodtunk, azért te nem léssz boldogtalan! Meglásd, te bohó, ezután lesz csak vig a ház, estétől-reggelig.

De Mártha csak tovább zokogott szünetlenül.

— Legalább válaszolj, lelkem, mondd meg miért sírsz, mi a bajod? Nem a te örömed is, ha mester olyan boldog, olyan végtelen boldog? Elő is hívom mindjárt, majd ő feleletre késztet.

Erre a fenyegetésre a fonnyadt, hü cseléd egyszerre felpattant, a konyhára nyíló szobájába rohant, becsapta az ajtót és robajjal magára zárta. Clotilde hiába kopogtatott, erőlködött.

Végre Pascal is előjött a zajra.

— Nos hát, mi történik itt?

— Ez a makranczos Mártha, képzeld, zokogni kezd el, a mint meghallja a mi nagy boldogságunkat. Eltorlaszolja magát és rám se hederít!

Nem is mozdult ki szegény. Pascal is hiába

hivta, hiába dörömbölt a zárt ajtón. Először fellobbant, aztán ellágyult. Felváltva kezdték újra az ostromot. Senki se válaszolt, halotti csend némasága borult a kicsiny szobára. Maguk előtt látták azt a kis cselédszobát, sajátos tulzott tisztaságában, ósdi diófaszekrényével, fehér függönyös, kolostori ágyával. Arra az ágyra, melyen sivár női életének éjjeleit töltötte, vethette most magát bizonyára, hogy a párnákba temesse fel-feltörő zokogását.

— Annál rosszabb, — mondotta Clotilde, — örömenek önző érzetében, hadd duzzogjon.

Aztán Pascal fejét liliomkezzei közé szorítva, hozzája simult testével, melyben ott tüzelt szenvedélyes odaadásának üszke, a kéjes érzet, hogy övé volt.

— Tudod mit, kedves mesterem, ma én leszek a te kis cseléded.

Megindulva, hálásan csókolta meg szemeit. Clotilde pedig hozzáfogott a villásreggeli készítéséhez és többől felforgatta az egész konyhát. Hatalmas, nagy fehér köténybe burkolódzott karcsu teste; oly kíváncsú volt, a mint így, mint valami óriási munkához, felgyürközve, hamvas karjai felvillantak a homályban. Már ott találta a friss borjuszegyet, mit jól el is készített. Tojástartartóját rája és a burgonyapíritás is kitűnően sikerült. Kitűnő reggeli volt ez, a melyet Clotilde huszszor is félbeszakított iparkodó gazdasszonykodásában. Majd kenyérért, majd sóért, majd vizért, majd künn felejtett velláért kellett futnia ide-oda.

Ah! egyedül voltak, kettecskén, egyedül ebben a barátságos, kényelmes otthonban, távol a világtól. Megvolt a szabadságuk, hogy háborítlanul nevethek és szerethettek. Egész délután a háztartással foglalkoztak, söpörtek, felágyaztak. Pascal maga akart neki segíteni. Mint hanczurozó gyermekek, úgy mulattak, játék volt nekik mindez. Időről-időre meg-meg-

kopogtatták Mártha ajtaját. — Ni, minő bolond dolog, csak nem akar éhen halni. Látott már valaki ilyen csacsit, mikor senki se bántotta még csak egy árva szóval sem. De a kopogások csak a szoba komor ürébe veszttek. Majd az alkonyat árnyai is terjeszkedni kezdtek, ebédhez készültek, mit szorosan egymást átkulcsolva, egy tányérról csipegettek fel. Lefekvésük előtt utolsó kísérletet tettek, majdnem hogy felfeszítették az ajtót; de a kulcslyukhoz tapasztott fülükhöz még csak egy nyöszörgő rezgés se hatolt.

Másnap reggel azután, midőn lejöttek, komoly nyugtalanság vett rajtuk erőt, midőn látták, hogy meg se moczcztant semmi és az ajtó konokul zárva maradt. Már huszonnégyszer telt el és a cseléd még nem adott életjelt magáról.

De midőn visszatértek a konyhába, a honnan pillanatra távoztak, legnagyobb csodálkozásukra ott látták Márhát, a villásreggelihez zöldséget hámozva.

Minden zökkenés nélkül újra elfoglalta konyhadeszakáját.

— De legalább most csak megmondod, mi bajod volt, — kiáltá Clotilde?

Mártha erre szomorú, könytől száritott arcát feléje fordította. Mélázó nyugalom borongott fonynyadt arcán; csak a komor elrémülése, a maga szomorú lemondásában nyilvánult meg némaságában. Mély szemrehányással nézett a fiatal nőre, aztán újra szótlánul lecsüggesztette fejét.

— Haragszol ránk? . . .

E mogorva zárkózottságot Pascal se hagyhatta szó nélkül.

— Hát, jó Márhám, te haragudni is tudsz?

Ekkor az öreg cseléd ránézett szokott imádó szeretetével, mintha mondani akarná, hogy eléggé szereti

ahhoz, hogy mindent eltűrjön és mégse menjen világgá, hanem maradjon. Végre megszólalt.

— Nem haragszom én senkire. A mester tehet, a mit akar. Minden jól van, ha ő elégedett.

Ezentul új élet kezdődött. Clotilde gyermeketeg maradt és most huszonnégyszáz éves nőiessége nyílt virággá pattant a szerelem delejes hevében: délszaki, hatalmas szirmu, hódító virággá. Mióta szive ez érzelem rythmusára dobogott, egész lénye megváltozott; a rövidfürtű, kerekarczu fiu-leányból igéző nő lett, a nőiesség egész pompájában, kiben szikrát fog a szerelem, hogy viszontszeretessék.

Véletlen olvasmányaiból szerzett mélyebb tudásának, legnagyobb bája naiv szüziessége volt: a sejtett, vágyakat csiholó szerelem öntudatlansága, mely lélekének összes érzelmeit megőrizte, hogy teljesen fölolvadjon abban a férfiban, kit egykor szeretni fog. Bizonyára Pascal iránti odaadásában ép annyi része volt a bámulatnak, mint a gyöngédségnek, örült, hogy boldoggá teheti; öröme telt abban, hogy karjai közt ringatódzhathat, mint kis gyermek, mint olyan kedves játékszer, melyet imád, mint drága bálvány, melyet rajongó istenítéssel, térdre omolva, csókokkal borít.

Egykori vallásos rajongásából megmaradt a Mindenhatóba, egy korosabb mesterbe helyezett odaadó bizalma; tőle várta vigaszát, tetterejét és mind-ezen érzéki érzelmein átrezdült a még mindig fennszárnyaló lélek mystikus borzadálya.

És mindezekén felül ez a szerető, szerelemre szomjas nő, fölségesen egészséges, vigkedélyű volt; jóízűen evett és volt benne valami katona-nagyapjának erélyéből; az egész házat betöltötte telt idomai-nak ruganyos lejtésével, habos arczbőrének üdeségével,

termetének nyulánk bájával, hattyuives nyakával, egész fiatal testének isteniesen friss lüktetésével.

Pascal maga a szerelemben visszanyerte a duzzadó férfiasság derült szépségét, mely deres fővel is megóvjá erejét.

Élete lepergett viszontagságainak nyomai arcvonásaiból eltűntek; arcza visszanyerte üdeségét; szemének bágyadt fénye villanyosabb lett; gyermekes jószág, lelki finomság mosolygott ki tekintetéből; ősz hajzata, mint az oroszlán sörénye, dús tömötségre lett és hajának hava üdébb pirban tüntette fel arczát. E visszavonultságában Pascal soká tartózkodott a kicsapongó élvezetektől, úgy hogy férfiassága újra duzzadó erőbe szökkent, mely minduntalan ifju tüzre lobbant, midőn emberi szenvedélyei vágyainak kielégítésére ösztönözték. Valami titokzatos ujjáébredés kerítette hatalmába, mely hangokban, mozdulatokban nyilvánult, melyek mindegyike csupa ösztön, csupa élvezeteg élni vágyás. Ilyenkor minden uj színben rezdül fel az agyban; a látókör minden kis darabkája bámulatba ejté. Elég volt egy kis virágcsillag, hogy illatgyönyörbe részegítse, egy elkoptatott, gyöngéd hizelgő szó, hogy ellágyítsa, mintha mindegyik valami uj, szívből felfakadt szóvirág lenne, melyet még nem fonnyasztott banálissá millió és millió közönséges emberajk. Clotilde ajkának egy „szeretlek“ susogása végtelen kéjbe ringató czirógatás érzetét keltette benne.

Egészségével aztán kedélye is megaranyozódott; a szenvedély izzó hevületei életét szebbé varázsták, mint valaha.

Pascalt és Clotilde-t az érett férfiasság és a felpattant ifjuság egybeolvadása és viruló egészségük boldog emberpárrá tették.

Eleinte e boldogság befogadására elég volt a

szoba, az első szerelem édes otthona, ódon, hajnalbiborszínü falaival, empire butordarabjaival, öblös karosszékeivel s monumentalis csillogó állótükrével. Nem nézhették ábrándos gyönyör nélkül a határkövet ábrázoló nagy bronz fali órát, amint a szerelem istene hozzádől és mosolyogva szemléli az álmokba merülő, perdülő időt.

Valami titkos vonatkozásnak sejtelve gyakran mosolyra derítette őket. Némelykor tréfára is fordították a dolgot. Szellemileg szerelmükben megosztzkodni látszottak a régi holt tárgyak is, melyeket már előttük is annyian szerettek és melyek tanui voltak Clotilde ifjusága szüzi áldozatának. Egy este Clotilde megesküdült volna arra, hogy a nagy Psyche-tükörben szüzi lepléből kibontakozó nőt látott, aki azonban nem ő maga volt; majd ábrándozva, a jövőt a jelenbe ringató lelkében magát látta száz év múlva e Psycheből feltámadni, a jövő századbeli szerelmes nőt nászjeje előestéjén. Pascal elragadtatással szemlélte a szobát, melyben Clotilde egész lényé ott lebegett s melynek varázsától még a beszívott lég is illatozott. Már nem lakott saját szobájában, melytől mint valami sötét odutól irtózott s mint valami dohos pinczéből szabadulni vágyott, ha nagyritkán be kellett mennie. A másik szoba, melyet mindketten szerettek, dolgozószobájuk volt, tele szeretetteljes multjokkal és szokásaikkal; ott üldögéltek el naphosszant, a nélkül, hogy valamit dolgoztak volna. A nagy tölgyfaszekrény aludt, aludt a könyvtár is. Az asztalokon halomszámra gyűltek a könyvek és papirosok, a nélkül, hogy valaki kézbe vette volna azokat. Mint fiatal házások egyedül szenvedélyüknek éltek. Kizökkenve rendes életükből és foglalkozásukból, rövideknek látszottak az órák, midőn testük egymáshoz simulását átélvezték; néha egy

és ugyanaz karosszékbe dőlve, boldogságba mélyesztette őket a nyájas menyezet, az ismerős tárgyaknak pompa nélküli barátságos rendetlensége, melyek tele-szívták magukat az áprilisi nap üde melegével.

Midőn Pascal gyakran önmagának tett szemrehányást tétlensége miatt, Clotilde bársonykarjaival átfonta mestere nyakát és karjait és nevetve magának akarta azokat örökre lefoglalni, nehogy a mestert a tulságos munka újra beteggé tegye.

A barátságos, derüs ebédlő, kék sávolyos, világos falmezőivel, ódon mahagóni butorzatával, nagy virág-pastellképeivel és mindig fényes réz függőlámpájával ép ily dédelgető szeretetben részesült; jó étvágygyal költötték ott el ebédjüket, hogy aztán kedves magányukba vonulhassanak vissza.

Később, midőn már ráuntak a szobára, ott volt előttük a kert, az egész Soulejade. A nap sugaraival megjött a tavasz is, nyilóvá fakasztotta a rózsabimbókat. Óh, mily örömet okozott nekik ez a birtok, mely körül ugy el volt sánczolva falakkal, hogy senkisem zavarhatta őket. Hosszan ábrándoztak el a terrasson, a végtelennek látszó látóhatár szemléletébe önfeledten elmerülve.

Tekintetük elsiklott a Viorne árnyékba boruló ezüstös folyásán, a szent Mártha dombsorain, a Seille sziklás homokpartjain le egészen a Plassans völgy por-felhőkbe burkolódzó távlatáig. Más árnyék se borult a láthatárra, mint a két százados cyprus lombozata, a terrasse két szegletén égbe nyuló zöld sudaraival, a melyek óriási, zöldfényű fáklyákhoz hasonlítottak, három mértföldnyire is elhintve levélszínü sugaraikat. Néha pajzánul a lejtőn is lefutottak, hogy felmáshassanak az óriási gyeplépcsőkön s megkuszthassák a száraz kövekből rakott falazatot, hogy megvizsgálják

mint cseperednek az iczi-piczi olajfarügyek s a mandulafák levélkéi. Gyakorta elsétáltak a fenyőliget tülevelű fái között, melyek a tavaszi sugárfürdőben éles gyantaillatot leheltek. Majd a falöv hosszában tett sétáik számtalanszor megismétlődtek; hosszú körutjaik alkalmával csak néha-néha verődött fülükhöz egy-egy messze elgördülő talyiga recsegése a keskeny fencuilliéres-i ösvény felől. Elfáradva, elbűvölő szüneteket tartottak a mohos antik sziklák tetőzetén, a honnan az egész derűben ragyogó eget be lehetett látni; s oly jól esett nekik kéjes nyugalomban ledőlni azokon a helyeken, a hol egykor titkos szerelmük elejtett könyeinek emlékével foglalkozhattak, küzködő szerelmükkel, mely nemrég önmagával viaskodott; csillagos estéik bolyongásai alatt. Legkedvesebb tartózkodásuk helyéül azonban mindig betértek az ötszögű platánliget sűrű lombozatába, melynek zöldje áttört csipkéhez hasonlított. Mélyebben egy hajdani francia kert óriási puszpángszegélyzetének különösszerű labirinthja vonult el, melynek sohse értek a végére. A mint aztán a szökőkuthoz értek, a viz kristályos rezgése lágy dallamok ütemeire hangolta lelküket. A mohos vízmedencze szélén letelepedve, várták be az alkony lehulló árnyait; és a mint az alkony és a fák homályos lombsötétje mindinkább rájuk borult, kéz a kézbe, ajkkal az ajkon, hosszan egymásba merültek, míg a mármár alig derengő vizsugár egyre hallatta zengő fuvola-dallamát.

Igy zárkozhattak el Pascal és Clotilde anélkül, hogy magányos lakóhelyük küszöbét átlépték volna. Egy reggel, midőn Clotilde egy kicsit tovább maradt az ágyban, Pascal egyszerre eltűnt s visszajövet Clotilde-ot bájos pongyolájában még mindig az ágyban találta; karjai, keble fedetlen voltak és odaborult,

hogy fülecskéibe gyémánt fülbevalókat aggasson, melyeket ép azért vett, mert eszébe jutott, hogy születésnapja van Clotilde-nak. Clotilde el volt ragadtatva, mert rajongott az ékszerért és sokáig nem akart felkelni, oly szépnek találta magát, így levetkőzve; arcza szélén e két gyémántcsillaggal. E perctől fogva nem mult el hét, hogy Pascal ne szökött volna el a háztól úgy reggelenként, hogy valami ajándékot hozzon. A legkisebb ürügy elég volt arra, egy ünnep, egy vágy, egy derüs pillanat. Pascal felhasználta Clotilde lustaságának napjait és úgy intézte a dolgot, hogy mikorára visszakerül, Clotilde-ot még ágyban találja és ő maga ékesítse fel. Egymásután hozott neki majd gyűrűket, majd karpereczeket, majd gyémántfejeket; játékot üzött velük s Clotilde úgy kaczagott, mint egy gyermek. Olyan volt, mint valami bálvány, a mint háttal a vánkosra támaszkodva; félig fekvé, félig ülve, arannyal megrakva, aranszorítóval hajában, hamvas nyakán aranylánczczal, drágakövektől ragyogón ékeskedett kaczer, átlátszó pongyolájában. Női kaczersága édes kielégítést lelt e bálványozásban; engedte, hogy imádják, érezve azt, hogy ez is csak az örült szerelem exaltált nyilvánulása. Mégis Pascalt olykor lehordta, bölcsebb mérsékletre intette, már bohókássá vált ez az imádat és ajándékozási örület; és az ékszerek a fiókban heverték, miután Clotilde sehová se ment. Minden oly hamar feledésbe dőlt, egy rövid órai hála és örömerzét után, melyet az ujság ingere gerjesztett.

Pascal azonban rá se hallgatott; a boldog ajándékozási vágy magával ragadta. Képtelen volt annak ellentállani, hogy meg ne vegye azt, a mit neki szánt. Hatalmas parancsoló vágy töltötte be lelkét, hogy megmutassa kedvesének, hogy mindig reá gondol, hogy őt akarja a legszebbnek, a legragyogóbbnak, a leg-

irigyeltebbnek, a legboldogabbnak látni, magának nem akarva megtartani semmit, sem pénzéből, sem szenvedélyes ösztöneiből, sem életvágyából. Az a mély ajándékozási örület töltötte el: mely magát megfosztja, hogy mindent odaadjon, mindent, mindent. Minő gyönyör rezdült fel Pascal szívében, midőn látta Clotilde-ot szívére borulni s elpirulva, csattanó csókokkal halmozva el köszönetül ajkát. Az ékszerek után a ruhák, a csecse-becsék, a piperetárgyak következtek, lassanként minden szoba megtelt, minden fiók túláradt.

Egy reggel Clotilde megharagudott, mert újra egy gyűrűt hozott neki.

— De hát minek hozod, — szólta Pascolhoz, — hiszen még ha viselném is, már elég lenne minden ujam hegyéig.

Pascal megzavarodott — —

— Hát nem okoztam neked örömet?

At kellett őt karolni és könnyes szemekkel kellett megesküdnie, hogy boldog, nagyon boldog.

Hisz ő oly jó volt, egész vagyonát rápazarolta. S mirthogy Pascal egy reggelen arról kezdett beszélni, hogy a szobát újra berendezteti, hogy bevonják a falakat uj szövettel, a padlózatot uj szőnyeggel, Clotilde újra könnyölgésre fogta a dolgot:

— Nem, nem, az istenért nem. Ne nyulj hozzá, az én kedves régi szobámhoz, mely tele van édes emlékekkel, — a hol felnöttem, a hol szeretni kezdtük egymást! Mindig azt fogom aztán hinni, hogy nem vagyok itthon.

A házban pedig Mártha nyakas hallgatással rosszalta e túlságos költekezést. Magatartása mindinkább ridegebb lett, családias jellegét elvesztette; mintha a

beállott új helyzet folytán zsörtölődő, leczkéztető szerepéből visszaesett volna az egyszerű cseléd igénytelen helyzetébe. Viszonya Clotilde-al szemben változott meg különösen; urnőjének tekintette most, a kit bárha jobban tisztelt, de kevésbbé szeretett.

Ha belépett a hálósobába és őket az ágyban kiszolgálta, arcza nyugodt, lemondó volt; urával szemben bámuló imádatot fejezett ki, de azonkívül közömbös maradt. Kétszer-háromszor megtörtént, hogy dült arczczal, könybe lábadt szemekkel jelent meg; de ilyenkor a faggatásra csak annyit válaszolt, hogy nincs semmi baja, csak meghült.

Az ajándékokat is szó nélkül hagyta, melyekkel lassankint megtelt minden; sem zokszó, sem csodálkozás nem esett ajkán. Észrevétel nélkül rendezgette, rakosgatta azokat. De lénye mégis fellázadt az örületes ajándékozás ellen, és a maga módja szerint ellene szegült, mert képtelen volt azt megérteni. Tulozva kezdett takarékoskodni; így akarta megmutatni, hogy ellensúlyozni kell a pazarlást; a háztartási költségeket a zsugoriságig takarítgatta, a tejkiadást egy harmadával megszorította; sőt vasárnap még czukros tésztát sem készített. Pascal és Clotilde nem mertek panaszkodni az ellen, csak titokban élcelődtek Mártha felett. Incselkedve mondogatták egymásnak, hogy Mártha milyen jól megrázza a főzeléket, hogy a fölösleges vaj lecsepegjen róla.

Ebben a negyedévben Mártha le akart számolni. Szokás szerint ő maga ment minden három hónapban Grandguillot jegyzőhöz felvenni a háromezer frank negyedévi járadékot, mely fölött aztán kényekedve szerint rendelkezhetett; felírta ákum-bákumjait egy könyvbe, melyet az orvos már rég megszűnt számon kérni. Elébe tette hát most a könyvet és azt követelte,

hogy számoljon utána. Pascal hiába szabadkozott; hiába mondta, hogy jónak talál mindent.

— De kérem . . . uram — most — ez egyszer sikerült háromszáz frankot megtakarítanom. Itt van.

Elámulva nézett rá Pascal, rendesen alig jutott ki ezen összeggel. Mily csodás zsugoriság kellett ez összeg megtakarításához! Végre kaczagásra fakadt. — Szegény Mártha! Hát azért eszünk mi annyi burgonyát. Te gyöngye vagy a takarékoságnak, hanem kérek: inkább kényeztess el jobban.

E dicséretbe rejtett szemrehányás Mártát oly mélyen megbántotta, hogy végre nem állhatta meg, hogy gyöngéd célzást ne tegyen.

— Biz a, mesterem, ha egy részről annyi pénzt dobnak ki, más részről kell azt megtakarítani. — Pascal elérte, de nem haragudott, sőt mulatott a leczkén.

— Ah, ah, hát te az én számadásaimat is ellenőrzöd. Hiszen tudod, Mártha, hogy nekem is van megtakarított pénzem.

Azon pénzről beszélt, mit néha napján betegek adtak, s a mit ő álló asztalának fiókjába zárt. Több mint tizenhat évig folyt ez így, a mi minden évben körülbelül négyezer frankot tehetett ki s a mi egész kis kincscsé növekedhetett volna, ha nem vesz ki belőle olvasatlanul nagy összegeket költséges kísérletei és szeszélyei számára. Az ajándékokra kiadott összegeket innén vette és most folytonosan csak nyitogatta a fiókot. Különben kiapadhatlannak tartotta e forrást, mert úgy hozzá volt szokva, hogy az minden szükségletét fedezze. Nem is félt, hogy végére járhat ez összegnek.

— Hiszen a megtakarított pénzt szabad élvezni,

ugy-e Mártha? Tudhatod, miután magad jársz a jegyzőhöz, hogy nekem is van évjáradékom.

Mártha aztán a fősvények kísérteties hangján, a melyet mindig valami baj előérzetének lidércnyomása tompít, szólott:

— Hátha már nem birja azt az évjáradékot?

Álmélkodva nézett reá Pascal s aztán beérte egy üres, semmitmondó arczfintoritással, mert a szerencsétlenség lehetősége még csak eszébe sem jutott; azt hitte, a fősvényesség Mártának kissé az agyára ülepedett és este Clotilde-dal mulatozott szolgálója e viselkedésén.

Plassansban is sok pletykára adtak a végtelen ajándékozások alkalmát. A mi Souleiadeban történt: Pascal és Clotilde szerelmének szikrázó fellobbanása s lobogó szenvedélye a maga sajátos tüzességében, a birtok falain túl is szóbeszéd tárgya lett. Nem tudni hogyan; a szóbeszéd terjedési erélyének amaz örök törvénye szerint szólt a suttogó hír, mely a kis városok kíváncsiságának kiapadhatlan kutforrása. A szolgáló semmi esetre sem beszélte el, de talán elegendő volt arca kifejezése; meg hisz a szónak szárnya van; tán kilesték szerelmi suttogásukat a falak mögött.

Aztán az ajándékok beszerzése, a mi mindent kiderített, mindent sulyosbított. Midőn Pascal Plassans utczáin már kora reggel bevásárlásai után látott, minden szem őt leste; kikémlelték, midőn ékszerészéhez tért be, a divatárushoz és a fehérnemű-kereskedőhöz, s még az este tudta az egész városka, hogy most megint egy foulard-köponyeget, csipkés ingeket, vagy zafiros karéket vett ajándékba.

„Már ez mégis botrány, — rebegte a fojtott suttogás, — hogy ez a nagybátya unokahugával szerelmeskedik; ugy imádja, ékesíti, mint egy bálványt“ és

a legkülönösebb történetek finom hálója fonódott szerte, úgy hogy a Souleiadera az arra menők ujjal mutogattak.

De különös nagy volt az öreg Rougonné megbotránkozása. Ő nem járt többé fiához, mióta megtudta, hogy Clotilde házassága doctor Ramonddal abbamaradt. Csufot üztek belőle; egy óhaját sem teljesítették. Midőn már egy hó telt le, hogy szakított velük, a mely idő alatt nem értette meg a sajnálkozó kifejezéseket, a rejtett részvétnyilatkozatokat és az üres, fitymáló mosolyokat, egyszerre mindent megtudott s úgy sujtotta, mint egy halálos fejszecsapás. Ő, a ki Pascal betegsége idején halálos félelmeket élt át, büszke zárkozottságában tombolt az ellen, hogy újra az egész város beszéd tárgya legyen.

Hisz fia most a bolondnál is rosszabb. Sivár kéjencz, kit az egész világ gunyol s nyelvére vesz.

A Rougon-család legendája újra veszélyeztetve volt; szerencsétlen fia már azt sem tudja, mit találjon ki, hogy tönkre tegye a család dicsőségét.

Haragja első fellobbbanásában ő, ki ezen dicsőség őreül szegődött azon elhatározással, hogy a legendát a maga tisztaságában megőrzi, minden szennytől megóvjja, menten fejére tette kalapját és nyolczvan éves korát tagadó fiatalos élénkséggel a Souleiade felé topogott.

Pascal, ki el volt ragadtatva az anyjával beállt szakadástól, szerencsére nem volt otthon; egy óra óta valami ódon ezüst-csatt után kutatott, melyet Clotilde számára akart megszerezni. És Félicité Clotildera rohant rá, a mint ép öltözködött és alsó szoknyában, fedetlen karokkal, rózsza frissességben állt előtte.

Az első összeütközés rettenetes volt. Az öreg

asszony kiöntötte epéjét, haragra lobbanva beszélt vallásról, erkölcsről. Végre így dohogott:

— Felelj, mért tettétek ezt a rettenetes dolgot, a mely ember és Isten előtt véték.

A fiatal nő, bár tiszteletet érzett iránta, mégis mosolygott.

— Hát mert úgy tetszett, nagymama! Nem vagyunk szabadok? Van-e valaki iránti kötelezettségünk?

— Nincsen kötelezettségtek? Hát irántam, hát a család iránt? Most megint a sárba rántják nevünket, azt hiszed ez gyönyörűségemre válik?

Haragja csillapult. Megnézte Clotilde-ot. Imáandó szépnek találta. Elvégre, a mi történt különben sem lepte meg, nem törődött vele; csak amaz egy óhaja volt, hogy az egész normális módon végződjék, hogy a csacsogó nyelvek elnémuljanak. És békülékenyebb hangra csillapult.

— Hát keljetek egybe! Mért nem keltek egybe?

Clotilde egy perczig meg volt lepetve. Se ő, se Pascal nem gondoltak házasságra. Mosolyra nyilottak ajkai.

— Boldogabbak leszünk talán aztán, nagymama?

— Nem rólatok van szó, hanem megint rólunk a tieidről. Ilyen szent dolgokkal tréfálsz, hát nincs már semmi szégyenérzeted?

De a fiatal leány a nélkül, hogy fellobbant volna, még mindig egész szeliden, visszautasító mozdulattal mintegy azt fejezte ki, hogy nem szégyelli vétkeit. Istenem, ha az élet annyi vétket, annyi gyengeséget sodorhat magával, mért követtek ők el bünt, míg a ragyogó ég alatt azt a nagy boldogságot adták egymás-

nak, hogy egymáséi lettek. Különben nem okadatolta logikai érvekkel.

— Minden bizonynyal egybekelünk, mivel te úgy kívánod, nagymama. De hát nem sürgős! Majd később.

És megtartotta mosolygó komolyságát. Mint-hogy a világon kívül éltek, mit törődtek a világgal?

Az öreg Rougonnének el kellett menni s be kellett érni ezzel az üres ígérettel. E perctől fogva úgy viselkedett, mintha megszakitott volna minden összeköttetést a szégyen és az erkölcsi sülyedés e hajlokával. Be se tette többé lábát, előkelően viselte ez új fájdalom gyászát. De azért nem tette le a fegyvert, lesben állt; kész volt a legkisebb körülményt is felhasználni, hogy helyét visszafoglalja; őrző szerepét ama szívóssággal viselte, melylyel mindig győzelmet aratott.

Ekkor Pascal és Clotilde zárkózottságukat elhagyták. Ez nem akart részükről kihívás lenni; nem akartak azzal válaszolni a csúf fecsegésekre, hogy fitogtatják boldogságukat. Ugy terjedt el lassan, mint örömük természetesen szélesbedő hullámgyűrűzése. Szerelmüknek szüksége volt nagyobb térre; előbb a szobán, később a házon, aztán a kerten kívül a városban, majd a széles, sugaras látóhatáron áradt az szét. Szerelmük mindent betöltött, az egész világot magukénak érezték.

Az orvos tehát újra folytatta beteglátogatásait; magával vitte a fiatal leányt és együtt mentek az utcákon, a sétatereken, Clotilde világos ruhában, hajában virággal, Pascal ünnepélyesen végig gombolt felöltőjében, fején széles karimájú kalappal. Ő egészen fehér volt, a leány egészen szőke, egyenes testtartással, a boldogság oly fényözönétől környezve, hogy dics-

fényben látszottak jární. Először nagy volt a feltűnés; a kereskedők a boltajtókba álltak ki, a nők kihajoltak az ablakokon, a járókelők megálltak, hogy szemmel kísérjék őket. Suttogtak, nevettek, ujjal mutattak rájuk. Félő volt, hogy az ellenséges indulatu kíváncsiság még az utcagyerekekre is rá fog ragadni s arra indítja őket, hogy köveket dobáljanak. De oly szépek voltak, oly győzedelmesek és fonségesek, a lány oly ifju, odaadó és büszke, hogy leküzdhetlen megindulás fogta el lassanként az embereket. Nem tudtak annak ellentállni, hogy ne irigyeljék és ne szerssék őket, a gyöngédség elbűvölő meghódolásával. Bájjugárzott lényükből, mely a szívek dobogását szeretetre hangolta irányukban. Az új városnak a hivatalnokai és parvenü polgárai adták be legkésőbb derekukat. A Szt.-Márk városrészt, előitéleteiben is, mindjárt nyájasabb volt; elnézése diszkrét, midőn az elhagyott, füvel benőtt járdákon a régi hallgatag, zártajtaju palotasorok hosszában elhaladtak, melyek még az elmúlt idők szerelmének illatától gőzölögtek. Különösen a régi városrészt kezdte őket ünnepegni; az a városrészt melynek szűk látkörű lakossága öntudatlan valójában megindulva, érezte a legendaszerű bájjt s felfogta mély értelmű mythosát ennek a párnak, ennek a szép fiatal lánynak, a ki támasza királyi, ujjászületett mesterének. Ott még imádták a doctort jóságáért; nem-sokára népszerű lőn társnője is, és a csodálat és dicséret taglejtései és arczkifejezései kísérték, mihelyt megjelent. Ők pedig, habár nem látszottak észrevenni a nyílt ellenségeskedést, sejtették most a meghatott barátságot és bocsánatot, mely őket körülvette; és ez szebbé tette őket. Egy délután, midőn Pascal és Clotilde a Banne-utca szögletén befordultak, a másik oldalon Ramond orvost vették észre. Épen az előtte való

este tudták meg, hogy ő is elhatározta magát, hogy Levêque kisasszonyt, az ügyvéd leányát elveszi. Ez a legokosabb is volt, mert helyzete nem engedte meg, hogy tovább várjon és a lány, ki azonkívül igen szép és igen gazdag volt, szerette is. Neki az volt a véleménye, hogy ő is viszont fogja szeretni. Így hát Clotilde örült, hogy mint jó barátnője, mosolylyal üdvözölheti. Pascal barátságos, nyájas kézmozdulattal köszönt neki. Egy perczre Ramond megdöbbsent. Első érzése, mozdulata az volt, hogy átmenjen hozzájuk. Aztán finom tapintata és gyöngédsége azt sugallták, hogy kegyetlen dolog volna álmukat félbeszakítani, páros magányukba betolakodni, melyet még az utca tömege közepett is megóvtak. És egy baráti köszönésre szorított, egy mosolyra, melylyel megbocsátotta nekik, hogy ők boldogak. Ez mindnyájukra nézve igen jótékony volt.

Ez időtájban Clotilde egy nagy pastellképen dolgozott, melyben felidézte a szerelmes jelenetet, mely az öreg Dávid király és Abisaig, a fiatal sunamita közt folyt le. Álomidézés volt ez, ábrándos, csapongó compositió, melybe ama másik, ábrándozó énjét, a maga mysticismus felé hajló előszeretetével, átvarázsolta.

Hanyagul odavetett virágalapon virágos csillageső közepett, fehérlett az öreg király, egyik kezével Abisaig fedetlen vállára támaszkodva és a hófehér gyermek övig fedetlen volt. A király dús pompájú, drágakövektől nehéz ruhában diszelgett és hófehér haján királyi homlokkötőt viselt. De a lány még dúsabban pompázott bőrének liliomhalványságával; karesu termete, gömbölyü nyaka isteni bája elragadó volt. Dávidra a hatalmas és szeretett úr rátámaszkodott, e kiválasztott alattvalójára, ki oly büszke volt arra, hogy ő a választottja, oly boldog, hogy ő adhatja királyának

vissza ifjúsága üdítő, felfrissítő vérét. Egész pompázó és tiszta fedetlensége kifejezte odaadásának derűjét és lényének azt a tökéletes, nyugodt szüzi ajándokát, melyet neki hozott személyével, a legteljesebb verőfényben és világításban. Dávid igen magas volt és a lány oly vakítóan szép és tiszta, hogy napfény áradt szerte nyomukban.

Az utolsó perczig Clotilde az arcokat kidolgozatlanul hagyta, mintegy fellegrfátyollal borítva. Pascal meghatottan élczelődött a háta mögött mert tudta, mit fog tenni. És úgy is volt, néhány vonással bevégezte az arcokat; az öreg Dávid, az Pascal volt, és Clotilde volt Abisaig, a sunamita lány. De mintegy álomszerű fényességbe voltak burkolva, eszményítve; hajzatuk, az egyiké egészen fehér, a másiké tiszta szőke, befödte őket, mint valami királyi palást. Az önfeledt rajongás megnyújtotta arczaikat, felemelte őket az angyalok üdvösségéig, a halhatatlan szerelem minden mosolyával és derűjével.

— Ah, kedvesem, — kiáltá, — te tulságosan szépítesz, most már megint álomvilágban élsz, mint ama napokban, midőn szemedre vetettem, hogy misztikus látásaid minden képzelt virágait iderajzolod.

S kezével a falakra mutatott, melyeknek hoszszában a régi pastellképek fantasztikus, buja színű csoportja, ez a nem létező flora, mely csak a paradicsomban él, virágzott.

De ő vigan ellenkezett.

— Tulságosan szépítek? nem lehetünk tulszéppek. Biztositlak, ilyennek látom magunkat, érzem, hogy ilyenek vagyunk. Lám, nézd, vajjon nem ez a szintiszta valóság?

Kezébe vette a vén, tizenötödik századbeli bib-

liát, mely mellette feküdt és naiv fametszeteire mutatott.

Pascal e nyugodt és rendkívüli bizonyításon halkan nevetett.

— Óh, te nevetsz, megakadsz a rajz egyes részletein, de szellemébe kell behatolnod! És lásd a többi metszetek, hogy ép ugyanilyenek. Így fogom megfesteni Ábrahámot és Hágárt, Ruthot és Boozt; mind, mind meg fogom csinálni a prófétákat, pásztorokat és királyokat, a kiknek ez alázatos lányok, rabnők és szolgálók odaadták ifjúságukat. Mind szépek és boldogok voltak, hiszen látod.

Aztán megszűntek nevetni ráhajoltak az antik bibliára, melynek lapjait Clotilde finom ujjaival forgatta, míg Pascal háta mögött összevegyítette fehér haját a lány szőke fürtjeivel; egészen érezte, egészen magába szívta őt. Odatapasztotta ajkát gyengéd nyakához, megcsókolta virágzó ifjúságát, mialatt a naiv metszetek elvonultak szemeik előtt; s ez a bibliai világ, mely felidézttetett e sárgult lapokból, amaz erős és életvidor faj szabad sarjadzása volt, melynek munkája a világot volt hivatva meghódítani. Azok a férfiak soha ki nem alvó férfiasságukkal. ezek a mindig termékeny nők nemzik a fajnak eme nyakas és szaporodó folytonosságát, vétkeken, vérfertőzésen, kort és értelmet meghazudtoló szerelmeken végig. És határtalan megindulás és hála fogta el, mert álma teljesült; Abisaigja bevonult végére járó életébe, hogy azt balzsamillatával színig töltsse, s megújítsa. Aztán igen halkan fülébe sugta, anélkül, hogy egy perczig megszűnt volna őt egészen birni, egy lehelletben sugva:

— Óh, a te ifjúságod, a te ifjúságod, melyre sóvárgok és melylyel táplálkozom! De te, ki oly fiatal vagy, nem sóvárgod-e szintén azt az ifjúságot, hogy

engem vettél el, engem, ki oly vén vagyok, mint a világ?

Ijedt meglepetéssel ugrott fel Clotilde és feléje fordította az arcát, ránézett.

— Te öreg? Te fiatalabb vagy, mint én.

És nevetett oly jóízűen, hófehér fogait mutatva, úgy hogy Pascal sem tudta visszatartani a nevetést. De ő kissé reszketve tovább faggatta:

— Nem felelsz, hát te nem sóvárgod az ifjúságot, te, ki oly ifju vagy?

A leány volt az, ki feléje csücsöritette ajkát, megcsókolta és szintén halkan sugta:

— Csak egyre sóvárgok, csak egyet szomjazom, szerettetni, úgy szerettetni mindenen kívül, mindenek felett, miként te szeretsz.

Aznap, midőn Mártha észrevette a pastellképet falhoz szegezve, egy perczig csendesén nézte, aztán keresztet vetett, anélkül, hogy tudták volna, vajjon az Istent, vagy az ördögöt látta-e maga előtt elvonulni. Néhány nappal husvét előtt kérte Clotilde-et, hogy kísérje el a templomba, s midőn ezt megtagadta, egy perczre kilépett néma tiszteletéből, melylyel eddig iránta viseltetett.

Mindama új dolgok között, melyek meglepték őt a házban, urnőjének hirtelen vallástalansága zavarta őt meg leginkább. Azért meg is engedte magának, hogy újra a régi gáncsoló hangon beszélt, úgy lehordta őt, mint mikor még kicsike gyermek volt és nem akart imádkozni. Nem fél-e az Istentől? Nem reszket-e többé attól a gondolattól, hogy örökké fog égni a pokolban?

Clotilde el nem fojthatott egy mosolyt.

— Óh, a pokol, tudod, sohasem nyugtalanított. Hanem te csalódsz, ha azt hiszed, hogy nincs többé

vallásosságom. Ha megszüntem is vallásos lenni, az csak azért van, mert máshol végzem az ájtatosságomat, ennyi az egész.

Mártha ámulva nézett rá. Vége volt, a kisaszszony el volt veszve eladta magát az ördögnek. És soh'se kérte többé, hogy kísérje el Saint-Saturninba. Ezzel szemben viszont Mártha ájtatossága növekedett, mintegy mániává fejlődött. Már nem lehetett látni szünóráiban az örökös harisnyával, melyen még sétaközben is kötögetett. Mihelyt egy szabad percze volt, a templomba futott és imádságokba merülve maradt ott. Egy napon, midőn a mindig lesben álló Rougonné egy oszlop mögött találta őt, miután már egy órával azelőtt is ott látta volt, elpirult, mentegetődni kezdett, mint olyan cseléd, a kit henyélésen kaptak rajta.

— Imádkoztam Pascal urért, rebegte zavarodottan.

Ezalatt Pascal és Clotilde naponkinti kirándulásukat mindinkább messzebbre terjesztették ki s naponkinti sétáik hosszabbra nyultak; már a város határán tulig kalandoztak el, a széles mezőségen. Egy délután, midőn Seguiranne felé tartottak, megindultság vett rajtuk erőt, a mint a magányos és elpusztult földeken haladtak végig, a hol azelőtt a Paradou-kert pompázott. Albine árnya lebegett fel a pusztá, elhagyott tájakon; Pascal újra látta őt, oly tisztán, ifjan, mint a felviruló tavaszt. Azelőtt, midőn e leánnyával itten enyelgett, midőn magát már is oly öregnek gondolta, még álmában se hitte volna, hogy évek óta halvány halott lesz ez ifju leány, a mikor őt az élet újra a tavasz örömeivel fogja megajándékozni, megfűszerezve hajlott korának hervadását. És Clotilde észrevette a feltámadó árnyat, mely lelkeik közé borult,

Pascal felé fordította arcát izmosodó, erősödő szerelemben. Ő képviselte most Albine-t, az örök szerelmet. És Pascal most megcsókolta ajkait; és a nélkül, hogy csak egy szót váltottak volna is, hatalmas gyönyör-érzet rázkódtatta meg az egész környéket, a buza- és rozsföldeket szerte, a merre ezelőtt Paradou szenvedélyes bujaságu, zöld lomberdeje zúgott titokteljes hangokon.

És most Pascal és Clotilde a tikkadt, a kopár síkon sétáltak, a száraz, recsegő, fővényes uton. Szerették ezt az izzó tájat, ezeket a törpe mandula- és olajfákkal benőtt mezőket, e pusztá domb-koszoruzta láthatárt, melyeken a fehér házak vakító foltokként ragyogtak, rikitó ellentétéül a sötét, százados cyprus-erdők tömbjeinek. Olyan volt a táj, mint az ó-kori mesterek képei erős színeikkel, a mint hatalmas, hullámos vonalaival előttük elterült. A forró napok minden heve, mely elperzselte az egész környéket, ott látszott izzani ereikben és sokkal szebbek, sokkal élet-erősebbek voltak ez örök kék ég alatt, a mely örökösen lobogó szenvedélyek tüzes üszkét árasztotta. És Clotilde, kit napernyője kissé védett, mint a virág a nap-sugár-fürdőben felvillanyozódott; arcza biborosabb lett; olyan volt, mint egy forró égövi növény; míg Pascal megifjodni látszott, s duzzadó férfierő gyülemlett fel gyönyörérzetének hullámaiban.

Ez a seguirannei séta Pascalnak volt az eszméje, a ki azt hallotta Dieudonné nénétől, hogy a Zsófi leányzót veszi el egy környékbeli molnár és megakarta látni, hogy jól érzi-e magát, boldogság uralkodik-e e rejtett földi zugolyban? Jóleső, üdítő arnyasság csapta meg őket, a midőn a hatalmas tölgy-sétányba értek. A fásor mindkét szélén kristálytisztá források csörgedeztek, e százados fák örökifju szülő-

anyái. A midőn aztán a timár házához értek, rábukkantak a szerelmesekre, Zsófia és a molnárjára, kik a kut körül, míg a néne teknőjéhez ment le a közeli Viorne folyóhoz, szerelmesen átkarolva tartották egymást. Megzavarodva elpirultak a szerelmesek. De a doktor és Clotilde jóízű kaczagásra fakadtak és a szerelmesek mintegy megnyugtattva beszélték el, hogy házasságuk Szent-János ünnepén lesz és hogy ez még igen messze van; de hát majd csak megjön. Zsófi láthatólag egészségesebb, virulóbb lett; meg volt mentve az öröklődés csuf bajától; erőteljesen növekedett fel, mint azok a fák, melyek mocsaras avarban gyökereznek, de koronájuk a tiszta kék ég sugaraiban fürdik. Óh, ez a végtelen izzó ég, mennyi életet önt a lényekbe és a tárgyakba! Zsófi szempilláin aztán könnyek csillogtak, midőn szerencsétlen Valentin bátyjára került a szó, a ki talán a jövő hetet sem éri meg. Új híreket kapott tegnap este róla, ő el volt veszve. És az orvosnak hazudnia kellett, hogy megvigasztalja; mert ő maga is várta a rettenetes kifejlést minden órában. Midőn aztán elhagyták Seguirannet s lassított léptekkel visszatértek Plassansba, enyelgő, egymásba felolvadó szerelmes hangulatokban, a felidézett halál árnya rezdített csak rájuk egy pillanatra leheletszerű, hideg borzongást.

A régi városnegyedben, Pascalnak egy volt betege, egy asszony, azt beszélte, hogy Valentin meghalt. Két szomszédnőnek kellett az agg Guiraudet fia tetemétől erőszakkal elvezetni, a ki jajveszékelve, félőrülten oda gyökerezett az élettelen tetemhez. Pascal belépett, Clotilde-et az ajtó előtt hagyva. Aztán mély csendben visszatért Souleiadeba. Mióta Pascal újra megkezdte betegei látogatását, csak kötelességből tette és nem hogy csodagyógymódjait alkalmazza

Valentin halála különben azért is meglepte, mert későn állt be, és abban a meggyőződésben volt, hogy a fiu életét legalább is egy évvel meghosszabbította. Csodás eredményei mellett is tudta, hogy az uralkodó, a győztes mégis csak a kikerülhetlen halál. S talán most hízelt volna magának azzal, hogy a halált ily hosszú ideig tarthatta pórázon, de lelkében bántóan villant fel Lafouasse korai halála. És homlokán komor ránczot mart az emlék, a midőn így magányukba tértek vissza. Otthon új izgalom várt reájuk, a ház előtt már messziről ráismert a platánok alatt ülő Sarteurre, kit Mártha ültetett oda; a kalapos Sarteur volt az, a tul-ettesi őrült, a kit már oly régóta nem oltott be. A hosszas kísérletezés, a velő-anyaggal való beoltás, ime, eredményesnek látszott, mert aznap reggel esküdözve, hogy már kigyógyult gyilkolási mániájából és már nem veti magát többé a járókelőkre, hogy kiengedték az őrülte házából. A doctor megvizsgálta, a mint előtte felállott; kicsiny termetét, barna arcát, mely felhajló homlokánál fogva, különben is madárkinézésű volt. Egyik arcza duzzadtabb volt, mint a másik és most újra értelmessé és szeliddé vált s áradozó hálával csókolt meg megmentője kezeit. Pascal megindultan és barátságosan bocsátotta őt el magától, megadva neki tanácsait, hogy most újból munkához láthat, a mely a legjobb erkölcsi és physikai gyógyszer. Aztán megcsillapult és vigan csevegve az asztalhoz ült.

Clotilde bámulva, kissé nyugtalanul nézett reá.

— Hogyan, mester, talán nem vagy magaddal megelégedve?

Nevetve válaszolt:

— Magammal? Óh, az sohsem leszek és látod a gyógyszer hatása a napoktól, az időtől függ.

Ez éjjel volt, midőn már ágyban feküdtek, az

első vitatkozásuk. Kioltották a gyertyát; a szoba mely, árnyas csendjében egymás karjai közt pihentek. Clotilde hozzásimult gyöngéd, sugár testével és Pascal fejét a leány szívére hajtotta, a kit szorosan magához ölelt. Clotilde duzzogott, hogy ő már nem büszke tudományára, s előhozakodott napközben tett szemrehányásaival, hogy mért nem diadalmaskodik Sarteur gyógyulásával, sőt Valentin meghosszabbított élete is ok volna erre. Felsorolta eredményes gyógyításait, nem gyógyította-e meg önmagát? Hát tagadhatni-e eljárása sikerét? Az a forró vágy ragadta magával, hogy újra felidézze Pascal hatalmas álmodozását, mely azelőtt őt eltöltötte; hogy harcoljon a gyengeséggel, minden baj egyedüli okával; hogy meggyógyítsa a szenvedő emberiséget, hogy újra megadja annak a fenséges szép teljét és siettesse a boldogságot, a tökéletesedés és az üdvözülés oly gyakran felidézett boldogságát: hogy mindenkit egészségesse tegyen. Hisz övé az a csodás életixir, a melynek általános gyógyszere feltárja e mérhetlen, végtelen reménykedés birodalmát.

Pascal ajkaival csak hallgatagon csókolta egyideig ingerlő vállait s aztán suttogva mondá:

— Igaz, meggyógyítottam magam, meggyógyítottam másokat és mindig hittem, hogy oltásaim sok esetben eredményesek . . . Nem tagadom meg a gyógytudományt. Szerencsétlen Lafouasse betegem esete fölötti lelkiismeretfurdalásom még nem tesz igaztalanná.

Különben szenvedélyem volt a munka, az a munka, mely eddig felemésztett; hisz azt a lehetőséget akartam megtalálni, hogy a vénülő emberiséget ujjíteremtsem, életerőssé és fenköltté, és ebbe majd behaltam utolsó időkben . . . Igen, álom, szép álom volt . . .

Clotilde ekkor telt karjaival úgy magához szorította őt, hogy majdnem összeforrt egymással izzó szenvedélytől tüzelő testük.

— Nem, nem, valóság ez, a te lángelméd valósága, mester!

A midőn így egymáshoz szorítva egyesültek, Pascal hangja még suttogóbb lett, alig hallható, álomszerű leheletre halkult.

— Hallgasd meg, meg akarom neked mondani, mit senkinek a világon meg nem mondanék, s a mit még magamnak se merek bevallani. A természetet megjavítani, azt megváltoztatni, fejlődésében gátolni, vajjon dicséretes munka-e ez? A gyógyítás, a halál késleltetése egy lény gyönyörűségére, az élet meghosszabbítása, kétségtelenül a faj rovására, nem rongálása az csak annak, a mit a természet alkotni akar? A sokkal egészségesebb, erősebb emberi nemről álmodozni, annak erejét és léterélyét a mi eszméink szerint módosítani: van-e ehhez jogunk? Hogy akarunk cselekedni és belevegyülni az élet munkálkodásába, ha céljai és eszközei előttünk ismeretlenek? Talán minden jól van! Talán felidézzük vele a veszélyt, hogy a szerelmet, a lángész tehetségét kioltjuk! Talán magát az életet is? Hallod, egyedül neked gyóonom meg ezt a lényemet marczangoló kételyt: reszketek a huszadik század alchymiájának általam teremtetendő eszméjétől, és végre oda jutok, hogy azt higgyem, hogy hagyjuk magára a természetet, mert sokkal egészségesebb és mélyebb értelmű minden működés, ha az evolúció kiforr és azt befejeződni engedjük.

Itt félbeszakítá, és aztán még alig érthetően lehelte tovább:

— Tuddd meg, hogy gyakran már csak vízzel oltok. Te magad is észrevetted, hogy már régóta nem

török a mozsárban semmit és azt mondám neked, hogy van még elég készletem ez életnedvből . . . S a víz is könnyebbülést okoz betegeimnek; lásd, kétségtelen, ez physikai hatás. Oh, lásd a szenvedést még el akarom nyomni, még enyhíteni akarom, kétségkívül. Talán ez utolsó gyengeségem, hogy nem tudom a szenvedést látni; magamon kívül vagyok, a természet kegyetlen és haszontalan könyörtelenségével szemben. Ám most már csak arra van gondom, hogy a szenvedést megátoljam.

— Mester, — kérdezte aztán Clotilde — ha te már csak gyógyítani akarsz, nem is kell mindent elmondanod; mert a nyitott sebek borzalmának feltárása mi más mentséggel birna, mint hogy reményt keltünk, hogy behegeszszük azokat?

— De mégis, mégis a tudomány mindenesetre szükséges; nem szabad semmit sem eltitkolnunk, az emberekkel és dolgokkal szemben mindent be kell vallani . . . A tudatlanságban nincs boldogság, egyedül a bizonyosságtól csillapul a sajtó élet. Ha többet fogunk tudni, úgy többre is vállalkozunk majd . . . nem látod-e be, hogy csak önzésünknek hamis nagyravágása, az élet elleni fellázadás, a melyet azért nyilvánítunk rossznak, mert a mi érdekünk szempontjából ítéljük meg? Tudom, érzem, hogy az én megelégedésem nagyobb, hogy agyam fejlődött és szilárdult, mióta az evolúció előtt tiszteletteljesen meghódoltam. Az élet-hez szító szenvedélyem az, a mely most diadalmaskodik, a mióta már nem gáncsolom azt céljaiban, a midőn végleg, teljesen rábizom magam, hogy felolvadjak benne; a nélkül, hogy ujja akarnám teremteni, a nélkül, hogy megjavítanám az én rosszról és jóról alkotott fogalmaim szerint. Egyedül az élet az uralkodó; az tudja egyedül, hogy hova irányul, s mit mivel, és

csak azért fáradozhatom, hogy megismerjem, hogy úgy éljek, mint a hogy azt az élet maga megkívánja . . . És lásd, én csak azóta értem ezt meg, mióta te az enyém vagy. Mig nem birtalak, másutt kerestem az igazságot és agyoncsigáztam magam azon rögeszmével, hogy megmentem a világot. Te jöttél aztán és az élet teljes lett előttem; a világ minden perczen önmagát menti meg a szerelem segélyével, minden élő teremtmény azon mérhetlen és szüntelen létműködése folytán, melyet a faj fentartására irányít. Ez a csalhatlan élet, a mindenható élet, ez a halhatatlan örök élet!

Nem volt ez már beszéd; hitvallásának halk meggyónása volt az, felsőbb erőnek létezését elismerő sóhajtas. S Clotilde maga sem gondolkodott többé, ő is teljesen átengedte magát azoknak.

— Mester, nem akarok én nélküled semmit; akaratom nélkül hitvallásod az enyém is és fel akarok benned olvadni, hogy veled elvegyülve újra újjászülessek.

Teljesen egymásnak éltek. A tervezett idillikus élet szerelmetes turbékolása volt együttlétük, üditő, meghitt, falusi életük derűlségében. Az orvos tapasztalt tanácsai még növelték életrejuket. Kerülték a várost. Nem lehet ott olyan boldogan élni, mint a derüs ég sugárözöne fényében, a téres mezőkön, a hol le lehet mondani a pénzről, a nagyravágyásról, a szellemi munka eredményeitől felszított emberi gögről, a hol ime nem csinál az ember mást, mint miveli földjét és erős, szép gyermeket nemz.

— Ah, — mondá Pascal gyöngéden — a gyermek, a melyik beköszönt egy nap házunkba . . .

— De nem fejezte be; e késői apaság gondolata egész felforgatta lényét; benső megindultságban került az szóba hozni s elfordítá fejét, ha sétájuk al-

kalmával egy szöske leány, vagy fitos fiu került elébük mosolyogva.

Clotilde természetes mosolygással, nyugodt meggyőződés bizonyosságával mondá:

— Meg fog jönni!

Ez a meggyőződés nála a tények elkerülhetlen és természetes következménye volt. Minden csókos szerelmeskedés elmúltával, felrezdült agyában a gyermek reménye; mert minden szerelem, melynek célja nem a gyermek-nemzés volt, haszontalan, erkölcstelen dolognak tűnt fel előtte.

Ez volt az oka annak is, hogy a regények nem érdekelték. Nem volt olyan nagy olvasottsága, mint anyjának. Képzeletének szabad röpte kielégítő és mindenek felett a költött történetek untatták. Különösen azon csodálkozott és szüntelenül méltatlankodást az érlelt benne, ha látta, hogy e regénybeli szerelmek sohasem foglal koznak a gyermekkel. Nem is gondoltak soha arra és ha véletlenül mégis gyermek-születése bogozta kuszáltabbá a szerelmi történeteket; az mindig katasztrófára vezetett és hatalmas megdöbbenést, kétségbeesést keltett. Sohasem gondoltak a szerelmesek, midőn egymás karjaiba dőlve, izzó szenvedélyben egyesültek, hogy ők az élet munkálkodásába folynak be és hogy gyermek-lények születését idézhetik elő. Hisz az ő természettudományi tanulmányai megtanították őt arra, hogy a természet egyedüli gondja a gyümölcs létrehozása. Egyedül ez fontos; egyedül ez a célja és minden előre látó gondoskodás megtörténik arra nézve, hogy a fogantatás lázából és tüzéből egy szikra se lobbanjon hiába el és hogy az anya-lény gyermeket szüljön.

Ezzel ellenkezőleg, lám, hogy az emberi nem

tökéletesbedik és szerelme megtisztult, mindent fel fog e gyönyörérzetéből, de a gyümölcsözést kirekeszti. — A híres regények hőseinek csoportja csak a szenvedélyek vak eszköze. Ők imádják egymást, egymáséi lesznek, elszakadnak, s ezer halált átszenvednek, ölelésben hevülnek, meggyilkolják egymást, a társadalmi bajok egész légiójának oldozzák fel természetes fékeit, mindezt a természetes törvényeken kívül eső szenvedély, gyönyöréért; a nélkül, hogy még csak vissza is akarnának emlékezni arra, hogy ha a szerelem kését átélvezék, úgy gyermekeket teremtenek. — Óh, ez ocsmány, természetellenes — s aztán tomboló féktelenségben újból keblére borult, szerelmes, kecses imádattal, zavarodott elpirulással!

— Meg fog jönni, hisz mi mindent megteszünk hozzá, hát mért nem akarod, hogy meglegyen?

Nem válaszolt reá mindjárt. Clotilde érezte, a mint karjaiban Pascalt hideg borzongás futja végig: a bánat és kételkedés fagyasztó fuvalma.

Aztán szomoruan mormolta:

— Nem, nem, már nagyon késő! Gondolj csak, angyalom, magas koromra.

— De hisz te fiatal vagy! — kiáltá Clotilde, szenvedélyes elragadtatással, őt újból átszorítva és szenvedélyesen csókosóval elborítva.

Ez aztán Pascalt kacagásra fakasztotta. S aztán ez ölelés ez átfonódás közepette elaludtak. Pascal hátán feküdve, a lányt balkarjával szerelmesen, gyengéden átölelve, míg Clotilde őt mindkét karjával átszorította; telt, nyulánk idomaival átfonta, keblére hajtva szőke fürtjeit, melyek mellén selymesen elomoltak, összevegyülve galambfehér szakállával. A sunamita nő pihent ott királyának szíve fölött. És e mély

csendben, amely az éjsötétbe borult szobában borongott, mely mintegy szerelmük befogadására volt teremtvé, nem hallatszott más, mint hosszú, szabályos, gyönyörített leheletük.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IX. FEJEZET.

Pascal orvos a városban és a szomszédos falvakban folytatta orvosi látogatásait. Most mindig karján látták Clotilde-ot, a ki a szegényebb sorsuaknál maga is bement a házba.

De mint ő ezt egy éjjel maga bevallotta, ezek a látogatások csak enyhíteni és vigasztalni voltak hivatottak. Már előbb is érezte a therapia ürességét, midőn a betegségek erejét akarta megtörni. A kuruzslás egészen vigasztalanná tette. A percztől fogva, midőn már az orvosi tudomány nem kísérletezés, hanem művészet, bizonyos nyugtalanság fogta el a különböző betegségi complicációknál a betegtől függő gyógykezelésének megállapításánál. — A hipotézisekkel a gyógy módok is megváltoztak, hány ember esett már áldozatául a ma már túlhaladott gyógyítási módoknak? Az orvos finom érzéke minden és a gyógyító nem több a szerencsejósnál, a ki csak a sötétben tapogatózik s gyógyításait csak lángelméje felvillanó sugárainak köszönheti. Ez magyarázta meg aztán, miért adta fel Pascal tizenkétévi praxisát, és miért vonult vissza, hogy tanulmányainak éljen. Midőn később az öröklődésről szóló munkája egy perczre reményekkel biztatta, hogy az emberiség gyógyításához bőralatti fecskendezéseivel úgy járulhat hozzá, hogv valódi gyógyulásokat eredményez; újra lelkesült mindaddig, míg az életbe vetett hite, — a mely arra ösztönözte, hogy

annak lüktető működéseit elősegitse az életerők megújítása által — még nagyobb tért hódított lelkében és arra a meggyőződésre vezette, hogy az élet önmagát elégíti ki és maga az élet minden erő és egészség egyedüli kutfeje. Látogatásait, jószágos mosolyu biztatásait csak azoknál gyakorolta, a kik esedezve, hangoosan könyörögték és csodamód megenyhültek még akkor is, ha csak vizet fecskendezett testükbe.

Clotilde ekkor néha megengedte magának, hogy gúnyolja. Bensejében még mindig mistikus, titokzatos világ hive maradt, és enyelgő hangon monda, ha ily módon Pascal csodákat művelt, hogy az csak azért van, mert érzi magában a csodatevő erőt és ezért valóban olyan, mint egy kis csodatevő Isten.

Aztán Pascal is örvendett, hogy együttes látogatásuknak ily eredménye van és azt monda, hogy már senkit se tudna meggyógyítani, ha Clotilde nem volna vele; hogy ő az, ki a nem érzékelhető földöntúli világ éltető leheletét magával hozza, ezt az ösmeretlen, szükséges, égi erőt. Ezért van, hogy a nyárspolgárok és a gazdag parasztok, kiknél Clotilde nem lépett be vele, minden enyhülés híján panaszkodnak. És ez a gyengéd incselkedés örömet okozott Clotildenak. Mindig mint valami felfedező utra, úgy indultak a látogatásokra és a betegeknel néha egy-egy jóleső, egyetértő pillantást váltottak. Ah, ez a haszontalan szenvedés! Hogy haragudtak rá. Mily boldogok voltak, ha legyőzve látták azt, a mely ellen csak egyedül ők indultak harczra. Isteni jutalmat leltek abban, ha látták, hogy szikkad fel a halálos verejtek, mint csillapul a beteg habzó szája, mint tér vissza arczvonásaiba újra az élet. Valóban szerelmük volt az, a mit szerie hordtak, a mely az emberiség e töredékének enyhülő könnyebbülést ajándékozott.

— Hogy meghalunk, — mondá Pascal, — az rendén van, de hogy szenvednünk kell. ez rettenetes és lázítóan együgyű!

Egy délután a doctor Clotilddal Saint-Marthe-ra akart menni, hogy ott egy beteget meglátogasson. Hogy Bonhomme lovukat kiméeljék, vasuton mentek. A pályaudvaron különös találkozásuk volt. A vonat, melyre vártak Tulettesből jött. — Saint-Marthe volt Marseille felé az első állomás. És a midőn a vonat megérkezett, egy coupé felé siettek, melyet üresnek hittek, és már az ajtaját ki akarták nyitni, midőn abból az öreg Rougonnét látták kiszállani. Az öreg aszszony nem szólt hozzájuk; agg korát meghazudtoló könnyed, ügyes szökkenéssel hagyta el a kocsit és szigorú, igen méltóságteljes arczczal távozott.

— Ma julius elseje van, — mondá Clotilde, midőn a vonat már megindult. — Nagyanya Tulettesből jő vissza, hova minden hó elején Dide néne látogatására megy. — Láttad, mily tekintetet vetett reám?

Pascal szive mélyén anyjával való meghasonlásuk felett örömet érzett, mert ez megszabadította őt jelenléte folytonos izgatottságától.

— Bah, — mondá egyszerűen. — Ugy se tudunk megegyezni, jobb, ha nem érintkezünk egymással.

De Clotilde, borús és töprengő hangon így szólt:

— Azt találtam, hogy megváltozott, — arcza igen halvány volt! És észrevetted-e? ő, a ki eddig oly pedansul öltözködött, most csak egyik kezén viselte zöldesszürke keztyűjét. Nem tudom miért, de szivem úgy összeszorult látására.

Erre ő maga is kissé leverten, sajnálkozó kézmozdulatot tett. Hisz anyja is csakugyan megvénül egyszer, mint az egész világ. Még mindig igen feliz-

gatja magát és igen szenvedélyes. Pascal most elmondta Clotildenak, hogy anyja elhatározta, miként vagyonát Plassans városára hagyja, hogy ezen a pénzen menházat építsenek, mely a Rougon nevet viselje.

Aztán újra jó kedvük támadt, nevetni kezdtek, midőn Pascal egyszerre felkiáltott.

— Igen! holnap mi is kimegyünk Tulettesbe, hogy a betegeinket meglátogassuk. Tudod, megígértem, hogy Károlyt Macquart bácsihoz viszem.

Felicité e nap valóban Tulettesből érkezett vissza, a hova rendesen minden hó elsején ment ki, hogy Dide néne után tudakozódjék. Már évek óta igen érdeklődött a néne lelkiállapota iránt, bámulattal telt el, hogy még mindig élni látta és dühöngött, hogy oly szivós élete van, a rendes mértéktől elütő, valóságos csodája a hosszú életnek! Mily megkönnyebbülést hozna számára az a nap, a midőn a multak eme terhes tanuját beföldelnék; a remény és a bűnhődés e rémét, a ki a család minden iszonyu tettének élő emléke.

Oh, a többiek közül hányan elköltöztek már; csak róla, az örültről, kinek szemeiben már egy szikra élet se volt, látszott teljesen megfeledkezni a halál. S e napon is a zsöllyében találta őt, kiaszva, változatlan dermedtségében. Mint a hogy az ápolónő mondta, minden körülmény oda mutat, hogy sohase fog meghalni. Már ekkor százöt éves volt.

Félicité igen leverten hagyta oda az asylumot. Macquart bátyóra gondolt. Ez is egyike azoknak, kik kolonczként kétségbeesésbe hajszolták makacs életben maradásukkal. Habár csak nyolczvannégyszáz éves volt, három évvel idősb, mint ő, mégis nevetséges vén korúnak tünt fel szemében; szerinte hosszúéltűsége természetellenes volt. És még hozzá oly férfi volt, a ki már hatvan év óta, minden este a földig el volt ázva.

Az okosak és józanok elpusztultak, és ő oly virulón élt; csak úgy ragyogott az életkedvtől és az egészségtől. Azelőtt, midőn még Tulettesbe jött, hogy ott letelepedjék, Félicité gyakran vitt neki ajándékba bort, likört, pálinkát, azon titkos reményben, hogy a családot mielőbb meg fogja e valóban ocsmány iszákostól szabadítani, a kitől csak szégyen és kellemetlenség telt ki. De mihamarább észrevette, hogy mindez a szesz ital neki csak előnyére válik, mert arcza úgy fénylett, mint a nap és szemei szemtelen gunyosan vigyorogtak. Ezért tehát ez ajándékozást abbahagyta, mert a vélt méreg nem ütött be. Hatalmas düht táplált iránta lelkében; talán ha merte volna, meg is ölte volna, mindannyiszor, a hányszor viszontlátta; midőn oly biztosan és büszkén látta őt részeges csontjaival, gunyos arczával előtántorogni. Pedig Macquart igen jól tudta, hogy halálára leselkedik és örvendett, hogy nem okozta neki ezt az örömet, mikép személyével Plassans kettős bevételének szennyését és a vért és mocskot, mely rátapad, elárkolhassa.

— Látja, Félicite mama — mondá gyakran az ő közönséges, gunyos pofájával — én azért vagyok itt; hogy a vén nagyanyót őrizzem és az a nap, a midőn mi ketten meghalunk, magára valószínűleg megváltás lesz; csupán azért, hogy nem fog kelleni idejönni minden hónapban, a mire bizonyára csak jó szíve ösztökéli.

Rendesen Macquartnál tette először a látogatást, mert általa tudta meg az örültek házában történeteket. Ez egyszer azonban a kíváncsiség kinozta, hogy őt tizennégy nap óta tartó, józan percz nélküli részegségében láthassa, mi miatt már ki se tudott jární. A mikor tehát a pályaházhoz visszatért, kis kerülőt tett, hogy Macquart nyaralóját felkeresse.

Fönséges, forró, ragyogó nap volt. A keskeny ösvény jobb- és baloldalán, a melyen át kellett haladnia, látta elterülni azokat a mezőket, azokat a kövér földeket, a melyeket magának a bátyó ajándékozott titoktartása és czinkossága béreül. A vakító napfényben barátságos derűben tűnt fel a mezei lak veres tégláival és rikitó sárgára festett falaival. A vén szederfák alá jutva, a terasszon tele tüdővel szívta magába az üdítő árnyasságot és örvendett a nagyszerű kilátásnak. Milyen megfelelő és okosan kiválasztott lakóhelye, mily boldog fészke volna ez egy oly öreg embernek, a ki barátságos elzárkozottságban hosszú, becsületes és munkás életét akarná itt befejezni.

De most sehol nem látta, sőt hangját sem hallotta. Mély csend uralgott szerte. Csak a nagy mályvák körül zümmögtek a méhek. A terasszon csak egy kis „loubet“ kutya volt látható, a mely az árnyékban kinyújtózkodva feküdt. Az ismerte a jövevényt, fejét morogva felemelte és ugatni akart. De aztán újra lefeküdt és meg se mozdult.

Ekkor e mély magányban valami sajátságos borzongás fogta el Félicit t a sugaras napfény nevető derűjében és kiáltozni kezdé:

— Macquart, Macquart!

A kis mezei lak ajtaja tárva, nyitva volt. De nem mert e nyitott ajtón belépni és újra hívni kezdte:

— Macquart, Macquart!

Semmi sem mozdult, egy hang se volt kivehető. A mély hallgatagság csak tovább uralkodott, csak a méhek zümmögtek tovább a mályvák körül.

Végre aztán Félicité diadalmaskodott e félelem érzete felett és bátran belépett. Az előszobában a balra nyíló ajtó, a mely a konyhába vezetett, hol a bátyó rendszeren tartózkodni szokott, be volt zárva. Félicité

felszakította az ajtót; de eleinte nem tudott ott semmit sem megkülönböztetni, mert a fatáblákat be kellett Macquartnak zárni, hogy a forróság ellen védekezék. Eleinte úgy érezte, hogy torka összeszorul a rettenetes alkoholszagtól, mely ott az egész helyiséget betölté, mintha minden tárgy ezt a szagot lehelte volna ki és mintha az egész ház azzal lett volna telítve. Midőn aztán szemei a félhomályt megszokták, vette csak észre a bátyót. Asztalánál ült, a melyen pohár és kiürített palaczk állt, melyben a legközségesebb pálinka lehetett. Székébe dőlve, gebedt ott eszméletlenül, mély, részeges, mámoros álmában.

Ez az utálatos látvány dühét és megvetését most újból fokozta.

— De Macquart, ez csak oktalanság és gazemberség, így leinni magát . . . Ébredjen fel, hisz ez utálatos! . . .

De álma oly mély volt, hogy még lélekzetét se lehetett hallani. Hiába erősítette hangját és rázta ide-oda.

— Macquart, Macquart, Macquart! Óh, mily iszonyu, maga igazán utálatos ficzko — szépséges barátom!

Aztán ott hagyta magára; nem törődött többé vele; szerte kutatta az egész házat és minden tárgyat sorra megvizsgált. A poros ut, az asylyumtól idáig, égető szomjuság érzetet keltett benne. Keztyűje terhére volt, lehuzta tehát és az asztal szegletére helyezte. Aztán meglelte a korsót nagy szerencsésen, kimosott egy poharat és már színig megtöltötte vízzel, hogy kiigya, midőn egy rendkívüli látvány oly izgalomba hozta, hogy anélkül, hogy kiitta volna, letette a poharat keztyűje mellé.

Mind tisztábban s világosabban kezdett a helyi-

ségben látni, a mely csak az ablakredőnyök hasadé-
kain beszűrődő, rezgő sugaraktól volt megvilágítva.
Most tisztán felösmerte Macquart bátyó vonásait, a ki
most kék-szövetű ruhát hordott, fején az elválhatlan
szörme-sipkával, melyet egyik év végétől a másikig
hordott szakadatlan. Öt-hat év folyamán az csak még
vastagabb lett és valódi faggyudarabhoz hasonlított a
sok rátapadó zsiros piszoktól. És épen ekkor vette
észre, hogy a pipázásnál aludhatott el, mert kis, rövid,
fekete pipája ott hevert a térdére lehullva. De aztán
meg se tudott mozdulni az ijedtségtől; az égő dohány
szétszóródott, nadrágja tüzet fogott és a szövetnek száz
franc nagyságu, égési nyílásán már a pusztá czombját
lehetett kivenni, melyből egy kis lángnyelvecske lő-
velt fel.

Eleinte azt hitte Félicité, hogy inge vagy alsó-
nadrágja vászna ég, de aztán látta csak irtóztató való-
ságban, hogy az a kis kék lángocska, mely könnyen
libegve lobogott fel, a meztelen husban ég, mint va-
lami borszeszszel megtöltött edény felületén. Még nem
csapott magasabbra, mint egy éji mécs lángja, oly
csöndes és bizonytalan pislogással, hogy a legcseké-
lyebb léghuzam is elolthatta volna. De mind nagyobb
és nagyobb lett, a bőr felpattogott és a zsír kezdett
már olvadozni.

Önkénytelen kiáltás fakadt fel Félicité ajkain:

— Macquart, Macquart!

De az meg se mozgott, érzéketlensége teljes le-
hetett. A részegség nála bizonyos álomszuszékságot
idézett elő, az érzékek teljes bénaságát; mert még élt,
és tisztán ki lehetett venni, hogy a lélekzete hogyan
emeli és sülyeszti mellét.

— Macquart, Macquart!

Most a zsír a szakadásokon a bőrbe hatolt be és

új táplálékot adott a lángnak, mely már a testet kapta meg. És Félicité kezdte belátni, hogy a bátyó — mint a tapló, melyet még tetejébe pálinkával szívatnak tele, úgy fog égni.

Hisz évek óta telítve vot itallal, még pedig a legerősebb és a legkönnyebben gyulékony pálinkával! Kétségkívül tetőtől-talpig lángbaborul.

És ekkor felhagyott a költögetéssel, hiszen oly jól aludt. Egy kis ideig még volt mersze őt iszonyu izgalmában így megfigyelni s csak lassan-lassan érlelődött meg benne egy szilárd elhatározás. Kezei ám reszketni kezdtek, mintha hideglelés bántaná, melyet el nem tudott nyomni. Majd, hogy meg nem fult és egy hajtásra kiitta a pohár vizet, aztán lábujjhegyen kiosont. Ekkor emlékezett csak keztyűire vissza; még egyszer visszament és azt gondolta, mind a kettőt felkapja az asztalról, izgatott a semmibe kapkodó kézmozdulatával. Ekkor kiment, gondosan becsukta az ajtót, mintha félt volna, hogy háborgat valakit.

Midőn a terasszon érezte magát, a barátságos meleg napsugarak hevében, szemben a végtelen naptól átizzott láthatárral, a könnyebbülés sóhaja tört fel kebléből. Körötte a környék magányos volt; valószínű, hogy senki se láthatta se jönni, se menni.

Még mindig nem volt ott más, mint a kis elnyult, sárga loubet-kutya, a mely még arra sem méltatta, hogy fejét felemelje. És aztán eltávozott, apró, sietős léptekkel, fiatal lányos természetnek könnyü lengésével. Midőn már messze el volt, bár irtózott tőle, valami ellenállhatlan erő kényszerítette, hogy még egyszer visszatekintsen, arra a derüs, csendes falusi lakra, mely ott a dombtetőn oly biztatón intett e szép nyári napon. A vasuti kocsiban jutott csak eszébe, midőn keztyűjét fel akarta huzni, hogy egyike hiányzik;

de meg volt róla szentül győződve, hogy valahol az út mentén vesztette el, midőn a vasuti kocsiba felszállott. Egész nyugodtnak érezte magát; de félkeze keztyűtlen maradt, a mi erős felindulását sejtette.

Másnap Pascal és Clotilde, három órakor a vonathoz indultak, hogy Tulettesbe ránduljanak. Károly anyja, a majorosné, hozzájuk vitte a kis fiút, mert ők magukra vállalták, hogy a kicsit a bátyóhoz viszik, a kinél az egész következő héten ott maradt volna. Új viszályok harapództak el a nyergesmester családjában; a férfi határozottan tiltakozott az ellen, hogy ezt a semmittevő és makacs herczegfiút, a másnak a gyermekét tartsa. Minthogy Rougon nagynyja ruházta, olyan is volt, fekete bársony aranycsattos ruhájában mint egy kis apród, a ki az udvarhoz készül. A negyedórai út alatt, a kocsiban, Clotilde azzal mulatozott, hogy a fiú fejéről a sapkát levette, hogy csodás aranyszőke fürtjeit szellőztesse, ezt a királyi hajzatot, melynek hullámai vállára omlottak. Clotilde gyűrűt hordott ujján, és a midőn kezét nyakszirtjén végigsimitotta, egész megindulva vette észre, hogy czirogatása véres nyomot hagyott. Nem lehetett a fiút meg sem érinteni, hogy testén vérharmat ne gyöngyözzön fel; ezt a kötszövetek elsatnyulása eredményezte és az elkorcsosodás folytán a baj még rosszabbra fordult, úgy, hogy a legkisebb horzsolás is vérömlést okozott. A doctor mindjárt nyugtalankodni is kezdett és rögtön megkérdezte tőle, hogy szokott-e még orrvérzése lenni? Károly eleinte nem válaszolt; csak később mondta el aztán, hogy a megelőző nap folyamán sok vére folyt el. Valóban gyengének, sápadtnak is látszott, a gyermekkorba kezdett visszatérni, mennél korosabbá lett; és értelmisége nem, hogy élénkült volna, de napról-napra elhomályosult. Ez a tizenöt éves nagy

fiú, alig látszott tíz évesnek, olyan szép volt, mint egy szép leány, örökös árnyékban termett virág színéhez hasonló arczával. Aggódó szívvél és gyengéden a párnás padra ültette öléből a kis fiút, a ki kezével Clotilde kivágott ruhája alól kivillanó keblét csiklandozta meg, kis vadállathoz hasonló koraérett lényének ösztönszerű gerjedelmével.

Tulettesben Pascal elhatározta hogy előbb a bátyót látogatják meg. Felmentek a göröngyös lejtőn. Már messziről ép úgy ragyogott feléjük e csendes hajlék veres tégláival, rikitó sárga falaival, mint azelőtt való este Rougonné felé; a zöld szederfák görbe ágaikkal ráborultak a verandára, az egészet sűrű lombsátorukkal hűvössé árnyalva. Isteni derűben fürdött ez a magányos zugoly, ez az egy bölcs számára teremtet magány, a hol csak a méhek folytonos zugása bontotta meg a csendet, a mint a mályvákat körül-dongták.

— Oh, ez az ostoba bátyó, — mormolta Pascal, — oh, hogy irigyelem!

De meg volt lepődve, hogy nem látta őt künn állva a terasson. És midőn Károly Clotildot is magával ragadva futni kezdett, hogy a mókuskákat megnézzék, a doctor egyedül haladt felfelé, nagyot bámulva, hogy senkit sem talál künn. A redőnyök be voltak huzva; a terrasse ajtaja úgy ásitott felé, mint egy nagy lyuk. Csak a kis sárga loubet-kutyát találta künn, a mely vonítani kezdett, a mint a küszöbön kifeszített négy lábával és bozontos bundájával elnyujtózkodott, és folytatta bágyadt hangon a nyöszörgést. Midőn a látogatót észrevette, a kit kétségkívül megösmert, egy perczig elhallgatott, de aztán távolabbra eloldalgott s ott újra nyöszörögni kezdett.

Pascalt határozottan félelem ragadta meg, hogy

oly halott csendesnek találta a házat, melynek ajtaja így tárva-nyitva volt, és belső homálya oly borzalmasan feketélett a ragyogó juliusi napba. A kutya még mindig vonított.

De aztán türelmetlenkedni kezdett, és hangosan elkiáltá magát:

— Macquart! Macquart!

Semmi se mozdult; a méhek zümmögtek csak és a végtelen ég sugárderűje áradt le csak tovább e magányos lakra. De aztán elhatározta magát, hogy bemegy. Talán alszik a bátyó? De a mikor balfelé, a konyha benyíló ajtaját belökte, utálatos szag csapta meg: tüzes tepsin égő csont és husdarabok elviselhetlen szaga. A lakosztályban alig tudott lélekzetet venni, majd megfojtotta, majd megvakította a sűrű füst, a türhetlen, özönlő korom-felhő. Az a pár sugárszál, mely vékonyan, az ablakhasadákon beszüremlett, nem volt elég arra, hogy jól lásson. Önkénytelen a kandalló felé rohant, mert első gondolata valami tüzeset volt; de aztán, mert sehol se vett tüzet észre és a butorok körülötte mind sértetlenek voltak, tovább kutatott. Miután nem tudott e rejtélyen eligazodni s majd elájult e megmételyezett levegőtől, hevesen az ablakhoz futott, hogy kinyissa azokat. Hatalmas fényár hullámzott be a szobába.

De a mit most látott, az még nagyobb csodálatba ejtette. Minden tárgy a maga helyén állott, a pohár, az üveg üresen állt; egyedül a szék, melyen a bátyó ült, viselte a tűzvész nyomait, a mennyeiben első lábai meg voltak szenesedve és szalmája félig el volt égve. Hova lett a bátyó? Hova tűnhetett el? És a szék előtti zsirfolttal bepiszkitott padlókokczkán csak alig látszott egy marok hamu; mellette feküdt a pipa, az ösmert fekete pipa, még el se tört, midőn lecsuszott. Az egész

bátyóból ennyi maradt, ott volt ő abban a marok hamuban és abban a korom-felhőben, mely gomolyogva tédult ki az ablakon és az egész konyhát belepő barna, párás, nyirkos ködben, az elégett hús emez irtózatoss lecsapódásában, a mely mindent belepett és mindenbe beette magát.

A legszebb esete volt ez az önelégetésnek, melyet orvos valaha megfigyelhetett. Az orvos gyakran olvasott ugyan ily meglepő esetekről, az ő „memoire“-okban, különösen egy varga felesége esetéről, a ki részeges volt és elaludva egy lábmelegítő csupron, úgy elégett, hogy csak egy kezét és egy lábát találták meg-szenesedve. Eddig maga sem hitt a dologban, hogy egy állandóan alkoholtól itatott test bizonyos ösmeretlen gázt fejleszt, mely ha önmagától meggyulad, annyira képes a lángot táplálni, hogy teljesen felemésztí a hust és a csontokat. De most már nem kételkedett benne; mindent megmagyarázott, összegezve a tényeket. A részegség álomrohamai, az általános érzéketlenség, a lehulló égő pipától tüzet fogó öltözékek, az italtól alkohollal telített hus, mely meggyuladt és felpattogzott, a megolvadt zsír, melynek egy része a földre csurgott, a mely még az elégetést elősegítette és végül az izmok, a csontok, a szervek, a melyek a gyorsan lobogó lángot táplálták: okszerű lánczolatot alkottak az orvos megfigyelésére.

Ime, itt feküdt az egész bátyó, az ő szörme sapkájával és kékszövetű ruházatával e zsirfoltban. Kétségtelen, hogy midőn így az ittasság ez öröm tüzeit magára gyújtotta, előre bukhatótt, a mi aztán megmagyarázza, hogy mért nem volt a szék hátsó része elégve. Nem maradt belőle semmi, egy csont, egy fog, egy köröm sem — semmi, csak az a kis hamuhalom, a melyet a beözönlő léghúzámmajd szerte szórt.

Majd aztán Clotilde is belépett, míg Károly kívül maradt; a kutya folytonos vonítása unszolta.

— Ah Istenem — mondá, — mily szag ez, mi van itt?

És midőn Pascal megmagyarázta neki e rendkívüli catastrophát, reszketés fogta el. Aztán elővette az üveget, megvizsgálta, de iszonyattal tette le, nedvesnek és fertőzöttnek találva azt a bátyó husának ragadós lecsapódásától. Nem lehetett semmit sem megérinteni, a legcsekélyebb dolog is be volt vonva e barna-sárga anyagtól, a mely a kézre tapadt.

Az utálat hatalmas borzongása rázta meg erre Clotildot, sirni kezdett, zokogva tördelte:

— Oh, szomorú, irtózatoss halál!

Pascal előbbi megindulását leküzdve, majdnem mosolygott.

— Irtózatoss? miért? Nyolczvannégy éves volt és nem szenvedett. Én még nagyszerű halálnak találok ezt a fájdalomtalan halált, oly gonosz, kicsapongó, bandita fickóra nézve, mint a bátyó volt . . . Istenem, most már nyugodtan elmondhatom, hogy biz' a cseppet sem élt úgy, mint egy szent. Emlékszel talán tetteire. Biz mint actái mutatják, borzalmas dolgok száradnak lelkiösmeretén; a mi azonban őt nem gátolta abban, hogy később ne pöffeszkedjék és meg ne vénüljön mindolyan örömök élvezetében, mintha becsületes, jókedélyű öreg ur lett volna, oly erényekért megjutalmazva, melyekhez semmi köze se volt. És ime, királyilag halt meg, mint a részegesek nagy fejedelme; önmagát égette el, saját testének felgyújtott máglyáján.

A doctor felhevülve, hatalmas taglejtéssel folytatá:

— Nos, látod-e! ez oly mérvű ittasság volt, hogy már azt sem érezte, hogy ég, önmagát gyújtá meg,

mint valami Szt.-János napi örömtüzet, az utolsó csontig füstbe illant, lám, ez sem az utolsó dolog! — Hej! látod-e, hogy repült át a bátyó először a szobán; aztán a konyha négy szegletébe verődött, a levegőbe feloldva, röpdösve; mindent megfőrsztött, a mi tárgyat csak magának nevezett, párázatával. Aztán ki- osont, mint korompor ezen az ablakon, midőn azt ki- nyitottam, röptét az égnek szegezve — önmagával töltve meg az egész határt. Ez csodálatos egy halál! így eltűnni, semmit sem hagyva meg, mint egy kis hamuhalmot és mellette egy pipát.

És felvette a pipát, hogy emlékül őrizze azt meg a bátyótól, míg Clotilde, a ki keserű gunyt vett ki e lyrikus lelkesültség szavaiból, még mindig reszketett és borzongott.

Az asztal alatt aztán valami egész maradványt vélt észrevenni.

— Lásd itt ezt a foszlányt.

Lehajolt, hogy felvegye és mily nagy volt meg- lepetése, midőn abban egy zöld női keztyűt fede- zett fel.

— Eh, — kiáltá — ez a nagyanyó keztyűje, em- lékszel-e, az, a mi tegnap este hiányzott kezéről.

Mindketten egymásra tekintettek. Ugyanaz a magyarázat kísértett ajkaikon: Félicité itt volt az- előtt való este és a doctor lelkében hirtelen meggyőző- dés cikázott fel, — igen, annak a bizonyossága, hogy anyja látta, mint kezd el égni a bátyó és nem sietett eloltani. Ezt több jel erősítette meg: a szoba teljes le- hülése, melyben azt találták és az elégéshez szükséges időnek órákra való pontos kiszámítása. Rögtön észre- vette, hogy Clotilde lelkében ugyanez a gondolat szü- lemlett meg, a mint rémes fényű szemei ezt elárulták. De hihetetlennek látszott neki az igazságot valaha is

megtudni, azért a legegyszerűbb magyarázatának adotti csak hangos kifejezést.

—Kétségtelen, nagyanyád még mielőtt a bátyó az iváshoz fogott, itt volt, hogy jó napot kívánjon.

— Menjünk innen, menjünk, kiáltá Clotilde. Megfulok, nem tudok többé itt maradni.

Pascal ugyis rögtön fel akarta jelenteni a bátyó halálát. Kiment tehát, bezárta maga után a ház kapuját és zsebébe dugta a kulcsot. És künn újra hallották a kis sárga loubet kutyát, melynek nem szűnt meg nyöszörgő vonítása. Károly lábai közé menekült és a fiú azzal mulatott, hogy megrugdalta és hallgatta folytonos nyöszörgését, a nélkül, hogy megértette volna.

A doctor egyenesen a tuletti jegyzőhöz Maurinhoz ment, a ki ugyanakkor a község maireje is volt. Már mintegy tizenkét éve özvegy volt és ugyancsak özvegy lányával élt együtt, kinek nem voltak gyermekei. Jó viszonyban élt a vén Macquarttal; gyakran napokig is magánál tartotta a kis Károlyt, miután lánya érdeklődött ez igen szép, szánalomra méltó gyermek iránt. Maurin ur megrémült, aztán rögtön fel akart a doctorral menni, hogy a szerencsétlenséget megállapítsák, s megígérte, hogy rendes halotti bizonyítványt fog kiállítani.

A mi a vallásos ceremoniakat illeti, úgy az bizony nehézségekbe ütközött. A midőn ugyanis újra beléptek a konyhába, a léghuzam a hamucsomót elfujta, és a midőn kegyeletesen abban mesterkedtek, hogy a bátyó földi maradványait összegyűjtsék; éppen csak a apnyit tudtak összehozni, a mit a koczkáról felkaparhattak, a régi piszkot, mely odatapadt; a mi bizony minden volt inkább, mint a bátyó földi maradványa. Tehát mit temessenek el? Le kellett tehát a temetésről mondani, különben nem is voltak a bátyónak

közelebbi ösmerősei, és a család megelégedett a lelki üdvéért mondandó csendes misével.

A jegyző aztán mindjárt kinyilatkoztatta, hogy nála van a végrendelete is letéve.

Maga elé idézte tehát harmadnapra a doctort, hogy hivatalosan közölje vele azt, miután abban a véleményben volt, hogy Macquart bátyó Pascalt bizta meg a végrendelet végrehajtásával. És azzal fejezte be mondókáját, hogy Károlyt addig szívesen magánál tartja, miután belátta, mint jólelkű ember, hogy a történetek bonyodalmában, az anyjától kitaszított gyermek még nagyobb zavart csinálna. Károly egészen el volt ragadtatva és Tulettesben maradt.

Már igen késő volt, midőn Pascal és Clotilde a hét órai vonattal Plassansba visszatértek, miután még azt a két beteget, a kikhez el akartak látogatni felkeresték. Aztán harmadnap, midőn Maurin jegyzőnél megtették látogatásukat, igen kellemetlenül érintette őket, hogy már az öreg Rougonnét ott találták. Természetesen értesült Macquart haláláról és odasietett, egészen megtörve a tulcsapó részvétteljes fájdalomaktól. A végrendelet fel lett olvasva, és minden akadály nélkül történt meg. Egész megtakarított vagyonkáját egy hatalmas siremlékre hagyta, melyet márványból kellett hantja fölé emelni; siró angyalok lebegjenek az emléken összefonódó szárnyaikkal azt betakarva, így szólt a végrendelet, és Pascal unokaöcsését bizta meg a siremlék tervezésével, miután az egész családban neki van a legjobb izlése.

A végrendelet felolvasása alatt Clotilde a jegyző kertjében maradt és a gesztenyefák árnyékában egy padon megpihent. Midőn Pascal és Félicité újra megjelentek, igen nagy zavarodottság fogta el őket, miután már hónapok óta nem beszéltek egymással. Különben

az agg nő a legnagyobb feszélytelenséget tanusította; minden vonatkozást került, mely az új viszonyokat érintette volna; mintegy megértetni akarva, hogy a világ előtt egyetértő békesség látszatával találkozhatnak, de azért nem kell, hogy kibéküljenek. Csak azt nem tette a legjobban, hogy oly nagyon is mély fájdalmat tettetett Macquart halála felett. Pascal perczig sem kételkedett, hogy boldogító, kibékítő gondolatot keltet benne, hogy a család ez a nyílt sebe végre behegedt, az utálatos bátyó pusztulásával; és nem rejthette el erkölcsi fellázadását, izgatott türelmetlenkedését, mely őt felboszantotta. Szemei önkénytelenül is anyja keztyűit keresték, melyek most feketék voltak.

Épen a vigasztalanság leverte hangján monda halkan:

— Még sem volt elég okos tőle így elszigetelni magát aggkorára mint egy farkas. Ha legalább egy szolgálója lett volna!

És anélkül, hogy tudta volna, hogy micsoda ellenállhatlan erő kényszeríti a szólásra, Pascal egész felindultsága tört fel beszédében:

— De hát kedves anyám, miután ott volt, hát mért nem oltotta el?

Az öreg Rougonné iszonyuan elsápadt. Hogy tudhatta ezt az ő fia? Egy perczig bámulattól tátott szájjal nézett reá, míg Clotilde ép úgy, mint ő, szintén elsápadt; mert igen szembeszökően látszott felírva lenni a nagyasszony homlokára e rettenetes bűn. Vallomás volt ez a percznyi rettenetes szünet, mely a fiu, az anya és az unoka között lefolyt; olyan borzongást előidéző csend volt ez, mely meghitt bizalmas családi körben a családi tragédiák temetése szokott lenni. A két nő nem talált kibuvót. A doctor végre

egész kétségbeesett önkénytelen szavai miatt; és ő, ki máskor oly kiméletesen kerülté az izgalmas és mit sem érő jeleneteket, megdöbbsent és szavakat kerestt a visszavonulásra, a midőn egy új catastrophá meg-szabadítá őket ebből a rettenetes zavarból.

Félicité el határozta volt, hogy Károlyt magával viszi, nehogy kénytelen legyen a jegyző szeretetreméltó vendéglátását tulságosan igénybe venni. Mint rendesen, úgy a villásreggeli után most is elvitték a fiút az örültek házába, hogy Dide nénénél töltsön egy órát és most Rougonné szolgálot küldött utána, hogy rögtön vissza hozza. És a szolgálot, a kit a kertben akartak megvárni, ép e perczen érkezett vissza lélekszakadva, egy izzadságban, már messziről kiáltozva magánkivül:

— Istenem, Istenem, jöjjenek gyorsan, Károly ifju ur vérben fürdik.

Végtelenül megijedtek és mindhárman gyorsan az asylumba siettek.

Dide anyókanak ma éppen nagyon jó napja volt; igen csendesen és szeliden viselte magát és fennült karos zsölyéjében, a melyben ő a hosszú, hosszú órákat az ürbe maga elé bámulva, szokta eltölteni már huszonkét év óta. Még soványobbnak látszott; minden izma elcsenevészett; karjai, lábai már csak kiaszott csontok voltak, pergamentszerű elszáradt bőrrel bevonva. Ápolónőnek, annak az erőteljes szőke lánynak kellett, hogy ide-oda vigye, hogy etesse és úgy rendelkezett vele, mint valami élettelen tárgygyal, a melyet felvesznek és letesznek. Az őss dédanya, az itt feledett, a nagy, az utódokban gazdag, kísérteties őssasszonya a családnak, mozdulatlanul ült ott; csak egyedül szemei éltek, ezek a forrás-tiszta szemek, az ő keskeny összeszáradt arczában. Még reggel patakzó

könnyár mosta azt; aztán érthetetlen szavakat motyogott és ez bizonyította, hogy daczára vénhedt elgyengülésének és agya pótolhatatlan elhülyülésének, lassan kiszáradó veleje még nem csontosodott meg egészen; még emlékek maradtak abban összetorlódva és még lehetséges volt, hogy szellemének néha tiszta perczei legyenek. De aztán újra visszatért arcának élettelen némasága, mely közönyös maradt emberekkel és tárgyakkal szemben; gyakran egy szerencsétlenségen is mosolygott, nem látva semmit, csak az ürességet, nem hallva, nem értve meg semmit, csak érzéketlenül ráboruló, csendes némaságát.

Midőn Károlyt hozzávezették, az ápolónő azonnal a kis asztalhoz ültette szánalmas ösanyjával szemben. Egy csomó aranyos katonát, biborruháju királyt, kapitányt ábrázoló képet tartogatott számára és most azokat tette elébe az ollóval együtt, hogy kivágja.

— Itt csendesen játszá! és aztán légy jó gyerek! Látod, ma nagyanya-banyóka is csendes. Neked is igen jónak kell lenned.

A gyermek az örültre vetette fel bágyadt tekintetét és egymásra néztek. E perczben tünt csak fel igazában rendkívüli hasonlatosságuk. Mindenekelőtt szemeik ezek az üres, világos szemek, melyek egymásba mintegy elmerültek, hasonlítottak igen egymásra.

Ugyanazok az arcvonások, ugyanaz a kiélt százéves physognomia, mely most három nemzedéken keresztül erre a gyenge gyermeklénnyre származott át, bármily elmosódók, vének és elkopottak voltak is, a faj elhasználása folytán. Nem mosolyogtak, csak komoly vonásaikkal bámultak mereven egymásra.

— Igen — folytatá az ápolónő, a kinek az a szokása volt, hogy mindig hangosan beszélt magával, mintha az örültsel társalgott volna — nem tudják

egymást megtagadni. A mely az egyiket nemzette, az a faj nemzette a másikat is. Mintha egymásból volna kieszabva . . . Nos, hát nevessetek egy kicsit, mulassatok, miután úgy szerettek egymással lenni.

De a legcsekélyebb, megfeszített figyelem már kifárasztotta Károlyt és először fejét hajtotta le; mert képei iránt látszott érdeklődni, a míg Dide néne, a kinek hatalmas kitartása volt a merev, maga elé való bámulásban, tovább nézett a fiura, szüntelenül, anélkül, hogy egy szempillája is megmozdult volna.

Egy perczig az ápolónő a czellában foglalatoskodott, a mely tele volt napfénynyel és melyet kék-virágos, fehér tapétája igen barátságossá tett. Megvetette az ágyat, a melyet kiszellőztetett és a szekrény polczain a fehérneműt rendezgette. Rendesen a kis fiu látogatásából az a haszna volt, hogy kis szabad időt nyerhetett. Sohasem volt szabad ápolóját magára hagyni, de ha a fiu vele volt, rá merte bizoni.

— Hallgass reám — mondá a fiuhoz — ki kell, hogy menjek és ha megmozdul, ha szüksége lesz reám, csengetni fogsz, rögtön hívni fogsz, ugy-e? Megértettél, hisz elég nagy fiu vagy ahhoz, hogy már valakit be tudjál hívni.

A fiu fejét felemelte és oly mozdulatot tett, hogy megértette és hogy hívni fogja. A mikor aztán egyedül volt Dide nénével, újra képeivel kezdett foglalkozni. Egy negyed óráig tartott ez így, az asylum e mély csendjében, melyben, mint a börtönökben, csak elhaló lárma szűrődött össze, csak elhangzó lépések hallatszottak, egy-egy megforduló kulcs nyikorgása, feljajduló, elfojtott, elhaló kiáltások . . . De ezen az izzó napon a gyermek igen fáradt volt; álom fogta el és nemsokára lecsüggesztette lilium-fehérségű arcát arany fürtjeinek terhe alatt és lassan-lassan képeire

hajtotta le. Elaludt egyik arczával az aranyos, biboröltönyű királyokon pihenve; szempillái beárnyalták arcát és az élet csak lassan lüktetett, igen finom bőrén felduzzadó, kék ereiben. Angyali szépségű volt, arcán egész fájának meghatározhatlan elkorcsosodása kifejezésével, mely annak minden kellemén áttörni látszott. És Dide néne csak tovább nézte őt üres tekintetével; nem volt annak öröme, sem fájdalma s csak úgy bámult bele az üres örökkévalóságba.

Néhány percz mulva mégis valami érdeklődés látszott szemeiben felvillanni. Ott kezdődött valami előtte . . . egy hosszasan csepegő biborcsepp meginduló lefolyása, mely a gyermek bal orrlyukából permetezett elő. Egy csepp lecsöppent és mindjárt utána képződött a másik. Vér volt ez, biborharmatos vér, mely megalvás nélkül gyöngyözött, — gyöngyözött minden sérülés, horzsolás nélkül önmagától megeredve, az elkorcsosodás, a faji erők eltespedése folytán. Vékony fonalat rajzoltak most e cseppek, mely sáv átvonult a képek aranyos szélein. Kis tócsává szaporodott így fel, mely lassan, lassan lefolyást talált, egészen az asztal széléig; a cseppek újra megeredtek, egyik a másikba lánczolódott bibor-öleléssel; lomhán, kövér cseppekben koppantak meg, lehulladozva a szoba kőkoczkájára. De a fiú csak aludt, aludt, a cherubimok isteni nyugodtságával, a nélkül, hogy tudná, hogy a rózsás élet szökken el belőle. Az örült csak tovább meresztette rá tekintetét, mindinkább fokozódó, bamba érdeklődéssel, de rémület nélkül, mintegy elmulatott rajta, mint a nagy, aranyos dongók zümmögő röptén, melyet sokszor órákig is figyelemmel kísért,

A perczek lassan perdültek tova. A vékony, vörös fonál szélesedni kezdett; a cseppek gyorsabban követték egymást, lassu, egyhangu, cseppek kopogást

hallatva, hullongásuk zajával. Károly ekkor egy perczre magához tért, felnyitotta szemeit és észrevette, hogy vérrel van tele. De nem ijedt meg; már hozzászokott ehhez a vérpatakzáshoz, mely belőle a legcsekélyebb horzsolásra is felfakadozott; és ásitani kezdett unalomról panaszkodva. Mintha azonban az életösztön figyelmeztetőleg lépett volna közbe, félelem fogta el és mind hangosabban kezdett panaszkodni, zavart szavakat dadogva:

— Mamám, mamám!

Gyengesége azonban már oly nagy lehetett, hogy legyőzhetlen bágyadtság vett rajta erőt és fejét lesüllyesztette. Szemei lecsukódtak, újra elaludni látszott, és mintha álmában is akarná panaszát folytatni, gyengéd nyöszörgéssel, lassankint halkuló sohajba vesztett hangja:

— Mamám, mamám!

A képek el lettek árasztva, zekéjének fekete bársonya, aranyhimzése véres sávokkal lett bepiszkitva; és ez a kis veres fonál, mely orrlyukából tört elő a kis vértócsán keresztül haladva, mely az asztalon képződött, tovább hullott, hullott lassu kopogással, cseppekben szakadozva és a kövezeten egész vértócsává nőtte ki magát.

Az örült egy kiáltása, egy ijedésre rázó szava elég lett volna . . . De az anyó nem kiáltott, nem szólította őt, mozdulatlan maradt, s ő merev szemeivel csak bámulta kiszáradtan, bénultan, az évek százados terhétől lekötözött tagokkal és megbénított nyelvvel. Hisz kimerült agyvelejét az örültség kiszitta — akarat és cselekvési erejének tehetetlenségében nézte — hogy mint teljeseedik be családján e fiucska személyében a végzet. Aztán e bibor vérforrás látása, mintha mégis ébredésre serkentgetné; reszketeg reszketés vo-

nult át halott vonásain és bágyadt pir látszott felszállni arczára. Végre egy végső panaszos nyögésre egészen felocsudott:

— Mamám, mamám!

Ekkor Dide anyón határozott rémes belső küzdelem látszott átviharzani. Halántékaira emelte csontvázszerű kezeit és úgy érezte, mintha koponyája szét akart volna pattanni. Száját egészen kitátotta, de egy hang se tört ki belőle; a torlódó rémület, mely őt végképen elfogta, nyelvét végkép megbénította. Erőlködni kezdett, hogy fölemelkedjék, hogy fusson; de nem voltak már izmai és görnyedten összezsugorodva kellett maradnia. Egész nyomorult teste reszketett az emberfeletti megerőltetésben, a melyet segítségül hívott, hogy hang jöjjön ki ajkán, a nélkül azonban, hogy le tudta volna rázni hülyesége és vénsége bilincseit. Arcza dült volt; emlékező tehetsége egy perczre villámcsapásként életre cikázott fel agyában és mindent látnia kellett.

Lassu, szelid haláltusa volt az, melynek színjátéka kínos perczekig tartott. És Károly, a ki most újra csendes volt és elaludni látszott, lassankint minden vért elveszített ereiből, melyek halk csepegéssel feltartóztatlanul engedték magukból éltető folyadékukat kiömleni. Arczának lilíomfehérsége még halványabb lett és végre a halálnak sápadtsága borult reá. Ajkai elszíntelenedtek, halvány rózsaszínűvé váltak, míg végre teljesen fehérré halványodtak. S életének közeli ellobbanása előtt még egyszer kinyitotta szemeit és rászögezte a dédanyjára, ki azoknak utolsó megtört fényét még megláthatta. Viaszsárga arcza már egészen elhalt, midőn még szemei éltek. Az utolsó pillanatban megőrizték tisztaságuk és átlátszóságuk. Aztán egyszerre üresek lettek, kialudtak. Ez volt a halál vége, a

szemek elhalása; és Károly meghalt minden külső ok nélkül, kimerítve, mint egy forrás, melynek vizei örökre lefutottak. Gyengéd bőre alatt már nem lüktetett több vér ereiben; nem lehetett halvány arczán már mást, csak szemöldökeinek árnyát észrevenni. De azért oly szép maradt, mint egy isten, a mint ott feküdt, fejét vérében fürösztve, körülfolyna haja arányának királyi ékétől, hasonlóan azon vérszegény dauphinokhoz, a kik nemzetségük átkos örökségét nem tudták már többé elviselni és a kik tizenötödik évük előtt csenevésznek el, mint végelgyengülő aggok.

A gyermek éppen utolsót lehel, midőn Pascal, Félicité és Clotilde kíséretében belépett. Midőn a sok vért megpillantotta, mindjárt felkiáltott:

— Ó, Istenem, Istenem! Az, a mitől féltem, bekövetkezett. Szegény kis kedvenczem! Senki se volt véle! . . . Vége, vége! . . .

Mindhárman megbénultak az ijedtségtől, melyet e rettenetes jelenet lelkökben előidézett. Dide nénének, kit az emberfeletti erőlködés újra életre serkentett, majdnem sikerült már székéről felemelkedni. És most, hogy szemei a kis halottra, annak halvány arczára s az őt körülvevő, már megaludt vértócsára szegződtek; először czikázott fel lelkében életének ama huszonkétéves, rémes emléke, mely eddig örületben szunnyadott. Örületének végelsötétedése, még nem volt oly teljes, hogy az abban alvó emlékezés, ama rettenetes távoli szerencsétlenségre, amaz iszonyu csapásra, mely őt egykor érte hirtelen, fel ne ébredhessen. És az elfeledett dédanyó újra életre ébredt, lethargiáját lerázta magáról és megtört, elcsigázott testével újra felült ki egyenesedve, mint a rémek és fájdalmak ijesztő, hazajáró kísértete.

Egy perczig fuldoklott. Aztán csak annyit tudott mondani, minden ízében reszkető izaglmában:

— A zsandár, a zsandár! . . .

Pascal, Félicité és Clotilde megértették. Önkénytelenül néztek egymásra, reszkettek. A vén dédanyó viharhullámos sorsa kisértett újra e szavak borzalmában, a vén anyóé, mindnyájuk anyjáé. Ifjuságának kétségbeesett szenvedélye, tulért aggságának hosszú szenvedése jajdult fel e szavakban. Két erkölcsi csapás borzalma érte már; az első élte virágjának teljében, midőn egy zsandár kedvesét, Macquartot leterítette egy lövéssel, akárcsak egy kutyát; és a másik sok, sok évvel később, midőn egy másik zsandár Silvère unokájának fejét lőtte pisztolyával véres roncsná, a ki így esett áldozatául a család felidézte gyűlölködés és viszálykodás lázadásának. Örökösen vérfolt tapadt hozzá. És most a harmadik véres jelenet a haláldöfést mérte rá, és újra vérrel fecskendezte tele nemzetségének ama elkorcsosodott vérével, a melyet ott látott a szeme előtt elfolyni és a mely ott a padló koczkáin tócsává alvadt meg, míg a halvány királyfiucska üres erekekkel, kiürített szivecskével aludt, egyre csak aludt.

Háromszor ismételte egymásután dadogva, midőn egész életét e szenvedélyek és szenvedésekben gazdag életet maga előtt úgy elvonulni látta, a melyet a bűnhődés törvénye annyiszor sujtott:

— A zsandár, a zsandár, a zsandár!

És erre újra visszahullott zsölyéjébe. Halottnak hitték már; azt hitték, hogy megütötte a guta.

Ekkor visszajött az ápolónő.

Töredezve esdett bocsánatért és bizonyosan számíthatott elbocsáttatására. Midőn Pascal doctor segített neki Dide anyót ágyára helyezni, constatálta, hogy még él. A következő napon kellett neki még csak

meghalni, százötéves korában, három hónappal és hét nappal születése után, agybénulásban, melyet ez utolsó csapás hozott megváltására.

Pascal mindjárt tudatta is ezt anyjával.

— Nem éri már meg a huszonnégyszáz órát, holnap meg fog halni. Oh! először a bátyó, aztán a gyermek és végre a dédanyó! Csapás sujt csapásra! Mennyi nyomoruság, mennyi gyász!

Aztán abbahagyta a beszédét, hogy halkabb hangon folytassa:

— A család pusztul; a vén fák kidőlnek; a fiatalok gyökerükön hervadnak el.

Félicité újabb czélzó vonatkozásra gondolt. Egészen fel volt dülva, a kis Károly tragikus halálától. De azért óriási megkönnyebbülés borzongása fogta el. Mily megnyugvás lesz számára a jövő héten, midőn megszűnik a sirás, ha azt mondhatja: A tulettesi rémek már nem léteznek; a család dicsősége újra fenragyoghat és büszkén növekedhetik a történelem dicsfényétől körülfogva!

Aztán jutott csak eszébe, hogy fának a jegyzőnél akaratlanul tett gyanusítására még nem válaszolt. Bátran fogott hozzá tehát Macquartról szóló mondókájához.

— Látod, a cselédek mit sem érnek. Ime, itt volt egy és még se tett semmit a fiu megmentésére. A bátyónak sem ért volna semmit, ha őriztette volna magát, azért most mégis csak hamu volna! . . .

Pascal meghajtotta magát és tartása újra azt a végtelen tiszteletet fejezte ki, melyet anyjával szemben mindig tanusított:

— Igazsága van, kedves anyám!

Clotilde térdre borult. Régi hite, a halál e vér és örülettel telt szobájában, újra feléledt. Szemeiből

könyvek patakzottak és összekulcsolt kezekkel, forrón, áhitattal imádkozott e kedves, elhunyt lelkek üdvéért.

— Istenem! Vajha szenvedéseik már véget érnének, megbocsájtatnának bűneik és a szebb túlvilági élet örök boldogságában támadnának uj életre!

Hő bensőséggel imádkozott; a pokol borzalmaiktól való félelem ragadta meg lelkét, a mely pokol a szenvedéseket örök időkre hosszabbítja meg.

E gyászos nap estéjén Pascal és Clotilde még szorosabban simultak egymáshoz, midőn a betegek látogatására indultak és igen fel voltak izgatva. Talán a betegség szükségességével szemben való tehetetlenségük erősödött meg, még jobban? Hiszen nincs más bölcsesség, mint az, hogy a természet fejlődését szabadjára hagyjuk, hogy a veszedelmes elemek kitörése ne gátoltassék és hogy csak arra törekedjünk, hogy az egészség és erő végeredményeiben érje el munkájának diadalát. De a bajok ellen rokonaink és szeretteink elhalálózása keserüséggel tölt el és az legyőzhetlen vágygal, hogy igyekezzünk a bajok ellen küzdeni és legyőzni őket. És az orvos sohasem érzett nagyobb örömet, mint most, midőn sikerült fecskendezéseivel a fájdalmakat enyhíteni és nyöszörgő betegeit megcsillapítani és elaltatni. Clotilde imádta őt és büszke volt mindezekre, mintha az ő szerelme lett volna az az eltorzított vándorbot, a melyre e világi zarándokutjokban, annak nyomoruságaiban mindig biztosan támaszkodhattak.

X. FEJEZET.

Egy nap Mártha Pascal doctortól tizenötszáz francról nyugtát kért, hogy azzal, mint minden negyedévben, úgy most is Grandguillott jegyzőhöz menjen, hogy járadékait, mint a hogy mondani szokta, felvehesse. Igen csodálkozott, hogy már újra eljött a határidő; bárha különben soh'sem törődött pénzügyeivel és azok vezetésének gondját egészen Mártára ruházta át. Clotilddal épen a platánok alatt ült. Örvendtek az életnek, örvendtek a szökőkut örökös, dalos csevegésének, a midőn a házvezetőnő, azon izgalmas eset folytán, mely őt érte, önmagából egész kikelve, dült arczczal érkezett vissza.

Nem tudott mindjárt beszélni, annyira elállott a lélegzete.

— Ah Istenem, Istenem, Grandguillot elutazott! Pascal eleinte nem értete meg.

— Nos, hát nem olyan sietős a dolog, hát elmegy a napokban újra hozzá.

— De nem, nem! Hisz elutazott, de hát értsen meg uram, teljesen, egészen elutazott.

S mintha vizcső pattanna szét, úgy bugyogtak fel ajkain a szavak; ezzel könnyített nagy izgatottságán!

— A mint az utcán megyek, már messziről igen sok embert látok irodája előtt állani. Hideg borzogatott meg . . . éreztem, hogy szerencsétlenség történt.

Ajtaja el volt zárva, egy redőny se volt nyitva — a ház mintha ki lett volna halva. Az emberek aztán elbeszélték, hogy megszökött . . . hogy egy „soust“-t sem hagyott vissza . . . hogy sok, igen sok család romlását okozta!

A nyugtát ezalatt letette a kőasztalra.

— Itt van, uram, vegye vissza a papirosát! Minden oda van, nincs egy garasunk se több, most már meghalunk éhen.

Aztán könnyei megeredtek, szívszaggatón tört fel jajveszékelése fősvény jelleménél fogva rája nézve öme valóságos gyászban — egész kétségbe volt esve a vagyon elvesztése felett és reszketett minden izében a közeli nyomor gondolatára.

Clotilde is nagyon megijedt, nem szólt ugyan, csak szemeit Pascalra függesztette, a ki az első perczen hitetlen arczczal rázta fejét. Megkísérlette az öreg Mártát megnyugtani. — Csak nyugalom, nyugalom! Nem szabad mindjárt lélekjelenlétünket elveszteni. Ha a dolgot csak az utcán hallotta az emberektől, úgy bizonyára üres szóbeszéd mindez, a mely rendesen mindent túloz. Grandguillot megugrott, Grandguillot tolvaj, ez bizonyára feltűnést kelt, mint valami hallatlan, hihetetlen! Egy ember, a kinek oly nagy a becsülete! Plassansban már egy század óta oly nagyrabecsült család sarja! A kinél, azt mondták, hogy a pénz sokkal biztosabb, mint a „Banque de France“-ban.

— Gondolja csak meg, Mártha, ilyen catastrophá nem suhint úgy, mint a cikázó villám, már rég rossz hírek keringtek volna felőle. Az ördögbe is! Ily régi becsület nem dől meg egy éjjelen át!

Erre Mártha kétségbeesett kézmozdulattal felelt:

— Ah, doctor ur, látja — ez az épen. a mi bánattal tölt el, mert ez némiképp felelőssé tesz a veszte-

ségéért! Már több héttel ezelőtt hallottam ilyes dologról beszélni. Önök ketten persze nem hallanak semmit, hisz azt se tudják jóformán, hogy élnek . . .

Pascal és Clotilde meg nem állhatták, hogy el ne mosolyodjanak, mert igaza volt, hogy szerelmük kirekesztette őket környezetükből és oly messze-messze ragadta őket ki e földi világból, hogy az élet legcsekélyebb hullámverése se hatott hozzájuk.

— De miután ily alávaló dologról volt szó, nem akartam önöket azzal terhelni és azt hittem, hogy az egész hazug mende-monda.

Aztán elbeszélte, hogy egyesek azt mondták, hogy a jegyző a tőzsdén játszik, mások meg, hogy Marseillében szeretőket tart. Orgiáiról és más utálatos szenvedélyeiről is keringtek hírek. És végül jajveszékelní kezdett:

— Istenem, Istenem! mi lesz belőlünk, hát éhen kell meghalnunk!?

Erre Pascal maga is izgatott lett. Igen fájt, midőn látta, mint telnek meg Clotilde szemei is könnyekkel. Minden egyes apróságra is igyekezett visszaemlékezni, hogy tiszta képet nyerjen a dologról. Ezelőtt, midőn még orvosi gyakorlatát folytatta Plasansban, Grandguillot jegyzőnél százhuszezer francot tett le, melyek kamatait, már évek óta háztartásának fedezésére fordította; a jegyző mindenkor nyugtát is adott e befizetésekről. Hisz ez kétségtelen, hogyne léphetne föl ellene, mint személyes hitelező? Ekkor még valami más dologra is visszaemlékezett; anélkül, hogy az időpontját tudta volna, azzal bizta volt meg a jegyzőt, hogy pénzeinek egy részét ingatlanokba fektesse. Azonkívül egész tisztán kezdett arra is emlékezni, hogy e meghatalmazás nem névre szólott, csak azt nem tudta már most, hogy lehet-e ezt a körülményt ér-

vényre juttatni, miután soha se törődött azzal, hogy hol és miben fekszik a pénze.

Mártha aggodalmában újra sopánkodni kezdett.

— Oh, doctor ur, mily kegyetlenül bűnhődik, hogy e tekintetben oly sokat vétett! De hát ki is adja pénzét oly könnyelműen oda, mint uram? Látja, én minden három hóban az utolsó centimig értesülök vagyunkám állásáról, még csak értékpapirosaim számait is megtudom önnek mondani.

Kétségbeesése nem gátolta, hogy arcán a megelégedettség könnyed mosolya ne vonuljon végig. Ezt ama kielégített szenvedélye okozta, a minek már évek óta örült, hogy négyszáz franc évi fizetése, a melyet már harmincz év óta tett félre, végre a kamatokkal együtt mintegy huszezer francra növekedett. Ez a kis kincs biztosan volt letéve, oly titkos helyütt, a melyről senkinek sem volt tudomása. Sugárzott ebbeli elragadtatásának gyönyörérzetében, de kerülte, hogy ezt valahogy észrevegyék.

Pascal nem tűrte el közbeszólás nélkül Mártha szavait:

— Ah mit! Ki mondja azt magának, hogy mind a pénzünk oda van. Grandguillot-nak magánvagyonja is volt; hát csak azt hiszem, hogy házát és többi birtokát nem vitte el a hátán magával? Majd csak megtudjuk, hisz tisztázni fogják e dolgot; én nem tudok a gondolatlan megbarátkozni, hogy őt csak egy közönséges tolvajnak tartsam . . . Azaz egy bosszantó van csak a dologban, hogy sokáig kell várnunk!

Ezt csak azért mondta, hogy Clotildot megnyugtassa, mert látta, hogy nyugtalansága nőttön-nőtt.

Majd ő rá nézett, majd a Souleïade-on jártatta körül szemeit, egyedül azon boldogság óhajításában, hogy örökké itt élhessen vele együtt, mint a mult

időkben, hogy örökké szerethesse őt itt, ebben a kedvelt magányban. Pascal maga is megnyugodott abban, hogy Clotildot sikerült megnyugtatóni; hisz ő soh'sem élt a vagyonszerzésnek és sohasem hitte, hogy annak hiánya oly súlyos gondokba fogja őt még sodorhatni. Így tehát visszanyerte szokott derűtségét.

— De hisz pénzem is van még — kiáltott fel végre. Mért hajtja tehát Mártha egyre, hogy éhen kell meghalnunk?

Erre derűsen felemelkedett helyéről és mindkettejét kényszeríté, hogy kövessék.

— Jertek, no hát jertek, megakarom nektek mutatni a pénzt! Aztán adok belőle, az öreg Mártának, hogy legyen miből igen jó ebédet készítenie.

Fenn szobájában diadalmasan felrántotta szekrénye csapóajtáját. Abban tartotta ő a pénzt az aranyat és a bankjegyeket, melyeket tizenhat év óta oda bedobott. Betegei adták azokat neki saját jószántukból, anélkül, hogy kért volna tőlük honorariumot. Soha nem is tudta pontosan kincsének az összegét, kedve szerint vett ki abból zsebpénzül kísérleteire. Néhány hó óta azonban komolyabb látogatásokkal vette igénybe e szerinte kimerithetlen szekrényt. De ugy hozzá volt ahhoz szokva, hogy abban mindig fedezetet talált szükségleteire, hogy végre bölcs takarékoságának hosszú évei után, melyekben alig költött valamit, kiapadhatatlannak tartotta megtakarításait.

Nevetett az örömtől.

Azonban egészen megütközött, midőn lázas keresés után egy csomó számla és factura kirakása végeztével csak nagy fáradsággal tudott hatszáztizenöt frankot összekaparni; két, százfrancos bankjegyet, négyszáz francot aranyban és tizenöt francot aprópénzben. A többi papirokat is kirázta, ujjáival kita-

pogatta a fiók minden zugát, miközben egyre újlag felkiáltott:

— De Istenkém, hisz ez lehetetlen! Hisz mindig volt itt pénzem. Ezek a régi számlák lehettek azok, melyek félre vezettek. Esküszöm nektek, hogy még mult héten igen sok pénzem volt benne és még igen sokat tapintottam meg saját kezeimmal.

Oly mulatságos volt ebben a hitében és kicsiny gyermek együgyűségével volt határos az ő csodálkozása, úgy hogy nevetés nélkül Clotilde sem állhatta meg. Ah, a szegény mester! Mily szájalomraméltó üzletember volt. Hanem midőn Mártha aggodalomteljes arczára tekintett, észrevéve teljes kétségbeesését, hogy hármajuk életszükségletének fedezésére oly kevés a pénzüik, hatalmas megindultság vett rajta erőt, szemei könnybe lábadtak, míg halkan mormolta:

— Én Istenem! Én vagyok az, a kiért annyi pénzt adott ki; én vagyok a romlása, én vagyok az egyedüli oka, hogy már nincs semmink!

Egészen megfélekedezett arról a pénzről, a mit a dús ékszerajándékokra fordított. Hogy már több pénz nem volt a szekrényben, az kétségtelen volt.

Ez aztán újra felvillanyozta lélekjelenlétét. A midőn Clotilde még fájdalmában azt kezdte emlegetni, hogy mindent visszaad a kereskedőknek, Pascal végre bosszús lett.

— A mit én ajándékoztam neked, azt akarod te visszaadni? De hisz szivemnek egy-egy darabját adnád vissza velük. Nem! Nem! akkor inkább éhen akarok elveszni! Én úgy akarlak téged birni, mint a hogy az nekem tetszik . . .

És ekkor bizodalma újra visszatért — végtelen, határtalan jövőndőt látott maga előtt feltárulni.

— De hisz különben még ma este nem kell éhez

nünk, ugy-e Mártha? Hisz ezzel a summa pénzzel itt még sokáig kibírjuk!

Mártha fölemelte fejét. Kötelezte magát két, sőt talán három hónapig is ezzel a pénzzel kijutni, ha igen okosan bánnak ez összeggel. De tovább nem . . . Ezelőtt még csurrant hébe-korba a szekrénybe is, mert mindig folyt be valamelyes pénz, hanem most, mióta felhagyott a doctor a betegek fogadásával, semmi bevétele se volt. Tehát nem számíthatott semmi külső segílyre. És ezzel végzé szavait:

— Adjá uram ide a két százfrancos bankjegyet nekem! Megkísérlem, hogy ugy osszszam be, hogy egy hónapig kijussak vele. Később aztán majd meglátjuk! . . . De most legyen uram takarékos és ne nyuljon a többi négyszáz franc aranypénzhez. Zárja el a fiókba s ki se nyissa többet.

— Oh bizonynyal, válaszolá a doctor. Egész nyugodt lehet! Inkább a kezemet vágnám le!

Igy aztán mindent rendbe hoztak. Mártha szabadon rendelkezett az utolsó pénzösszeggel; egészen rá is bizhatták magukat takarékoságára, biztatra vehettek, hogy minden centimmal takarékosan fog bánni. Clotilde, a kinek ugy se volt soha külön erszénye, a pénz hiányát észre se vette. Csak egyedül Pascal fog szenvedni, hogy már nincs ily kimeríthetlen, szabadon álló kincse. De kifejezetten kötelezte magát, hogy mindent a házvezetőnővel fog kifizettetni.

— Ah, ez volt aztán a nagy munka! kiáltá megkönnyebbülten és boldogan, mintha valami hatalmas üzletet kötött volna le, a mely örökre biztosítani fogja megélhetésüket.

Egy hét telt el és a Souleiadon semmi sem látszott megváltozni. Szerelmük mámorában se Pascal, se Clotild nem gondoltak az őket fenyegető nyomoru-

ságra. Egy reggelen, midőn Clotilde Mártával kísért, a doctor, a ki egyedül maradt vissza, látogatást kapott, a mely eleinte megijesztette. A boltosné volt, a kinél az alençoni csipkemellénykét vásárolta, azt a csodafinomságu kézi munkát — első ajándékát . . . Már a kísértés lehetőségével szemben is oly gyengének érezte magát, hogy pusztá gondolatánál is reszketett. Még mielőtt a boltosné csak egy szót szolt volna is, már szabadkozni kezdett: Nem, nem! nem tud, nem vehet semmit! És előrenyúló kezekkel igyekezett őt megakadályozni, hogy bőrtáskájából valamit is kivegyen. A kedélyes, vastag asszony azonban csak mosolygott, nagyon is biztosra vehette győzelmét. Egyhangu, álmosító hangjával rákezdet mondókájára és egész históriát beszélt el neki. Igen, egy hölgyet, igen előkelő hölgyet, a ki magát meg nem nevezi, oly súlyos csapás ért, hogy kénytelen volt ezt az értékes ékszerét eladni. Így jutott ehhez az ékszerhez, a mely ezerkétszáz frankba került, de most, nehéz szívvél bár, de ötszázért megválnak attól. A nélkül, hogy csak sietett volna vele, s a doctor növekedő zavara ellenére, nyakéket vont táskájából elő, mely elől hét igaz gyönggyel volt diszítve. A gyöngyöknek oly csodás fényök volt, oly ragyogó gömbölyűek voltak — oly szüzi átlátszók. Valódi drága gyöngyök, remek üde tűzűek! Rögtön Clotilde-ot látta maga előtt, nyakán e gyönyörű ékszerrel, látta ezt a természetes ékszereslymes, puha keblén, melynek virágzatját még most is ott érezte illatozni ajkain. Más ékszer csak haszontalan cziczoma lett volna, oh, de ezek a gyöngyök csak ifjúságáról regélnének zománczukkal. S már is reszkető ujjai közé vette és halálos kin nyilalt át szívéen, hogyha elgondolta, hogy vissza kell adnia. De mind a mellett szabadkozott, megesküdött rá, hogy

nincs már ötszáz francja, a míg a boltosné egyre csak tovább beszélt, hogy kiszinezze ez alkalmi vétel előnyeit monoton hanglejtésével. Egy negyed óra multán, midőn már látta, hogy a doctort behálózta, hirtelen elhatározta magát, hogy no hát háromszáz francért odaadja. E kisértésnek aztán már nem tudott többé ellenállni, pazar ajándékozási szenvedélye, az a sóvárgása, hogy bálványának örömet okozzon, sokkal hatalmasabb volt nálánál. Mikor aztán a tizenöt darab aranyat kivette a fiókból, hogy odaadja a boltosnőnek, meg volt lelke mélyéig róla győződve, hogy a jegyzőnél a dolgok ugylis rendbe folynak és nemsokára ujra igen sok, sok pénze lesz.

A midőn Pascal ujra egyedül volt az ékszerrel a zsebében, kimondhatatlan örömet érzett és égett már a türelmetlenségtől, hogy Clotilde visszatérjen s azzal meglephesse. Midőn már messziről észrevette, szive oly hevesen dobogott, hogy csaknem széptattant.

Clotildenak igen melege volt, miután az izzó ég forróra verte fel a vérét. Ruhát akart váltani és elbeszélte, a séta üdítő hatásától ragyogva, hogy milyen bámulatos olcsón vásárolt Mártha, tizennyolcz sousért egy pár galambot! Pascal a felindulástól majd megfulladt s utána ment szobájába. Midőn már csak füzőkéje volt testén s karjai és vakító vállai ingerlő fehérségben tündököltek, ugy tett, mintha valamit észre vett volna a nyakán.

— Nézd, mi ez itt, mi van itt a nyakadon? Lásuk csak!

A nyakfüzér már kezében volt, s míg ujjaival látszólag nyakának habos selymét simogatta, sikerült azt neki ráaggatni s mosolyogva megnyugtatta, hogy semmi baj sincs, csak tréfált. Jókedvűen huzódzkodott Clotilde el tőle.

— De hát legyen már egyszer vége! Tudom, hogy nincs a nyakamon semmi! De hát mit művelsz? Mi csiklandoz?

Gyengéden átölelte és odavezette a nagy álló tükörhöz, melyben egész alakját megláthatta. A láncz, mint valami finom aranyfonál övezte nyakát és a hét igazgyöngy úgy csillogott, mint hét tejfehér csillag, a melyek selyempuhaságu testéből pattantak elő, hogy szelid fényü sugaraikkal teleszórják. Oh, milyen fölséges, gyermekes öröme derítette ez ajándék! Elragadtatásában hirtelen kacaj gyöngyözött fel kebléből, mint valami kaczer nőténygalamb ingerlő turbékolása, a midőn begyét kidüllesztí, hogy hímjének jobban tessen.

— Oh, mester, mester! Mily jó vagy! Hát mindig rám gondolsz? Oh, mily boldoggá téssz!

És az a földöntúli öröm, mely ekkor szemeiből sugárzott, az igazán szerető nő öröme volt, a ki el van ragadtatva, hogy szép és imádják és gazdagon megjutalmazta Pascalt bohóságaiért.

Visszafordította a tükör felől arcát és ajkait kínálta oda neki. Pascal lehajolt hozzá és csókolóztak . . .

— Meg vagy elégedve?

— Oh igen, mester; nagyon elégedett vagyok. Oly finomak, oly tiszták ezek a gyöngyök. És oly jól állanak arcomhoz!

Egy perczig még megcsodálta magát a tükörben, a csillogó gyöngycseppek alatt még jobban felvillogó, vakító testének fehér virágzatát; és aztán, midőn meghallotta, hogy a vén házvezetőnő a mellettük lévő teremben motoszkál, a mutogatás vágya fogta el s úgy, a mint volt, fedetlen nyakkal, csak alsómellénykéjét

vetve magára, kisiklott a doctor karjai közül — egyenesen Mártához.

— Mártha, Mártha! Nézd csak, mit ajándékozott nekem a mester! Nos, nem vagyok-e szép?

Am a szigoru, tüstént elhalványodó Mártát megpillantva, egész elromlott széles jó kedve. Talán megsejtette féltékenységének ezt a fájdalmát, melyet sugárzó lényének szépségével e szegény személynek okozhatott, a ki néma megadással vénült meg mestere iránti imádó tiszteletében. De ez alig egy perczig tartó érzelem volt, a mely alig lehetett öntudatos és hullámozása nyom nélkül gyűrözött lelkében tova. A mi azonban nyomot hagyott ott, az a takarékos házvezetőnő megnyilvánuló rosszalása volt, a ki rögtön értékesnek találta az ékszert s elitélte az ajándékozást.

Clotilde könnyen megborzongott.

— A mester tehát újra kikutatta szekrényét... — mormolta a szegény vén lány maga elé. Igen drágák ezek a gyöngyök . . . ugy-e bár?

Pascal igen nagy zavarban volt; kifogásokkal élt, a nagyszerű alkalmi vétellel hozakodott elő és valóságos szóáradattal színezte ki a boltosné látogatását. Hihetetlen jó vétel! Lehetetlen lett volna meg nem venni!

— Mennyibe került, — kérdé Clotilde halálos ijedelemmel?

— Háromszáz frank!

Mártha, a ki eddig még száját se nyitotta ki és félelmetes volt az ő makacs hallgatagságában, nem tudta kiáltását visszatartani.

— Nagy Isten! Hát most miből éljünk meg hat hétig? Hisz kenyerünk sincs több.

Kövér cseppekben eredtek meg erre Clotilde sze-

meinek könnyei. Csak leszakította a füzért nyakáról, de Pascal meg nem akadályozta. Arról beszélt, hogy rögtön vissza fogja adni és egész magánkívül dadogta:

— Igaz, Márhának igaza van! A mester egy bohó ember és én még bohóbb lennék, ha csak egy pillanatig is megtartanám tovább a mi szomorú helyzetünkben . . . Hisz elégetné a bőrömet . . . Esdve kérek, ne hozasd újra vissza!

Semmi áron sem akart beleegyezni. Aztán ő maga is, mint a két nő, mélyen elszomorodott, beösmerte hibáját, be, hogy javíthatatlan. Erre odaszaladt szekrényéhez, kivette belőle a megmaradt száz francot, és rákényszerítette Márhára.

— Mondom magának, nekem nem kell többé egy sous sem! Hisz újra kikölténém . . . Vegye e pénzt, Mártha, maga köztünk a legokosabb. Maga, meg vagyok róla győződve, addig kijut vele, míg ügyeink rendeződnek . . . És te, kedves kincsem, csak tartsd meg e nyakéket, ne bosszants többet vele. Jer, ölelj meg és öltözködj!

Nem beszéltek többet e dologról. Clotilde a füzért megtartotta és ott hordta a ruhája alatt; oly ígézö titokzatosság rejlett abban, hogy ott hordta ezt a kis csecsebecsét, mely oly könnyed, oly aranyosan kedves volt és melyről senki se tudott semmit, csak egyedül ő, ő! Gyakran, midőn Pascal rámosolygott, füzöcskéje alól kivonta a gyöngyöket, hogy megmutassa neki szerelmeskedésökben, a nélkül, hogy egy szót is szolt volna. S ugyanoly gyors, ügyes mozdulattal újra visszarejtette azt kecses izgalmában, szerelemtől forró keblére. Ez volt szerelmi bohósága, hogy hálájának e lázas, kusza megnyilatkozásával, az örömnök egy sugarát villantsa fel mestere tudománytól barázdás

homlokán. Sohase füzte le nyakáról többé e gyöngyöket.

Ettől fogva igen visszavonulva éltek, a mi igen kellemes volt számukra. Mártha pontos jegyzéket vitt a ház készleteiről, a mi igen szomorú dolgokat tárt fel. Csak a burgonya-készletük volt kielégítő. Szerencsétlenségükre az olajos korsó is fogytára járt és a boros hordók is kiürültek. A Souleiadének nem volt már sem szőlőtőkéje, sem boggyótermő olajfája, csak egyedül főzeléket és némi gyümölcsöt termett a konyhára; éretlen körték és a sövényaszőlő tette táplálékokat. Az első napoktól kezdve úgy Clotilde, mint Pascal számára Mártha szabta ki az adagokat, a crêmet és a finomabb tésztát egészen elejtette és a lepényeket is csekély számra csökkentette. Előbbi tekintélyét újra visszanyerte egészen és úgy bánt velök, mint gyermekekkel, még se kérdezve őket, mit szeretnek, vagy mit kívánnak. Ő állította össze az étlapot, jobban tudta, mi lesz nekik inyükre és anyailag gondoskodott róluk. Végtelen gondossággal vette őket körül, sőt még azt a csodát is megtette, hogy ezért a pár sousért, még élvezeteket is nyújtott nekik és az ő javukra czivódott velük, mint a hogy kis gyermekekkel szokás, a kik nem akarnak levest enni. Ugy látszott, hogy ez a különös anyai gondoskodás, ez az önfeláldozás, ez az áztatott békesség és nyugalom, melylyel szeretteit óvta, őt magát is megnyugtatólag békítette ki sorsával és kiragadta ama tompa kétségbeesésből, mely felette urrá lett. A mióta ily módon örködött felettük, úgy nézett ki, mint valami kis fehér főköttös apácza, a ki a szüzesség fogadalmát tette; hamuszínü szemei harminczéves hű szolgálatának megadását hiven tükrözték vissza szenvedélytelen tisztaságukban. A midőn a folytonos burgonya és négy sous ára borjuhusszelet köze

pette hébe-korba fánkkal tarthatta őket jól, úgy dalmaskodott és oly végtelen örült, látva boldog, megelégedésben nevető arcukat.

Pascal és Clotilde mindent jónak találtak, a mi azonban nem gátolta őket abban, hogy ne gunyolják ki Márhát, ha nem volt jelen. Ujra megkezdődtek fös-vénysége szülte gúnyos élcelődéseik, elbeszélték egymásnak, hogy még a borsszemeket is megolvassa, a mi valóban már nevetséges takarékoság; ha a burgonyáról nagyon is hiányzott az olaj, ha a szeletek nagyon is kicsinyre zsugorodtak össze, úgy egyetértő pillantásaik keresztezték egymást és alig várták, hogy már kimenjen a kis apáca, hogy ne kellessen az asztalkendőbe elfojtani nevető derűltségüket. Minden felett mulattak; mint ártatlan gyermekek, csak kacagták szerencsétlenségüket.

Az első hónap végén Pascalnak Mártha fizetése is eszébe jutott. Rendesen eddig ő maga vonta le magának negyven franc járandóságát a közös pénztárból, melynek ő volt a kezelője.

— Oh, én szegény öregem, — mondá neki, — hogy jut fizetéséhez, ha most egyelőre nincs pénzünk!

Egy perczig némán állt ott, tekintetét a földre szegezve, zavart arczkifejezéssel.

— Igen uram! akkor hát várnom kell!

De tisztán kivette, hogy valami a begyében maradt, hogy valamin törte a fejét, de maga se tudta, hogyan hozakodjék elő vele. Pascal tehát felbátorította.

— Ha doctor úr beleegyeznék, jobb szeretném, ha írást adna róla.

— Hogyan, írást?

— Igen, egy írást, a miben Uram minden hónap végén megírná, hogy nekem negyven franczal adósom.

Pascal mindjárt ki is állította neki az irást és azzal oly boldog volt, gondosan elzárta, mintha az is szép, csengő pénz lett volna! Ez az irás aztán újabb csodálkozásukra vált és újabb okot adott a kaczagó gúnnyra. Mi lehet az a különös hatalom, melyet a pénz lelkére gyakorol? Ez a vén leány, a ki őket térdein szolgálta ki és különösen urát oly nagyon imádta, most elfogadta ezt a darab papirrongyot, a mely teljesen értéktelen, ha nem fogja tudni kifizetni.

Különben sem Pascalnak, sem Clotilde-nak nem volt valami nagy érdeme abban, hogy derűlségüket a szerencsétlenségben ennyire megóvták, mert biz azt alig is érezték. Büszke fenkötségben éltek e nyomorban, szenvedélyes szerelmük gazdag és boldog birodalmában. Az ebédnél azt se tudták, mit esznek, elringathatták magukat az álmodozásba, hogy ezüst edényből királyi ételekkel táplálkoznak. Tudomásuk sem volt arról az ürességről, mely őket környezte; észre se vették, hogy a vén házvezetőnő hogy soványkodik le napról-napra, mert csak abból táplálkozott, a mit ők meghagytak és úgy jártak-keltek a pusztá, kiürült házban, mintha az valami drágasággal telt palota lett volna. Valósággal ez volt szerelmük legboldogabb szaka. Ez a szoba egy egész világ volt számukra, ez az ósdi, finom domborulatu, narancsszinű falszőnyeggel bevont lakosztály, a hol ők a végtelent, a vég nélküli boldogságot sohasem merithették ki végleg; és ez a boldogság az volt, hogy egymás karjaiban pihenhettek. Aztán a dolgozóterem annyi kedves emléket őrizett meg számukra, s mily pazar örömmel töltötte el őket a lefolyt napoknak édes együttléte, melyben már oly hosszú idő óta éltek egymás mellett. Künn a Souleiadének még a legelrejtettebb zugaiban is nem ott ragyogott-e a dicső nyár, mely azurkék, arany sugarakkal

átszőtt sátrát feléjük borította? Reggel a gyanta-fenyők balzsamos utain bolyongtak, délben a platánok sűrű árnyasságába temetkeztek, a hol a szökőkut, a természet nász dalát zengedezte és este ott ültek egymásra borulva a terasseon, a hol hűvös szellő lengedezett, vagy felmentek a nagy szabad plateaura, a mely még meleg volt, midőn már a kékfényű csillagok sugarai reá hullongtak. Mindenütt elragadtatással hordták magukkal a tudatot, hogy ők szegények, s csakugyan csak egy vágyuk volt, hogy együtt lehessenek, minden kívülök létezőknek a teljes megvetésében. Övék volt a föld minden kincseivel, minden birodalmával, attól a perctől fogva, a midőn teljesen egymáséi lehettek.

Augusztus végével ám a viszonyaik rosszra fordultak. Gyakran igen gyengédten valóra ébredtek fel e munka- és kötelesség nélküli álmvilágból, a mely nekik oly édesnek tűnt fel. Mégis oly lehetetlennek látszott, hogy örökké így élhessenek. Így egy este az öreg Mártha kijelentette nekik, hogy már csak ötven francja van és igen nehéz dolog lesz azzal csak két hétig is kijönni, még akkor is, ha lemondanak gyűszünyi borukról. De más felől is komorra sötétültek a kilátások; a jegyző teljesen fizetéseképtelen volt, úgy hogy még személyes hitelezői sem kaptak semmit. Eleinte még számítottak a házára és két bérbeadott birtokára, melyeket a jegyző kénytelen volt szökésénél visszahagyni, de bebizonyosodott, hogy ezek mind neje nevére voltak átiratva. És míg ő, mint gunyosan mondták, Svájcban élvezte a hegységek szépségeit, neje igen nyugodtan élt az egyik birtokon, a melyen, a csőd minden kellemetlenségeit elkerülve, maga fogott most gazdálkodásba. A felizgatott Plassans még arról is beszélt, hogy a nő türte férje kicsapongásait,

sőt meg is engedte neki, hogy két szeretőt tartson magának, kiket magával vitt a Garda-tóhoz. Pascal a maga megszokott gondatlanságában még azt is elmulasztotta, hogy az esetet a köztársasági ülnökökkel megbeszélje. Miután eléggé informálva volt azzal, a mit neki eddig elbeszéltek, miért kellett legyen neki ezeket a gaz dolgokat újra feleleveníteni, miután a vagyonából úgy se került volna elő semmi, s más hasznos dolog se sülni látszott volna ki belőle?

Ekkor a Soulejade-on igen fenyegető kezdett lenni a nyomor. Sötét gond uralkodott ott, a mely csak igen rövid kegyelmi határidőt adott. Clotilde, bár igen okos nő volt, mégis először ő reszketett meg a jövő gondolatára. Mig Pascal mellette volt, még meg tudta őrizni életvidorságát, de a hogy egy pillanatra is csak egyedül hagyta; gyengéd, körültekintő női szeretete folytán, mindjárt félelem fogta el, és az az iszonyu kérdés merült fel lelkében, hogy mi lesz belőle ily magas korban, ily nagy háztartás terhével? Már néhány nap óta ama titkos terv foglalkoztatta, hogy dolgozni akart és pénzt akart keresni, igen sok pénzt pastell képeivel. Hisz annyiszor és annyian dicsérték már szemtől-szembe bámulattal e sajátos tehetségét. Bevonta tehát az agg Mártát terveibe és egy nap titokban azzal bizta meg, hogy egy phantasie pastell-csokrot a sauvaire-utczai képkereskedőhöz vigyen eladás végett, mert a mint hírlett, egy párizsi festő rokona van. Csak az volt határozott kikötése, hogy nem volt szabad a képeket Plassansban kiállítani, hanem mindent oly messzire kell elküldenie, a mennyire csak lehetséges. De e terv eredménye igen szomorú volt, a kereskedő egész megütközött a compositio rettenetességéin, a képzelet mértéket nem ismerő túlkapásain és odanyilatkozott, hogy biz az

ilyesmit soha se lehetne eladni. Clotilde végkép kétségbeesett, nagycseppű, pergő kristályu könnyek harmatoztak az arczán. Hát mire volnék alkalmas? Hisz valóságos szégyen, ha semmi hasznosat és jót se tud cselekedni az ember. És a vén házvezetőnőnek kellett őt megvigasztalni és neki megmagyarázni, hogy kétségen kívül nem minden nő van a munkára teremtve és hogy egy részük úgy fakad fel életre, mint a kertben a virág, hogy illatozzék; míg másik részük a rögös föld gabnájához hasonlít, melyet összezuznak, hogy vele táplálkozhassanak.

Mártha ezalatt más tervet hányt-forgatott fejében, a mely oda lyukadt volna ki, hogy a doctort rá kell birni gyakorlata folytatására. Clotilddal beszélt tehát meg a dolgot, de az mindjárt felvilágosította Mártát e terv nehézségeiről és lehetetlenségéről. Ép az előtte való este beszélt Pascallal e dologról. Ő maga is foglalkozott e tervvel, ő maga is gondolt a munkára, mint egyedüli igaz menekvésükre. Először az a gondolata támadhatott, hogy rendelő-termét fogja megnyitni. De már hosszú évek óta csak a szegények orvosa volt. Hogy merészelhette tehát megkockáztatni azt, hogy fizetést követeljen, a ki ezt már évek hosszú során át nem tette? De nem volt-e már késő az ő korában még egyszer megkezdeni a pályát, egészen eltekintve azon koholt és haszontalan mendedmondáktól, a melyek róla keringtek, egészen eltekintve a híresztelésektől, a melylyel róla beszéltek, hogy hát nincs minden kerék meg balga agyában. Való bizony, hogy egy beteget sem kapna, tehát fölösleges kegyetlenség volna, őt még csak a megkísérlésre is reábirni, a miből csak zúzott szívvvel és üres kezekkel kellene, hogy kiábránduljon. Clotilde tehát ép ellenkezőleg abban buzgólkodott, hogy őt le-

beszélje erről és Mártha is belátta ezeket a nyomós okokat és ő maga is azt mondta, hogy le kell a mester nagyságos urát arról beszélni, hogy ily nagy bánatot ne kellessen megérnie. De éppen e beszélgetések alatt egy ócska papiros-jegyzet villant eszébe, melyet egy pókhálós polczon talált, teleírva régebbi beteglátogatásainak adataival. Igen sokan soha se fizettek neki, úgy hogy neveik sorozata a napló két teljes oldalát betöltötte. Miért ne lehetne most, a midőn nyomorban voltak, ezektől az emeberektől követelni, a mivel tartoztak? Aggodalom nélkül megtehették ezt, a nélkül, hogy a doctornak szóltak volna róla, a ki mindig vonakodott a törvényt igénybe venni. Ebben Clotilde is igazat adott neki. Valóságos ármányt szöttek aztán: Clotilde kivonatot csinált a naplóból és megírta a számlákat, melyeket az öreg Mártha elvitt. De sehol se kapott még egy árva sous-t sem, mindeütt azt a feleletet kapta, hogy utána néznek a dolognak és majd a doctornál személyesen jelentkeznek. De tíz nap is elmúlt és senki se mutatkozott. A házban már csak hat franc volt összesen, a miből csak két-három napig lehetett megélni.

Midőn Mártha egy nap újra üres kezekkel egy régi pasienstől tért vissza, Clotildot egy zugba hívta és halk hangon suttogta el, hogy éppen az előbb a Rue de la Banne-ban találkozott Félicité asszonynyal. Az valószínűleg kileste őt a sarkon.

Még mindig nem lépte át a Soulejade-ot. Még a fiát ért szerencsétlenség, a miről az egész város beszélt, vagyonának e hirtelen elvesztése sem hozta őt szívéhez közelebb. De szenvedélyes türelmetlenséggel várta, hogy az közeledjék hozzá s megőrizte a szigoruan ítélkező anya magatartását, mert biztos volt abban, hogy Pascal végre is az ő kegyelmére lesz ráutalva; és éppen

ezert bizonyos ballépésekkel szemben engesztelhetetlennek mutatkozott. Határozottan számított rá, hogy egy szép napon csak őt fogja fia segítségül hívni! Ha majd egy sous-ja se lesz, majd akkor csak eljő ajtajához; de akkor majd ő fogja megszabni feltételeit; megszabja Clotilddal való törvényes egybekelését, vagy tán, a mi még jobb volna, elutazását fogja követelni. De nap mult nap után és még sem jött. E végett le-selkedett tehát Márthára. Részvétől megindult arcot öltött, ujságok után kérdezősködött és csodálkozását fejezte ki, hogy még pénzes szekrényét nem vették igénybe s e mellett értésére adta, hogy méltósága tiltja, miszerint ő tegye az első lépést.

E dolgról a doctorral magával kell hogy beszéljen és őt arra bírja, hogy azt elfogadja — végezte be Mártha mondókáját. És valóban miért ne fordulna ő első sorban anyjához? Hisz ez igen természetes volna.

Clotilde ez ellen élénken tiltakozott.

— Soha! Én nem veszek át ilyen megbízást. A mester megharagudnék és igazsága lenne. Biztosan tudom, hogy inkább éhen halna, mintsem kegyelem-kenyeret egyék nagymama kezéből.

Midőn másnap reggelén Mártha kiszolgálta őket s a megmaradt levest húst tálalta fel, ezt mondta nekik:

— Most már nincs több pénzem, uram, és holnap már csak vaj- és olaj-nélküli bungonya lesz csak. . . . Már három napja, hogy csak vizet isznak, mától fogva a húst is nélkülözniök kell.

Jó kedvben voltak, sőt még tréfára vették a dolgot:

— Hát van-e még sója, én kedves, jó öregem?

— Igen doctor ur, van még egy kevés!

— Nos hát akkor burgonya lesz sóval, ez valami felséges dolog, ha az ember éhes!

Visszament konyhájába, és újra egész halkán rákezdték a gunyolódást fukar fősvénysége miatt. Sohasse tette nekik azt az ajánlatot, hogy tíz francot sajátjából előlegezni fog, bár volt egy kis pénze, a mit oly rejtett helyen tartott, hogy senki se tudta. De csak nevettek rajta, dehogy haragudtak reá, hisz az ép oly kevésbé juthatott eszébe, mint az, hogy mi módon tudná a csillagokat az égről számukra lehozni, hogy azokat feltálalhassa.

De éjjel, midőn az ágyba feküdtek, észrevette Pascal, hogy Clotilde-ot lázas izgalmak és álmatlan-ság gyötörték. Szokásukká vált, hogy ha a langymeleg sötétségben így egymás karjai között feküdtek, Clotilde gyónását fülébe sugdossa, és ekkor megmerte neki mondani, hogy mily nyugtalanság gyötri, igen, a mely miattuk, az egész ház sorsának mostohasága miatt elfogta. Hát mit tegyenek minden segélyforrás hiján? Egy percze már úgy volt, hogy anyjáról beszél vele. De aztán még se volt bátorsága hozzá és megelégedett azzal, hogy bevallotta azokat a lépéseket, melyeket ketten, ő és az öreg Mártha tettek; hogy miután meglelték az ócska naplót; ő kiírta és elküldte a számlákat; de mindenütt csak hiábavaló volt a fáradozásuk. Más körülmények közt e vallomás nagy gondot okozott volna neki és hevesen kitört volna izgalmaiban, abbeli haragjában, hogy mindezt tudta nélkül cselekedték, miután az eddigi gyakorlatával oly homlokegyenest ellenkezett. Eleinte hallgatag maradt és heves izgatottsága eléggé elárulta, mily nagy volt időnkint aggodalma, ha gondtalannak mutatta is magát Clotilddal szemben. De megbocsájtott Clotildenak, miközben szeretetteljesen szívére vonta és végre azt

mondta nagylelkű önmegtagadással, hogy helyesen cselekedett, és hogy így tovább nem élhetnek. Végre felhagytak a beszélgetéssel; de Clotilde azért észrevette, hogy Pascal nem alszik, hanem valami kenyérkereseti módon törí a fejét, a mivel naponkénti szükségleteiket fedezhessék. Így telt el ezen első szerencsétlen éjjelük, közös szenvedésük éjjele, melyen Clotildot Pascal kínzó gondjai ejtették kétségbe, melyeket ő okozott neki, míg Pascal elviselhetetlennek tartotta a gondolatot, hogy Clotildot kenyér nélkül tudja.

A következő reggelen már csak gyümölcsöt ettek. A doctor egész délelőtt látható benső küzdelmek martalékaul esve, néma maradt. Már majd három óra volt, midőn végre megérlelte elhatározását.

— Most hát mozognunk kell, mondá végre társnőjének! Nem akarom, hogy te ma este is éhezzél. Eredj, vedd fel kalapodat, ketten megyünk el.

Clotilde világosabb magyarázatot esdve, felnézett rá.

— Igen, miután a mivel nekünk tartoznak nem akarták megadni, úgy én magam megyek és megakárom látni, hogy megtagadják-e?

Kezei reszkettek; a gondolat, hogy ily módon kell, hogy magának fiztessen, bizonyára rettenetes kinokat okozott neki, de igyekezett mosolyogni és nagy bátorságot tettett. Clotilde, a ki hangja reszketésén észrevette áldozata nagyságát, nem tudta csillogó szemei könnyeborulását elfojtani.

— Nem, nem mester, ne eredj! Hisz nagy fájdalmat okozna neked! Mártha is ép olyan jól elmehetne.

De az öreg Mártha, ki szintén jelen volt, igen helyeselte ura férfias elhatározását.

— Igen hát, miért ne menjen a nagyságos uram?

Sohasem volt szégyen, ha az ember sajátját követelte! Hát nem így van? Mindenkinék a magáét! . . . Én részemről igen helyesnek találom, ha uram megmutatja, hogy férfi.

Aztán épen úgy mentek ki újra, mint az agg Dávid király, a hogy magát Pascal gyakran tréfából nevezte, ifju szeretője Abisaig karján. Sem egyik, sem másik nem volt szegényesen felöltözve, ő, mint rendesen, most is végiggombolta festői felöltőjét, míg Clotilde gyönyörű piros babos nyersvászon ruháját öltötte magára; de nyomoruságuk tudata kétségtelen, hogy földig alázza őket ónsúlyával és elhitette velük, hogy szegényember létükre nem szabad, hogy sok helyet vegyenek igénybe, s csak a házak mellett kell tétován sompolyogniok. Az izzó napfénytől túlhevített utcák majdnem üresek voltak. Néhány kíváncsi tekintet zavarta csak meg bolyongásukat, de azért még sem gyorsították lépteiket, olyannyira el volt szívők facsarodva.

Pascal egy öreg hivatalnoknál akarta körutját megkezdeni, kit vesebaja alkalmával gyógykezelt. Clotildot visszahagyta a Sauvaire-ut egy kőpadján és belépett egykori betege házába. Nagy megkönnyebbülésére azt hallotta betegétől, hogy járulékait csak októberben kapja meg, s akkor megfizeti tartozását. Egy öreg, bÉna hetven éves nŐnél viszont máskép álltak a dolgok; panaszkodott, hogy miért küldik neki a számlát a szolgálóval, a ki cseppet sem volt udvarias; úgy hogy még ő sietett magát kimenteni és megadta a kért haladÉkot. Három emeletre kellett, hogy egy adóhivatalnokhoz felmÁszkÁljon, a kit betegen talált, Ép oly szegény sorsban, mint jó magát, úgy hogy nem is mert követelésÉvel elÓállani. Aztán sorba jÖttek, egy rövidÁrusnŐ, egy ÁgyvÉd felesége, az olajkereskedŐ és

a pék, mind jómódu emberek, de mindannyian tudták, hogy mi módon kell a rögtöni fizetés alul magukat kivonni; némelyik ígéretekkal, mások meg azáltal, hogy el se fogadták látogatását. Volt köztük egy, a ki meg tetette, hogy azt sem tudja, mit is akar Pascal.

Nem maradt most már senki más hátra, mint Valqueyras marquis-nő, egy régi nemesi család egyedüli képviselője, ki igen gazdag volt, de híres volt fukarságáról s a ki mint özvegy asszony tizéves kis leánykájával élt együtt. Utoljára ez urnő kapuján csengettek be; a corso végén állott a Mazarinok idejében épült palotája. Oly sokáig maradt ott benn, hogy Clotilde a sétányon fel s alá járt nyugtalanságában.

Végre hosszú félóra után újra előjött, megkönynyebbülve tréfás hangon kiálta elébe:

— Nos, talán neki se volt pénze?

És csakugyan tőle se kapott pénzt. Bérldőire panaszkodott, a kik nem akarnak neki megfizetni.

— Képzeld csak — folytatá Pascal, hogy megmagyarázza hosszú kimaradását — kis leánya beteg. . . . Félek, hogy hashártya-gyuladás kezdete jelentkezik nála. Megmutatta nekem a kicsit és én a szegényt megvizsgáltam.

Visszatarthatlan mosoly játszadozott Clotilde ajkain.

— És te kész voltál a consultálásra?

— Kétségtelenül! Hát tehettem-e másképp?

Nagy megindulással kapaszkodott karjaiba és ő érezte, mily bensőleg szorítja azt Clotilde szívére. Egy kis ideig még tétován járkáltak ide-oda. De aztán végét kellett vetniök; nem maradt szegényeknek más hátra, minthogy üres kézzel, zúzott szívvel tartottak haza felé. Pascal ellenkezett, miután fejébe vette, hogy ma este burgonyán és vizen kívül mást is kell, hogy

neki nyujthasson. Midőn a corson így az uj-város felé felmentek, balra fordultak, és úgy tűnt fel nekik, hogy a szerencsétlenség egészen rájuk zuditja minden erejét, hogy a végpusztulásba döntse őket könyörtelen közönyével.

— Halld — mondá végre — egy eszmém támadt. . . . Mi volna, ha Ramondhoz fordulnánk? Ő készséggel kölcsönözne nekünk ezer francot, míg viszonyaink rendeződnek, a mikor aztán visszaadnók neki.

Clotilde nem válaszolt mindjárt. Ramond, a kit ő kikoszarozott, most már házas volt, az ujjáros egy házában lakott és mint igen szép ember, hamar divatorvossá lőn, és kis idő múlva bizonyára szép vagyona lesz. Szerencsére Clotilde, mint helyes érzékű, nyílt-szívű embert ismerte őt és ha nem látogatta őket meg azóta, arra bizonyára okai voltak és gyengedségből nem tette. Ha találkozott velük, arcza oly örvendetes csodálkozást fejezett ki, látszott, hogy kielégíté őt régi szerelmese boldogsága.

— Talán kellemetlen volna ez rád nézve? — kérde Pascal elfogulatlan hangon — hisz ő a fiatal orvosnak házát, pénztárcáját és szívét nyitotta volna meg egykor.

Erre aztán a lány hevesen közbevágott:

— Nem, nem! Hisz köztünk mindig csak őszinte barátság volt a kötelék. Gondolom, hogy sok bánatot okoztam neki, de hát megbocsájtott . . . Igazad van, nincs más barátunk; Ramond az egyedüli, a kihez fordulhatunk.

De nyomukban kullogott a szerencsétlenség. Ramond Marseillebe utazott el egy consultációhoz és csak másnap este kellett, hogy megérkezzék. Ramond fiatal felesége fogadta őket, ki Clotilde-nak ifjúkori barátnéja volt. Eleinte kissé zavartnak látszott, de

aztán később igen szeretetreméltóan fogadta őket. A doctor természetesen nem mondotta meg, mi volt a szándékukban és megleégedett látogatásának azzal az indokolásával, hogy Ramond társasága hiányzik neki.

Az utcán Pascal és Clotilde magukat újra teljesen elhagyatottnak érezték. Hova forduljanak mostan? És most újra találomra kellett elindulniok.

— Mester, még nem is mondtam neked — suttogta Clotilde végre — úgy látszik, Mártha találkozott Félicité nagymamával. Igen, nagymama aggódik miattunk, azt kérdezte, hogy miért nem fordulunk hozzá, ha ily nagy zavarban vagyunk . . . Oh, nézd, ott alant, épp ott van a kapuja . . .

Valóban a Rue de la Banne-ban voltak, a honnan az alpolgármester háza előtti térnek egy szegletére lehetett látni. De Pascal rögtön megértette és elnémitotta a szót ajkán:

— Soha! Hallod, soha! És te, te se fogsz oda menni. Te azért mondod ezt, mert fáj neked, hogy látod tönkrejutásomat? Oh, nekem is nehéz a szívem, hogy te itt vagy velem és hogy szenvedsz. De sokkal jobb szenvedni, mint talán olyat tenni, a mi később örökös szemrehányásképp égetné a lelkünket . . . Nem, nem, nem tudom . . . nem tudom!

Elhagyták a Rue de la Banne-t és az ó-városrész felé vették utjukat.

— Inkább ezerszer idegenbe szakadok el . . . idegeneknél koldulok . . . Talán vannak még barátaink, de azok a szegények között vannak.

És az agg Dávid király az alamizsnakérés kolduló útjára határozta most el magát, a mint folytatta barangolását. Ajtóról ajtóra ment koldulni, karjával kedycenz rabnőjére, Abasaigra dőlve, a kinek szerelmes ifjúsága maradt meg csak néki egyedüli táma-

szául. Már majd hat óra volt, a forróság lehült, a szűk utcák emberekkel teltek meg és ebben a népes városnegyedben, a hol oly kedveltek voltak, köszöntgették őt az emberek és reájuk mosolyogtak hű barátsággal. Kevés részvét is vegyült e mosolyos üdvözlésekbe, mert mindenki tudta anyagi romlásukat. De azért kettőzött szépség dicsfényében tündököltek, ő szakálla hófehér díszében, Clotilde ifju székeségében, a mint így egybeolvadva szomorú levertségben simultak egymáshoz. Érezni lehetett, hogy még bensőbben, még teljesebben forrnak egybe, a mint fejüket büszke tartásúvá egyenesíté sugaras szerelmük s testüket szánalmassá görnyeszté szerencsétlen sorsuk. Ő igen meg volt rendülve, míg Clotilde bátor szívvvel sajnálta királyi mesterét. Félig meztelen munkások surlódtak hozzájuk, kiknek a zsebében bizonyára több pénz volt, mint az övéikben. Senki sem mert volna nekik egy soust felajánlani, a mit nem szoktak megtagadni azoktól, kik éheznek. A Canquoin-utczában az öreg Guirau-de-nénál akartak látogatást tenni, de szegény azelőtt való héten meghalt. Más két látogatásuk is dugába dőlt, a mit tervbe vettek. Ettől fogva arra gondoltak már csak, hogy kitől kölcsönözhetnének ki maguknak tiz francot. Már három óra óta bolyongtak így, kőszá tétozában a város utczáin.

Oh, ez a Plassans a maga utjaival, a Rome-, s a Banne-utczával, mely a várost háromrésztre osztotta, — ez a Plassans az örökké csukott ablakaival, ez a naptól elperzselt város a maga halálos csendjében, mely a nyugalom leple alatt a társaságok s a játékszenvedély annyi bűnbarlangját rejtegette! Már háromszor szelték át mindinkább lassuló, fáradságtól lankuló léptekkel az augusztusi nap e tikasztó, vörvörös alkonyán! A corzón ósdi, falusi kocsik álltak

kifogva, a melyek a szomszéd hegyi falvakba szándékoztak; a platánok sötétlő árnyaiban, a kávéházak ajtoi előtt ülő vendégek nevetve néztek utánuk. Épen így érezték az új-városban, a hol a cselédek az úri udvarházak küszöbeire kiálltak terécselni, hogy kevesebb rokonszenv kíséri őket útjaikon, mint a Saint-Marc negyed elhagyott utczáin, a hol az ó paloták barátságos csendben bóbiskoltak. Visszatértek ez ó negyedbe és elmentek egészen a Saint-Saturnin dómig, melynek kupolája a káptalan kertjét borította árnyba. Oly isteni békesség zugolya volt e hely, a honnan őket egy koldus, ki tőlük alamizsnát kért, kizavarta. Sokat építettek a vasút felé fekvő oldalon, a hol új külváros volt keletkezőben és most arra tartottak. Aztán még egyszer utoljára mentek vissza az alpolgármesterháza előtt lévő térig, abban a hirtelen felvillanó reményben, talán találhatnak valakit, a ki nekik pénzt fog felajánlani. De a városban mindenütt csak mosolygó részvétellel találkoztak, a felett, hogy őket így együtt látják. A viorni kavicsok, e kis, apró, hegyes kövecskék, melylyel az utak fel voltak töltve, felsebezték lábukat. És így kellett végre kettőjüknek együtt üresen visszatérni Souleiadera: az agg, kolduló király és az ő alázatos rabnője, Abisaig, ifjúsága virágában, a ki az agg Dávid királyt, ki kincseit elvesztette és összeroskadásig elfáradt az utcán keresztül-kasul való tétova bolygásban — haza . . . hazavezette.

Nyolcz óra volt. Mártha, a ki várta őket, belátta, hogy ez este a konyhában nincs több dolga. Azt állította, hogy már evett; és miután szenvedőnek látszott, Pascal azonnal elküldte, hogy feküdjék le.

— Egész jól nélkülözhetünk — ismétlé Clotilde. Miután a burgonya a tűzön van, úgy magunk is lehuzhatjuk.

Az agg házvezetőnő követte a parancsot, miután igen-igen rossz kedve volt. Alig egy pár érthetetlen szót mormolt még: Ha már mindent megettek, minek akkor az asztalhoz ülni. Aztán még azt is mondta, mielőtt szobájába zárkozott:

— Uram, már zab sincs több Bonhomme számára. Ma oly különösnek találtam, mindenesetre jobb volna, ha uram még egyszer utána nézne.

Pascal és Clotilde rögtön lementek az istállóba. Nyugtalanok voltak. A vén ló csakugyan álmos szédületben feküdt ott az almon. Hat hó óta rossz lábai miatt már ki sem engedték többé és teljesen meg is vakult már. Különben senki sem tudta felfogni, minek tartja a doctor oly soká e vén állatot. Már maga Mártha is annyira jutott, hogy azt mondta, hogy csupa szájalomból agyon kell már ütni. De Pascal és Clotilde élénken elleneztek s úgy fel voltak indulva, mintha azt mondták volna nekik, hogy egy rokonukat öljék meg, a ki nem akar elég gyorsan meghalni.

Nem, nem! Bonhomme negyedfélszázadnál tovább szolgálta őket hűen, tehát szép, nyugodtan muljon ki, mint olyan derék állat, a mely teljes életében hűséges volt. Ez estén nem mulasztá el a ló a leggondosabb megvizsgálását. Patáját felemelte, megnézte foghusát, megolvasta szivveréseit.

Nem, nincs semmi baj! — mondá végre. — Egyszerűen csak a vénség bántja . . . Oh, én szegény vén lovam! Már nem fogunk többet együtt kocsizni az utcán.

Az, hogy hiányzott a zabja, igen bántotta Clotildot. De Pascal ujólag erősítgette, hogy ily vén állat, a mely már nem dolgozik, nem kívánja ugy a táplálékot. Erre Clotilde egy marok szénát vett fel egy halomról. Mindkettőjüknek igen nagy örömet

okozott, hogy Bonhomme a régi barátsággal, szívesen falta kezükből az iratos füvet.

— De hisz van még étvágyad — mondá Clotilde nevetve. — Nem szükséges tehát, hogy elpityeredjünk. Jó éjt, aludj nyugodtan.

És átengedték őt újra az alvásnak, miután mindketten hosszú csókban jobbról-balról megcsókolták fejét.

Az éj lehullt s egy gondolatra jöttek. Hogy ne kellessen nekik lenn tölteni idejüket a kipusztított házban, felvitték a vacsorát a szobába. Clotilde gyorsan előszedte a fazék burgonyát, a sót és egy szép szilke tiszta vizet vitt fel, míg Pascal egy kosár szőlőlt szakajtott tele a sövényzet tőkéinek első koránérő fürteiből. Bezérkőztak, az ételt kis asztalukra helyezték, a burgonyát a sőtartó és a szilke közé és a szőlővel telt kosarat az asztal melletti székre. Csoda-jóizü ünnepi vacsora volt ez, a mely őket azon étkezésükre emlékeztette, midőn a nászójüket követő nap maguk készítettek el mindent, mert Mártha vonakodott nekik feleletet adni. Ugyanazon elragadtatás nyilatkozott mind egyiküknél ez egyedüllét ártatlan örömein, hogy ők maguk szolgálhatták ki magukat és szorosán egymáshoz simulva egy tálból ehettek. Ez az este, mely azon szomorú nappal követte, midőn minden lehető elkövettek, hogy életüket megkönnyítsék, még a legboldogabb órákat hozta meg számukra. Mióta újra hazaérkeztek, mióta újra abban a nagy, barátságos szobában találták magukat, a százhelyű város minden képe elmosódott, ködbeveszett; csupán haszontalan bolyongásuk szomorúsága és félelme révedezett egy perczre fájó tudatu emlékükben. Ujra mitsem kezdtek azzal törődni, a mi nem tartozott szerelmük keretébe; nem tudták már, hogy szegények, hogy a következő napon

újra után' kell, hogy nézzenek, hogy legyen este mit enniök. Miért félnének úgy a nyomortól, miért okoznának maguknak bubánatot, miután a lehető legnagyobb boldogság élvezetét elérték azáltal, hogy együtt lehettek?

De Pascal nyugtalan volt.

— Istenem! Hogy féltünk ettől az estétől! Hát okos dolog-e, hogy ily boldogok vagyunk — ki tudja, mi lesz holnap?

De Clotilde kis kacsóját szájára illesztette:

— Nem, nem! Holnap is szeretni fogjuk egymást, mint a hogy ma szeretjük. Oh, szeress engem, mester, minden erődből, úgy a hogy én szeretlek!

És sohasem is szerették így magát az evést, mint most. Clotilde egészséges gyomorral, fiatal lányos étvágyával látott mindenhez. Tele szájjal harapott bele a burgonyába és nevetve csodájónak mondotta, jobbnak, mint a legjobb pástétom. S Pascal is meglegelte régi, harminczéves férfikorának megfelelő étvágyát. Hosszu kortyokban itta a kristályvizet, a mit isteni-nek talált. Aztán dessertül a friss szőlővel üdültek fel, a föll vérével, melyet a nap aranyrá olvasztott fel. Igen sokat is ettek; mámorosok voltak a sok víztől és gyümölcstől, de főleg a boldogságtól, a gyönyörtől. Nem emlékeztek rá, hogy valaha is ettek volna ily királyi, izes vacsorát együtt. Első reggelijük, a húsok, borok és a kenyér s más mindenféle pazar, élveznyújtó izesség, mi akkor rendelkezésükre állott, nem ejtette őket ily mámoros dúslakodásba. Az élet e valódi boldogsága, mely egyedül abban a gyönyörűségében rejtett, hogy együtt lehettek, az egyszerű porcellánt aranyos edénynyé, a nyomoruságos ételt isteni eledellé változtatta, a melyet tán maguk az istenek sem élveztek soha, soha.

Az éj teljesen beállott és ők lámpát se gyújtottak s boldognak érezték magukat, hogy mindjárt ágyba feküdhetnek. De az ablakokat egészen nyitva hagyták, a messze, messze csillagos ég hadd bámuljon be rajta; hadd lehelje be a hűvös esti szél virágillattal terhes forró leheletét, melyet a levendula-bokrok könnyű illata oly búbajos balzsammal töltött el szerelmeta, lázban reszkető szobájukban.

A láthatáron éppen akkor kelt fel a hold, oly teljesen, oly hatalmas koronggal, hogy az egész szoba betelt nyár-éji álmokba ringató ezüstös fényével és ők e csodás, álmatag fény szelid világától látták magukat bevilágítva.

És ekkor Clotilde meztelen karjaival, selyem habos nyakával, kecses, teljesen fedetlen keblével megkoronázta Pascal ez ünnepi vacsoráját, azzal, hogy odaajándékozta neki hattyu testének isteni ajándékát. Az előző éjjel érezte csak először a nyugtalanság borzongását, az ösztönszerű félelmet közeli romlásuk fenyegető előérzetében. De most újra elfeledni látszott az egész világot, mintha a legpazarabb boldogságnak mélységes éji homálya borult volna rájuk, a melyet a jóságos természet ajándékozott nekik szerelmes vakságukban, mindarra ráborítva, a mi nem tartozott szenvedélyes szerelmüknek birodalmába.

Kitárta karjait, átengedte, odaadta magát Pascalnak teljes reszketeg, bársonyos valóságában.

— Mester — mester! Dolgozni akartam éretted, de aztán arra a szomorú tapasztalatra jutottam, hogy semmire se való vagyok, hogy nem vagyok képes egy falat kenyeret sem megkeresni, mit te megehetnél. Csak szeretni tudlak, csak magammal tudlak megajándékozni és csak egy pillanatra tudok így gyönyörűségre lenni . . . S meglelégszem, ha csak gyönyört

okozhatok neked, mester! Ha te tudnád, mily megelégedett vagyok pusztán azzal, ha te engem szépnek találasz, hogy én mindezt a szépséget neked ajándékozhatom! Csak egyedül ez van birtokomban és oly végtelen boldog vagyok, ha ezzel téged is boldoggá tehetlek.

Isteni elragadtatásban tartotta őt Pascal átfonva és suttogóan mondá:

— Oh! Igen! Szép vagy. A szépek legszebbel! Mindazon szegényes ékszerek, melyekkel téged feldíszítettelek, az arany, a drágakövek, mind, mind együtt nem érnek annyit, mint a legkisebb kis szemerkéje a te bársony-puha testednek. Egy kis körmöcskéd, egy vékony, szőke hajszálacskád több, mint e megbecsülhetlen kincsek összessége. És én oly buzgó áhitat ihletében fogom mindig álomra lecsókolni szempilláidat.

— És jegyezd meg, mester: a legnagyobb öröm, hogy te oly agg vagy és hogy én fiatal vagyok, mert testemnek odaajándékozása annál inkább boldogíthat. Ha te is oly fiatal volnál, mint én, úgy testem ajándéka nem okozna neked oly nagy örömet és én kevésbé érezném magamat boldognak . . . Csak te végetted vagyok büszke szépségemre és ifjúságomra és csak azért örvendezek azokkal — hogy neked, neked áldozhatom velük! . . .

Hatalmas reszketés fogta el, szemei könnyekkel teltek meg, hogy Clotildot ily kíváncatosan, ily imáandóan a magáénak mondhatta.

— Te a leggazdagabb, a leghatalmasabb urrátéssz, elhalmozol minden jóval! Te az istenek, az égnek gyönyörét ömlesztet át rajtam, olyat, a melyet csak férfi érezhet!

És Clotilde még fékezhetlenebbül adta oda ma-

gát, odaadta testét, ereinek vérét, egész forró, izzó ifjúsága hatalmas lüktetésével.

— Ugy hát fogadj el, mester, hogy eltűnjek, hogy egészen felolvadjak lényedben! Vedd ifjuságot, vedd egyszerre; szívdd ki azt egy huzamra testemből; egyetlen egy csókban apaszd el úgy, hogy csak egy csepp mézzé váljék ajkadon — édesen. — Oly végtelen boldoggá fogsz vele tenni, és én hálás leszek érte Mester! vedd ajkaimat, melyek oly üdék, leheletem, mely oly tiszta; szorítsd keblemet ajkaidra, hogy gyönyörre pezsdülj; vedd lábamat, egész testemet, miután még alig pattant bimbóhoz hasonló, s oly bársonyos, oly illatos; vedd, hogy megrészegülj gyönyöreitől. Hallod-e, mester, eleven virágbokrétának szíromerdeje vagyok és te légy az egyedüli, a ki illatát beleheli. Ifju, kíváncsú gyümölcs vagyok s te légy, a ki megízlelsz először! A szerelem és szeretet végtelen tengere vagyok és te fürödj meg e tenger szerelemben! Én a tied vagyok! Olyan virág, mely lábad nyomain pezsdül fel, hogy neked tessék, az a vizzuhatag, mely előtör és tovahömpölyög, hogy téged felüldítsen, az erő, mely feltörekszik, forrva buggyan, hogy neked újra ifjuságot ajándékozzon! És én nem vagyok semmi, semmi — mester, — ha nem lehetek a tied!

És Clotilde átengedte magát és Pascal elfogadta e káprázatos, lázas szerelmi gyönyörök forrását: ifju testét.

Ebben a perczen a holdfény éppen szűzies meztelenségére villant, őt teljesen megvilágítva.

Olyannak látszott, mint maga az életre kelt női szépség a maga hervadhatlan tavaszában.

Sohase látta még őt ilyen fiatalnak, ily szépnek, ily isteninek. És Pascal forrón megköszönte szerelmese

testének királyi ajándokát, mintha a föld összes kincseit szórta volna reája.

Nincs az a királyi ajándék, a mely hasonlatos oly fiatal üde nőhöz, a ki teljesen odaadja magát, a kiből új életáradat ömlik szerte — tán maga a gyermek.

És ők a gyermekekre gondoltak és boldogságuk még gyarapodott e gondolatra, a fiatalság mámorának e fejedelmi, duzzasztó, ünnepi éjszakáján, melyet Clotilde nyújtott neki, — egyedül neki, imádott mesterének, urának, királyának, a miért őt koronáz királyok is megirigyelhették volna.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XI. FEJEZET.

Azonban a következő nap újra álmatlansággal kezdődött. Se Pascal, se Clotilde nem panaszolták el bánatukat, órák hosszat feküdtek így egymás mellett és tettették egymás előtt, hogy alusznak, pedig mindketten szomorú állapotuk felett gondolkodtak, mely napról napra rosszabbra fordult. Mindegyikőjük elfelejtette a maga szomorúságát, csak a másiknak bú-bájára gondolt. Az adósságcsinálásban keresték a menekvést; Mártha a bort, a kenyeret és a kevés hust hitelbe vásárolta; igen szégyelte magát, hogy hazudnia kell, és nagy óvatossággal kellett, hogy ezt is tegye, mert mindenki tudott a ház romlásáról. A doc-tornak eleinte az a gondolata támadt, hogy a Sou-leiade-ot megterheli; de ez lett volna az utolsó segélyforrás. Csak ez az egy birtoka volt még, mely körül-belől huszezer francot ért, a melyért azonban, ha el akarta volna adni, alig kapott volna tizenötezret is, és ekkor aztán a végső nyomor szomorúsága köszöntött volna be hozzájuk, ha egy kő se volna többé az övé, a hova a fejét lehajthatná. Clotilde maga is könnyörögve kérte, hogy várjon még e lépéssel és ne ereszkedjék bele ilyen megmásíthatlan dolgokba, míg helyzetük nem a legkétségbeesettebb.

Három, négy nap mult így el. A szeptember is elérkezett és szerencsétlenségükre az időjárás is igen zord lett; rettenetes viharok jártak, melyek áztugtak

az egész vidéken. A Souleiade egy fala is beomlott; de nem tudták újra felépíttetni és az omlás folytán a kőfalkerítésen rés támadt. A péknél sem fogadták már Márhát a legudvariasabban. Midőn az egy reggel a reggelit felszolgált, sirva jött be és elbeszélte, hogy a mészáros a legrosszabb darab husokat adja csak neki. Még csak egy pár napig tart s nem is fognak többé sehol hitelezni. Minden áron kell hát, hogy valami tanácsot adjanak maguknak, hogy valahol segílyt szerezzenek, hogy legalább a mindennapi legszükségesebb fedezésére legyen elegendő pénzük.

Egy hétfőn, midőn a gondok és kinoknak uj hete vette kezdetét, Clotilde egész reggel igen ingerült volt. Bensejében heves küzdelem vívódott, míg aztán a reggeli végeztével szemmeláthatólag megérlelődött elhatározása, a midőn látta, hogy Pascal visszautasítja kis hus-szeletkéjét. Erre aztán nyugodt, elhatározott arczkifejezéssel sétált ki Márhával, miután — a mint mondá — egy kis csomag fehérneműt, a mit el akart ajándékozni, tett be kis finom kosarába.

Midőn két óra múlva visszaérkezett, igen halvány volt. De nagy, őszinte kifejezésű szemei sugárakat szórtak. Rögtön felment a doctorhoz, nyiltan szeméibe nézett és meggyónt neki mindent:

— Bocsánatod kell kérnem, mester, mert épen most engedetlen voltam irányodban és vallomásommal bizonyosan sok bánatot okozok most neked.

Nem értette mit akar és igen nyugtalan lett.

— Hát mit vétettél, az Istenért?

Lassan és a nélkül, hogy levette volna szemeit Pascal arczáról, boritékot vont elő zsebéből és több bankjegydarabot vett ki abból. Hirtelen metsző sejtelem világosítá fel ekkor Pascalt és hevesen felkiáltott:

— Oh, Istenem! Az ékszerek, mind-mind az én ajándékaim!

És ő, a ki rendszerint oly szelid, oly jó volt, rettenetes haragra lobbant. Megragadta mindkét kezét, majdnem bántalmazta volna, összeszorította volna liliom-ujjait, melyek a bankjegyeket tartották reszketegen.

— Istenem, mit műveltél, te szerencsétlen? Szívem az, a mit most eladtál! Szíveink forrtak egybe ezekkel az ajándékokkal, a mit most velük együtt ronda pénzért eladtál. Oh, hogy szerezzem újra vissza ezeket az ereklyéket, melyeket szerelmünk legmenyeneibb perczeinek emlékére ajándékoztam neked, melyek egyedül a te tulajdonod valának, a te egyedüli tulajdonod, hogy vegyem, hogy vegyem azokat vissza? Hát lehetséges-e? Hát nem gondoltál arra a rettenetes bánatra, melyet ezzel nekem okozni fogsz?

Clotilde szeliden válaszolt:

— Hát azt hiszed, mester, hogy elbirtam volna tovább nézni a mi szomorú állapotunkat, a midőn még mindennapi kenyerünk is hiányzik, míg ezek a gyűrűk, nyakékek és kösöntyűk ott szunnyadtak a fiókok mélyén? Egész énem fellázadt ellene, én fösvénynek, gonosz önzőnek tartottam volna magamat, ha még tovább őriztem volna azokat. És bár nagy, nagy bánatot okozott nekem — igen, nyiltan bevallom — oly nagy bánatot, hogy nehezen találtam bátorságot ezt megtenni; de mégis biztos vagyok benne, hogy csak azt tettem, a mit, mint hű nőnek, tennem kellett, a ki különben hozzád mindig engedelmes és téged imád.

És aztán, hogy Pascal még mindig nem engedte el kezét, könyök szökkentek szemébe és ugyanazon szelid hangon, halvány mosolylyal tette hozzá:

— Egy kicsit ne nyomd oly erősen kezem — igen nagyon fáj!

Erre Pascal is sirni kezdett és haragja mély megindulásba ment át.

— Olyan vagyok, mint egy vadállat, ha megharagszom! Igen helyesen cselekedtél. Nem is tehetted másképp. De bocsáss meg, hogy ily dühössé tett, hogy tégedet megrabolva látlak. — Add ide kis kacsóidat én édes bálványom, ezeket a kis kinszevedett kacsókat, hadd gyógyítsam meg csókjaimmal!

És óvatosan kezébe vette kacsóit — csókjaival halmozta el, oly liliomfehérségűnek, oly csodaszépnek találta azokat ékszer és gyűrűk nélkül is.

Most aztán megkönnyebbülve és vigan beszélt el csinyjét, hogy tette bizalmasává Márthát és hogy mentek ketten az elárusítónőhöz, ugyanahhoz, a kitől ő azt a drága alençon-i csipkefüzőket vette. Végre aztán sok ide-odaalkuvás után hatezer francot adott neki értük az asszony, mind, mind az ékszerekért.

Ujra el kellett hogy nyomja kétségbeesése felkiáltását. Hatezer franc! Csak hatezer francot, míg ő neki azok több mint háromszor annyiba, legalább is huszezerbe kerültek.

— Hallgass meg — mondá végre: — elfogadom ezt a pénzt, miután jó szived adja azt nekem. De igen természetes, hogy az a tied. Esküszöm neked, hogy Márthánál is fukarabb leszek, hogy neki csak csupán az ételmezésünkre szükséges pár soust fogom belőle adni, és te a szekrényedben mind meg fogod találni, a mi még megmarad. Hogy soh'se fogom kikerekíthetni és neked mind visszaadni, hisz azt tudod.

Pascal leült és térdeire vonta őt izgatottságtól remegő öleléssel. Aztán halkított hangon fülébe sugta:

— És mindent eladtál, csakugyan mindent?

A nélkül hogy szólt volna is, nyakánál kissé kigombolta a ruháját, kecses zavarral nyult be lilium-ujjaival kebelének zártszirmu kelyhébe. Mély elpirulással rámosolygott. Végre kivonta a finom lánczocskát, melyen a hét gyöngy, mint hét tejfényű csillag úgy ragyogott. És úgy érezte Pascal, mintha ez elrejtett ékszerrel isteni bájaiból is kiáradt volna valami keble halmairól, mintha testének egész életüde illata részegítette volna meg érzékeit ez ékszerrel együtt, a melyet ott őrizett bársonypuha testének legtitokzatosabb, legmámorosabb zugában, keble halmainak rózsás völgyében. De aztán rögtön visszacsusztatta és eltüntette a gyöngyös fényességet.

Ő is ép úgy elpirult, mint Clotilde és szívét benső öröm dobogtatta fel, s szerelmes lázban újra átkarolta őt:

— Óh, mily bájos vagy te! Oh, mennyire szeretlek!

Ez estétől kezdve, az eladott ékszerek emléke mint valami nyomasztó teher sulyosodott szívükre, és nem tudott szekrényében a pénzre reá nézni, a nélkül, hogy fájdalom ne nyilalott volna át lelkén. A fenyegető, kikerülhetlen szegénység volt az, mely őt lesujtotta; aztán még kinosabb teherként vonta agg korának gondolata nyügbe, hatvan éves kora, a mi őt képtelenné, hasznavehetetlenné tette arra, hogy szerelmesének boldog életet biztosíthasson. Az örök szerelem csalfa álmaiból való kegyetlen felébredés volt ez, az aggasztó valóság sivárságának tudatára. Most, hogy így hirtelen szerencsétlenségbe jutott, most érezte valóban, hogy mily nagyon idős; megdermeszté, ha rágondolt; lelkiismereti furdalásokat érzett. Kétségbeesés, düh töltötték el önmaga ellen, mintha életében sötét pontok is lettek volna.

Aztán hirtelen rettenetes világításban látott mindent. Egy reggelen, midőn egyedül volt, plassansi postabélyeggel ellátott levelet kapott; a boritékot pontosan szemügyre vette, csodálkozott, hogy nem ösmeri meg az írását. A levél nem volt aláírva s mindjárt az első sorok átolvasása után haragos mozdulatot tett, mintha el akarta volna az írást tépni. De aztán izgalomtól reszketve folytatta az olvasást; a levelet végig kellett olvasnia. A stylusa megőrizte ugyan a tisztességet; a hosszú mondatok kiméletesek, kimértek voltak, mint a diplomataké, a kiknek egyedüli czéljuk a meggyőzés. Megmagyarázták neki szép szavak szövevényes hálójával törbe ejtve, hogy már nagyon is sokáig tart a botrány Soulejade-on. Ha a szenvedély egy bizonyos pontig meg is magyarázza a jó erkölcs ellen való vétést; de mégis az ő korában és állásában levő férfi, közel áll már ahhoz, hogy teljesen lehetetlenné, megvetetté legyen, ha oly makacsul idézi a teljes romlását elő azon fiatal lénynek, a kit elcsábított. Hisz mindenki nagyon jól tudja, mily befolyással van reá és feltételezik, hogy a lány dicsőségét abban találta, ha teljesen odaadja, feláldozza magát neki. De hát nem az ő dolga volna felfogni, hogy lehetetlen, hogy az a lány ily agg embert szeressen; és hogy csak szánalomból és hálából marad oldala mellett és hogy már itt az ideje, hogy megszabadítsák őt ebből a szerelmi kalandból, mit egy aggastyánnal folytat, a melyből ő csak becsstelenül és a társaság megvetésétől kísérve fog kibontakozhatni? És most, miután még azt a kis vagyonát se hagyhatja számára, remélik, hogy végre úgy cselekszik, mint becsületes ember és elég ereje lesz ahhoz, hogy megváljék tőle; legalább ezzel biztosítja a lány szerencsáját, míg van rá idő. És a

levél azzal végződött, hogy még mindig megtorlódott az, a ki a társadalommal dacolni mert.

Már az első mondatokon észrevette Pascal, hogy ez a névtelen levél csak anyjától eredhetett. Az öreg Rougon-nénak kellett, hogy azt tollba mondja, még hangjának modulációi is kicsendültek e holt szavakból. De miután a levél olvasását dühös fellobbbanásában már megkezdte, be is fejezte. Ónsápadt volt a dühtől és fogvaczogva futotta azt végig. Lázas állapotban volt, a mi nála máskor is jelentkezni szokott. És mégis igaza volt e levélnek és felvilágosította őt kényelmetlen kedélyhangulata okairól; rámutatott, hogy azért furdalja őt a lelkiösmeret, mert öreg és szegény és mindamellett Clotildot mégis magánál tartja. Felpattant, odaállott a tükör elé és sokáig ott maradt, míg szemeit lassanként felszivárgó könnyei elhomályosíták, fehér szakálla és arcának ránczai fölötti kétségbeesésében. Az a hideg, jégcsapos borzongás, mely megütötte, onnan eredt, hogy végre a végzetes szakadásnak be kellett állnia. Elkerülhetlenné vált az. De visszautasította önmagánál e feltevést; el se tudta képzelni, hogy valaha ebbe az elválásba beleegyezhetnék. Hisz aztán újra sikra szállna ellene és nem tudna több nyugodt percet élni anélkül, hogy ne gyötörné őt a válás e gondolata, hogy szivét a szerelem és ész közötti viaskodás ne marcangolná össze, addig a borzalmas napig, a míg végre megtalálná az elégséges lelkierőt a — lemondáshoz. Ebben a mostani, határozatlan gyáva helyzetében már semmitől se reszketett, minthogy mégis meglesz később ez az elhatározása, ez a bátorsága. De a midőn mindezek felvonultak a lelkében, úgy egyszerre az nyilalott agyába, a mit már nem lehetett többé jóvátenni; Clotilde iránti aggodalma kezdte vasmarokkal fojtogatni,

a ki most még oly szép és fiatal — és hogy most nem marad más számára hátra, minthogy megmentse őt — saját magától.

Aztán újra a levél szavai és gondolatai kinozták; eleinte azzal vádolta magát, hogy el akarta hitetni magával, mikép Clotilde nem szereti és iránta csak szánalmat és hálát érez. E gondolata talán megkönnyítette a válást, ha meggyőződhetett volna arról, hogy a lány csak magát áldozta fel és hogyha még tovább magánál tartja, úgy már csak rettenetes önzését elégíti csak ki. De bárhogy is vizsgálta önmagát, bármily önmegpróbálásnak is vetette magát alá, mindig csak szerelmesnek és szenvedélyes tüzü nőnek látta őt karjai között. Megdöbrent az eredménytől, a mely a rettegett kifejlés ellen szólt és őt számára csak kíváncsabbá tette. Igyekezett mégis válásuknak szükségét bebizonyítani és az indokait kereste. Ez a kötelesség, munka, korlát és czélnélküli élet, mit hónapok óta folytattak, oly szomorú volt. Már másra sem találta magát alkalmasnak, minthogy pihenőre térjen egy zugban; a puha, mohos, porhanyóföldbe; de hát nem lesz-e kellemetlen a lét Clotilde számára, a melyből csak közönnyel telítve, tétlenül, akaraterejét elvesztve, fog kikerülni? Ő tette jó hírét tönkre, hogy a botrányhajhászok gunyakaczaja közepette tegye bálványává. Aztán hirtelen halottas ágyán látta önmagát, Clotildot az utcára kidobva hagyta hátra — hogy ott minden segély nélkül éhen haljon meg! Senki sem fogadta be, ott bolyongott utcákon, tereken s nem volt se hitvесе, se gyermeke! Nem! Nem! Ez gyilkosság! Ő e pár boldog napért, melyeket neki szerzett, csak szégyent, nyomort hagyhatott hátra örökéül.

Egy reggel, midőn Clotildenak valami végett a

szomszédba kellett hogy menjen, s egész feldulva érkezett vissza, sápadt volt, reszketett. Aztán mikor fenn volt Pascalnál, félájultan dőlt karjaiba. Alig tudott pár szót hebegve kiejteni:

— Oh Istenem! . . . Oh Istenem, ezek az asszonyok!

Ijedten ostromolta őt meg Pascal kérdéseivel:

— De hát beszéld el rendre, mi történt veled, én lelkem?

Erre vérhullám festette bíborra arczát, karjait nyaka köré fonta és arczát vállára rejtette.

— Oh ezek az asszonyok . . . Midőn napernyőmet bezártam, mert árnyékba jutottam, szerenósétlenségemre egy gyermeket buktattam fel . . . Erre mind rám rohantak és oly dolgokat kiáltottak felém, oh Istenem . . . milyen rettenetes dolgokat! . . . Hogy soh'se lesznek gyermekeim, hogy olyan teremtményeknek, mint milyen én is vagyok, soha se szoktak gyermekei születni . . . És még más rettentő dolgokat, oh Istenem! Más rettenetes dolgokat, a mit nem tudok elmondani, mert meg sem értettem.

Keservesen sirt. Pascal holthelvány lett és nem találta meg a szavakat, hogy mit válaszoljon, csak gyengéden csókolta meg és együtt sirt vele. Szeme előtt az egész eset újra lejátszódott; látta őt üldözötten és ocsmány szavak zuhatagától előntve. Erre aztán akadozva suttozta fülébe:

— Oh, ez az én hibám, miattam szenvedsz! Hallgass meg! El megyünk innen messze, messze, olyan helyre, a hol nem ösmernek, a hol köszönteni fognak bennünket és a hol boldog léssz!

De, bár megerőltetéssel, Clotilde bátran felemelkedett és elnyomta könnyeit, midőn őt is sirni látta.

— Oh, ez szégyenletes gyávaság, a mit most

tettem. Én, a ki annyiszor feltettem magamban, hogy semmit sem mondok meg neked! De a midőn itthon tudtam magam, oly szerencsétlennek éreztem magamat, hogy mindez önkénytelenül jött ajkaimra; látod most vége van már, ne okozz magadnak is bánatot. Hisz én szeretlek.

Mosolygott, gyengéden karjaiba fogta galambősz fejét és megsókolta könnyes arcát, úgy mint a hogy kétségbeesetteket csókolnak meg, a midőn fájdalmukat akarják csittítani.

— Én szeretlek, oly nagyon szeretlek, hogy ez mindenért megvigasztal! Csak te vagy számomra az egész világon egyedül! Mit törődöm én azzal, a mi nem te vagy! Oly jó vagy, oly boldoggá térsz!

De Pascal csak folyton sirt és erre Clotilde is újra sirni kezdett, és sok ideig szomorúak, levertek maradtak, a mig könnyeik csókjaikkal, — rózsafeslés harmatdermedéssel — össze-összefolytanak.

Midőn Pascal aztán magára maradt, szörnyetegnek mondotta magát. Tovább nem tudott e gyermeknek, kit úgy imádott, szerencsétlenséget, szomorúságot okozni. És e nap estéjén oly esemény történt, mely a megoldásra kellett, hogy vezessen, a mit eddig nem tudott meglegelni, abbeli rettenetes aggodalmában, hogy meg kell végre találni azt. Az ebéd után ugyanis az agg Mártha, titokzatos arczkifejezéssel hívta félre.

— Félicité nagyszonyom, a kivel ma találkoztam, azzal bizott meg, hogy ezen levelet adjam át doctor uramnak és hogy megmondjam, hogy ő maga is elhozta volna, ha jó hirneve nem akadályozná abban, hogy valaha is átlépje küszöbünket . . . Kéreti azonkívül, hogy Maxime ur levelét visszaküldje neki és egyuttal a kisasszony válaszát is tudassa vele.

Valóban Maxime egy levele volt, mely Félicitét

egész boldoggá tette, és mint hathatós eszközt vélte felhasználni arra, hogy a sok szerencsétlenség most már mégis karmai közé fogja az ő drágalátos fiát szolgáltatni, bár e reménye csak nem akart beteljesülni. S minthogy sem Pascal, sem Clotilde nem jöttek, hogy támogatását keressék, megváltoztatta tervét ama régi eszméjéhez tért vissza: hogy őket egymástól el fogja választani. Erre épen a legjobb alkalom kínálkozott. A Maxime levele igen sürgős volt, a nagyanyához intézte, hogy az nővérénél elrendezze a dolgot. Az ataxicus bénulás most világosan jelentkezett már nála, úgy hogy csak szolgája karján tudott tovavánszorogni. Különösen a miatt panaszkodott, hogy egy igen kecses, barnafürtű lány módját ejtette, hogyan kell szívéhez lopózkodni és nem tudta megállni, hogy tartózkodjék tőle és most azon a ponton áll, hogy karjai között fogja utolsó ereje elhagyta. A legrosszabb azonban az volt a dologban, hogy most bizonyosságot szerzett és meggyőződött arról, hogy ez a férfiszipoly atyjának volt a titkos ajándoka. Saccard küldötte hozzá számításból, hogy az örökséget siettesse. Erre aztán Maxime kitette a lány szürét, bizonyos módon elsánczolta magát és kiadta a parancsot, hogy atyját már az ajtónál utasítsák ki. Még mindig félt attól, hogy másnap az ablakon fog az hozzá bekopogtatni. De másrészt viszont irtózott az egyedüllétől és kétségbeesetten sovárgott nővére után; azt akarta, hogy Clotild legyen atyja Saccard ez utálatos szándokainak vilálmháritója; hogy ő ápolja őt, miután oly szelid és jó teremtés volt. A levél azonkívül azt is elárulta, hogy ha megegyeznek egymással, úgy Clotilde bizonyára nem fogná azt megbánni. És azzal végezte, hogy a fiatal leányt ígéretére emlékeztette, melyet utolsó ottléte alkalmával kapott, hogy rögtön hozzá fogna

sietni, a mikor bekövetkeznék a nap, midőn csakugyan szüksége lesz rá.

Pascal olyan volt, mintha megkövült volna. Még egyszer átolvasta a levél négy oldalát; hisz ez maga volt az önkényt kínálkozó elválás. Részéről elfogadható, míg Clotildenak szerencsét ígért s mindez oly kényelmesen, természetesen történnék, hogy rögtön beleegyezését kellene adnia. De, bár esze azt mondotta, hogy ez volna a valódi megoldás, mégis oly kevésbé találta magát szilárd elhatározásúnak, hogy le kellett ülnie, mert lábai reszkettek. De hősies akart lenni; nyugalmat parancsolt magára és Clotildot hívatta.

— Nézd, olvasd ezt a levelet, mit küld nagymama!

Clotilde a levelet a legnagyobb figyelemmel olvasta végig anélkül, hogy szólt vagy megmozdult volna. Aztán egyszerű hangon mondá:

— Nos, te megválaszolod, nemde? Én nem megyek!

Erőszakkal kellett magát visszatartani, hogy örömkialtásba ne törjön ki. De aztán rögtön úgy halotta, akár mintha csak más beszélt volna, mint mondja ezeket a szavakat:

— Te vonakodol? Hisz az lehetetlen! A dolgot igen gondosan meg kell beszélnünk. Várjunk holnapig, mielőtt még határozott választ adnánk! És most csevegjünk egy kicsit! Akarsz-e?

De ő igen elbámult a fölött, a mit Pascal akart s nagyon felindult:

— Hogyan!? Megválljunk? És miért? És te csakugyan bele akarsz egyezni? Mily balgaság! Mi szeretjük egymást és megválljunk és innen én elmenjek olyan helyre, a hol engem senki sem szeret! És te gondoltál erre? Hisz ez rettenetesen ostoba dolog volna!

Pascal elkerülte, hogy tovább folytassák a beszélgetést s adott ígéretekről, kötelemekről szólt.

— Emlékszel-e még szentem, én szerelmem, mily megindult voltál, midőn tudattam veled, hogy mi vár Maxime-ra? Most karmai közé ragadta a betegség; gyenge, nincs maga körül senkije és most téged hív magához! Nem lehet szomorú helyzetében őt egyedül hagynod! Most arról van szó, hogy kötelességet teljesíts!

— Kötelességet? kiáltá Clotilde. Hát van-e nekem egyáltalán oly fivérrel szemben kötelességem, a ki soh'se törődött velem? Az én kötelességem odavonz, a hová a szívem!

— De te megígérted, hogy elmegy! Én is megígértem a te nevedben, és azt mondtam, hogy te okos kis lány lélsz . . . És te nem fogsz engem csak most meghazudtolni?

— Okos? Te vagy az, a ki nem az! Oktalan dolog volna elválnunk, ha úgy az egyikünk, mint a másikunk a bánatában elpusztulunk!

És erre röviden, büszke kézmozdulattal félbeszakította a beszélgetést, mint a ki a tárgy minden további megbeszélését ellenzi.

— Mi czélból is vitatkoznánk? Nincs egyszerűbb dolog, mint ez, egy szót se kell rá többet vesztegetni. Talán te akarsz eldobni magadtól?!

Pascal sikolyba tört ki:

— Nagy Isten! Én akarnálak téged elküldeni?

— Ha tehát nem küldesz, itt maradok.

Most aztán Clotilde újra kaczagott, az íróasztalhoz sietett és veres írónnal a leveleken keresztül e szavakat írta: „Én vonakodom.“ Aztán behívta az öreg Márhát, miután minden áron azt akarta, hogy a le-

vél rögtön visszajusson aljas, eredete helyére. Erre Pascalt oly hatalmas boldogságérzet töltötte el, hogy nyugodtan beleegyezett. Az az öröm, hogy megtarthatja őt, megrabolta minden józan gondolkodástól.

De mily lelkiismereti furdalásokat tett aztán magának, mily kinokkal nyilallottak azok szívébe éjjel, midőn Clotilde már elaludt. Még egyszer engedett boldogságos gyönyöre sovárgásának, azon üdvöztető kéjérzetének, hogy őt minden este újra fellelhesse, a mint őt Clotilde, keblére simulva, finom, nyulánk, selymes éjjeli leplebe burkolt testének illatos fiatalságával, a gyönyörök mennyei paradicsomával ölelgeti, takargatja. Hisz utána ugy se szeretne többet senkit, pedig a miután egész lénye, lelke sovárgott, az a nő volt, a nő, a szerelem. Aggodalmak verejtek-gyöngyei harματοztak fel fagyos dérré dermedve homlokán, a pusztá gondolatára, hogy Clotilde oda van messze . . . És már magát egyedül látta, nélküle, minden szeretetreméltósága és finom gyengédsége megtestesülése nélkül, a mely körötte a levegőbe is érzéssé, érzékeléssé, gyönyörre, üdvvé változott. Lehelete, vidám kedélye, rettenthetlen igazságérzete, az ő egész kedves erkölcsi és érzéki jelenléte nélkül, a mi most oly szükségesség volt az ő életének utóvirágzására, mint a világosság a nap-palnak. El kellett, hogy őt hagyja és ő neki elég erőt kellett érezni magában, hogy ebbe bele ne haljon! A nélkül, hogy felébresztette volna, az édesen szendergőt, szívéhez szorítva tartotta. Csendesen pihedett keble, mint a gyermeké, ha lélezkzik. Megvetette magát, csekély bátorsága miatt; rettenetes világítással ítélte meg a valóságot. Vége volt; ott tiszteletet parancsoló állás hívta őt, vagyon; ő, a vén ember, nem vihette annyira önzését, hogy tovább tartsa őt magánál a nyomorúságban, minden lehető megaláztatásnak és megszégyeni-

tésnek továbbra is kitéve. És félig elájult e kinos lelki vergődés fájdalmától, a midőn őt oly imádóan, oly bizalmat átrezdítőn, oly odaadóan érezte karjaiban fekdűve, mint egy rabnőt, a ki magát királyának testestől-lelkestől megadja. Ekkor megesküdünt önmagának, hogy erős akar lenni, hogy e gyermek testének isteni áldozatát nem fogadja el többé, hogy őt akarata ellenére is visszaadja az életnek és a boldogságnak.

S ettől kezdve a lemondás óriási küzdelmének viaskodása kezdődött. Néhány nap mult el és ő alaposan éreztette vele az „én vonakodom“ kitételének keménységét, a melylyel Maxime levelét visszaküldötte, a nélkül, hogy csak indokolta volna is e vonakodást. De Clotilde még mindig nem akarta a Souleiateot elhagyni. És a midőn aztán Pascal igen fösvényeskedni kezdett, hogy mennél kevesebbet kellessen az ékszerekért bevett pénzből felhasználni, túlbőjtölte őt és a száraz kenyeret derűsen, mosolyogva ette. Egy reggelen azzal lepte meg őt, hogy Márhának takarékoságról szóló utasításokat adott. Clotilde tizszer is szemügyre vette őt egy nap, nyakába borulva és csókjaival elhalmozva, hogy az elválás rettenetes szándokát legyűrje, a mit folytonosan szemeiből kellett, hogy kiolvasson. De volt Clotildenak még más argumentuma is. Egy este, az estebéd után Pascal heves szivgörcsöket kapott és majdnem, hogy elájult. Igen csodálkozott e jelenségen, mert soha se szenvedett szivbajban és azt hitte, hogy régi idegbaja vette elő csak ujra. Ama nagy öröm óta, kevésbbé érezte magát erősnek; az a különös érzete volt, mintha valami finom, valami mélységes, benső szervezete megpattant volna. Clotilde rögtön igen aggodalmas lett és körülfogta őt sürgős ápolgatásával, szerető gyöngédségével. Nos, most aztán nem fog többé elutazásról beszélni. Ha azok betegek, a ki-

ket szeretünk, úgy azoknál maradunk és azokat ápoljuk.

Igy ismétlődött ez a küzdelem óráról-órára. Folytonos ostromlása volt ez gyöngéd szerelmes szeretetének, abban az önmegfeledkező gondosságbán, melylyel a mások boldogsága szokta eltölteni a szerető sziveket. De bár az az öröm, hogy őt ily jónak, ily szeretőnek látja, az elválást mindig szörnyebbé festette előtte; mégis belátta, hogy ez a szükségesség naponként követelőbb és sudarasabb árnyékba vonja szerelmes boldogságát. Kétségbeesett helyzetben látta magát, nem tudta, mi módon bírja őt rá? Reszketve és félő rettegéssel állott az eldőlés előtt. Ujra kétségbeejtő könnyözönös jelenetre fog kerülni? Hát mit tegyen? Mit mondjon neki? Hogy lesz az lehetséges, hogy utoljára karolják át egymást, hogy utoljára lássák egymást? De a napok multak, nem lelt semmi kibuvót, és újra gyáva embernek korholta magát minden este, a midőn őt Clotilde, midőn már kioltották a gyertyát, ifju karjaiba zárta, boldog diadalérzetében, hogy őt így legyőzte.

Clotilde gyakran tréfálkozott gyengéd gunyt vegyítve szavaiba.

— Mester, te nagyon jó vagy, te magadnál fogsz engem tartani.

Ez lehangolta őt és felindulásba jött, sötéten szólt:

— Nem, nem! Ne beszélj jóságomról. Ha csak ugyan jó volnék, úgy már rég ott kellene lenned, a hol rád tisztelet, becsülés és gazdagság vár és szép, nyugodt jövőendő, a helyett, hogy itt makacsul ragaszkodol ahhoz, hogy nálam maradsz, a hol tégedet megcsufolnak és szegényen, reménytelenül ily magamfajta

vén bolondnak a szomorú élettársnőjévé szegődöl. Nem, én gyenge, gyáva, becstelen ember vagyok!

Gyorsan hallgatásra bírta őt lilium ujjával. És valóban, jósága vérzett, az a végtelen jóság, a melyet az élet iránti szeretetének köszönhetett, a melyet minden lényre és tárgyra rápazarolt a mindenek boldogságáért való folytonos gondoskodásában. Hát nem az volt-e nála a jóság, hogy boldognak tudja őt és boldoggá tegye őt saját boldogsága árán is?

Szükségesség volt nála e jóság és világosan érezte, hogy meg is találja azt magában, hősiezen, döntően! De várt, mint azon szerencsétlenek, a kik öngyilkosságot akarnak elkövetni és várnak a legalkalmasabb pillanatra — elhatározásuk dülőre hajtásának alkalomadta eszközére.

Midőn egy reggel hét órakor kelt fel, igen elcsodálkozott Clotilde, a mint őt a teremben asztalánál ülve találta. Már hosszú hetek óta nem volt sem könyv, sem toll a kezében.

— Hogyan? Te dolgozol!

Felemelte fejét és úgy válaszolt, mint a kit a munka teljesen lefoglal — egész röviden:

— Igen, a családfa! Már ezt sem tartottam többé épségben.

Néhány pillanatig háta megett maradt és vállán keresztül nézte, mit ír.

Jegyzeteit egészítette ki Dide nénéről, Macquart bátyóról és szegény kis Károlykájukról; feljegyezte halálukat, melléje a napok pontos adatait. De, hogy aztán még mindig nem akart megmozdulni és olyan arcot vágott, mintha azt sem tudná, hogy ő is itt van és minden reggelük megszokott vidám köszöntését és csókjait várja, az ablakhoz lépett és kis idő

mulva újra visszament hozzá, még mindig tétlenül maradván.

— Űgy, hát csakugyan komoly a dolog — hát újra dolgozni fognak itten?

— Kétségkívűl! Látod tán, hogy már a mult hónapban kellett volna ezeket itt beírni. És egész halmaz munka vár sóvárogva már reám!

— Jó! No hát akkor dolgozzunk. Ha van valami kutatásod, melyet én is elvégezhetek, vagy ha feljegyzéseket kell lemásolni, ugy add ide nekem!

És e naptól fogva ugy tett, mintha újra egészen a munka karjaiba dobta volna magát. Különben theoriái közé tartozott, hogy az absolute nyugalom mitsem ér, hogy inkább az agyondolgozást is előnyben kell részesíteni. A férfi csak külső tevékenységben él, a melyben feloszlik. Azok a benyomások, melyket így szerez, általa mozgássá, gondolattá és cselekvéssé válnak. Hogyha aztán beáll az absolute nyugalom és mindig új és új benyomásokat szerzűnk, a nélkül, hogy azok újabb mozgássá, újabb feldolgozássá válnának, mely utóbbi működés az, a mi lényűnkűtől átszármazik — ugy torlódás, rosszullét és az egyensúlynak elkerűlhetetlen megbomlása áll be. Mindig azt tapasztalta, hogy a munka az élet legjobb egyensúlyozója és kormányzója. Tehát még a rosszullét napjaiban is munkához űlt reggel. Sohasem érezte magát jobban, mint a midűn előre meghatározott, megszabott munkáját elvégezte, ennyi és ennyi oldalt reggelenként ugyanabban az időben; és ezt a feladott munkáját az egyensúlyozó rud szerepléséhez hasonlította, a mely őt a köznapi élet nyomorúságai közepette, a gyengeségek és az oktalanság mélybe döntő tasztításai ellenében — egyensúlyban tartotta. A restségre és a tétlenségre, a mely már hetek óta vett erőt rajta, erősen

ráfogta, hogy azok szivdobogásának okozói, a melyek őt néha majdnem megfulással fenyegetik. Ha újra teljesen egészségesre akarja magát kigyógyítani, úgy csak nagy munkáit kell elővenni.

Ezt a theoriát Pascal órahosszat magyarázgatta és fejtette ki Clotilde-nak, lázas, túlzott lelkesültségében. Ujra a tudomány iránti végtelen szeretete fogta el, a mely szenvedélylyé fokozódva, azelőtt egész életét magába nyelte. Ismételtette neki, hogy nem akarja munkáját befejezetlenül hagyni, hogy még igen sok a dolga, ha maradandó emléket akar magának felállítani. Az iratcsomók gondjai újra elővették, huszszor is kinyitotta a szekrényét egy nap, levette őket a felső polczról és ujfent gyarapítani kezdte azokat. Az öröklődésre vonatkozó nézetei már megváltoztak, azt óhajtotta, hogy mindent újra átvizsgálhasson, hogy mindent teljesen átdolgozhasson és családjának természetes és társadalmi történetéből másik szinthézist vonhasson le nagy körvonalokban — az egész emberiségre vonatkozó eredményt kifejtő következtetést. Ezzel párhuzamban befecskenendezési eljárására is rátért, hogy azt megbővitse. Homályos sejtelmek születtek, új therápia zürös, zavaros keretében, mely határozatlan, elmosódó theoria volt, s úgy meggyőződéséből, mint személyes tapasztalataiból kifolyólag, a munka önműködő, jótékony befolyására vonatkozott.

Valahányszor íróasztalához ült, mindannyiszor panaszkodni kezdett:

— Sohase lesz elég éveimnek száma; az élet oly rövid!

Azt hitte volna az ember, hogy egy órája se volt veszteni való ideje! És egy reggelen munkájából hir-

telen felütötte fejét és azt mondá Clotilde-nak, ki oldala mellett ült és egy kéziratot másolt:

— Halld, Clotilde! Ha meg találnék halni . . .

Clotilde ijedten tiltakozott e rémes szavak ellen:

— Micsoda gondolat már ez megint?

— Hallgass meg figyelmesen! Ha meg találnék halni, rögtön el fogod az ajtókat zárni. Az iratcsomókat magadnak tartod meg, egyedül magadnak. Többi kézírataimat össze fogod keresni és Ramondnak fogod átadni . . . Hallod, ezek az én utolsó kívánataim!

Elnémította szavait és vonakodott őt tovább meghallgatni.

— Nem! Nem! Te ostobaságokat beszélsz.

— Clotilde, esküdjél meg, hogy az iratokat magadnak fogod megtartani és a többi papirosokat Ramondnak adod át.

Clotilde igen komoly lett, könnyek gyűltek fényes szemeibe és megesküdött . . . Pascal is igen fel volt izgatva, karjaiba zárta őt, gyöngédségeivel elhalmozta, mintha egyszerre újra megnyílt volna a szíve. Aztán újra megcsillapult és aggodalmairól kezdett beszélni, a miktől fél a jövőben. Mióta újra hozzálátott a buzgó munkához, azok újra elhatalmasodtak lelkében, újra a szekrénye körül leselkedett, miután látni vélte, hogy az öreg Mártha gyanútkeltő módon sompolygott körülötte. Hát e vén személy vak alázatosságát meg lehetne-e csakugyan ingatni és rossz cselekedetre lehetne-e rábírni, azzal, hogy elhitetik vele, hogy megmenti vele az urát? Annyit szenvedett a gyanakodás folytán! Az egyedüllét fenyegető közeledtével újra kínok kezdték gyötreni. A tudós szorongatásai vették elő, a ki saját házában övétől üldözötten érzi magát, érzi, hogy a veszedelem testét, szellemének hatalmas műveit fenyegeti.

Egy este újra e dologra tért vissza és mintegy önkénytelen csúsztak ki e szavak szájából:

— Felfogod, ugy-e, ha már te nem leszel itt —
 ugy akkor — — — ?

Clotilde halotthalvány lett és reszketve monda, midőn látta, hogy Pascal hirtelen félbeszakítá mondatát:

— Oh, mester, mester! Még mindig erre a rettenetes dologra gondolsz. Egész tisztán látom, hogy valamit titkolsz előlem; hogy van egy gondolatod, mely nem egyuttal az enyém is . . . De ha én elmegyek és te meghalsz, ki fogja a te művedet megvédelmezni?

Pascal azt hitte, hogy Clotilde meg kezd barátkozni azzal a gondolattal, hogy elválnak és elég erőt érzett magában, hogy vidám hangon mondja:

— Hát azt hiszed, hogy meghalnék a nélkül, hogy tégedet még ne egyszer láttalak volna? Az ördögbe is, irni fogok neked, és te leszel az, a ki vissza fog térni szemeimet lezárni.

Most aztán sirni kezdett és egy székre hanyatlott:

— Istenem! hát lehetséges? Hát azt akarod, csakugyan, hogy már holnap se legyünk együtt; mi, kik egymást egy perczre sem hagyjuk el, mi, kik csak egymás karjaiban élhetünk? És mégis, ha megjönne, ha megjött volna a — gyermek . . .

— Oh, te elitélsz engem — szakította őt Pascal félbe hevesen. — Ha megjött volna a gyermek, akkor te sohasem mentél volna el . . . Hát nem látod-e, hogy én már magam is idős vagyok és hogy megutáltam magam! Velem te gyermektelen maradsz, velem csak fájdalokat fogsz átélni, s nem léssz teljes nő,

nem léssz anya! Ugy hát eredj el, eredj, miután én már többé férfi nem vagyok! . . .

Hiába igyekezett Clotilde őt megnyugtatni.

— Nem, én egész bizonyosan tudom, hogy gondolkozol te, már huszszor is beszéltünk róla: ha nem a gyermek a cél, úgy a szerelem csak haszontalan aljasság . . . Hisz tegnap este te olvastad el a regényt, a melyet aztán eldobtál, mert a hősei abbeli merev elcsodálkozásukban, hogy gyermeket nemzettek a nélkül, hogy csak gondoltak volna is rája, hogy gyermekük is születhetik, nem tudták, hogyan szabaduljanak meg tőle. Oh! És én! Hogy sóvárogtam utána, hogy szerettem volna — — a te gyermekedet.

E napon Pascal még jobban látszott a munkába elmélyedni.

Gyakran négy-öt óra is elmúlt, egész délelőttök, egész délutánok, a nélkül, hogy csak fejét is fölemelte volna. Annyira ment buzgalmában, hogy megtiltotta, hogy zavarják; még egy sót sem volt szabad hozzá szólani. És ha hébe-korba Clotilde lábujjhegyen kiment, hogy lent rendezkedjék, vagy hogy valami szükséges bevásárlást tegyen, úgy előzőleg titkos pillantással meggyőződött, hogy nincs-e már csakugyan otthon. Aztán ráhajtotta fejét asztala szélére, a legvégső kimerültség ellankadó arczkifejezésével. Fájdalmas hanyatlása volt ez erőinek, azon rendkívüli megérőltetés folytán, melyre rákényszeríté magát, míg Clotildot a közelében tudta, hogy nyugodtan tudjon asztala mellett ülni, hogy ne vehesse őt karjaiba és órahosszat ne tartsa őt kebléhez szorítva, csókokkal halmozva el, egybeolvadó, szoros ölelésben. Oh, a munka! Mily hévvel esdekelt tőle segítséget, mint egyedüli menedékétől, a melyben magát elkábitva

érezhette, hogy elfelejthesse! De legtöbbszörre nem tudott dolgozni, szemei mereven a könyvre voltak szegezve, az ő szomorú szemei, melyek könnyeitől elfátyolozódtak, míg emlékező-tehetsége elszunnyadt, összekuszálódott, elkalandozott; de csak azért, hogy mindig Clotilde képével legyen tele. Hát csakugyan megélje a munkaképességének ezt a tönkjét, ő, a ki a munkát az egyedüli uralkodónak, teremtőnek és alkotónak tartotta? Hát minden mestersége szerszámát eldobja-e magától, minden munkálkodásról lemondjon és semmi mást ne tegyen, mint szeresse azokat a villogó, szépszemű leányokat, a kik utjába akadnak? Vagy talán leginkább kora az oka, hogy már képtelen volt csak egy oldalt is írni, mint a mily képtelen volt gyermeket nemzeni?

A tehetetlenségtől való félelme folyton kinozta. Míg így erőtlenül, nyomorától eltelve, az asztalra hajtott forró arcát, azt álmodta, hogy még csak harmincz éves és minden éjjel Clotilde keblén csókokban csüggve szívta magába az erőt a másnapi munkára. És könnyek peregtek végig hosszú, fehér szakállán. A midőn aztán meghallotta, hogy Clotilde közeledik, felgyenesedett, hirtelen tollat ragadt, hogy úgy találja őt, mint a hogy elhagyta, mély gondolkodásba elmélyedve, bár csak az ürbe meresztette szemeit és gondolkodását csak bánata töltötte el egészen.

Szeptember közepe volt; két hét mult el e kínos viszonyok között, midőn Clotilde egy reggel Félicité nagyanyja látogatásán rendkívül meglepődött. Pascal azelőtt való este a Rue de la Banne-ban találkozott vele és türelmetlen lelki ösztönzésének engedve, hogy Clotilde feláldozásának végre véget vessen — önmaga nem bírva elég erővel az elválást előidézni — bárhogy irtózott is a dologtól, megkérte őt, jöjjön el másnap.

Épen újra levelet kapott Maxime-től, a mely vigasztalan, kétségbeesett hangon nyöszörgött, könnyörgött.

Először is jelenlétét akarta megmagyarázni.

— Igen, én vagyok az, kedvesem és a mint befogod látni, igen nyomós okok forognak fenn, a melyek arra birnak, hogy lábaimmal küszöbötöket átlépjem . . . De való igazságot szólva, te még megöszülsz és nem engedhetem, hogy életed ily módon elpaczkázd, a nélkül, hogy utólszor föl ne világositanálak.

Aztán fátyolozott hangon rögtön Maxime leveleinek felolvasásához fogott. Őt a betegség zsölycébe szegezte és úgy látszott, hogy igen fájdalmas, gyorsan kifejlődő attaxia gyötri. Most tehát határozott válaszáért könnyörgött nővéréhez, mert még mindig remélte, hogy csak eljön és reszket a gondolatra, hogy más betegápolónőt fog kelleni neki venni. De bárhogy irtózzék is e gondolattól, mégis kénytelen lesz vele, ha őt szomorú sorsának átengedik.

A midőn aztán felolvasását befejezte, megértette vele, mily boszantó volna, ha Maxime vagyona idegen kézre kerülne. Mindenekfölött azonban a kötelességet hangsúlyozta, s azon segélyről beszélt, melylyel rokon a rokonnak tartozik és határozottan állította, hogy Clotilde visszavonhatlanul meg is igérte azt.

— De hát kérdezd csak meg emlékezőtehetséged, kedvesem! Te azt mondtad neki, hogy ha csakugyan szüksége lesz reád, úgy elmégy hozzá. Még most is hallom, a mint mondtad. — Nem igaz, fiam?!

Pascal, mióta anyja ott volt, hallgatott; hagyta hogy intézkedjék, halványan ülve hallgatta lecsuklott fejjel. Csak könnyed, igenlő jellel válaszolt mindenre.

Aztán Félicité újra ismételte mindazon indokokat, a melyeket már Pascal is elmondott Clotildenak. Az utálatos botrányt, a mely most már nyilvános meg-

csufolássá válik, a fenyegető nyomort, a mely kettőjükre nézve most már elviselhetlen, a lehetetlenséget ezt a rossz életmódot tovább is folytatni, a melynek következtében, Pascal aggkoránál fogva erőinek a megmaradt részét is felemészti, míg ő még fiatal, egész jövőendő életét pelengérre állítja. Mily jövőre számíthat most már, hogy a nyomor így rájuk szakadt? Most már aljas és kegyetlen dolog volna, ha még mindig ily makacsnak mutatkoznék.

Clotilde mozdulatlan és daczos arczczal hallgatta mindezt, s eddig mélységes hallgatásban kerülte a vitatkozást. A midőn aztán nagyanyja mindjobban tódította a dolgot és kinozni kezdette, végre azt mondotta:

— Még egyszer mondom, fivérem iránt nincs semmi kötelezettségem — kötelességem itt van! Ő egészen tetszése szerint rendelkezhetik vagyonával; én abból semmit nem akarok. Ha nagyon szegények leszünk, úgy a mester elküldi majd Márhát s megtart engem szolgálójául.

Jellemzetes kézmozdulattal végzé be beszédét. Oh igen! Mily remek lesz, egészen ura és parancsolójának szentelni magát, neki áldozni fel életét és őt kezénél vezetve az utcákon koldulni menni! És aztán visszatértükkor épen úgy mint akkor este, midőn ajtóról-ajtóra mentek, neki ajándékozni fiatalságát, őt felmelengetni tiszta, szügies karjain.

Az öreg Rougonné állát magasra peczkelte.

— Még mielőtt szolgálója akarsz lenni, jobban tetted volna, ha azzal kezded, hogy a felesége léssz. Ugyan, hát miért nem házasodtatok meg? Hisz ez egyszerűbb és tisztességesebb lett volna.

Emlékeztette, hogy egy nap ő eljött és ezt a házasságot nyélbe is akarta ütni, hogy elfojtsa a növe-

kedő botrányt, és a fiatal lány meglepődött és azt mondotta, hogy sem ő, sem a doctor nem gondoltak reá; és hogy ők, ha szükség lesz rá, majd egybekelnek, de hát ez nem olyan sietős.

— Egybekelni! — Oh, ezt bizonyára akarom — kiáltá Clotilde. — Teljesen igazad van, nagymama!

Erre Pascalhoz fordulva, mondá:

— Százszor ismételted, hogy mindent megtéssz, a mit én akarok. Hallod-e, most kérlek, végy el engem! Én feleséged leszek és aztán itt maradok, mert a feleség férjét el nem hagyja!

Csak kézmozdulattal felelt, mintha félt volna, hogy hangjának rezgése el fogja őt árulni és hogy végtelen hálaérzetének egy kiáltásával megköti ezt az örök frigyet, a melyet most Clotilde neki felajánlott. Kézmozdulata azonban vonakodást, habozást jelentett. Mi célja volna most már e házasságnak, mikor már minden oda van!?

— Ezek kétségkívül szép érzelmek, — viszonzá Félicité. — Te fejedben mindent szépen kieszelsz. De hát nem a házasság az, a mi nektek megszerzi az élet-hez szükséges javakat és a mig ti vártok és vártok, te mind nagyobb és nagyobb áldozatába kerülsz neki. Te vagy számára a legnagyobb teher.

Az a hatás, a mit e szavak Clotildera tettek, leirhatatlan volt. Hatalmas izgalomban, biborvörös arcczal, könnytől nedves szemekkel lépett Pascalhoz:

— Mester! Mester! Igaz-e, a mit nagymama mondott? Igaz-e, hogy már annyira jutottál, hogy sajnálsz a pénzt, a mibe neked itt kerülök?

Pascal még halványabb lett és nem mozdult megtört, görnyedt helyzetéből. De oly hangon mormolta, mely a távolból hallatszott feldöngeni, mintha magával beszélt volna: Annyi a dolgom! Szeretném

mind az actáimat kézirataimat és jegyzeteimet még egyszer elővenni és életem munkáját befejezni! Ha egyedül volnék, talán mindezt megtehetném! Eladnám a Souleladeot. Oh, egy darabka kenyérért, mert hát nem sokat ér! Összes irományommal egy kis szobáskában meghuzódnék. Reggeltől estig eldolgoznék, megkísérleném, hogy ne legyek nagyon, nagyon szerencsétlen.

De elkerülte, hogy reá nézzen és abban a hatalmas felindulásban, a mely Clotildeban fellobogott, nem elégedett meg e pár elszótagolt mondattal. Minden szónál ijedten összereszt, mert tisztán érezte, hogy az elkerülhetlen most ki lesz mondva.

— Nézz, reám mester! Nézz az arczomba. És megesküdtek, légy őszinte és válaszs munkáid között és én köztem; hisz úgy látom azt akarod mondani: elakarsz küldeni, hogy jobban dolgozhass!

A hősies hazugság pillanata itt volt.

A magasba emelte fejét, bátran arczába nézett és egy haldokló mosolyával, a ki a halált már óhajtja, válaszolt neki, mennyei jóságának zengő rezgésén:

— Hogy felindulsz! Hát nem tudod-e te is kötelességedet teljesíteni, mint az egész világ? Sokat kell, hogy még dolgozzam és ehhez okvetlenül szükséges, hogy egyedül legyek. És te, lelkem, neked meg fivéredhez kell menned. Menj tehát és aztán minden rendben van!

Néhány pillanatig iszonyatos csend állott be. Clotilde még mindig mereven nézte őt, abban a reményben, hogy szavait vissza fogja vonni. Hát csakugyan a valót mondja, nem azért áldozza fel magát, hogy ő boldog legyen? Egy pillanatig azt érezte, mintha egy reszkető lehelet, mely tőle származott, fülebe sugdosta volna ezt neki.

— Hát örökre elüzesz magadtól? Hát nem engeded meg, hogy holnap újra eljőjtek?

Pascal állhatatos maradt, újabb mosolylyal látszott felelni, hogy hát nem azért mennek el, hogy ugy mi okból is visszajöjjenek. Clotildenál minden zürzavarba omlott, csak még az a határozatlan érzete maradt meg, hogy elhitte, hogy Pascal, mint a tudománynak az embere, a munkát választotta, s ez utóbbi diadalmaskodott az asszonyon. Clotilde újra egészen elsápadt. Még csak rövid ideig várt e nyomasztó hallgatóság csendjében; aztán lassan megadása és gyégsége szokott hangján mondotta:

— Jól van, mester! Elutazom, ha akarod és nem jövök előbb vissza, míg vissza nem hívsz!

Ez volt az a bárd, mely közéjük a szakadást előidézte lesujtott. A megmásíthatlan megtörtént. Félicité, a ki nagyon meg volt lepelve, hogy nem kell neki többet beszélni, azt kívánta, hogy rögtön döntsék el az elutazás napját. Szerencsét kívánt magának makacs állhatatosságaért, azt hitte, hogy csak ez vezette őt e nehéz küzdelemben győzelemre. Péntek volt és Clotildenak vasárnap kellett elutazni. Még sürgönyöztek is Maximnak.

Már három nap óta zugott a mistral. Estére aztán mind dühösebb lett, kettőzött erővel dühöngött és Mártha azt mondta, hogy a parasztnép hite szerint még három napig fog eltartani. A Viorne völgyében a szeptember vége felé dühöngő viharok rettenetesek. Az öreg Márháé volt a feladat, hogy minden szobában utána nézzen, hogy be vannak-e jól csukva az ablakok? Ha a mistral Plassans tetői felett elzugott, úgy rettenetesen közbefogta a Soulejade-ot, a mely a dombra lévén építve, haragjának nagyon is ki volt téve. Iszonyu forgószelel volt az, a mely a házat folyto-

nosan ostorozta és a pinczétől a padlásig éjjel-nappal rázta, recsegtette. A cserepek csak úgy repültek, az ablaktáblák le lettek szaggatva, míg a szél a hasadékokon keresztül kasul bejárta a ház minden zugát és siró-kesergő jajszót hallatott dörgésszerű robajjal csapkodva az ajtókat. Azt lehetett hinni ez óriási zajban és zugásban, hogy a Souleiadenak ostromot kell kiállani.

A következő napon Pascal és Clotilde az uti-előkészületeket tették meg az elhagyott, viharrazta házban. Az öreg Rougonné nem akart vasárnapnál, a bucsuzásnál előbb eljönni. Midőn Mártha a közeli elválásukról értesült igen izgatott lett, de egy szót se szólt. Csak szemeiben látszott az öröm felvillanása; a midőn aztán a csomagolásnál konyhájába küldték, mondván, hogy őt úgy se lehet a bőröndök összerakásánál használni, újra lement a konyhába, a hol megszokott dolgait végezte és úgy tett, mintha sejtelve sem volna a beálló catastropháról, a mely eddigi hármasháztájékukat oly szomorú magányossággal fenyegeti. De Pascalnak a legkisebb hívására is a legkészségesebben előjött, oly gyorsan, oly derűs arccal, a melyet buzgósága sugarassá tett, hogy Pascalnak úgy tűnt fel, mintha újra fiatal lány lett volna belőle. Pascal most egy perczre se hagyta el Clotilde-ot, mindenben segített neki, miután meg akart győződni róla, hogy mindent magával visz-e, a mire szüksége lesz. Két nagy bőrönd állott, tárvanyitva nagy rendetlenség közepett a dolgozó-teremben. Csomagok, ruhák, neműek hevertek szanaszét a földön; folytonos szaladgálás volt, egyik fióktól a másikig. És ebbe a munkába, ebbe a buzgó igyekezetbe, hogy valahogyan semmit ki ne felejtessenek, ölték el fájdalmukat, mely szívében oly kimondhatlanul sajgott. Egy kis ideig elkábi-

tották bánatukat. Pascal nagy gondossággal igyekezett minden kis helyet kitölteni, a kalap-dobozt a kisebb fehérneműek megóvására használta fel és a csomagokat az ingek és zsebkendők közé szorította; míg Clotilde a ruhaneműeket szedte le a fogasokról, az ágyon összehajtogatta azokat és arra ügyelt, hogy az utazóláda tetejében legyenek elhelyezve. A midőn aztán a sok görnyedéstől elfáradtan felemelkedtek és szemtől szembe állottak egymással, eleinte egymásra mosolyogtak, de hirtelen sirásba törtek ki, amaz elkerülhetlen szerencsétlenség gondolatára, mely rájuk oly könnyörtelenül csapott le. De vérző sziveik daczára erősek maradtak. Istenem! Hát igaz-e tényleg, hogy nem lesznek együtt? És aztán hallgattak szomoruan, megdöbbenve a künn zugó, rohanó, sikongó, panaszos vihartól, a mely mintha fájdalmuk lett volna, a házat összedőléssel fenyegette.

Hányszor léptek e napon a viharra kíváncsian az ablakhoz azzal a hő fohászszal, vajha az egész világot elsöprené a föld színéről. A mistral-szelek alkalmával a nap épen úgy süt, mint máskor; de az égnek a sok felkavart por miatt fakó, vizenyős-kék szíme van s a nap olyan sápadt sárga, mint a ravatal gyertyalángja. Messziről látták a felkavart portömegek felhőit, látták az összekuszált lombtalan fákat, melyek meghajoltak a viharban és úgy látszottak, mintha ők is részt akartak volna venni ebben az örületes száguldozásban. Látták az egész kimerült tájat, a melyet teljesen kiszáritott a folytonos vihar, mely szüntelen mennydörgésszerű robajjal döngette a dombokat, az ég kupoláját és a látóhatár sarkait. Ágak töredezték és perdültek tova, a leszakított tetők oly magasra repültek, hogy soha se lelték meg azokat újra. Miért nem ragadta meg őket is a mistral, hogy átröpítse őket arra

a tájra, a hol boldogok lehetnének? A ládák már mind megteltek, a midőn Pascal egy ablakot akart felnyitni, melyet a vihar épen akkor betört. De a rosszul záró ablakon oly erővel rohant be a szél, hogy Clotilde kénytelen volt Pascal segítségére sietni. Csak midőn egész sulyukkal megkapaszkodtak, tudták újra a ket-tős reteszt megfordítani. A szobában a vásznak minden szegletbe szétrepültek és egy kis kézi tükör, a mely a székről lebukott, darabokra tört a padlaton. Talán ez közeli halált jelentett, mint a hogy azt a babonás asszonyok mondják a külvárosokban?

Este, igen szomoru étkezésük után, mely az ebédlőben történt a nagy viruló pastel-csokrok fényes erdejében, Pascal azt mondotta, hogy feküdjenek le korán. Clotilde-nak másnap reggel negyed tizenegyre kellett elutazni. Pascalt aggodalommal töltötte el a hosszú ut, mely husz óráig tartott vonaton. Erre aztán abban a perczben, midőn nyugalomra akartak vonulni, Pascal átkarolta őt és makacsul a mellett maradt, hogy saját szobájába megy aludni, hogy ez éjjel már újra egyedül pihenjen. Mindenáron azt akarta, hogy Clotilde alaposan pihenje ki magát. De ha együtt maradnának, úgy sem egyikük, sem másikuk nem hunyná le pilláit; álmatlan, igen szomoru éjszakájuk volna. Hiába esedett Clotilde könnyörögve gyöngéd, mély tekintetű, lobogásban izzó szemeivel, hiába terjesztette elébe isteni puhaságu karjait; meg volt az a rendithetlen ereje, hogy elmenjen és csak szempilláit csókolta le, mint akkor, midőn még gyermek volt, a mikor őt takarójával betakarta és azt a gyengéd tanácsot adta neki, hogy legyen jó és okos és aludjék nyugodtan. Hát nem beállott-e már szakadásuk? Lelkiismereti furdalásokat, szégyenérzetet okozott volna neki, ha őt még egyszer birta volna tel-

jesen, miután már nem volt az övé — örökre. De mily iszonyu volt visszavonulása, a nyirkos, elhagyott szobába, a hol a nőtlenség jéghideg fekhelye várta! Ugy tünt fel neki, hogy újra belép az aggkorba, a mely most már örökre megbusítja, lenyomja, mint az ólom. Eleinte a viharnek tulajdonította álmatlanságát. A máskor oly temetői, csendes ház, most kísérteties hangoktól sikongott; panaszos, dühös hangok sirtak fel néha a nyögdecselő reszketésben, a siró, rázkodó, zokogó, ingadozó rengésben. Kétszer is felkelt és Clotilde szobájához ment, hogy meghallja alszik-e már, de semmit sem hallott. Aztán lement, hogy bezárjon egy ajtót, a mely folytonosan tompa dübörgéssel csapkodott, mintha a szerencsétlenség a falakat is ostromolni akarná. A szél áthuhogott a szobáján; fázva, reszketve, szomoru jelenésektől üldözve feküdt újra vissza. Aztán úgy tünt fel neki, hogy a hangos panasz, mely álmát elzavarta, nem a mistraltól ered. Clotilde hívó jajsza volt az, az az érzet, hogy még itt volt és ő lemondott róla. Később beállott az iszonytató vágyakozás, a rémitő kétségbeesés válsága! Istenem! Soha se bírja őt többé, holott most még egyetlen szóval újra birhatná, örökre birhatná. Ép oly kegyetlenség volt az, hogy most elrabolták tőle ezt a fiatal testet, mintha a husát szaggatták volna ki. Harmincz éves nő, oh még az szerethet! De hanyatló férfiasága lobogó szenvedélyének, mily nehéz feladata volt az, hogy lemondjon erről a fiatal, üde, a teljes ifjuság virágában pompázó test csábjairól, a mely neki, mint valami királyi ajándék, megadta magát, a mely övé volt, az ő vagyona, az ő birtoka! Tizszer is fel akart ugrani az ágyból, hogy hozzá menjen, szívéhez szorítsa, hogy örökre, örökre megtartsa. Ez a rettenetes

válság pitymallatig tartott ebben az őrjöngő szélviharban, a mely az ódon ház sarkait kiforgatta.

Hat óra volt, midőn Mártha abban a hitben, hogy Pascal őt szobájába hívta, feltopogott a lépcsőkön. Élénk, izgatott arczkifejezéssel lépett be; de megdermedt az ijedségtől és a megindultságtól, a midőn a doctort meglátta, a ki csak félig levetkezve, dultan hevert ágyán és a párnákba harapott, hogy sóhajait elfojtsa. Fel akart kelni és fel akart öltözködni, de szivgörcsének újabb rohama lepte meg és döntötte újra le; ájultság környékezte és majd megfulladt a heves szivdobogástól.

Alig mult el ájulása, a midőn hebegve, kinjait kezdette panaszkodni.

— Nem, nem! Nem tudok . . . Nagyon szenvedek. Inkább meg akarok halni, most, rögtön!

De most felösmerte az öreg Mártát és utolsó ereje ép akkor hagyta el; egészen megtörtve, fájdalomában feloszolva gyönt meg neki:

— Szegény lányom! Nagyon, nagyon szenvedek — megszakad a szivem! Ő az, a ki magával viszi a szivemet, egész lényemet! Nem tudok már nélküle élni . . . Ez éjjel majd meghaltam. Kivánom, hogy elutazása előtt tudnék meghalni, hogy ne kellesen megélnem a bánatot, hogy tőle elszakadjak . . . Oh, Istenem, Istenem! Elmegy és én nem fogom őt többé birni! Egyedül maradok, árván, egyedül, egyedül!

Az agg házvezetőnő, a ki feljövet oly vig volt, most oly halvány lett, mint a viasz, komor, fájdalomdulta vonásaival. Egy ideig csak ránézett, nézte, mint szaggatja ökölre szorított kezeivel a takarót, hogy zokog kétségbeesésében, ajkát a párnákra szorítva. De aztán hirtelen erőmegfeszítéssel, elhatározásra szánta el magát:

— De doctor ur, nem helyes dolog, hogy ily bánkodásnak adja át magát. Hisz ez nevetséges! Miután így áll a dolog, és miután a kisasszony nélkül nem élhet, rögtön elmondom neki, hogy mily állapotba döntötte magát.

E szavaknál Pascal lázasan felugrott és egy székes karfájára támaszkodott, mert érezte, hogy ingadozik:

— Szigoruan megtiltom, hallja, Mártha!

— Ha én engedelmeskedni akarnék uramnak, úgy nemsokára újra félholtan sirna forró könnyeket. Nem, nem! Rögtön felkeresem a kisasszonyt, megmondom neki a valót és kényszeríteni fogom, hogy itt maradjon nálunk!

Pascal szorosan megragadta karját és iszonyu dühtől megkapva el se engedte:

— Parancsolom, hogy csendesesen maradjon. Hallja!? Vagy rögtön velem együtt elpusztul. Miért jött be? A vihartól voltam beteg. Senkinek semmi köze hozzá!

De mégis ellágyult; aztán szíve és természetes jósága újra győzött, mosolyogva folytatta:

— Szegény leányom! Miért bosszant hát? Hagyja hát, hogy úgy cselekedjem, a hogyan mindnyájunk java megkívánja! És most egy szót se, mert nagy bánatot okozna nekem vele!

Az agg Mártha szemeibe könnyek gyűltek. Ideje is volt, hogy megegyezzenek, mert Clotilde lépett a szobába majdnem ugyanabban a pillanatban. Jókor kelt fel és sovárgott Pascal látása után, mert kétségen kívül még az utolsó perczen is azt gondolta, hogy magánál fogja őt tartani. Az ő szempilláit is megnehezítette az álmatlanul eltöltött éjjel. Kérdő tekintettel nézett most mereven arcába. De Pascal még mindig

oly gyenge volt, hogy Clotilde komolyan aggódni kezdett.

— De hát nincs semmi bajom! Biztosítlak, hogy ha a mistral nem dühöng, pompásan alszom. Nemde, Mártha? Hisz épen most mondtam magának.

Az agg szolgáló helyeslő fejbiczczentéssel válaszolt. És így Clotilde se folytatta tovább aggodó faggatásait és el sem beszélte, hogy mily küzdelmek és kínok között töltötte az éjjelt, míg ő majdnem eszméletét veszítette. A két nő megértette őt és egyebet sem tettek, minthogy segítettek neki abbeli igyekezetében, hogy feledni, feledni tudjon.

— Várj — mondá mialatt szekrényét kinyitotta — itt van számodra valami! Itt van ebben a borítékban hétszáz franc.

S bár Clotilde hevesen ellenkezett, mégis leszámolt vele. Az ékszerek eladásából befolyt, hatezer francból alig kétszáz francot adott ki; száz frankot tartott csak meg magának, hogy e hó végéig legyen miből megélnie, azon szigorú takarékoság és sötét fukarság segélyével, mely most minden tettét jellemezte. Aztán később el fogja adni a Souleiade-ot, dolgozni fog és igen jól fogja tudni, hogy és mikép kell magát mostani zavarából kimenteni. A többi ötezer frankot azonban, a mely megmaradt, ahhoz dehogy is nyul hozzá, mert ezt szánta nászajándékául. Ott fogja ez összeget a fiókban megtalálni.

— Mester, mester! mennyi bánatot okozol te nekem! . . .

Ő közbevágott.

— Én ezt így akarom és te vagy az, a ki nekem gondot adsz! Most fél nyoleczra, lemegyek tebát a málhákért és miután már le vannak csukva, kötelekkel összekötöm és megerősítem azokat.

Midőn Clotilde és Mártha egyedül maradtak és szentől-szembe állottak egymással, egy ideig mély hallgatással néztek egymásra. Az újabb viszonyok alatt tisztán érezték azt a néma ellenségeskedést, mely a fiatal urnő ragyogó szépségének és az agg szolgáló komor feltékenységének titkos csatája volt kettőjüktől egyaránt imádott, istenített urokért. Ma egészen oly látzata volt a dolognak, mintha Mártha volna az, a ki a diadalt kivívja és a ki győztes marad. De ez utolsó pillanatban a közös felindulás már közelebb hozta őket egymáshoz.

— Mártha, nem szabad megengedned, hogy úgy táplálkozzék, mint a koldus. Megígéred nekem, hogy mindennap hust és bort fog kapni.

— Nem kell, hogy aggódjék miatta kisasszony!

— Hisz te tudod, hogy az az ötezer franc, mi itt benn van, az az övé! Amint hogy remélem, te nem mégy el tőle és nem fogod engedni, hogy elhagyatottságában éhen haljon meg. Sőt azt akarom, inkább kényeztesd el.

— Ismétlem, kisasszony, hogy én megteszem, a mi a kötelességem és hogy a doctor nem fog szükségét szenvedni!

Újból csend állott be. Még mindig egymás szemibe néztek.

— Aztán figyelj még arra is, hogy ne dolgozzék sokat. Én igen nyugtalanul, gondtelten távozom innen; mert egészsége egy idő óta nem a legjobb. Apold őt, nemde?

— Legyen egészen nyugodt kisasszony, ápolni fogom!

— Ugy rád bízom egészen! Még csak tégedet akar maga mellett tudni és egy kissé megnyugtat.

hogy te is szereted őt. Szeresd őt minden erődből, szeresd őt kettőnkért!

— Igen, kisasszony, a hogy csak tudom.

Könnyek szöktek szemébe, aztán folytatá:

— Akarsz-e megölelni, Mártha?

— Oh, kisasszony, igen örömet!

Egymás karjaiba borultak, midőn Pascal újra bejött. Ugy tett, mintha nem is látta volna. Kétségkívül azért, hogy ő se induljon meg. Nagyon is hagosan kezdett aztán a legutóbbi elutazási előkészületekről beszélni, mint a ki izgatott és nem akarja, hogy lekésés a vonatot. A bőröndöket kötelekkel összeerősítette; Durieu apó talicskán a vasúthoz szállítja majd, a hol majd ráakadnak a váróteremben. E közben még csak nyolcz óra volt, tehát még két hosszú óra volt hátra. Oh, milyen hosszú, szivetszorongató két óra volt ez! Mennyi keserű türelmetlenség, mennyi százszor is megismételt szemrehányás gyülemlett fel lelkükben e kinos két óra alatt, hogy e szakadást előidézték. A reggeli alig vett egy negyedórát igénybe. Aztán fel kellett az asztaltól állani, hogy újra másutt üljenek le. Szemeik folyton az órára voltak függesztve. A perczek oly örökkévalóságnak tündek fel, mint valami halálos álmom, mint valami végtelen szomorúság ködös borongása, mely nyomasztólag ülepedett meg e szerencsétlen házon.

— Oh! mily rettenetes vihar — mondta Clotilda, a mīstral egy újabb rohamánál, melytől mind az ajtók sóhajtottak.

Pascal az ablakhoz közeledett és nézte, mint hajlonganak a fák az orkán rohamaiban.

— Reggelre a vihar még hatalmasabb lett. Nem-

sokára aggodnom kell a háztető miatt, — szólt Pascal — mert a cserepek már most repdesnek a tetőről.

Már nem voltak egymáséi. Már csak a vihar dühös zugását hallották, mely mindent elsepert s életüket is tovasepré.

Végre fél kilenczkor Pascal egyszerűen azt mondá:

— Itt az idő, Clotilde!

Gyorsan felemelkedett székéről, a melyre leült volt. Egy pár perczig már egészen elfejeltette, hogy el kell innen távoznia. De a rettenetes bizonyosság újra felnyilallott lelkében. Utoljára ránézett, a nélkül, hogy Pascal karjait kitárta volna, hogy őt magához kulcsolja. Mindennek vége volt. És arcza olyan dermedt volt, mint maga a halál.

Eleinte csak egyszerű, közönyös dolgokról váltottak szót.

— Te irni fogsz nekem, nemde?

— Bizonynyal, és te is irj nekem, a mint csak lehetséges!

— Mindenekelőtt hívj vissza rögtön, ha isten őrizz, beteg lennél.

— Megigérem neked. De nincs veszély, oh, egészséges vagyok és erős!

Aztán Clotilde megölelte őt; abban a perczben, a midőn az ő kedves, meghitt, aranyos emlékek derűjével, megtelt házát elhagyta, még egyszer körüljártatta benne szemeit utólszor — talán örökre.

És odaborult Pascal kebelére; ősz, rengő szakállá verdeste mellét, szorosan magához szoritotta bársonyos, hajlékony karjaival és akadozva mondá:

— Itt akarlak megölelni, itt akarok neked min-

dent megköszönni . . . mester! Te vagy az, a ki engem azzá alkottál, a mi vagyok! Oh, hányszor ismételted, hogy a mi az öröklés folytán származott át reám, hogy mennyire megjavult mindaz . . . Mi lett volna ott belőlem, ott, a hol Maxime nőtt fel? Igen, ha van valami értékem, azt egyes-egyedül neked köszönhetem, egyedül neked, a ki engem az igazság és a szivjóság e hajlékában neveltél fel és a te szeretetedre méltóan hagytál felnőni . . . És ma, miután te sajátoddá tettél, egészen meghódítottál, kincseiddel elhalmoztál, most elküldesz. Legyen meg a te akaratod, te vagy az uram, én engedelmeskedem neked. Szeretlek mindazonáltal és mindezek ellenére örökre szeretni foglak!

Szivére szoritotta és válaszolt neki:

— Én csak javadat akarom, én csak művemet fejezem be.

És az utolsó csóknál, melyet egymásnak adtak, ez utolsó szivetfacsaró csóknál Clotilde sohajos panaszszaal suttoeta:

— Oh, ha megjött volna, ha megjött volna a gyermek . . . !

Aztán még sokkal halkabban, mély, fájdalmas leheletben, a következő homályos szavakat vélte Pascal ajkairól töredezeve hallani:

— Igen, igen, a megálmodott nagy munka, az egyedüli igaz, az egyedüli szép — az a mű, a melyet nem tudtam . . . nem tud . . . tam befejezni . . . Bocsáss meg és kísérel meg, hogy boldog légy!

Az öreg Rougonné már a váróteremben volt és nyolczvannéggyéves kora ellenére, vig, élénk kedélyhangulatban találta. Diadalmaskodott; most már

fiát egészen kezei között hitte, kiszolgáltatva kegyelmének és szeszélyeinek. Midőn kettőjüket ily nyomott hangulatban, ily érzéketlennek látta, mindennek az elintézését magára vállalta; megváltotta a jegyet, beíratta a málhát és egy női coupéban helyeztette el Clotildot.

Aztán hosszan Maxime-ről kezdett beszélni, még néhány utasítást adott és sürgősen követelte, hogy pontosan értesitse őt mindenről. De a vonat még mindig nem indult meg és kinos öt percz mult még el, mialatt Pascal és Clotild szótlanul szemközt álltak egymással. De végre ez is elmúlt, kölcsönösen megölelték egymást, a forgó-kerekek nyikorogni kezdtek, a vonat megindult és a zsebkendők lobogtak.

Egyszerre csak azt vette észre Pascal, hogy egy-maga van a perronon, míg a vonat arra lejjebb eltűnt a pálya egy hajlásánál. Nem hallgatott anyjára s tova rohant oly gyors futamban, mintha fiatal ember ifjúsága izzott volna ereiben, fel a lejtőn, megmászta a vakolatlan falak lépcsőzetét és három percz alatt ott találta magát a Soulejade terasse-án. Ott óriások hatalmával a mistral dühöngött teljes erejében és meghajtogatta a százados cyprusok sudarait mélyen, recsegő, pattanó, sikoltó zugással, akárcsak szalmaszálak lettek volna. A szintelen égen a nap oly kifáradtnak látszott e végnélküli viharzástól, a mely már hat nap óta zugott így el sápadt-sárga, ijedt korongja alatt. És Pascal, mint e megütött, szétzilált, lombjuk fosztott fasudarak, oly bátran állt ott a viharban, daczolva a vészszel; ruhái mint lobogók, úgy dagadtak, csapkodtak a lég őrült hullámaiban. Hosszu galambősz szakálla úgy lobogott, mint fenn a zimankós égen a hófergeteg vakító fehér felhője; haját a vihar szerteszét zilálta. Lélegzetvesztve, két kezét hatalmas

san, görcsös gyorsasággal dobogó szívére szoritotta, hogy halálos zakatolását elcsittítsa és nézett a távol porfelhős messzeségbe a vonat után, mely tovarobogott a pusztá, kiaszott síkságon és folyton kisebb-kisebb lett, a mint a mistral ide-oda ingatta, mint valami száraz, lombjafosztott, leveletlen faágat.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XII. FEJEZET.

Pascal bezárkózott másnap reggeltől kezdve üres házába. Ki sem mozdult többé, abbahagyta teljesen az orvosi látogatásokat, zárt ajtók mögött élt teljes csendben, halotti nyugalomban. És Márthának határozott parancsot adott, hogy semmi ürügy alatt soha se ereszsen be senkit.

— De uram, az anyját, Félicité asszonyt!

— Anyámat még kevésbbé, mint bárki mást... Azt fogja neki mondani, hogy dolgozom, hogy nyugalomra van szükségem és arra kérem, hogy bocsásson meg.

Az öreg Rougonné háromszor is bekopogtatott. Nagy zajt ütött földszint, hallotta hogy haragszik és zugolódott, meg akarta szegni a tilalmat. Aztán lecsendesült; csak panasza és összebuvó suttogása hallatszott, melyet a szolgálóval folytatott. De Pascal egyszer se engedte maga elé, egyszer se hajolt át a karfán, hogy őt felhívja.

Egy nap Mártha ezt a megjegyzést koczkáztatta:

— Mégis csak nem szép dolog, uram, hogy a saját anyját eltiltja a házatól. Annál is inkább, mert Félicité asszony jó szándékkal jött, ő tudja, hogy ön, uram, minő pénzsükében van és azért látogat el, hogy szolgálatát felajánlja.

Pascal kétségbeesett dühvel kiáltott fel:

— De nem akarok tőle pénzt! Hallod? Dolgozni fogok! Meg fogom keresni a kenyeremet.

A pénzkérdés azonban naponta égetőbbé lett. Pascal konokul vonakodott attól, hogy egy sous-t is kivegyen az íróasztalban levő ötezer francból. Most, a midőn egyedül volt, az anyagi szükségletekkel mit sem gondolt; megelégedett volna kenyérrel és vízzel; és valahányszor a cseléd pénzt kért tőle husra, borra, vagy valami csemegére, vállatvonva válaszolá, hogy minek az, hisz maradt még tegnapról egy kis kenyér. Nem elég-e az? De Mártha, ura iránti gyöngéd szeretetében, kinek szenvedését érezte, kétségbeesett annak fösvényisége felett, mely fölülmulta még az övét is, a mely zsugori mód nemcsak önmagát, hanem az egész házat is kolduséletre juttatta. A külváros munkásai jobban éltek nálánál. Iszonyu lelki küzdelem dult bensejében. Szeretetteljes hűsége küzdött ama végtelen ragaszkodással, melylyel apránként összekuporgatott fillérein csüggött. Inkább megvált volna husától, mint pénzétől. Míg az ura nem egyedül nyomorgott, eszébe se jutott volna, hogy hozzányuljon kincséhez. És rendkívüli hőstett volt az részéről, midőn egy reggel, látva, hogy véginségre jutottak, hogy hideg a konyha és üres az éléskamara, élelmiszerekkel és egy százfrancos bankjegyből visszajáró aprópénzzel tért haza.

Pascal, ki éppen lejött, csakugyan el is csodálkozott és meglepve kérdezte tőle, honnan van mindez? Már haragra lobbant és mindent ki akart dobni, mert azt hitte, hogy anyjától van a pénz.

— De nem, nem, uram — hebegte Mártha — korántsem. És akadozva kezdte elmondani az utközből kigondolt mesét:

— Képzelje csak uram. Grandguillot urnál

rendbe jönnek az ügyek. Ma reggel eszembe jutott, hogy elnézzek oda és ott azt mondták, hogy mindenestre visszakapjuk a pénz egy részét, sőt ha kívánom, adnak is mindjárt száz frankot. S megelégedtek az én aláírással is. Majd ön később rendbehozza.

Pascalt alig lepte meg a dolog. Mártha azt remélte ugyan, hogy ura ugy sem fog elmenni, hogy az igazságról meggyőződjek; de mégis megkönnyebbült, midőn látta, hogy ura minden nehézség nélkül hiszi el meséjét.

— Annál jobb — mondá. — Hisz mindig mondtam, hogy nem szabad kétségbeesni. Így hát időt nyerek ügyem rendezéséhez.

Ez ügy alatt Souleiade eladását értette. De minő kínos gondolat volt számára eladni azt a birtokot, hol Clotilde felnevelkedett, a hol tizenennyolcz évet töltött az ő társaságában. Két-három heti meggondolási időt adott önmagának. Mihelyt remélte, hogy visszakapja pénzének egy részét, nem is gondolt többé e tervére; újra régi közönyébe süllyedt, azt ette, a mit Mártha elébe tett, észre se véve azt a kényelmes jólétet, melyet Mártha köréje varázsolt, ki térden csuszva, imáddal vette körül; bár szívét marczangolta az a tudat, hogy kincséhez kénytelen hozzányulni. Mindamellett boldogította őt a tudat, hogy ő látja el most urát, a nélkül, hogy az csak sejtené a dolgot.

Pascal különben mivel sem jutalmazta hűségét. Igaz, hogy mindig, ha fellobbanó haragjával sujtotta, megbánta hevesességét; de az nem akadályozta meg abban, hogy ne gerjedjen ellene újra haragra, ha a legkisebb oka volt rá. Egy este, midőn anyját igen soká hallotta sugdosni a konyhában, rettenetes dühre lobbant.

— Hallgasson ide, Mártha, nem akarom, hogy

anyám még egyszer betegye ide a lábát. Ha még egyszer fogadja, elbocsátom.

Mártha megdöbbenve, mozdulatlanul állt meg. Harminczkét évi szolgálata folyamán egyszer se fenyegette még az elkergetéssel.

— Oh, uram, és lenne bátorsága ezt megtenni? De én ám nem mennék el, hanem a küszöb elé feküdnék.

Pascal már restelte fellobbanását és szelidebb hangon folytatá:

— Jól tudom, mi történik. Ő azért jön csak, hogy magát betanítsa, hogy ellenem úszítsa, ugy-e? Kémleli az irataimat, szeretne mindent ellopni, mindent tönkre tenni a szekrényemben? Ismerem őt, ha ő valamit akar, akkor azt szívosan teszi. — No, hát mondja meg neki, hogy a mig én élek, hozzá se fog nyulni e szekrényhez és a kulcsa itt van a zsebemben.

Csakugyan, ismét visszatért a fenyegetett tudós rettegése. Mióta egyedül volt, folytonosan kelepczét vélt látni maga körül, a felujuló veszély rémei kísértgették. A kör mindig szűkebbre vált és csak azért utasított el durván minden közeledést, azért védekezett annyira ostromlása ellen, mert ismerte terveit és félt, hogy gyenge találna lenni. Ha anyja itt lenne, lassankint legyőzné. És kinszenvedései újra kezdődtek, napokat töltött lesben állva, maga zárta be este az ajtókat; sőt néha éj közepén is felkelt, hogy meggyőződjék, vajjon nem törték-e fel a lakatokat? Attól félt, hogy a cseléd, ura örök üdvössége kedvéért, ajtót nyit Félicitének. Látni vélte, mint gyúlnak tűzre iratai a kandallóban, őrt állt mellettük; égő szenvedély, fájdalmas gyöngédség töltötte el szívét eme hideg papírhalmaz, eme fagyos kéziratok iránt, melyeknek áldozatul hozta egész életében az asszonyt, és melyeket ugy

akart most szeretni, hogy ezen érzése kárpótolja minden egyébért.

Mióta Clotilde eltávozott, Pascal elmerült a munkába, iparkodott abban felolvadni, megsemmisülni. Ha bezárkózott, ha ki sem mozdult többé a házból, ha a kertbe se lépett többé, s ha volt elég ereje, hogy még Ramond orvos bejelentett látogatását se fogadja, úgy e magányért való sóvárgásának egyedüli célja az volt, hogy a szüntelen munkában enyhülést leljen.

Szegény Ramond! mennyire szeretett volna karjaiba borulni, hisz érezte, hogy Ramondot nemes lelke készítette, hogy hozzája siessen, a vigasztalására. De minek is vesztene egy órát is a munkának szentelendő időből; minek tenné ki magát újabb izgalmaknak, a torkát fojtogató zokogásnak, mely tán egész erejét megtörné? Kora reggel óta ült ott íróasztalánál, ott töltötte most a délelőttöt, a délutánt, néha a késő estét is, még lámpafénynél is folytatva munkáját. Régi tervét akarta dűlőre hajtani. Új alapon akarta egész öröklési teoriáját kidolgozni, felhasználván a családjában lelt bizonyítékokat arra, hogy megállapítsa, miként egy lénycsoportozatban minő szabályok szerint öröklődik az élet; mint vezet matematikailag, megszámlolva a környezettel, egy embertől a másikig. Az élet bibliáját, a családok, a társadalom, az emberiség geneziséjét akarta megírni. Remélte, hogy ez a nagyszabású terv, annak fenséges eszméje, a szükségelt erőmegfeszítés elfoglalja majd egész idejét, visszaadja hitét, egészségét, büszkeségét: a végzett munka gyönyörérzetét. De hiába igyekezett lelkeseülni s magát mohó buzgalommal a munkának szentelni. Az eredmény csupán az volt, hogy túlfeszítette testét és lelkét és mindamellet szórakozott maradt.

Lelke nem volt ott a munkánál, napról-napra gyengült ereje és egészsége. Hát a munka is megtagadja őt? Ő, kinek egész életét emésztette meg, ki a munkát tartotta az élet egyedüli rugójának, az emberiség egyetlen vigasztaló jótévőjének, ő most kényszerülve volna bevallani, hogy a szeretet és viszontszerelem a munkát is lebirta egyeduralmával. Néha fenséges elmélkedéscskebe merült; az erők egyensúlyáról való elméletét egészítette ki, mely abban összpontosult, hogy a mit az ember bonyomásokban nyer, azt vissza kell adnia mozgásban és munkában. Minő normális, tökéletes és boldog élet lenne az, ha az ember azt a maga való teljében élhetné; ha úgy működne, mint valami jól szabályozott gép, mely erőben szolgáltatja vissza azt, a mit fűtőanyagban felemésztett, és mely az összes szervezetek logikus és egyidejű működése folytán marad erőben és épségben. E gépezetben ugyanannyi a fizikai, mint a szellemi munka, ugyanannyi az érzés, mint a gondolkodás; ugyanoly rész van fentartva a genetikai működésnek, mint az agy munkájának. Sohasem fordulhat elő túlterhelés se az egyik, se a másik részről; mert a túlfeszítés nem egyéb, mint a betegség és az egyensúly felbomlása.

Oh, ha újra megkezdhetné az életet, tudva, hogyan kell azt átélni: a földet művelve, a világot tanulmányozva, az asszonyt szeretve, az emberi tökélyt elérve, az emberi boldogság jövődöbéli országába eljutva, lénye minden szervének összhangzó felhasználásával; minő szép végrendeletet hagyna ezzel hátra az orvos, a ki egyszersmind nagy bölcse is. És e távol ködébe borított álmokép, e fátyolozott körvonalu elmélet még inkább hozzájárult a szívét eltöltő keserűséghez, ha eszébe jutott, hogy ő már csak elfecsérlett, elpazarolt erők romja.

Fájdalma mélyén mindig ott lappangott az az érzés, hogy élte végéhez közeledik. A Clotildtól való távollét fájdalma, az a kinos tudat, hogy nem bírja többé és sohase fogja többé bírni, óráról-óra-ra növekvő, mély bánattal töltötte el, mely lassankint egész lelkét rabul ejtette. A munkakedve le volt gyűrve; néha lehanyatlott a megkezdett lapra feje, órákhosszáig zokogott és nem bírta annyira leküzdeni fájdalmát, hogy újra hozzáfogjon az íráshoz. Az a láz, melylyel rákényszerítette magát a munkára, erőszakolt szorgalma rettenetes éjeleket eredményeztek; álmatlan, lázas éjeleket, midőn beleharapott vánkosába, nehogy Clotilde nevét kiáltsa. Ott volt mindig előtte a komor ház minden zugában. Ott látta maga előtt minden szobán áthaladni, minden széken ülni, minden ajtó mögött leselkedni. És benn az ebédlőben, valahányszor az asztalhoz ült, mindig ott látta magával szemközt. Munkatársa volt ő most is, minduntalan jönni látta a dolgozóterembe; annyi ideig élt ott valóságban, hogy képmása libegett feléje minden tárgyból. Árnya újra meg újra feltámadt előtte; maga mellett sejtette karcu, nyulánk alakját, a mint íróasztala fölé hajolva, feléje fordítja finom arczélét és a papirra veti pastell-festményeinek körvonalait. Csak azért nem hagyta el a házat, mert félt, hogy eme édes-kinos látományoktól szabadul, bárha biztos volt benne, hogy a kertben is feltűnik előtte alakja, a mint a terrasse szélén álmodozik, vagy lassu léptekkel végig halad a fenyvesligeten; a mint ábrándozva üldögél a platánok alatt az örökrezgésű kristályforrás mellett, vagy hanyatt fekvődve a dombtetőn révedező szemekkel várja az elsötétülő égen feltűnő csillagokat. De e vágyakozó rettegés leginkább egy helyen fokozódott, a hová csak reszketve lépett: abban a szobában, a hol Clotilde az övé

lett, hálósobájukban. Magánál őrizte annak a kulcsát, nem mozdított el semmit se a helyéről elutazása szomorú reggele óta; még Clotilde viganója most is ott hevert az egyik széken. Ott érezte még üde ifjúságának illatos lehelletét, melynek balzsama elárasztotta a levegőt. Magánkívül tárta ki gyakran a karjait, megölelte a kedves árnyat, mely ott lengett a bezárt ablak-redőnyök halvány félhomályában, a falak hajnalszín kárpitozatának rózsás fényében.

Ott zokogott a butorok közepett, melyek boldogságának szemtanúi voltak; megcsókolta az ágyat, melyen isteni idomainak körvonalai rajzolódtak fel. És vesztesége fölötti égető fájdalmához még azon édes örömezzet járult, hogy újra itt lehet, úgy, hogy e kettős izgatottság kétszeresen kimerítette erejét annyira, hogy nem mert mindennap idejönni, hanem ott hált a maga hideg szobájában, a hol még se látta őt olyan közelnek, oly elevenen, — álmatlan, lázas éjjeleiben.

Makacs munkája közepett, még egy fájdalmas öröme volt Pascalnak: Clotilde levelei. Kétszer írt neki hetenkint; hosszú, nyolcz-, tízoldalas leveleket, melyekben napi élményeit híven elmondta.

Nem látszott nagyon boldognak. Maxime, ki már el se birta hagyni karosszékét, valószínűleg kintozta őt követeléseivel, elkényeztetett beteg gyermek módjára; mert a szegény lány úgy beszélt, mint valami fogoly, a ki szüntelen a beteg mellett őrködik; sőt még az ablakhoz se közeledhetik, hogy egy szempillantást vessen az utra, hol a Bois de Boulogne felé haladó járókelők nagyvilági áradata hullámszórt. Egyes szavaiból kitűnt, hogy bátyja, miután oly türelmetlenül hívta volt magához, már is gyanuba fogja,

már bizalmatlanságra és gyűlöletre ébredt iránta, mint mindenki iránt, a ki őt kiszolgált; mert folyton kínoztta az a gyötrő félelem, hogy meglopják, kifosztják. Kétizben látta ottléte óta apját, a ki még mindig vigkedélyü, százféle teendőkkal elhalmozott világfi volt, a ki, miután a köztársasághoz pártolt, a politikus és pénzember kettős diadalait aratta. Első látogatása alkalmából azonnal félrehívta Clotilde-ot és bizalmasan elmondta neki, minő kiállhatatlan most Maxime és minő hősies elszántság kell ahhoz, hogy ő magát feláldozza fivéréért. S apja, belátva azt, hogy Clotilde maga nem végezhet el mindent, oly szives volt, a beteg mellé fodrászának unokahugát beajánlani, egy csinos, szőke, tizenennyolcz éves, Rózsa nevű lánykát. De Clotilde mindamellett nem panaszkodott, sőt ellenkezőleg nyugodt megadást színlelt. Leveleiből hősies erő szólt, semmi nyoma a válás miatti haragnak, semmi kétségbeesett utalás Pascal gyöngédségére, egy szóval se kérte, hogy hívja vissza magához. De a sorok között érezhető volt, mint lázad fel egész lelke, mint repdes feléje egész szive, és mint kész visszajönni legkisebb hívó szavára.

És e szó volt az, melyet Pascal nem akart kiejteni. Ugy vélte, majd rendbe jön minden; Maxime majd hozzászokik nővéréhez; ha már megkezdte az áldozatot, teljesen meg is kellett azt hozni. Egy szó, egy pillanatnyi gyöngeség elég volna és egész erőfeszítésének eredménye forogna veszélyben; a nyomorúság előlről kezdődnék. Sohse volt Pascalnak szüksége annyi hősies önmegtagadásra, mint mikor Clotildenak irt. Égő lázas éjszakákon át hanykolódott hideg fekhelyén, dührohamokban hívta magához, felkelt, hogy sürgönyileg hívja vissza. Aztán reggel, miután könnyekben enyhült égő láza, válasza mindig

rövid, majdnem hideg volt. Vigyázott minden mondatára; újra kezdte a levelét, ha észrevette, hogy meglefedkezett magáról. Oh, de minő kinok voltak ezek a rettenetes, fagyos levelek, a melyekben szíven erőszakoskodott, csakhogy Clotildot elidegenitse magától; hogy ő maga legyen a hibás és elhitesse Clotilddal, hogy majd ő is megtanul feledni, mint a hogy Pascal őt feledí. Hideg verejték gyöngyözött ilyenkor homlokán, kimerülve rogyott össze, mint valami nehéz, nagy hőstett után.

Október utolsó napjaiban, alig egy hónappal Clotilde elutazása után, egy reggel Pascal lélekzete elállt és fulladozni kezdett. Már többször érzett ilyen muló tüneteket, de a tulfeszített munkának tulajdonította azokat; most azonban oly határozottan léptek föl a kórjelek, hogy nem tévedhetett többé. Szuró fájdalmat érzett szíve táján, melyek az egész mellett végig járták, le egészen a balkar csuklójáig; végtelen levertség és kínos rettegés töltötte el lelkét és hideg verejték borította testét. A roham csak egy perczig tartott és eleinte inkább meglepte, mint megijesztette. Azzal az elfogultsággal, melyet az orvosok rendesen saját egészségi állapotukkal szemben tanusítanak, nem is sejtette, hogy szíve van megtámadva.

Midőn kissé magához tért, Mártha jött fel és jelentette, hogy Ramond orvos itt van újra és nem tágit. Pascal talán ama öntudatlan ösztönétől vezérelve, hogy megtudja a valót önkénytelen felkiáltott:

— Jó, ha ugy kívánja, hát jöjjön, örvendeni fogok.

A két férfi egymás karjaiba borult és egy forró kézszerítés volt az egyetlen vonatkozás a távollevőre, kinek elutazása óta oly üres lett a ház.

— Ön nem tudja, mért jövök, mondá azonnal

Ramond. Pénzkérdésben. Igen, igen, ipam Levéque úr, hisz ismeri, amaz összegről beszélt, a melyet ön Grandguillot urnál letéteményezett. És ő azt tanácsolja, hogy tegyen valamit a dologban, mert egyeseknek sikerült visszakapni a pénzüket.

— Igen, szólt Pascal, tudom, hogy a dolog kezd rendbe jönni. Mártha, úgy hiszem, kapott is már kétszáz francot.

Ramond meglepetten nézett rá.

— Hogy-hogy, Mártha? Az ön közbenjárása nélkül? Különben fölhatalmazza-e ön ipamat, Levéque urat, hogy kezébe vegye ezt az ügyet? Ő majd elintézi, minthogy önnek nincs ideje, se kedve azzal foglalkozni.

— Oh, mindenesetre, igen szívesen felhatalmazom Levéque urat és ezer köszönettel tartozom érte.

Aztán Ramond, kit Pascal halvány arcza nyugtalanított, kérdésekkel kezdte faggatni, míg végre így szólt:

— Képzelfe csak barátom, épen most volt egy angina-rohamom. Nem, nem képzelődés, minden kór-tünete jelentkezett. És látja, minthogy épen itt van, nagyon szeretném, ha megvizsgálna.

Ramond eleinte vonakodott és tréfára akarta fordítani a dolgot. Hogy merészkednék ő, mint egyszerű közkatona ítéletet mondani tábornoka fölött. De aztán mégis megvizsgálta, mert látta, hogy az arcza igen dült és tekintete sajátságosan merev.

Végre nagy figyelemmel megvizsgálta, hosszasan a szívéhez tapasztva fülét. Néhány percz mult el kínos hallgatásban.

— Nos, kérdé Pascal, midőn Ramond felegyenesedett.

Az nem válaszolt mindjárt; érezte, hogy Pascal

merőn a szemébe néz. Nem is fordította el a tekintetét és a kérdező hősies nyugalomával szemben csak azt válaszolhatta:

— Igaz, azt hiszem, sclerosis.

— Ah, tetszik nekem, hogy nem hazudik, — válaszolt Pascal. — Azt hittem, hogy leplezgetni fogja és ez rosszul esett volna.

Ramond újra odahajtotta a fejét és hallgatózott.

— Igen, a dobogások erősek, az első lüktetés lassu, tompa, a másik hangos. Érzem, hogy a szív csúcsa lehajlik és aztán a hónalj felé irányul. Ez sclerosis, vagy legalább a valószínűség arra mutat.

Aztán felemelkedve folytatta:

— Ezzel élélhet az ember husz évig is.

— Kétségkívül, — válaszolt Pascal, — ha nem hal meg hirtelen — szélhűtésben.

Aztán egy sajátságos szivbajesetről beszélgettek, melyet a plessensi kórházban figyeltek meg egyszer. És midőn a fiatal orvos elment, kijelentette, hogy miheiyt valami határozott hirt mondhat a Grandguillott-ügyről, ismét eljön.

Midőn Pascal egyedül maradt, érezte, hogy veszve van. Most már világos lett előtte minden, néhány hét óta érzett szivdobogása, szédülése, fulladási rohamai; munkától és szenvedélytől túlcsigázott szegény szívének végtelen kimerültsége, közeli halálának előérzete volt, mely most már biztos. És mégis nem félelem volt az, mit most érzett, hanem első gondolata az volt, hogy ő rajta is bebizonyul az öröklődési törvény, hogy a szív elsatnyulása, családja fiziologiai nyomorának ráeső része, a rettenetes származás kikerülhetlen öröksége. Egyeseknél az idegbántalom, az eredeti veleszületett sérelem, mint bűn vagy erény nyi-

latkozott meg, lángészt, bűnöst vagy iszákost teremtve; mások tüdősorvadásban, rángkórban vagy bénaságban haltak meg; ő a szenvedélynek élt és a szive miatt fog meghalni. Többé nem rettegett, nem haragudott e sorsakarta és bizonyára szükséges öröklés miatt. Sőt mély alázatosság érzete töltötte el lelkét, ama biztos meggyőződést érlelve benne, hogy minden fellázadás rossz, ha a természet törvényei ellen szegül. Miért diadalmaskodott hát voltaképpen azelőtt, midőn arra gondolt, hogy ő nem családjából való, hogy a közösség semmi kapcsa sincsen közöttük? Hát bölcsesség volt-e ennek örvendeni? Csupán szörnyetegek sarjadanak fel elütő módon. És hogy ő e családhoz tartozik, Istenem, az utóvégre ép oly szép és jó, mintha valami más családból származott volna. Nem hasonlítunk-e valamennyien egymásra, nem egyforma-e az egész emberiség, nem nyújtja-e a jó és rossz ép ily egyenletét? A szenvedés és halál fenyegető keze alatt végtelen szerénynyé és szeliddé vált; annyira jutott, hogy mindent nyugodtan fogadott, a mit az élet nyújtott neki.

E percztől fogva Pascal megbarátkozott ama gondolattal, hogy ma-holnap meghalhat. És még hősiesebb lett önmegtagadása. Nem szünt meg dolgozni; de sohse érezte úgy, mint most, hogy minden törekvés csak önmagában lelheti meg jutalmát; mert maga a munka mindig befejezetlen marad. Egy este Mártha tudatta vele, hogy Sarteur, a kalaposlegény, a tuleseti örültek házának egykori lakója, megölte magát. Egész este ennek az embernek sajátságos esetére gondolt, kiről azt hitte, hogy bőralatti fecskendezései folytán kigyógyult gyilkolási maniájából és a ki nyilván uj örültségi rohamában még birt annyi észszel, hogy inkább önmagát ölte meg, semhogy másokat. Láta őt maga előtt, minő tiszta volt az agya még

akkor, mikor felgyógyulása napján azt tanácsolta neki, hogy fogjon újra a rendszeres munkához. Mi volt hát az a rombolási ösztön, az a gyilkolásvágy, mely öngyilkossággal végződött; mi volt az a halál, mely minden akadály daczára a maga irtó munkáját elvégezte? Ezen emberrel a gyógykezelő orvos utolsó büszkesége szállott sirba és minden reggel, midőn újra munkához fogott, nem tartotta magát másnak, mint oly kezdő tanulónak, a ki az igazságot oly mérvben keresi, a mint az tőle távolodik.

De eme nyugodt derűtségét egy gond zavarta meg. Mi lesz majd Bonhomme-al, szegény vén lovával, ha ő előbb találna meghalni. Most szegény teljesen vak és béna és el se mozdulhat már az alomról. De ha ura meglátogatta, meghallotta lépteit, megfordult és érezte a két csókot, mit Pascal fejére nyomott. Az egész szomszédság élcelődött Pascal e kedves öreg rokkantja fölött, melyet nem akar leszuratni. Most hát ő hal meg előbb azzal a tudattal, hogy halála után elhívják majd a peczéért. És egy reggel aztán, a mint lement az istállóba, Bonhomme nem vetette föl a fejét. Meghalt, ott hevert nyugodtan, mintha enyhülést nyújtott volna utolsó perczeinek, hogy itt zavartalanul kisenvedhetett. Gazdája lehajolt, megcsókolta homlokát és két forró könnycsepp gördült végig arczán.

Ez nap Pascal ismét érdeklődött Bellombre ur iránt. Az ablakhoz közeledve, észrevette szomszédját, ki az első novemberi napok halvány verőfényében süt-kérezve, mindennapi körutját tette meg; és a vén tanár megjelenése, ki oly boldogan élte napjait, végtelen ámulattal töltötte el. Mintha most gondolt volna először arra, hogy itt egy hetvenéves ember él, kinek se felesége, se gyermeke, sőt egy kutyája sincs, kinek

egész önző boldogsága az, hogy a szokásos emberi életkoron túl nyujtsa életét. Aztán visszaemlékezett, hogy mennyire haragudott rá, hogy gunyolta az élettől való retteget, hogy kívánt neki valami szörnyű rázkódtatást, mint remélte buzgón, hogy megbűnhődik majd valami cseléd által, ki lassankint szeretőjévé válik, vagy valami váratlanul házába toppanó rokon által, a ki bosszulója lesz. De nem úgy lett; az egészsége még mindig viruló volt és látható volt, hogy még soká huzhatja, bár mint keményszivü, senkinek sem használó fösvény, de boldogan. És még se utálta többé, szerette volna megsajnálni, annyira nevetségesnek és nyomorultnak tartotta, mert nem szerették. Ő, ki maga küzködik a halállal, mert elhagyták. Ő, kinek szive majd megrepedt, mert túláradt a szeretettől. De inkább az egyes-egyedüli szenvedés, mint emez önzés, mely mindennek halála, a mi bennünk eleven és emberi.

A következő éjjel Pascal megint fuldoklási rohamot kapott, mely öt perczig tartott és melyről azt hitte, hogy beleful; úgy, hogy még annyi ereje se volt, hogy a cselédet hívhatta volna. Midőn újra lélekzetet vehetett, nem háborgatta Márhát; nem akart szólni senkinek arról, hogy baja rosszabbra fordult; hanem biztos volt benne, hogy közelg a végórája, hogy egy hónapig se bírja. Első gondolata Clotilde volt. Mért nem írt neki, hogy siessen hozzá? Épen az előző este kapott tőle levelet, melyre ezen a napon akart válaszolni. Aztán eszébe jutottak iratcsomói. Ha hirtelen meg találna halni, anyja lesz az ur a háznál és megsemmisíti azokat; sőt nemcsak az iratcsomókat, hanem kézíratait és összes papirosait, harmincz év nagy munkáját, harmincz évi elmélkedése eredményét. Így aztán megtörténék az a bűn, melytől rettegett, melynek

puszta gondolata arra kényszerítette lázas éjszakáiban, hogy borzongva keljen fel és leskelődve hallgatózzék, vajjon nem feszítik-e föl erőszakosan a szekrényt? Verejték gyöngyözött fel homlokán, kifosztva, bántalmazva látta magát, műveinek hamvait a szelek hordták szét. És újra Clotildehoz tértek vissza gondolatai, azt mondogatta magában, hogy a legcélszerűbb dolog az lenne, ha őt visszahivná, hogy szemét ő fogja le és védelmezze emlékét. Már le is ült, gyorsan irt neki, hogy levele a reggeli vonattal elmenjen.

De midőn ott fehérlett előtte a lap s kezében érezte a tollat, felszólalt lelkiismerete; saját magával való mély elégtelenség fogta el. Vajjon az iratesomók megvédelmezésére irányított törekvése, az a szép terv, hogy azoknak őrzőt és megmentőt hívjon, nem gyöngeségének sugallata csupán, ürügy, mely alatt újra magához hívhatná Clotildot? Önzés mindennek az alapja. Magára gondolt, de nem Clotildera. Látta őt visszatérve szegényes házába, látta őt arra kárhóztatva, hogy egy beteg aggastyánt ápoljon és látta őt a végső perczek sajgó fájdalmában, a halálküzdelem láttára való tépő kinjában; látta ama rettenetes percz megdöbentő borzalmában, midőn halottan terül le lábai előtt. Nem, nem, e szörnyű látványtól meg kell őt kímélni; a kegyetlen bucsu néhány napja volna az csupán és azokat követné a nyomor szomoru ajándéka, melyet nyugodt lelkiismerettel nem hagyhatna neki örökbe. Csak Clotilde nyugalma, csak az ő boldogsága az, a mely tekintetbe veendő, a többi mind mellékes. Ő boldogan hallhat meg odvában, hacsak Clotildot boldognak fogja tudni. Ami kézíratainak megmentését illeti, majd meglátja, vajjon lesz-e annyi ereje azoktól megválni, hogy Ramondnak átadja. De még ha el is kellene veszniök, inkább abba is beleegyeznék, inkább

ne maradjon fönn utána semmi, még az emléke sem, csak semmi se zavarja meg a szeretett nő teljes lelki nyugalmát.

Pascal tehát rendes válasza megírásához fogott, a melyet egész hidegen, minden nagyobb jelentőségű tartalom híján fogalmazott meg. Clotilde utolsó levelében, a nélkül, hogy Maximeről panaszkodott volna, Pascalnak értésére adta, hogy Maxime nem törődik vele; Saccard fodrásznéjának unokahuga, Rózsa, a kis szelid arczu lány jobban mulattatja.

És Pascal az apa törvetését szimatolta abban, ki ügyesen szötte szálaait a beteg karosszéke körül, miután az a halál küszöbén újra fiatalkori bűneinek rabjává lett. De nyugtalansága ellenére is jó tanácsokat adott Clotildének, ismételten hangoztatta, hogy kötelessége mindvégig kitartani a beteg mellett. Midőn aláírta levelét, könnyek homályosították szemét. A mit most aláírt, az halálos ítélete volt, mely őt arra kárhoztatta, hogy elhagyatottan haljon meg, mint valami elaggott, nyomorult állat, egy csók, egy baráti kézszorítás nélkül. Aztán kételyei támadtak, vajjon helyesen cselekedett-e, ha ott hagyja abban a romlott környezetben, a hol, mint sejti, ezer undokság veszi körül?

A Souleiadeba minden reggel kilencz óra felé hozta a levélhordó az ujságokat és a leveleket és Pascal, ha Clotildének irt, leskelődni szokott rá, hogy biztos lehessen abban, mikép senki sem őrizi ellen levelezésüket. De ezen a reggelen, midőn lement, hogy átadja neki megírt levelét, legnagyobb meglepetésére újra Clotildetől kapott tudósítást, bár ma nem volt levélíró napja. Ám azért mégis elküldte a magáét. Aztán felment, leült az íróasztalához és föltépte a borítékot.

Mindjárt az első soroknál ijedten összerezzen.

Clotilde azt írta neki, hogy már két hónap óta más állapotban van. S ha oly soká habozott ezt tudtára adni, az csak onnan van, mert előbb biztos meggyőződést akart magának szerezni. Most már nem csalódhatik, a dolog bizonyára augusztus utolsó napjára vihető vissza, tán arra a boldog éjre, midőn ő ifjúsága királyi ünnepével vigasztalta meg az ajtóról-ajtóra való koldulás estéjén. Nem érezték-e már ölelésükben akkor is a fejlődő új élet isteni kékjét? Az első hónapban, midőn Párizsba érkezett, még nem hitte, hanem rosszul-létének tudta be a tüneteket, a mi igen természetes let volna a válás lelki fájdalmai és izgalmai után. De midőn a másik hónap is elmúlt, néhány napig még várt és ma már teljesen biztos benne, mert minden tünet arra vall. A levél rövid volt, elmondta egyszerűen a tényállást; de tele volt lángoló örömmel, végtelen szeretettel és a viszontlátás sóvár vágyával.

Magánkívül olvasta el Pascal újra a levelet, ama hiszemben, hogy talán rosszul olvasott. Gyermeke van, az a gyermek, melynek nem tudtak létet adni, a melynek hiánya miatt megvetette önmagát még az elutazás napján is, a mistral panaszos üvöltése közepett; és a mely akkor már életre fejlődött, a melyet Clotilde már magával vitt, midőn messziről látta tovasiklani a vonatot a tarlott mezőkön át. Oh, ez a valódi alkotás, az egyedüli jó, az egyedüli igaz, az egyedüli élő, a mely büszkeséggel és boldogsággal tölti el a szívét. Mintha egyszerre mind eltűntek volna az öröklődési rémek. Lesz gyermeke, mit törődik vele, minő lesz; ha csak a folytatás megvan, az örökbe hagyott élet: második énje. Szíve mélyéig megindult, egész lénye reszketett a megilletődés borzongásában. Nevetett, hangoosan beszélt, örült hévvel csókolta a levelet.

Egyszerre aztán közeledő léptek zaja magához

téritette kissé. Megfordult és Márhát látta maga előtt.

— Ramond orvos lenn van.

— Ah, jöjjön fel, jöjjön.

Ujra jó hír. Ramond már az ajtóban kiáltotta:

— Győzelem, mester, visszahoztam a pénzét, nem mindent ugyan, de jó sokat.

És elbeszélte az egész dolgot; szerencsés véletlennek köszönhető minden, melyet Levêque ur hasznára fordított. A százhuszezer francról szóló nyugták, melyek folytán Pascal Grandguillot urnak személyes hitelezője volt, nem bírtak semmi értékkel, minthogy ő fizetéseképtelenné vált. Az a meghatalmazás vált szerencséjére, melyet az orvos neki egy szép napon kiállított ama czélra, hogy egész pénzét, vagy annak egy részét ingatlanokba fektethesse. Minthogy a nevének helye nem volt kitöltve, a jegyző, mint az szokás, fölkerlte a hivatalnokok egyikét, hogy szerepeljen mint tanu és így megkerül körülbelül nyolczvanezer francja jól elhelyezve, a melyeket egy tisztességes ember közbenjárása mentett meg, ki egészen távol állt ura üzemeitől. Ha Pascal utána járt volna, tett volna valamit, már régóta rendezhette volna az egészet. Így hát négyezer franc jól elhelyezett évi járadék kerül vissza zsebébe.

Pascal melegen, lelkesülve szorította meg Ramond kezét.

— Oh, barátom, ha tudná minő boldog vagyok! Clotilde levele nagyon boldoggá tett. Igen, igen, vissza akartam őt hívni, de ama gondolat, hogy velem nyomorognia, szükölködni kellene, elrontotta egész örömet. Most visszatérül újra vagyonom, hogy fészket építhessek a kis világomnak.

Túláradó megilletődésében szótlan nyujtotta oda

Ramondnak Clotilde levelét és rákényszerítette, hogy azt elolvassa. Aztán, midőn a fiatal orvos visszaadta neki és mély megihatottsággal tekintett arczára, karjaiba borult, átölelte mint barátját, mint testvérét. És a két nemes férfi szive egy forró csókban együvé forrt.

— Minthogy ön a szerencse hirnöke, még egy szolgálatra kérem fel. Tudja, hogy itt nem bizom senkiben, még vén szolgálómban sem. Adja fel kérem ezt a sürgönyt.

Ujra leült asztalához és csak annyit irt:

„Várlak, utazzál ma este.“

— Nézzük csak, ma van ugy-e november hatodika? Most tíz óra van. Dél tájban ott lesz a sürgöny. Épen lesz elég ideje a csomagolásra és az esti gyorsvonattal utazhat, úgy hogy reggel Marseillebe ér. De minthogy nincs rögtöni csatlakozása, csak délutáni három órákor lehet itt.

Összehajtotta a sürgönyt és felkelt.

— Istenem, holnap délután öt órákor, de messze van az még! Mit csinálók én addig?

Aztán elgondolkodott.

--- Ramond barátom, tegyen nekem egy szivességet, legyen egészen őszinte.

--- Hogy gondolja azt, mester?

--- Igen, ön meg fog érteni! A multkor megvizsgált. Lehetségesnek tartja, hogy még egy évig élhetek.

És merőn rászegezte szemét Ramond arczára, úgy hogy az ki nem térhetett. De mégis ki akarta kérülni a választ és tréfás hangon azt kérdezte, hogy igazán az orvos kérdi ezt tőle?

— Kérem, Ramond, legyünk komolyak.

És erre aztán Ramond egész higgadtan azt válaszolta, hogy igenis, reméli, hogy élél még egy évig, kifejtette indokait, a betegség aránylag még fejletlen

voltát, a többi szerv teljes egészségét. Persze számolni kell az előre nem látott esélyekkel, miket nem ismerhetünk, mert valami hirtelen válságos fordulat mindig beállhat. Aztán mind a ketten vitatkoztak az eset felett, nyugodtan, mintha egy harmadik beteg ágyánál lennének; mérlegelték a pro és contra okokat, felváltva indokolták nézeteiket, és a leghatározottabban megállapított tünetek szerint kiszámították, mikor kell beállni a halálnak.

Pascal visszanyerte hidegvérét, mintha nem is róla lenne szó.

— Igaz, — suttogá végre, — igaza van — egy évi élet még remélhető. Ah, látja barátom, az én egyedüli óhajtásom az lenne, ha még két évig élhetnék; örült vágy, tudom, de oh az a boldogság egész örökkévalósága lenne.

És aztán a jövődőről kezdett álmodozni.

— A gyermek május vége felé fog megszületni. Minő jó lenne annak fejlődését láthatni tizennyolcz, husz hónapos koráig — nem, tovább nem! Csak addig, míg kibontakozik, míg az első lépéseket teszi. Hisz nem kérek sokat — szeretném látni, midőn járni tanul, aztán Istenem, aztán . . .

Egy kézmozdulattal fejezte be szavait, aztán ujra ábrándokba merült.

— Két év, az utóvégre nem is oly lehetetlen. Volt egy ilyen érdekes esetem; egy külvárosbeli lakos, ki minden diagnózis ellenére, még négy évig élt. Két évet, csak két évet! Igen, annyi ideig kell élnem, annyi ideig fogok élni.

Ramond lehorgasztotta fejét és nem szólt többé. Nyugtalanság fogta el arra a gondolatra, hogy talán nagyon vérmes reményeket keltett és Pascal öröme fájdalomat okozott neki, mintha ez a lelkesedés. az

egykor oly tiszta ész megzavarodása, valami közel veszélylyel fenyegetné.

— Igaz, hisz ön kívánta, hogy a sürgöny rögtön menjen.

— Oh igen, igen. Siessen, kedves Ramond! És holnapután várom, akkor már ő itt lesz és óhajom, hogy ön bennünket megöleljen.

A nap végtelen hosszú volt. És éjjel, midőn Pascal a remény és boldogság okozta álmatlanság után végre elaludt, rettenetes szivgörcsroham ébresztette föl. Ugy érezte, mintha óriási súly nehezednék mellére, mintha az egész ház keblére szakadt volna; nem birt többé lélekzetet venni és fájdalma felvonult a vállába, a mellébe, a nyakába, megbénította egész testét. De azért teljes öntudatnál volt, csak úgy érezte, mintha megállna a szivverése, mintha élete kialvófélben lenne, ama rettenetes fojtó facsarás következtében, mely szivét összenyomta. De mielőtt még a crisis tetőpontját érte volna el, volt hozzá elég lélekjelenléte, hogy botjával megkopogtatta a pallót és így felkeltette Márthát. Aztán visszahanyatlott párnáira; mozdulni, szólni se birt már, hideg verejték gyöngyözött homlokán.

Szerencséjére Mártha a házra boruló mély csendben meghallotta a kopogást. Felöltözködött és nagy-kendőjébe burkolódzva gyertyát gyújtott és felment. Sötét éj volt még, alig derengett a hajnal. És midőn megpillantotta szeretett urát, kinek holthelvány arcában csupán szeme égett még, a mint kintorzult arczczal, megmerevedő nyelvvel, összeszorított állkapocscsal mozdulatlan feküdt ágyán; ijedtségében oda borult ágya elé és felsikoltott:

— Istenem, Istenem, mi baja van, uram?

Még egy perczig fulladozott így Pascal, anélkül,

hogy lélekzetet birt volna venni. Aztán az iszonyu nyomás enyhült és alig hallhatóan suttogá:

— Az ötezer franc, a mi az íróasztalban van, az Clotildé. Meg fogja neki mondani, hogy a jegyzőnél rendben van az ügy és az ellátásra szükséges pénzt meg fogja ott kapni.

Ekkor Mártha, ki bámészkodva hallgatta, kétségbeesett arczkifejezéssel bevallotta hazugságát, minthogy ő nem tudott a dolgok új fordulatáról, melyekről Ramond hirt hozott.

— Bocsásson meg, uram, hazudtam. De most bünt követnék el, ha tovább is hallgatnék . . . Mikor láttam, hogy ön oly elhagyatott, oly kétségbeesett, úgy nyomorog, az én pénzemből vettem . . .

— Szegény lelkem, ezt tette meg értem!

— Oh, reméltem, hogy majd csak visszaadja uram valamikor.

A fájdalom most csillapultak, Pascal megfordulhatott már és szemébe nézett. Mélyen meg volt illetődve és nagy volt meglepetése. Mi ment végbe ennek a szegény, vén fősvény lánynak a lelkében, a ki harmincz éven át nehezen összekuporgatott pénzéből se magára, se másokra nem költött volna egy fillért. Még most sem értette, csak meg akarta mutatni, hogy mély hálát érez iránta.

— Maga derék, jó lány, Mártha, mindent vissza fog kapni . . . Azt hiszem, most meghalok.

Mártha félbeszakította, egész lénye fellázadt ez elleni tiltakozó sikolyában.

— Meghalni ön, uram, meghalni előbb, mint én . . . Nem, nem engedem! Megteszek mindent, meg fogom azt gátolni!

Térdre borult az ágy elé, mindkét kezével megfogta kezét, megtapogatta testét, hogy megtudhassa

hol fáj, mintha így erőszakkal akarná magánál tartani, mintha remélné, hogy így nem merik őt tőle elragadni.

— Mondja meg, uram, mi baja van, ápolni fogom, meg fogom menteni! Ha életemet kell odaadnom, odaadom azt is. Éjjeleimet és nappalaimat feláldozom érte! Oh, én még erős vagyok, erősebb leszek a betegségnél! Meghalni, nem, nem, az lehetetlen! Az uristen nem követhet el ilyen igazságtalanságot. Anynyit imádkoztam életemben, hogy meg kell engem hallgatnia és meg is fog hallgatni, uram, meg fogom önt menteni!

Pascal némán bámult rá, aztán hirtelen világosság támadt lelkében. Hisz ez a nyomorult lány szerette őt, szerette mindig. És visszaemlékezett harmincz évi néma alázatosságára, szótlan, imádatyszerű meghódolására, midőn még fiatalabb éveiben majdnem térdreborulva szolgálta ki őt; visszaemlékezett Clotilddal szemben tanusított féltékenységre, mindarra a végtelen szenvedésre, mely félig öntudatlan tölthette el lelkét ura szerelmi idyllje láttára. És még ma is ott volt nála, térdre borulva halálos ágya előtt, őszbecsavarodott hajával, hamuszürke szemeivel és a coelibatus folytán fakó szint öltött apáczaarczával. És kiérezte, hogy az a lány nem is sejti, milyen neme a szeretetnek az, a melylyel ő urát szereti, midőn szerelme jutalma pusztán az a boldog érzete, hogy szeretheti őt, hogy vele lehet és szolgálhatja.

Könnyek csordultak ki Pascal szemeiből. Fájdalmas részvét, végtelen gyengédség árasztotta el félig megrepedt szívét s tegezni kezdte.

— Kedves lelkem, te vagy a legjobb teremtés az egész világon. Jer, ölelj meg, ölelj meg, úgy a mint szeretsz, egész szivedből!

Mártha is zokogásba tört ki. Mestere keblére hajtotta ősz fejét, odaszoritotta a hosszú szolgálattól megviselt, kiaszott arcát. Lázasan megcsókolta, mintha egész életét e csókba akarta volna önteni.

— Jól van, ne izgassuk fel magunkat, mert látnod, mind hiába, mégis csak az lesz a vége. Ha azt akarod, hogy nagyon szeresselek, engedelmeskedni fogsz.

Mindenekelőtt határozottan kijelentette, hogy nem akar itt e szobában maradni, mely olyan üres, magas és sötét. Sóvár vágy támadt benne, a másik szobában halni meg, ott a hol szerelmeskedtek, a hová nem lépett be soha, áhitatos borzongás nélkül.

És Mártha kénytelen volt őt teljes maga megtagadásával felsegíteni ágyából és ingadozó lépteivel oda vezetni a még ifju lehelletet árasztó ágyhoz. Pascal vánkosa alá rejtette a szekrény kulcsát, melyet mindig magánál tartott, hogy a míg él, őrizetében legyen.

— Most, hogy fekszem és valamivel jobban érzem magamat, kérlek hívd el Ramond orvost. Keltsd fel és hozd ide magaddal.

Mártha engedelmeskedett, de hirtelen Pascal agyába más gondolat villant meg és megijedt:

— Hallod, megtiltom, hogy értesítsd az anyámat.

Mártha zavarodottan, könyörgő kifejezéssel fordult vissza:

— Ah, uram, Félicité asszony oly szentül megígértette velem . . .

De Pascal hajthatatlan maradt. Egész életén át tiszteletteljesen viselte magát anyjával szemben és ezzel — úgy vélte — megszerezte azt a jogát, hogy védekezék ellene halála órájában. Nem akarta őt látni.

Márthának meg kellett rá esküdni, hogy néma lesz, miként a sir. Aztán újra mosolygott.

— S most menj gyorsan! Még életben találsz, csak menj!

Végre pitymallani kezdett; szomoru novemberi reggel halvány-szürke nappala derengett fel. Pascal kinyitotta az ablaktáblát és midőn magára maradt, nézte, mint növekszik a világosság, mint virrad fel lassan az utolsó nap, melyen élni fog. Éjjel esett az eső, az ég még fátyolozott volt. A szomszéd platánok lombtalan koronáiból a madarak csicsergése hallatszott és meszszirol, a még álmata tag vidék távoli ködéből a vonat éles füttyülése. És ő egyedül volt, egyedül e komor ágyban, melynek ürességét érezte, e szobában, melynek csöndjét hallotta. A nap lassan emelkedett a látóhatáron és ő tekintetével követte azt a mindig nagyobbodó foltot, mit sugara az ablakra rajzolt. Végre a gyertya fénye elhalványult, a szoba nappali világossággal telt meg. Pascal enyhülést várt tőle és nem is csalódott; vigaszt nyújtott az a hajnalszinü kárpit, minden egyes ismerős butordarabja; az a széles ágy, melyben oly sokat szeretett és melybe lefeküdt — meghalni. A magas menyezet alatt még ott lebegett az ifjuság üde illata, a szerelem végtelen gyönyörlehelete, mely mint édes szerelmi ölelés lágyan borult rá.

Pedig Pascal, bár a crisis elmúlt, még mindig rettenetesen szenvedett. Fájdalmas szurásai voltak mellkasában, meggémberedett balkarja ólomként csügött le válláról. Az érkezendő segély nehéz várakozásában minden gondolata a husát marczangoló fájdalomérzetben összpontosult. És megnyugodott. Nem gerjedt fel lázas haragra, mint a minőt azelőtt a fizikai fájdalom pusztta ténye keltett benne, mely kétség-

beejtette, hiábavaló, szörnyű kegyetlenségével. A gyógykezelő orvos aggasztó kétélyei közepette is csak azért gyógykezelt a betegeit, hogy megküzdjön vele.

És ha most megadta magát nyugodt béketüressel, midőn őt magát sújtá a szenvedés, az csak onnan eredt, mert az életbe vetett hite még egy fokkal emelkedett, egészen ama magaslatra, a honnan az élet tökéletes jónak látszik, még a szenvedés végzetes ténye mellett is, mely tán az élet igazi rugója. Igen, átélni az egész életet, egészen átélni és egészen átszenvedni, fel nem lázadni ellene ama hitben, hogy jobbra válnék az élet, ha kiküszöbölhetnők belőle a fájdalmat: ezt tartotta most már a legnagyobb hősiességnek, a legnagyobb bölcseségnek. És hogy megrövidítse a várakozás hosszú, kínos perczeit, újra elgondolkozott utolsó elméletén; egy eszköz kieszelésén törte a fejét, melynek segítségével a fájdalomból is hasznót lehetne huzni, melylyel azt munkává, eredményes cselekvéssé lehetne átváltoztatni. Ha az ember ugyanoly mérvben érezné erősebben a fájdalmat, a mint civilizációja fejlődik, bizonyára erősebb ellentállásra is képesítenék. A működő agy, ha csak a nyert benyomások és az annak megfelelő munka közötti egyensúly nem bontatik meg, mind erősebbé fejlődnék. Ha ez így van, nem lehetne-e oly emberiséget képzelni, melynél a munka összege telyes egyensúlyban van az érzetek összegével, úgy hogy maga a szenvedés érzete is felhasználva elfojtatnék.

Ezalatt a nap teljesen kisütött. És Pascal agyában ilyen homályos remények kavargtak, midőn érzete, hogy új roham van fejlődőben. Iszonyu rettegés fogta el. Ez lesz tán a vége? Elhagyatva fog meghalni? De e perczen gyors léptek hallatszottak a lépcsőn s Ramond lépett be, kit Mártha nyomon kö-

vetett. Még csak annyi ideje volt, mielőtt fuldokolni kezdett, hogy odasugja Ramondnak:

— Oltson be, de gyorsan, tiszta vízzel és kétszer, legalább tíz grammot!

Szerencsétlenségére Ramondnak keresni kellett a kis fecskendezőt, aztán el kellett készíteni mindent. Az néhány percet vett igénybe és a roham rettenetessé vált. Aggódo félelemmel figyelte haladását, az eltorzuló arcot, a kékülő ajkakát. Végre kétszeri oltás után, észrevette, hogy az egy perczig megállapodó tünetek lassanként visszafejlődnek. Ez egyszer még el volt háritva a végső katasztropha.

De mihelyt visszatért a lélekzete, Pascal az órára nézett és nyugodtan mondta:

— Barátom, hét óra van . . . Tizenkét óra múlva, ma este hétkor meghalok.

És midőn Ramond tiltakozni akart, folytatá:

— Nem, ne hazudjék. Jelen volt a rohamnál, ép úgy tudja, mint én magam . . . Most minden matematikai pontossággal megy végbe és óráról órára le tudom írni a betegség fejlődési tüneteit.

Elhallgatott, hogy nagynehezen újra lélekzetet vegyen, aztán folytatá:

— Különben minden rendben van. Meg vagyok elégedve. Öt órakor itt lesz Clotilde, nem kívánok már egyebet, minthogy karjai között halhassak meg.

Nemsokára jelentékenyen enyhültek fájdalmai. Az oltás hatása valóban bámulatos volt. Felülhetett az ágyában, vánkosához támaszkodva. Hangja, lélekzete újra könnyüvé vált, sohse gondolkozott világosabban, mint e perczben.

— Tudja, mester, szólt Ramond, én nem megyek el ma innen. Értesíttetem a feleségemet, együtt fogjuk tölteni a napot és bármit mondjon is, remélem,

nem lesz az utolsó. Ugy-e megengedi, hogy egész otthonias kényelembe helyezzem magamat?

Pascal mosolygott. Rendeletet adott Márthának, hogy készítsen Ramond számára jó villás-reggelit. Majd hívni fogják, ha esetleg szükség lesz rá. És a két férfi bizalmas beszélgetésbe merült; az egyik hanyatt fekve, hófehér szakálla glóriájában úgy beszélt, mint egy agg bölcs; a másik ágyánál ülve hallgatta, mint a hódolatteljes tanítvány.

— Valóban, suttogá Pascal mintegy önmagához szólva, az oltások hatása igen csodálatos.

Aztán hangosan, majdnem vidáman folytatta:

— Ramond barátom, tán nem nagy ajándék az, a mit önnek adok; de magának kívánom örökbe hagyni a kézírataimat, Clotildenak utasítása van, hogy szolgáltassa ki önnek azokat, ha nem leszek többé. Kutasson bennük, tán talál benne valami jó eszmét. S ha egy szép napon valami jó gondolatot vehet ki belőle, annál jobb a világra nézve.

És ebből kiindulva, előadta tudós végrendeletét. Határozottan meg volt győződve róla, hogy ő az a magányos uttörő, az a hirnök, a ki vázolja az elméletét, tapogatódzik a gyakorlatban és mert módszere csak kezdetleges, kudarcot vall. Visszaemlékezett lelkesedésére, midőn azt vélte, hogy ideganyagbeoltásaiban az általános gyógyszert fedezte fel; aztán rátért csalódásaira, kétségbeesett csüggedésére, Lafouasse hirtelen halálára, a sorvadás áldozatául esett Valentinra, a diadalmaskodó őrzöngésre, mely újra erőt vett Sarteürön és öngyilkosságba kergette azt. Azért kételyekkel telt lélekkel hagyja is el a világot, melyek megingatták szilárd hitét, melyre a gyógykezelő orvosnak okvetlen szüksége van. Ám annyira szereti az életet, hogy annak erejébe veti egész bizalmát és azt hiszi,

hogy önmagából szívja az élet az erőt és az egészséget. Ezzel nem akar végkorlátot szabni a jövődőnek, sőt boldog, hogy az ő hypothesisét örökbe hagyhatja az ifjuságnak. Minden husz évi időközben átalakulnak a föltevések és a belőlük nyert igazságok maradnak csak meg változatlanul, melyeken a tudomány aztán tovább épít. És ha egyéb érdemet se szerzett, mint hogy a pillanat hypothesisét állította fel, munkája azért nem veszett kárba, mert a haladás magában a munkában, a fokozódó észbeli fejlődésben rejlik. És ki tudja? Habár ő maga fáradtan és nyugtalanul hal is meg és oltásaiiba helyezett reménye nem valósult meg, más munkások jöhetnek egykor, fiatalok, lángolók és lelkesülők és felvehetik, tisztázhatják, kibővíthetik eszméjét. És tán egy-egy világ, egy új század fog belőle sarjadoszni.

— Ah, kedves Ramond, szólt aztán, ha újra lehetne átélni az életet. Igen, újra kezdeném, folytatnám eszméim fonalát, mert a multkor meglepett az a sajátságos tünemény, hogy a tiszta vízzel eszközölt oltásoknak hatása ép olyan, mint az ideganyagoltásoké. Tehát nem a beoltott folyadék minősége határoz; csupán maga a mechanikai művelet. Az utóbbi hónapokban sokat gondolkoztam e tárgyról. Fog is találni róla jegyzeteim közt érdekes megfigyeléseket. Szóval, oda-jutottam, hogy egyedül a munkában higgyek s az összes szervek egyensúlyos működésétől várjam az egészséget, a dynamikus therapia egy nemét, ha szabad e kifejezést használnom.

Mindinkább fokozódott lelkesedése, majdnem elfelejtette a közelgő halált, annyira elfoglalta őt az életre irányuló kíváncsisága. Nagy vonásokkal vázolta utolsó elméletét. Az embert mindenütt a természet környezi és az ezzel való érintkezés folyton ingerli

idegszálainak érzékeny végeit. Innen származik nemcsak az érzékeknek, hanem a test belső és külső rétegeinek egész működése. És ezek az érzetek, összpontosulva a nyakban, átalakulnak ott feszerővé, mozgássá és eszmékké, miből következtetve, arra a meggyőződésre jutott, hogy az egészség e munka normális menetében rejlik, mely abból áll, hogy magunkba fogadjuk az érzeteket, átalakítjuk mozgássá és eszmékké és az emberi gépezetet szerveinek rendes, összhangzó működése segélyével tápláljuk. A munka válik im, az elmélet szerint főtörvénynyé, az élő világegyetem szabályozó rugójává. Eszerint, ha az egyensúly megbomlik, ha a kívülről jövő izgatás nem elegendő, kell, hogy a therapeutika mesterséges izgalmakat teremtsen, melyek helyreállítsák a feszerőt, a teljes egészség zott: az érzékekre nézve, a suggerálást, az orvos mindenható fölényét; a bőrre és az izmokra nézve a villanyosságot, a masszírozást és a gyomrot illetőleg a táplálkozási rendszert; a tüdőt tekintve, fönn a magas hegytetőkön, a levegőgyógymódot, végre a vérkeringési zavarokra nézve a transfusiót, a lepárolt vizoltások alkalmazását vélte a jövődők gyógy módjainak. Emez utóbbiak tagadhatatlan eredményü, tisztán mechanikai működése terelte őt ezen utra. És ő most kibővítette ezt a hypothesis, szellemének rendszeresítő törekvésénél fogva és újra megmentve látta már az egész világot az erők teljes egyensúlyában, midőn ugyanannyi a kifejtett munka, mint a mennyi a szerzett benyomások összesége, úgy hogy emez örök munkában áll helyre a világ megingatott egyensulya.

Aztán kedélyes nevetésre fakadt.

— Szép! most már megint benne vagyok . . .
 Én, ki alapján még mindig abban a meggyőződés-

ben élek, hogy az egyedüli bölcsesség abból áll, hogy ne avatkozzunk bele a természet működésébe. Javíthatatlan vén bolond!

De Ramond a gyöngéd szeretet és végtelen bámulat kifejezésével ragadta meg a mester mindkét kezét:

— Mester, mester, az ilyen dőreség ilyen szenvedélylyel párosulva teszi a lángészt . . . Ne féljen, figyeltem minden szavára, iparkodni fogok méltó lenni örökségére és én is osztom azt a hitét, hogy ebben rejlik a holnap nagy titka.

Eme nyugodt, a szeretet megilletődött gyengeségét szétárasztó szobában Pascal folytatta szavait, a haldokló bölcs hősies nyugodtságával, ki utolsó tanait hirdeti. Visszatért személyes megfigyeléseire, megmagyarázta, hogy néha önmagát gyógyította meg rendszeresen szabályozott s tul nem fesztett munkával!

Tizenegyet ütött és Pascal azt akarta, hogy Ramond megreggelizzék. Ő maga pedig folytatta a beszélgetést, míg Mártha feltálalta az ételeket. A nap végre teljesen áttört a szürke reggeli fellegeken, halvány, fátyolozott napsugárözönével, mely aranyhálójával vontá be az egész termet. Pascal is ivott néhány korty tejet, aztán elhallgatott.

Ramond épen egy körtébe harapott.

— Szenved, mester?

— Nem, csak egyék.

De nem titkolhatta. Új roham következett, rettenetesebb az előbbinél. Villámütésként jelentkezett és Pascal kékülő arcát beletemette a vánkosokba. Ökölbe szorított kezekkel megmarkolta a lepedőt, belekapaszkodott, mintha támaszt találna abban és legördíthetné a mellére nehezedő súlyt. Halvány arczczal, kidülleszt-

tett szemekkel nézte a faliórát és a fájdalom és kétségbeesés megrázkódtató kifejezése ült ki arczára. Egy pár pillanatig halálosan vonaglott.

Ramond rögtön befecskendezte. Lassanként enyhültek a fájdalek; de a hatás kisebb volt.

Nagy könyvek szivárogtak Pascal szemébe, midőn újra magához tért. Nem szólt, csak sirt. Aztán elfátyolozott szemekkel nézte az órát.

— Barátom, négy órákor meghalok. nem fogom őt többé látni.

És midőn Ramond, hogy gondolatait másfelé terelje, saját meggyőződése ellenére azt állította, hogy a vég nincs oly közel, újra erőt vett rajta a tudós szenvedélye és még egy utolsó közvetlen megfigyelésen alapuló oktatást akart adni fiatal kartársának. Több hasonló eset fordult elő pályafutása közben és különösen arra emlékezett vissza, hogy egyszer egy öreg sclerosisban meghalt betege szívét bonczolgatta a kórházban.

— Magam előtt látom abban szívetem. Fakó, levélszinű minden izma; azt mondaná az ember, hogy lesóványodott, összezsugorodott, pedig térfogatban növekedett. A gyulladás megkeményítette, most nehezen lehetne elvágni.

Aztán halkán folytatta. Ép most érezte, hogy szíve lágyul, hogy lüktetése lassodik. A rendes vérki-lökés helyett a főérből csak vörös nyál ömlik ki. A visszerek pedig tele vannak fekete vérrrel és a mily mérvben lassudott a táguló és összehúzódó szivattyu, a gép szabályozója, oly mérvben állott be az erősebb fulladás. Aztán a beoltás után, szenvedése mellett is, figyelemmel kísérte e szerv újbóli életreébredését, a sarkalló ostorcsapást, mely a visszerek fekete vérének utat tör és az üterek betóduló vörös vérével új erőt

lehel beléje. De mihelyt a befecskendezés erőműtani hatása megszűnt, újra visszatért a crisis. Perczekre meg tudta azt előre határozni. Az oltások folytán még három ilyen roham fog beállni. A harmadik magával viszi és négy órákor meghal.

Aztán mindinkább elhaló hangon még egyszer felhevült, lelkesedett a szív e hősie kitartásán, az élet e makacs munkásán, mely az élet minden percében dolgozik, még akkor is, midőn, alvás közben, a többi szerv tünyn pihen.

— Oh, hősie szív, mily bátran küzdesz! Minő hit, minő fáradhatlan, nagylelkű a munkálkodásod! Sokat szerettél, sokat lüktettél, azért pusztulsz el, hősie szívem, nem akarsz meghalni és minden erődöt megfeszited, hogy újra dobogj!

Aztán rájött a jósolt görcsrohamok elseje. És midőn az elmúlt, Pascal arczára már a halál árnya kezdett borulni, már melle zihált, Hősiessége mellett is halk panasz tört fel ajkán:

— Oh, Istenem, hát nem fog ez a kin véget érni soha? — És mégis egyetlen égő vágya az volt, hogy halálos vonaglását meghosszabbítsa, hogy addig éljen, míg Clotilde megérkezik, hogy keblére szoríthassa még egyszer. Oh, ha csalódnék, ha, mint azt Ramond állítja, öt óráig élhetne! Szeme újra visszatért a fali órához és nem fordította el róla többé tekintetét, egy örökkévalóság fontosságát tulajdonítva minden percnek. A letűnt napokban gyakran élczeltek eme empire-stylben tartott óra felett, mely egy aranyozott bronz-határkövet ábrázolt, a mint a hozzá támaszkodó szerelem mosolyogva szemléli az álomba merült időt. Három órát mutatott. Aztán fél négyet. Csak két órai életet még, csak két órai életet, Istenem! A nap már lassan leáldozott a szürke téli égbolton;

mély, békés csend borult le a földre; és időről-időre a tarlott mezőkön átrobogó mozdonyok éles füttye hallatszott. Ez a vonat az, mely Tulettesbe megy; hát a másik, az a Marseillesről jövő, az nem jön meg már soha?!

Husz percczel négy óra előtt Pascal magához intette Ramondot. Már nem birt elég hangosan beszélni, hogy megértsék.

— Hogy hat óráig élhessek, nem szabadna az üteremnek oly lassan lüktetni. Eddig még reméltem; de most már vége.

Aztán Clotilde nevét rebegette suttogva. Szivszagató bucsúsóhaj volt az, amaz iszonyu fájdalom kifejezése, hogy nem láthatja többé.

Aztán újra a kéziratokra gondolt.

— Ne hagyjon el, — a kulcs ott van a vánkósom alatt. Azt fogja mondani Clotildenak, hogy vegye el onnan. Ő neki adtam az utasításokat.

Tíz percczel négy óra előtt Ramond újra befejszkendezte, de hatás nélkül. És épen négy órát ütötte, midőn a második crisis beállt. Az első fulladozási roham beálltával kiugrott az ágyából, járni akart, ereje utolsót lobbant. Mohó sóvárgás fogta el a szabad levegő, világosság, a szabad tér után. Az élet, egész letünt élete hívta, vont a ellenállhatatlanul a másik szobába. És ő oda vánszorgott, ingadozva, görnyedezve; görcsöktől rángatva fogódzkodott a butorokba.

Ramond hirtelen mozdulattal oda rohant hozzá.

— Mester, mester, könyörgök, feküdjék vissza.

De Pascal szilárdan eltökélte, hogy állva, fönnjárva akar meghalni. Az élet szenvedélye, a munka hősie eszméje még élt benne és az üzte, vitte. Hörgött, rebegett.

— Nem, nem, ott künn! . . .

És Ramond vállához támaszkodva, botorkálva, ingadozva eljutott az íróasztaláig; ott lehanyatlott karosszékebe, fellélegzett és lehunyta pilláit. Aztán újra felnyitotta a szemeit és tapogatódzó ujjai keresték a munkát. A szanaszét heverő jegyzetek között ráakadt a családfára. Még az előtte való este igazított ki azon néhány jegyzetet. Megismerte, közelebb huzta és kitárta.

— Mester, mester, ön megöli magát, — kiáltott fel Ramond, kiben a részvét és csodálkozás vegyes érzelmei dultak.

Pascal nem hallgatott rá. Czeruzát érzett tapogatódzó ujjai alatt. Felvette és egészen lehajolt a családfára, mintha kialvó szemei nem látnának többet. Aztán utoljára átfutott még a családtagok sorozatán; Maxime nevénél megállapodott, oda írta: „Meghalt ataxiában 1873-ban“, mert biztos volt benne, hogy már nem éli túl az évet. Aztán mellette tűnt szemébe Clotilde neve és kiegészítette azt is „1874-ben fiut szült, nagybátyjától, Pascaltól“. Aztán a saját nevét kereste, de kimerülten révedeztek az ujjai és a szemei. Végre, midőn megtalálta, keze újra megszilárdult és határozott vonásokkal írta oda „Meghalt szivbajban 1873 november 7-én.“ Ez volt az utolsó erőmegfeszítése; hörgése majd megfojtotta; ekkor Clotilde neve fölött egy fehér lapra akadt. Ujjai nem birták az írónt tartani. És mégis kusza vonásokkal, melybe egész gyöngédsége, szívének egész lázas nyugtalansága kiáradt, hozzá tette: „Az ismeretlen gyermek, mely 1874-ben születni fog. Milyen lesz az?“ Aztán elájult. Alig birták őt Ramond és Mártha visszavinni az ágyba.

Negyed ötkor állt be az utolsó crisis. A fulladás utolsó rohamában Pascal arcza végtelen szenvedést

fejezett ki. Mindvégig el kellett viselnie az ember és a tudós vértanui kinjait. Megzavarodó szemei a fali órát látszottak még keresni. És Ramond, látva azt, hogy ajkai még mozognak, lehajolt és ajkaihoz tapasztotta fülét. És valóban szavakat suttogott oly halkán, mint az elhaló lehelet.

— Négy óra. A szív szunyad . . . a főérben nincs több piros vér. A szívszelep ellágyul és megáll.

Iszonyu hörgés rázkódtatta meg testét. Lehelete alig volt érezhető.

— Nagyon gyorsan megy . . . Ne hagyjatok el . . . a kulcs a vánkos alatt . . . Clotilde . . . Clotilde . . .

Az ágy lábánál Mártha zokogásba fulva térdre borult.

Látta, hogy ura haldoklik. De még se mert a papért menni, bárhogY szerette volna is és ő maga mondotta el a haldoklók imáit; és buzgón kérte az uristent, hogy bocsásson meg szeretett urának és vegye fel magához egyenesen a mennyországba.

Pascal haldoklott. Arcza már elkékült. Néhány perczig mozdulatlan feküdt, aztán még egyszer lélekzetet akart venni, kinyitotta száját, mint valami kis madár, mely apró csőrével utoljára kapkod egy kis levegő után. És aztán meghalt, kiszenvedett.

XIII. FEJEZET.

Clotilde csak villásreggeli után, egy órákor, kapta meg Pascal sürgönyét. E napon épen erősen felboszantotta őt fivére és szeszélyeit, kifakadásainak élet, erősen éreztette vele, a miért Clotilde leverten duzzogott. Mindent egybevetve, igen kevés boldogságban volt része bátyjánál. Maxime őt sokkal egyszerűbbnek, sokkal komolyabbnak találta, semhogy fel tudta volna vidítani és szórakozást nyújthatott volna neki és inkább elzárkózott fiatal Rózsájával, azzal a kis szösze leánynyal, a ki neki olyan végtelen gyönyörűséget szerzett. Mióta a betegség székéhez láncozta, úgy hogy már többé mozdulni sem tudott, elvesztette az élvezeteg emberek önző eszélyességét és abbahagyott sanda bizalmatlanságával a nőkkel szemben, kikről eddig azt hitte, hogy csak ők teszik tönkre a férfiakat. Midőn nővére megmondotta neki, hogy nagybátyja őt visszahívja és hogy el akar utazni, nagy fáradságába került, míg egyáltalán ajtót nyitottak neki, mert szeretője éppen azzal volt elfoglalva, hogy őt kenegette. Rögtön beleegyezett szándokába, midőn Clotilde arra kérte őt, hogy a mig csak lehetséges, ott maradhasson, hogy elvégezze összes teendőit. Maxime csak azért sürgette, hogy jöjjön vissza minél előbb, mert szeretreméltó akart lenni vele szemben.

Clotilde a délutánt bóröndjei csomagolásával töltötte el. Lázas izgatottságában, a rögtöni elhatáro-

zás e kétségbeesett hangulatában, nem is gondolt magára az esetre, hanem egyesegyedül ama nagy örömek engedte át magát, hogy hazatérhetett. A gyorsan elköltött ebéd után, fivérétől röviden elbúcsuzott és a végtelen unalmas kocsikázásra került a sor, mely az Avenue du Bois de Boulogne-tól a lyoni pályaudvarig tartott. Végre a női szakaszban helyet foglalhatott és az este nyolcz órakor induló gyorsvonat dübörgő zakatolással vágtatott neki a koromsötét esős, zimankós novemberi éjnek.

Már alig, hogy elhagyta Párist, komor gondolkozásba merült, mely fokozatosan marczangoló nyugtalansággá nőtt meg lelkében. Miért ez a rövid, semmitmondó sürgöny: „Várlak, utazz ma este!“ Kétségkívül ez arra a levélre volt a válasz, melyben tudatta vele, hogy anyának érzi magát. Tudta, mennyire óhajtotta Pascal, hogy Párisban maradjon, hol ő neki, a doctor feltevése szerint, boldognak kell lennie; tehát most csodálkozott e sürgős visszahívásán. Sürgönyt nem várt, de várt levelet, hogy utazási előkészületeit lassankint megtehesse és néhány hét után elutazhassék. Vagy talán valami más ok forog fenn; talán valami hirtelen rosszullét, talán a vágy, a hatalmas sóvárgás, hogy őt viszontláthassa . . . És e percztől fogva aggodalma még kinzóbb lett, bús, nyomasztó sejtelmek köde ereszkedett lelkére és kedélyét búskomorság, levertség homályába burkolta.

Egész éjjel özön-eső csapkodta a vonat ablakait, a mint az a bourgogne-i sikságokon tovarohant. Ez az özön-ár csak Macon-nál szűnt meg. Lyon után pitymallani kezdett. Clotilde magánál hordta Pascal leveleit és nyugtalansággal leste a virradatot, hogy azokat áttanulmányozhassa, mert írásukat megváltozott-nak vélte. Valóban, szívét hideg borzongás dermedése

fagyasztotta, a reszkető irást, a sok szakadozott szó, a hiányos fogalmazás most még jobban aggasztották.

Pascal beteg volt, nagyon beteg; ez most már bizonyos volt; mint valami hirtelen sugallat villant fel mindez agyában, ami nem annyira következtető képességének, mint inkább finom sejtő érzékelésének volt eredménye. Az ut hátralevő része iszonyatos hosszúnak tűnt fel lelkében, mert érezte, mint nő szorongatása, a mint utja céljához közeledik.

A legkegyetlenebb azonban az a három és egy negyedórai várakozás volt, a mely a marseillei csatlakozásnál őt a plassansi vonatra váratta tizenkettő után délben. Három hosszú órát kellett így várni! A pályaudvar éttermében reggelizett és oly sietséggel evett, mintha félni kellett volna, hogy lekési a vonatot. Erre aztán lassu bolyongással imbolygott a poros kertben, egyik padtól a másikig, a rengeteg bérkocsik és omnibuszok tömkelegében, míg a sápadt nap szokatlanul melegen süttött az esős éj után. Végre újra tovább roboghatott a vonattal, mely minden negyedórán meg-megállott. Fejét kidugta az ablakon és úgy tűnt fel előtte a vidék, mintha már husz év óta nem látta volna és a helységek egészen elváltozva suhantak el könyes szemei előtt. Midőn a vonat Saint-Marthet is elhagyta, nagy felindulás vett rajta erőt; nyakát nyujtotta ki, hogy a távolban megpillanthassa a Soulejade-ot, a két hatalmas, százados cypruskorona fényevesztett fáklyáit, melyek három mértföld messzire is ellátszottak.

Öt óra volt és alkony ereszkedett a kopár tájra. A váltók zaja felsikongott, a vonat megállott és Clotilde leszállt. De heves fájdalom nyilallotta át és mély sóhaj tört fel kebléből, midőn látta, hogy Pascal nem várja a perronon. Már Lyon óta mindig azt mondo-

gatta magában: „Ha nem fogom rögtön megérkezésemkor látni, úgy beteg“. Talán benn maradt a váróteremben, vagy kocsi után nézett? Kirohant a teremből, de nem találta künn csak az öreg Durieu apót, azt a kocsist, a kivel rendszeren kocsizni szokott. Kivallatta. Az öreg apó hallgatag provence-i ember volt és nem nagyon sietett feleleteivel. Kétkerekű kis kocsi-jával volt ott, mert először a málhákat akarta elszállítani. Reszkető hangon ismétlé a kérdést:

— Minden jól van, Durieu bácsi?

— Igen, kisasszony!

És majdnem dühös lett, a midőn meghallotta, hogy Mártha adta meg neki tegnap este az utasítást, hogy kocsival várja őt, ha megjön a vonat. Nem látta a doctort két hónap óta, nem is került senki a szeme elé. Talán, miután nincs itt, ágyba feküdt. A városban az a hír van elterjedve, hogy a doctor már nem a régi legény a talpán.

— Várjon itt, kisasszony, mig kiváltom a bőröndöket. Itt egy hely az ön számára, a padkán.

— Nem, Durieu bácsi, ez nekem soká tartana, én inkább gyalog megyek.

Nagy léptekkel haladt fel a magaslat kocsiutjára. Szíve oly zihálón dobogott, hogy majd megfulladt. A nap a saint-marthi dombok megett lehanyatlott, finom eső szitált a szürke égről, a novemberi időjárás első fagyos borzongásával. És a midőn Fenouillères utcájára bekanyarodott, a Souleiade sivár ködépe derengett fel előtte, mely őt majd megdermesztette: a pusztá, kihalt homlokzat zárt ablakjaival, szomorító elhagyatottságot, néma gyászt rezdített fel szívében.

De a borzasztó csapást csak akkor érezte Clotilde,

midőn a lépcsőházban Ramond doctort látta állani, a mint valószínűleg őt várta. Valóban őt leste ott és lejött, hogy a borzasztó gyász hírét kiméletesen, óvatosan adhassa tudtára. Lélekzete elfogyott, mikor odaérkezett, átszelte a platánok tisztását, a hol a forrás csobogott, hogy a mennyit lehet megtakarítson az utból, és a midőn a fiatal orvost látta azon a helyen, a hol ő Pascalt remélte találni, úgy érezte, hogy az ég szakad le reá rögtön, hogy oly szerencsétlenség történt, a mely örökre, örökre megmásíthatlan. Ramond igen halványnak és dúlnak látszott, nagy megerőltetése, hogy nyugodtnak mutassa magát, kárba veszett. Clotilde úgy érezte, hogy a nyakát fojtogatják, egy szót se tudott kiejteni. És így léptek be a házba; Ramond az étterembe vezette őt, a hol újra néhány pillanatig némán néztek egymás szemeibe.

— Beteg, nemde? — mondta végre Clotilde, reszketve, akadozva.

Ő egyszerűen válaszolt:

— Igen, beteg.

— Mindjárt tudtam, midőn önt megláttam — folytatá újra. — Miután nincs itten, betegnek kell lennie.

És nem tágitott:

— Beteg, nagyon beteg — ugy-e?

De Ramond nem válaszolt többet, hanem mindig halványabb és halványabb lett és Clotilde mereven nézett szemeibe. E perczben aztán észrevette rajta a halál árnyát; észrevette azt kezein, a melyek még reszkettek; észrevette kétségbeesett arczán, zavart szemein, a melyek még a halálos küzdelem iszonyát tükrözték vissza és észrevette az orvosnak rendetlen, kuszált külsején, a ki már tizenkét óra óta volt folytono-

san ottan és küzdötte a tehetetlenség küzdelmét e földön a leghatalmasabbal — a halállal.

Erre Clotilde éles sikolyban tört ki:

— Meghalt! . . .

Megingott, mint a kit a villám sujt és odavette magát Ramond karjaiba, a ki könyek közt ölelte őt testvériesen magához. És mindketten sirtak egymás nyakába borulva.

Aztán Ramond elmondott neki mindent, miután leültette egy székre és a zokogástól elfojtott hangja szóhoz juthatott.

— Én sürgönyöztem tegnap reggel féltizenegykor. Ő oly boldog volt, úgy reménykedett. Oly bizalommal szötte jövődő álmait! Még egy-két évig remélt élni. Ma reggel négy órakor volt az első roham és hivatott engemet. Rögtön felismerte, hogy elvezett. De remélte, hogy még kibírja hat óráig, hogy még elég hosszú az élete ahhoz, hogy önt viszontláthassa. De a baj gyorsan harapódzott el. Utolsó lehelletéig, perczről-perczre megmondta nekem, hogy mint terjeszkedik a betegség, mint a tanár, a ki hallgatói előtt bonczol. Nevével ajakán halt meg, nyugodtan, elszántan, mint egy hős.

Clotilde fel szeretett volna ugrani, hogy beszaladjon a szobába; de mintegy oda volt szegezve a székhez és nem volt elég ereje, hogy elhagyja helyét. Figyelemmel hallgatta; szemei, mint künn az őszi eső, úgy permeteztek a könnyhullástól, és arczán le-legördült, bánatának a megkövesült harmata. Minden mondata ez elbeszélésnek, minden mozzanata e stoikus közönnyel bevárt halálnak, mélyen szívébe vésődött, és megfelelő érzelmeket keltett. Lelke előtt az egész rettenetes küzdelem újra lefolyt. És örökre fogja azokat látni egész életében.

De kétségbeesése akkor érte el tetőpontját, amikor Mártha lépett be és feddő hangon mondá:

— Igen, a kisasszonynak van oka sirni, mert ha a mester meghalt, úgy csak miatta halt meg!

Az agg házvezetőnő oldalt állt konyhája ajtajában, dűltan és kétségbeesetten, hogy urát elrabolták tőle, hogy megölték. És még üdvözlő, még vigasztaló szavakat sem keresett a fiatal lány számára, a kit ő nevelt fel. A nélkül, hogy megfontolta volna illetéktelen beavatkozása horderejét, hogy mérlegelte volna a fájdalmat, mit azzal okozhat, könnyített vele szívéen, és mindent elmondott, a mit csak tudott.

— Igen, azért halt meg, mert a kisasszony elment.

Kétségbeesésében Clotilde hevesen vitatta:

— De hisz ő volt az, a ki megharagudott, a ki maga elküldött engemet!

— Bizonyára! De a kisasszony ezt csak ön iránti nagy szeretetének tulajdonítsa — úgy viselte magát, hogy ne lásson tisztán az ő angyaljóságu szívébe . . . Azon az éjen, a melyet követő nap elutazott, a doctort félig megfulva találtam párnái közt, annyira szenvedett, és a mikor el akartam mondani a kisasszonynak, ő megakadályozott . . . Aztán szorgosan megfigyeltem, míg a kisasszony oda volt . . . Minden éjjel újra kezdődött ez a dolog, minden erejét meg kellett feszítenie, hogy ne írjon a kisasszonynak, hogy vissza ne hívja . . . Ez az oka, hogy meghalt, ez a tiszta igazság!

Hirtelen nagy világosság támadt Clotilde lelkében, a mely boldoggá tette és egyben marczangolta szívét. — Istenem! Hát mégis igaz volt, mit sejtett? De végre is azt kellett hinnie Pascal makacssága folytán, hogy nem hazudott, hogy egyszerűen közte és a munka

között választott, mint a tudományok embere, a kinél a munkaszeretet győzött az asszony iránti szenvedélye, szerelme felett.

De mégis hazudott; ő odaadását, az önmagáról való megfélemedkezést annyira vitte, hogy feláldozta önmagát, mert azt hitte, hogy ez Clotilde boldogságáért történik. A szomorú viszonyok most megmutatták, hogy csalódott, hogy ily módon mindkettőjük szerencsétlenségét idézte elő.

Clotilde újból ellenkezett és újból kétségbeesés fogta el:

— De hát hogyan tudhattam én ezt . . . ? Istennem! . . . Én engedelmeskedtem, összes szeretetem és gyengédségem az engedelmeskedésbe összpontosítottam!

— Ah — kiáltá Mártha — én sejtettem volna — én sejtettem volna!

Ekkor Ramond is közbeszólt, gyengéden, békítőleg. Megfogta régi barátnője kezét és kifejtette előtte, hogy a bánat a végzetes esetet elősegíthette ugyan, de a mester már e végre el volt kárhoztatva. A szívbaj, melyben szenvedett, már régebb időkből származott; nagy megerőltetése az oka, aztán az öröklődés is, végre maga e nagy szenvedélye: és így tört meg e hatalmas, szegény, agyonkinzott szív!

— Menjünk fel — mondá Clotilde — látni akarom!

Fent a szobában, bezárták az ablaktáblákat, még a melancholikus alkony sem küldhette be halvány sugarait. Két gyertya égett az ágy melletti kis asztalon, a nagy gyertyatartóban, és halványsárgás fényükkel megvilágították Pascal kinyújtózott hulláját. Lábai szorosan egymás mellett feküdtek, kezei mellén össze voltak kulcsolva. Szempilláit kegyeletesen le-

csukták. Arcza, szakálla és hajzata havas párnáin olyan volt, mintha aludnék, már kékes szint váltott, de mégis békés, nyugodt kifejezése volt. Alig volt másfél óra óta halott. És végtelen égi nyugalom, menyeyei jóságának derüje látszott rajta előmleni.

Hogy őt így kell viszontlátni; hogy hangját se hallhassa többé, meg se csókolhassa, hogy meg se láthassa, hogy örökre egyedül legyen ezután és örökös bucsut kellessen tőle venni; mennyire fájt és sajgott a szive e gondolatra. Rávetette magát az ágyra és tördelve mondá e gyöngéd, szerelmes szavakat:

— Mester, mester, mester!

Ajkait odaforrasztotta a halott homlokára, és miután az még ki sem volt hülve, egy perczre abban az illúsióban ringatta magát, hogy ő még érzi az utolsó szerelmes vallomásának melegét, hevét. Nem mosolygott-e egészen boldogan merev mozdulatlanságában, abban a tudatban, hogy újra viszontláthatja őt és — gyermekét, a kit ott viselt szive alatt? De aztán az iszonyatos valóság sujtott le rá újra és újra szivet-szagatóan kezdett sirni, kezeit tördelve.

Az öreg Mártha lámpával lépett be a szobába és letette a kandalló párkányának egy szegletébe. És hallotta, a mint Ramond Clotildot megfigyelve, azt mondta, ily megrendülten látva őt mostani állapotátában:

— Elvezetem önt innen, ha látom, hogy nincs lélekjelenléte és nem elég erős. Gondoljon arra, hogy nincsen egyedül, hanem önnel van az a kis, drága lény, a kiről ő nekem oly örömmel, oly szeretettel beszélt.

Az öreg házvezetőnő már egész nap csodálkozott az ilyes beszédeken. De most egyszerre mindent megértett, és bár mindjárt el akarta hagyni a szobát, most benn maradt, hogy még többet hallhasson.

Ramond halkította hangját:

— A nagy szekrény kulcsa ott fekszik párnája alatt. Többször ismételte, hogy ezt önnek meghagyjam. Fogja ugy-e tudni, mit kell tennie?

Clotilde megkísérlette, hogy eszmélethez térjen és választ adjon.

— Hogy mit kell tennem? A papirokat illetőleg, ugy-e? Igen, igen, emlékszem; az aktákat én tartsam meg és a többi kéziratokat odaadjam önnek. Ne aggódjék, még eszméletnél vagyok, igen óvatos leszek. De nem akarom őt elhagyni, az éjt itt akarom tölteni s egész nyugodt leszek, megigérem önnek.

Mély fájdalmában nagy szilárdságot tanusított; ott fog maradni, — mondá, — a halottnál és virrasztani fog. És a fiatal orvos nem akarta őt lebeszélni róla, mert látta, hogy ugy is hiábavaló lenne.

— Nos jó, most tehát elhagyom. Otthon várni fognak reám. És aztán annyi hivatalos dolgot kell elintéznem. A hatóságnál, a temetés megrendelését. Meg akarom önt e fáradságtól kimélni. Nem kell semmiről gondoskodnia. Holnap reggel, ha újra visszajövök, minden rendben lesz.

Még egyszer megölelte és elment. És az öreg Mártha is eltűnt vele, hogy bezárja lent utána és maga után a ház ajtaját s ő maga is kiszaladt, ki az esős éjszakába, az éj leplétől eltakarva.

Most Clotilde egyedül maradt a szobában és érezte maga körül azt a rémitő ürt, mely a házban támadt. Egyedül volt a halott Pascallal. Székét egész közel tolta az ágya fejéhez és oda ült, mozdulatlan, némán. Megérkeztekor csak kalapját vetette le; amidőn aztán észrevette, hogy keztyűje is rajta van, levette azokat. De utazó ruhájában maradt, bár a hosszú utazás alatt összegyűrődött és nagyon poros lett. Két-

ségkívül Durieu apó már bőröndjeit haza hozta; de nem gondolt rá, ereje se lett volna a mosakodáshoz, az átöltözködéshez; egészen összetörve ült ottan a széken, a melyre lerogyott. Egyetlen nagy fájdalom és mély bánat töltötte csak el: Miért engedelmeskedett? Miért egyezett bele elutazásába? Ha itt maradt volna, úgy Pascal nem halt volna meg. Ez volt szilárd meggyőződése. Annyira szerette, oly gyöngédséggel környezte, ápolta volna, hogy visszaadta volna erejét, egészségét. Igen, karjaiba zárta volna őt, hogy elaltassa, hogy fiatalságának üde melegébe burkolja és életet leheljen agg testébe csókjaival. Ha nem akarjuk, hogy a halál egy szerettünket elrabolja, úgy azzal lehet elriasztani, hogy sziveink vérét adjuk oda neki. Az ő vétke volt, hogy elvesztette, hogy gyengéd, szerelmes ölelésével nem lehet őt többé mély álmából felkölteni. És botornak korholta magát, hogy ezt be nem látta; rossznak, hogy nem egészen neki szentelte magát és im, örökre megbüntettetnek, hogy elhagyta. Az egyszerű józan ész, ha a szív nem is mondta, azt parancsolta volna, hogy szorosan karjaiba zárva kellett volna őt megtartani. Az alázatos szerelmében meghódoló rabnőnek agg királyát, a ki felett örködött.

A csend oly mélységes volt, hogy Clotilde egy percze elfordult a halottól és körülnézett a szobában. De csak homályos árnyakat látott maga körül; a lámpa oldalt megvilágította a nagy álló tükör üvegét, úgy hogy halvány fényü paizshoz hasonlított; és a magas menyezet alatt a két gyertya csak úgy tűnt fel, mint két sárga folt. E perczben újra a levelekre emlékezett vissza, a melyeket Pascal irt és a melyek oly rövidek, oly fagyosak voltak és most megértette a kinokat, a melyeket neki át kellett szenvednie, hogy szerelmét elfojtsa.

Mily lelkierővel kellett hogy birjon az ő boldogítása gondolatának e megvalósításánál, melyet jószágos szíve az ő számára tervelt! Fejébe vette, hogy eltűnik, meg akarta őt aggságától és a nyomortól kímélni; arról álmodott, hogy gazdaggá és szabaddá teszi őt, hogy távol tőle élvezhesse huszonhat éve fiatalságát. Ő maga volt a teljes önfeláldozás, a teljes megsemmisülés a szeretett lény iránti szerelmében és boldogításában. És Clotilde mélyen érzett hálával, gyöngédséggel telt el iránta, a mely azonban bizonyos keserőséggel és bánkódó zugolódással volt egybekötve a sors, a kemény, összezuzó sors lesújtó szerencsétlensége miatt. Aztán mindazon boldog órák tűntek fel emlékében, melyeket nála élt át, az ő szép, vidám ifjúsága, szüzességének boldog évei. Hogy hódította Pascal őt lassanként meg szeretetével, hogy érezte ő aztán magát ama küzdelmes viszályok után, melyek miatt meghasonlottak, teljesen az övének és mily végtelen gyönyör volt az, hogy mindjobban és mindjobban egész szívével és lelkével egyedül az övé lehetett, az övé, ki szintén utána sóvárgott. Ebben a szobában, a melyben most elhül a teteme, újra kéjes melegség futotta át testét azon édes gyönyörök borzongásával, melyek őket az eltöltött szerelmes, nászi éjek csendjében teljesen egygyé, teljesen összeforradttá, egymásban megsemmisültté — egyesítették.

A fali óra hetet ütött és Clotilde e hangra öszszerezzen. Ki szólt itt? Aztán az órára nézett, mely annyi boldog perczet jelzett hajdan számára. Ez az ódon óra baráti hangjával szórakoztatta őket az éjsötétjében, midőn egymás karjaiban virrasztottak. És minden butordarabból édes emlékek árnyai szálltak feléje. A nagy álló-tükör ezüstoffényű sugaras lapján mindkettőjük alakja rajzolódott elő: határozatlan, el-

mosódó körvonalaik mintegy közeledni látszottak és arcukon még mindig ama kéjes órák mosolya lebegett, midőn Pascal őt odavezette, hogy valami új ékszerrel diszitse, melyet reggel óta rejtegetett. És ugyanazon az asztalon, a melyen most a két viaszgyertya sárgás fénye lobogott, fogyasztották el ama nyomor estéjén ebédüket, midőn alig volt kenyerük és mégis királyi lakomát ültek. Oh és minő vidám, boldog volt a kaczagásuk, a merevlábu chaise-longue párnáin, midőn Clotilde harisnyáit húzta le és Pascal incselkedett vele. Még ama szinehagyott, hajdan Liborszinben égő és most hajnalárnyalatúvá fakult falikárpitból is édes szerelmi suttogás hullámozott szerte; visszhangja mindannak, a mi végtelen édest és gyöngédet mondottak egymásnak. Szerelmi szenvedélyük végtelen gyermekes bohósága, még hajzatának sajátságos ibolyaillata is, melyért Pascal rajongott, még most is eltöltötte szerelmük e boldog tanyáját.

E növekvő izgatottságban Clotilde fülét éjjel táján hirtelen zokogás hangja ütötte meg. Valaki mint a fergeteg rohant be és ő megismerte Félicitét. De nem mozdult meg, annyira megmerevedett fájdalomában. Mártha, hogy megelőzze az ellenkező rendeleket, az öreg Rougonnéhoz futott, hogy tudassa vele e rettenetes ujságot és ez eleinte megdöbbenve a hirtelen beállt catastrophán, hangos kifejezést adott fájdalomának. Leborult fia holtteste előtt, megölelte Clotildot, a ki mintegy álomba merülve, viszonzta csókját. És e perctől fogva érezte, ámbár dermedtsége meg nem szűnt, hogy nincs már egyedül, ama szüntelen izgás-mozgásban, ama lázas lőtás-futásban, mely körötte támadt. Félicité ki-bejárt lábujjhegyen, rendezgetett, rakogatott, kutatott, suttogott, lehanyat-

lott egy székbe, hogy rögtön újra felkeljen. Kilencz óra felé mindenáron azt akarta, hogy Clotilde egyék valamit. Már kétszer szolította meg. Most újra fülébe sugta:

— Clotilde lelkem, hidd meg, hogy rosszul teszed. Erőhöz kell jutnod, így nem tartod ki sokáig.

De a fiatal asszony csak némán rázta a fejét.

— Lásd, te Marseilleben reggeliztél, a váróteremben, ugy-e? és azóta nem ettél semmit. Hát okos eljárás ez? Nem akarom, hogy te is megbetegedjél. Márthának van egy kis leve-se. Mondta, hogy készít egy kis csibét. Gyere, egyél egy falatot . . . Csak egy falatot, én addig itt maradok.

Clotilde újra némán, szenvedő arczkifejezéssel visszautasította ajánlatát. Végre azt rebegte:

— Hadd el, nagymama! Kérlek, hadd el! Nem birok. Megfulladnék!

Nem beszélt többet. De még sem aludt, hanem nyitott szemekkel bámult folytonosan Pascal arczára. Órahosszakig nem mozdult meg, úgy ült egyenesen, mereven, mintha messze-messze lenne innen a halottal. Tíz órakor neszt hallott, Mártha jött fel a lámpával. Tizenegy óra felé Félicité, a ki egy karosszékből ülve virrasztott, nyugtalanzkodni kezdett, kiment és megint bejött. Azontul folytonosan jártak-keltek, nyugtalanul ólálkodtak a fiatal asszony körül, a ki még mindig ébren ült ott, mereven egy pontra szegzett, tágra nyílt szemeivel. Éjfél-t ütött s csak egy eszme maradt még üres fejében, mint valami belevert szeg, a mely az álmod elriasztotta. Csak ne engedelmeskedett volna! Ha itt marad, ha felhevíti egész ifjúságával, nem halt volna meg. Csak egy óra felé érezte, hogy ez a gondolat is tompa, zürös lidércznyomássá válik és nyomasztó álomba sülyedt, kimerülten

a fájdalomtól és fáradságtól. Midőn Mártha hirül vitte az öreg Rougonnénak fia váratlan halálát, ez első fel-felindulásában mégis csak haragot érzett. Mit, Pascal haldokolva sem akarta őt maga körül látni? Esküvel kötötte le a szolgáló nyelvét, hogy ne tudósítsa őt?! Ez vérig sértette, mintha az a harcz, a mely egész életükön keresztül közöttük vívódott, a siron túl is folytatást nyerne. Aztán gyorsan felöltözködött és a Souleiadeba sietett. A rettenetes iratcsomók, a szekrényt eltöltő kéziratok reszkető szenvedélylyel töltöttek el egész lényét. Most, hogy Macquart bátyó és Dide néne nincsenek többé az élők között, már nem félt többé a tulletesi rémektől s a szegény kis Károly is a maga halálával a család egyik legmegalázóbb fogatkozását vitte sirba. Csak az iratcsomók, azok a rettenetes iratcsomók maradtak hátra; ezek fenyegettek csak a Rougon-család diadalmas legendáit, melyeknek megalkotására szentelte egész életét, mely aggkorának egyetlen gondja volt, ama nagy mű, melynek befejezésén makacs szívósággal, esze minden furfangjával és ravaszságával dolgozott. Hosszu éveken át fáradhatlanul leskelődött ez iratok után; ujra kezdte a harczot, ha már legyőzöttek is hitték; kitartó és szívós harczképessége csak nem lankadt. Oh, ha végre birtokába kerithetné és tönkre tehetné azokat! Ezzel aztán megsemmisülne az utálatos mult, ez lenne övéinek dicsősége, melyet oly nehezen vívott ki és a mely végre minden fenyegető veszélytől menten szabadon csaponghatna szerte történelmi igazságokká változtatva hazugságait. Már látta magát királynői magatartással Plassans három városrészén áthaladnia, méltóságosan viselve a bukott kormányfoma gyászát, fenségesen fogadva a közönség üdvözlését.

Azért, mihelyt Mártha tudatta vele, hogy Clo-

tilde is megérkezett, gyorsította lépteit, a mint a Souleiadéhoz közeledett; azon rettegés sarkalta, hogy későn talál jönni.

Különben, mihelyt kényelembe helyezkedett a házban, teljesen megnyugodott. Nem sürgős — vélte — hisz előttük volt az éjszaka. De mégis késés nélkül meg akarta Márhát terveinek nyerni és ő tudta jól, hogy mivel hathat erre az egyszerű teremtésre, a ki szüklátkörü, vallásos buzgóságában elvakult volt.

Első gondja tehát az volt, hogy lenn a rendetlen, szanaszét hányt konyhában, a hova lement, hogy Clotilde számára egy csibét süttessen, végtelen kétségbeesést szinlelt arra a gondolatra, hogy fia meghalt anélkül, hogy az egyházzal kibékült volna.

Faggatta a szolgálót, részleteket akart tőle tudni, de ez kétségbeesetten intett fejével; nem, nem jött hozzá a pap, az ur még keresztet se vetett; csak ő maga borult térdre az ágy előtt és rebegte el a haladóklok imáját, a mi bizonyára nem lesz elegendő lelki üdvösségére. Pedig mily végtelen buzgósággal imádkozott az uristenhez, hogy engedje be urát egyenesen a paradicsomba.

Félicité el nem fordította szemét a nyárson forgó pecsenyéről, mely a lobogó tűz felett barnult. Lassan és halk hangon, aggódó arczkifejezéssel sutogá:

— Oh, szegény lelkem! A mi főleg megakadályozza abban, hogy egyenesen a mennyországba jusson, azok a rettenetes iratcsomók, melyeket a szerencsétlen ott fönn hagyott hátra a szekrényben. Fel nem foghatom, hogy a villám még mindig nem sujtott bele ezekbe a papirosokba, hogy hamuvá égesse azokat. Ha ezek valamikor kijutnak innen, ez kész pestis lesz: maga a becstelenség, az örök pokol.

Mártha elhalványodva hallgatta:

— Hát nagyságos asszonyom azt hiszi, hogy jó cselekedet volna ezeket elpusztítani s hogy ez örökre biztosítaná urunk lelki nyugalma?

— Istenem, hogy hiszem-e? Oh, ha kezünkben lennének ezek a rettenetes iratsomók, mind beledobnám ebbe a tűzbe, nem kellene hozzátenni semmi más tüzelőanyagot, azok a kéziratok elegendők arra, hogy három csibét is megsüssenek velük.

Mártha egy nagy kanálhoz nyult, hogy zsirral öntse le a pecsenyét és ő is gondolkodóba esett.

— Csakhogy nincsenek meg már! Sőt hallottam is beszélgetni e tárgyról, melyet szóról-szóra ismételhettek. Midőn Clotilde kisasszony felment a szobába, Ramond orvos azt kérdezte tőle, vajjon emlékszik-e azon utasításokra, a melyet valószínűleg elutazása előtt kapott? És ő azt felelte, hogy igenis emlékszik, hogy magának tartsa meg az iratsomókat és a többi kéziratokat adja át neki.

Félicité reszketett, nem tudta visszatartani nyugtalan mozdulatát; már látta, hogy siklanak ki ezek az iratsomók kezeiből; mert ő nemcsak az iratsomókat akarta, hanem mindazon teleirt lapokat, azt az egész ösmeretlen, homályos és kétértelmű művet, mely vén nyárspolgári, szenvedélyes és korlátolt felfogása szerint, csakis botrányt szülhetett.

— Cselekednünk kell! — kiáltá, — még az éjjel kell cselekednünk, holnap már késő lehet!

— Tudom, hol van a szekrény kulcsa — viszonzá Mártha halkán — az orvos megmondta a kisasszonynak.

Félicité fülét hegyezte.

— Hol van az a kulcs?

— Az ur vánkosa alatt.

A lobogó tűz kisugárzó melege daczára, hideg borzongás csapta meg őket s a két vén asszony elhallgatott. Csak a lecsepegő zsir serczegése hallatszott a serpenyőn.

Mihelyt Rougonné egyedül volt, gyorsan megbédelt és ismét felment Mártáival. S anélkül, hogy többet szoltak volna, megértették egymást; elhatározták, hogy még hajnalhasadta előtt birtokukba kerítik a papirosokat, bármily módon is. A legegyszerűbb lenne, ha a kulcsot kilopnák a vánkossal. Clotilde kimerültnek látszik, ledönti őt a fáradság. Most csak várni kell tehát. Lesbe álltak körötte. Ott ólálkodtak a dolgozóteremben és a halottas-szobában, hogy kikémleljék vajjon a fiatal asszony tágra nyílt, mereven egy pontra szegzett nagy szemei mikor csukódnak le. Felváltva majd egyik, majd másik kandikált be, mialatt a másik a dolgozóteremben türelmetlenkedett, ahol egy halványan pislogó lámpa füstölgött. Így mult el egyik negyedóra a másik után éjfél. Mély, feneketlen sötétségű árnyékba, kétségbeesésbe merült szemei még mindig ki voltak nyitva. Néhány percczel éjfél előtt Félicité ama feltett szándékkal helyezkedett el újra az ágy melletti karosszékre, hogy onnan el nem mozdul, míg az unokája el nem alszik. Nem fordította le róla szemét s haragra lobbantotta az a megfigyelése, hogy Clotilde szempilláit se hunyorítja, ama vigasztalhatlan merevségében, mely még az álommal is daczolt. Aztán az ő szempilláira kezdett nehezedni az álom, úgy, hogy nem volt többé maradása. Ujra visszament Mártához.

— Hiába, nem fog elaludni, — mondá fojtott reszketéssel. — Mást kell kieszelnünk.

Az az ötlete támadt, hogy fel kell feszíteni a

szekrényt. De ódon tölgyfa-ajtai felfeszíthetlenségnek látszottak és az ó-vasalások erős kapcsokkal pántolták. Mivel törjék fel a zárt? Tekintetbe se vették azt, hogy ezzel zajt okoznának, a mi bizonyára behallatszanék a másik szobába. Felicité odaállt a vastag ajtók elé, megtapogatta azokat és kereste, hogy hol fognak legkevésebbé ellentállni.

— Csak volna valami eszközőm?! . . .

Mártha, ki kevésbé volt szenvedélyes, tiltakozott ellene:

— Nem, nem, nagyságos asszonyom, rajtakap-hatnának, várjon, talán alszik a kisasszony.

Lábujjhegyen ment be a szobába s mindjárt vissza is jött.

— Szemei már lecsukódtak, meg sem mozdul.

Aztán mindketten visszafojtott lélekzettel mentek be, a legkisebb padlórecsegtetést is kerülve. Clotilde tényleg elaludt és bágyadtsága oly nagy volt, hogy a két öreg asszony mind merészebb lett. De mégis féltek attól, hogy felébresztik, ha esetleg megérintik, mert széke az ágyhoz volt támasztva. És aztán mily rettenetes szentségtörés volna, melynek borzalmi megreszkettették őket, hogy kezükkel a halott vánkosa alá nyuljanak és meglopják őt. Nem fogják-e nyugalmaát megzavarni? Nem mozdul-e meg a megrázkódtatástól? E gondolatra elhalványodtak. Felicité már-már kinyújtotta karjait, de hirtelen meghátrált.

— Kicsi vagyok, — rebegé, — kísértse meg maga, Mártha.

A vén cseléd is közeledett az ágyhoz, de oly reszketés fogta el, hogy vissza kellett vonulnia, különben hátraesett volna.

— Nem, nem, nem birom! Ugy érzem, hogy az ur kinyitná erre a szemét.

És még egy perczig reszketve, magukon kívül álltak meg ebben a szobában, melyet a halál nagy csendje és fensége töltött meg, az örökre mozdulatlan Pascallal és az özvegységétől lesujtott, megsemmisült Clotilddal szemben. A munka, — nagyszerű életének e fensége, talán még felragyogott e néma fő arczán, mely egész súlyával ránehezedve a párna alatti kulcsra, őrizni látszott művét. A viaszgyertyák lángja halványan lobogott és szentelt borzalom fuvallata lengtett át a termen, a mi kiüzte őket onnan. A bátor Félicité, ki azelőtt semmitől se hátrált, még a vértől sem, futásra iramodott, mintha üldözték volna.

— Jöjjön, jöjjön, Mártha — suttogta — majd kitalálunk valami mást, majd keresünk valami szerzőt.

A dolgozóteremben újra fellelegzettek. A cselédnek akkor eszébe jutott, hogy az íróasztal kulcsa bizonyára az ur éjjeli szekrényén van, a hol az előző este, a crisis perczében látta.

Oda mentek és megkeresték. Az anya a legkisebb lelkifurdalás nélkül nyitotta ki az íróasztalt. De nem talált benne semmit, csak az ötezer francot, a mit ott hagyott, mert most nem törődött a pénzzel. Hiába kereste ott a családfát, a melyről tudta, hogy rendszeren ott szokott lenni. Pedig be szeretne volna azzal megkezdeni a pusztítás művét! Az orvos íróasztalán maradt a dolgozóteremben. Lázás szenvedélye, hogy az elzárt butorokat kutatta, megfosztotta attól az élesen látó nyugodtságtól, mely a rendszeres kutatáshoz szükséges.

Égő vágya újra visszavezette a szekrény elé, végigmérte azt tekintetével, majd csak hogy el nem

nyelte, lángoló, rombolási sóvárgásával. Nagy kora ellenére is, végtelen erőmegfeszítéssel ágaskodott fel.

— Ah! — ismétlé, — ha volna szerszámom...

És újra valami repedést keresett e tölggyafaóriáson, valami hasadékot, a mibe bedughatná ujját, hogy felfeszíthetné. Mindenféle ostromterveket szőtt, erőszakos kísérletekre gondolt; aztán megint valami ravasz, ármányos furfangon törte a fejét, melynek segítségével egy lehelletére felnyílnának az ajtók.

Hirtelen felragyogott tekintete, megtalálta a módját.

— Ugy-e, Mártha, ott fenn egy retesz van, a mi tartja az ajtót?

— Igen, nagyságos asszonyom, és az belejár egy vaskapocsba, mely a felső polcz közepén van beerősítve. Látja, ottan körülbelül, annak a kis repedésnek a folytatásában.

Félicité a biztos diadal reményében mosolygott.

— Van, ugy-e bár egy nagy furója, adja ide!

Mártha lement a konyhába és azonnal hozta a fúrót.

— No látja, így még lármát se fogunk csapni — és azonnal munkához kezdett.

Sajátságos energiával, melyet a vénségtől kiászott kis kezeinek alig lehetett volna tulajdonítani, beverte a fúrót és azon a helyen, melyet a cseléd kijelölt, furta az első lyukat. De nagyon alacsonyan kezdte, érezte, hogy a hegye fába fúr. Második kísérletet tett, mely épen a retesz vasát találta el. Most meg nagyon is egyenesen fúrt és az egyik lyukat a másik után kezdte furdogálni, jobbra-balra, míg végre a fúró segítségével sikerült neki letolni a reteszt, a zár egyet pattant és az ajtó kinyílott.

— Végre! — kiáltá Félicité önkívületies örömeiben.

Aztán egy perczig mozdulatlan maradt, nyugtalanul hallgatódzott, vajjon nem keltette-e fel Clotilde-ot? De az éj sötét, néma csendjében az egész ház eludni látszott és a mellékszobában csak a halál fenéges békéje lengett szerte, csak a fali óra hallatta hangos ketyegését, mely egyet ütött csak — reggeli egy órát. És a szekrény tárva-nyitva állott előtte, mindhárom polczán óriási papirhalmazokkal. Félicité ekkor rávetette magát és elkezdődött a pusztítás munkája, a halotti virrasztás szent árnyai közepete, a végtelen éji nyugalom csendjében.

— Végre — ismétlé halkan — a mit harmincz év óta várok és akarok . . . Siessünk, siessünk, Mártha, segítsen.

És gyorsan melléje tolta az íróasztal előtt lévő magas széket; egy szökéssel rajta termett, hogy először is a felső polcz iratait pusztítsa el, mert arra emlékezett, hogy ott vannak az iratcsomók. Meg volt lepetve, hogy nem találta ott a kék papirborítékokat. Csupán vaskos kéziratkötetek voltak ott, az orvos befejezett és kiadatlan munkái. Megbecsülhetlen művek voltak ezek, összes kutatásai, összes felfedezései, jövődöbeli dicsőségének emlékkövei, melyeket Ramondnak hagyott örökbe, hogy az viselje gondját. Valószínűleg halála előtt néhány nappal, azon hiszemben, hogy csakis az iratcsomagokat fenyegeti veszély és hogy senki a világon nem meri a többi műveit elpusztítani, más helyre rakta át azokat, hogy az első kutatástól elvonja.

— Annál rosszabb — dörmögé Félicité — akárhol megkezdhetjük, hiszen végére akarunk járni . . .

ha már egyszer itt fönn vagyok, végezzünk itt el mindent. Fogja, Mártha . . .

És a polczot gyorsan kiürítve, egymásután dobta a cseléd karjaiba a kéziratokat, ki aztán óvatosan, nesztelenül letette azokat az asztalra. Mikor mind leszedte, leugrott a székről.

— Tűzbe velük, tűzbe! . . . Majd rájutunk a többire is, azokra, melyeket keresek — tűzbe velük, tűzbe! először is ezekkel — tűzbe a kis papírszeletekkel is, tűzbe még az olvashatlan jegyzetekkel is, hogyha azt akarjuk, hogy kipusztítsuk a rosszat, a ragályt!

És fanatikus igazsággyűlöletével, ama vad szenvedélytől égve, hogy megsemmisítse a tudomány bizonyítékait, maga szakította el egy iratcsomó első lapját, meggyújtotta azt a lámpán és bedobta az égő foszlányait a nagy kandallóba, a hol már talán husz év óta nem égett tűz és a lángot azzal táplálta, hogy lassankint utána dobta a kézirat hátramaradt részét is. És a cseléd ugyanily elszántsággal jött segítségére, egy másik nagy iratcsomót tépve darabokra. A magas kandalló vakító lobogással, lángoló tűzgomolyaggal telt meg, mely ha percenkint lelohadt, csak azért volt, hogy új táplálékot nyerve, fényesebben fellobogjon.

Lassankint izzó hamuhalom gyűlt abban egybe, egy halom finom, szürke hamupor, csupa megszene-sedett lapok sűrű rétege, melyekben millió szikra pattogott, sistergett. Hosszu, végtelen hosszú munka volt ez, mert ha sok papírt dobott egyszerre, nem égett; tűzpiszkálóval kellett azt felkavarni; legczélszerűbbnek azt találta, hogy a lapokat egyszerűen összegyűrte s megvárta, míg meggyulladnak és aztán ujakat dobott utánuk. Lassankint begyakorlódtak, a munka gyorsabban és ügyesebben ment.

Nagy sietségében Félicité egy karosszékre ütdött.

— Jaj, nagyságos asszonyom, vigyázzon, ha valaki jönne!

— Jönni! Ki jönne? Clotilde? Sokkal jobban alszik, semhogy bejönne szegény . . . És ha jön, a mikor vége van, nem törődöm vele. Ne féljen, nem fogok bujkálni; tárva-nyitva hagyom a szekrényt; hangosan fogom hiesztelni, hogy én tisztítottam meg a házat. Óh, ha már nem lesz egy sor irás sem, istenem! akkor már nem törődöm a többivel.

Két óra hosszat égett a tűz a kandallóban. Viszsa-visszatértek a szekrényhez, kiürítették a másik két polczot is, nem maradt más hátra csak az alja, mely össze-visszazsúfolt jegyzetkből állott.

Ez örömtűz hőségétől megrészegülve, lelken-dezve, verejtéktől gyöngyözö arczczal átengedték magukat a pusztítás vad lázának. Lekuporogtak a földre, befeketítették a kezeiket, a mint jobban betolták a félig elégett maradékokat és olyan heves volt minden mozdulatuk, hogy hosszú ősz hajuk tincsei kuszáltan bomlottak le öltönyeikre. Olyan volt ez, mint a boszorkányok tánca, mely az ördögöknek gyújtott máglya körül valami rettenetes undokságba tobzódik, hogy egy szentnek a vértanúságát, hogy az irott eszmét pusztítsák el tűzhalállal a piacon, hogy az igazság és remény egész nagy világát tegyék tönkre. És a nagy világosság, mely perczenként még a lámpát is elhalványította, tűzbe borítva az óriási termet, óriási árnyak körvonalait rajzolta a falakra.

Midőn egészen ki akarták üríteni a szekrény alját és már-már marokszámra égették el az ott halmozódó jegyzeteket, a diadal elfojtott kiáltása hallatszott Félicité ajkairól:

— Megvannak! Tűzbe velük, tűzbe! . . .

Ugyanis ráakadt végre az iratsomókra.

Egészen hátul, a jegyzetekkel eltorlaszolja, rejtette el az orvos e kék papírsomagokat. És ekkor a pusztítás dühe, valóságos örület fogta el őket; két kézzel markoltak bele az iratsomókba, bevetették a lángok közé, melyek aztán tűzvészszerű lobogással töltötték be a kandallót.

— Égnek, égnek! Végre égnek!

— Mártha, még ezt, még azt is; ah, minő tűz, minő nagy tűz!

De a cseléd nyugtalankodott:

— Nagyságos asszony! vigyázzon, meggyújtja a házat! nem látja, a láng hogy felcsapódik.

— Mit törődöm azzal? Égnek! Égnek, ah, minő szép! Most már három, most még kettő, most ez ég el, az utolsó!

Kaczagott örömeiben, mint egy örvongő, midőn egyszerre lángbaboruló, izzó koromdarabok hulltak le a kéményből. A kürtő bűgása iszonyu volt, a tűz a kéménybe csapódott fel, a melyet sohase sepertek. Ez még jobban felizgatta őt, míg a cseléd fejét vesztve elkezdett kiabálni és futkozni.

És Clotilde Pascal holtteste mellett aludt szobája csöndes, fenséges békéjében. Nem hallatszott abban más hang, mint a fali óra halk ketyegése, a mint ütésre csendülve, éppen három órát jelzett.

A viaszgyertyák meggyult, mozdulatlan lánggal égtek. Szellő se lebbentette meg a szoba levegőjét és ez álomtalan, nyomasztó kábultságában lidércnyomásként, valami növekvő zaj, valami rohanó futamnak zugalma ütötte meg fülét. Aztán, mikor Clotild felnyitotta a szemét, először nem tudta, mi történik? Hol van most, honnan ered ez a rettenetes suly, mely

szívére nehezedik? Végre aztán a rettenetes valóság derengeni kezdett lelkében; maga előtt látta Pascalt, hallotta a mellékszobából Mártha kiáltását és ijedten rohant ki, hogy lássa, mi történik.

De mihelyt a küszöböt átlépte, egyszerre megértette az egész jelenetet szilaj vadságában. A nagy, tárva-nyitva álló, a teljesen kiürített szekrény megmagyarázott mindent. A tűz látványától megrettent Márhát és örömtől sugárzó nagymanyját, aki az iratcsomók utolsó maradványait lábával bedobta a lángokba látta iszonyodva fojtó füst és szállingózó koromdarabok között. Az egész terem, melyben a tűz, a lángok bűgása, mint egy meggyilkolt utolsó hörgése hangzott fel, olyan volt, mint egy boszorkánykonyha, a melyben vén szipirtyók főzik magzatelhajtó mérges nedveiket. Ez volt az a romboló örült futam, mely álmába belezúgott.

És ugyanaz a sikoly tört ki ajkain, a mivel Pascal azon zivataros éjjelen rákiáltott, midőn tetten kapta papírjainak feldulásakor.

— Tolvajok, gyilkosok!

Rögtön odarohant a kandallóhoz s a lángok vakító lobogásával, a lehullongó izzó, vörös koromdarabokkal mit sem törődve, sem azzal, hogy elperzseli a haját és elégeti kezeit, belemarkolt a még teljesen el nem égett papirlapokba és magához szorítva, eloltotta azokat. De csak igen kevés volt, alig néhány sor, tán egy teljes oldal sem, a mit megmenthetett. Még morzsái sem a rengeteg nagy munkának, egy egész élet türelmes és nagy művének, melyet a tűz itt alig két óra alatt elpusztított. És haragja fokonként növekedett, míg végre lázas dühben tört ki:

— Tolvajok vagytok, gyilkosok! Szörnyű gyilkosság az, a mit ti itt elkövettetek, ti megszenstségte-

lenítették a halált, meggyilkolták a gondolatot, megölték a lángeszt.

Az öreg Rougonné meg sem hátrált, sőt ellenkezőleg, előre lépett; megbánás nélkül, magasra emelt fővel annak az ítéletnek a védelmére kelt, a melyet ő maga hozott és maga is hajtott végre.

— Én vagyok az, a kihez szólsz, a te nagyanyád! . . . Én azt tettem, a mi kötelességem volt és a mit te szintén meg akartál tenni velünk.

— Egykor! — Igen — akkor ti megőrijtettetek. de azóta éltem, szerettem, megértettem mindent . . . Szent örökség ez, melyet az én bátorságomra bízott — egy halott utolsó eszméje, minden, a mi egy nagy lángelméből hátramaradt és a mit meg kellett volna ismertetnem az egész világgal . . . Igen, te a nagyanyám vagy és a mit most tettél, az olyan, mintha megégetted volna a fiadat . . .!

— Megöltem Pascalt, mert elégettem iratait? — kiáltá Félicité. — Tudd meg, én lángba borítottam volna az egész várost, hogy családunk dicsőségét megőrizsem!

Harczrakészen közeledett diadalmasan és Clotilde, ki az asztalra tette a megmentett, megfeketedett papirmaradékokat, testével fedezte azokat, nehogy nagyanyja újra a tűzbe dobja. De Félicité ezekkel már nem törődött, sem a kandallóban égő tűzzel, mely szerencsére magától is elaludt; míg Mártha a lapáttal fojtotta el a korom gyuladását, az égő hamvak utolsó fellobbanásaig.

— Nagyon jól tudod — folytatá az öreg aszszony, kinek kicsiny termete nőni látszott — hogy nekem csak egy a nagyravágyásom, egy a szenvedélyem: családunk boldogsága és diadala. Egész életemen át ezért küzdöttem, virrasztottam; csak azért éltem oly

sokaig, hogy megsemmisithessem a rút történeteket, hogy ne maradjon családunkról más, mint legendáinak dicsősége. Nem, én soha nem estem kétségbe, soha sem tettem le a fegyvert, kész voltam a legkisebb körülményt is hasznomra fordítani . . . És mindent, a mit akartam, dülőre is hajtottam, mert várni tudtam.

Fenséges kézmozdulattal rámutatott az ü res szekrényre és a kandallóra, melyben az utolsó szikrák elhaltak.

— Most művem be van már fejezve; dicsőségünk meg van mentve; ezek a rettenetes iratcsomók nem fognak bennünket többé vádolni és nem marad fenn halálom után semmi fenyegető veszély . . . A Rougonok diadalmaskodtak!

Clotilde magán kívül nyujtotta ki karját, mintha ki akarta volna őt utasítani. De Félicité magától kiment és lement a konyhába, hogy kormos kezét megmossa és haját feltűzze. A cseléd éppen utána akart menni, midőn megfordulva, fiatal urnője kitiltó mozdulatát vette észre.

Erre visszafordult:

— Én, kisasszony, holnapután elmegyek, mihelyt az ur el lesz temetve.

Percznyi csend állott be.

— Én nem küldelek el, Mártha, tudom, hogy nem te vagy a legbünösebb. Harmincz év óta élsz itt e házbán, maradj, maradj itt velem.

A vén lány ősz fejét rázta tagadólag.

— Nem, én az urat szolgáltam, utána nem szolgállok senkit!

— De engem?

Mártha felvetette a szemét, szembe nézett a fiatal asszonynyal, ezzel a szeretett leánynyal, kit ő nevelt föl.

— Önt? nem!

Aztán Clotilde zavarba jött, szeretett volna neki arról a gyermekről beszélni, melyet majd megszülni, a gyermekéről és a kit talán készséggel szolgálna.

És Mártha megértette őt, visszaemlékezett a meglesett beszélgetés töredékére, ránézett a leendő anyára, kin még semmi változás nem látszott és egy perczig elgondolkodott.

Aztán határozottan válaszolt:

— A gyermeket ugy-e bár? Nem!

És aztán mindjárt összeszámoltak. Mint praktikus lány az ügyet úgy rendezte, mint a ki megtudja becsülni a pénz értékét.

— Minthogy van miből élnem, elmegyek valahová és nyugodtan élek tőkém kamataiból. Önt kisasszony, elhagyhatom, mert ön nem szegény, Ramond ur holnap meg fogja magyarázni, hogyan mentették meg a négyezer franc évijáradékot a nótáriusnál.

— Addig is itt van az íróasztal kulcsa, itt fogja találni az ötezer francot, a mit az ur ott hagyott. Oh, tudom, hogy nem lesz fennakadás az elszámolásunkban. Az ur már három hónap óta nem fizette a béreimet, de van róla írásom. Azonkívül az utolsó időkben körülbelül kétszáz francot előlegeztem a saját zsebemből, a nélkül, hogy az ur tudta volna, honnan ered a pénz. Mindez fel van írva, nyugodt vagyok, tudom, hogy a kisasszony egy centimmal sem fog megrövidíteni. Holnapután, ha az ur már nem lesz itt, én is megyek.

Ezzel aztán Mártha is lement a konyhába és bárha a szolgálót vakhite rábirta, hogy a bűnben segítkezzék, Clotilde mégis rendkívül szomorúnak érezte magát, hogy ő is elhagyja. De aztán, a mint összeszedte az iratcsomók maradványait, mielőtt visszatért a

szobába, nagy öröme volt, midőn egyszerre ráismert az asztalon fekvő családfára, mely nyugodtan hevert ottan és melyet a két asszony észre se vett. Ez volt az egyetlen teljes kézirat, az egyetlen ép ereklje. Felvette, hogy elzárja szobájának szekrényébe a félig megszenesedett kéziratokkal együtt.

Midőn aztán újra egyedül volt, a szoba fenséges csendjében nagy megindulás vett rajta erőt. Minő fönséges nyugalom, minő földöntuli béke honolt e romboló vadság szomszédságában, mely a mellette levő termet szerteröpülő hamuval, elszálló füsttel töltötte meg. Az árnyakból a szentség derüje villant fel titokzatosan; a két viaszgyertya tiszta, mozdulatlan lánggal égett. És ekkor észrevette, hogy Pascal arcza nagyon fehér lett, galambbősz szakállja, ezüstös fűrtjei szerteömlő hullámzatában. Örök derü fényességében aludt ottan, isteni szép volt az arczát környező dicsfényben. Ráhajolt, még egyszer megcsókolta, ajkai érezték márványarczának jéghidegségét, a mint ott lecsukódott szempillákkal örök álmát aludta. S ekkor oly mély fájdalom töltötte el, hogy nem tudta megmenteni azt a művet, melynek öréül tette, hogy térdre borult és sirva fakadt. A lángészt megszeneségtelenítették és Clotildenak úgy tűnt fel, hogy az egész világ dőlt romba, mert egy egész élet nagy munkáját semmisítette meg a vakhit és a gőg butasága.

XIV. FEJEZET.

A dolgozóteremben Clotilde ruháját épen begombolta és még mindig ölében tartotta gyermekét, a kit most szoptatott meg. Délután három óra volt, az augusztusi derüs nap pompásan ragyogott a sugaras égen. A gondosan lecsukott redőnyök csak néhány sugárkévét bocsátottak be a fahasadékokon az enyhe, árnyas, álmatag terembe. A vasárnapi nyugalom fenséges békéje a külvilágból ide is beköltözött, a távoli harangok elhaló zugásával, melyek a vecsernye kezdetét hirdették. Semmi zaj nem hatolt ki ez elhagyatott házból, a hol az anyának egyedül kellett maradni délig kis gyermekével, miután a szolgáló engedeimet kért, hogy a külvárosba mehessen egy rokona meglátogatására.

Clotilde gyermekét szemlélte, a ki már három hónapos kövér baba volt. Május hó végén betegedett le. Már tiz hó óta gyászolta Pascalt, egyszerü uszályos, fekete ruhájában, melyben istenien szép volt nyulánk, karcsu alakjával, szomorú, fiatal arczával, melyet aranyhullámos hajfürtjei glóriába vontak. Nem tudott még mosolyogni, de végtelen örömezzet töltötte el, ha ránézett erre a rózsás, kövér gyermekre, a kinek ajkán ott fehérlett még a tejhab, s tekintete összevillant a belövelő enyelgő napsugár egy kévéjével, a melyben a porszemerkék szívárványszinben tánczoltak. A gyermek belebámult ebbe a szokatlan fényességbe és el

nem fordította tekintetét e csodás, vakító, aranyos ragyogásról. Aztán álomba borult, lehajtotta kis kerek, csupasz fejecskéjét anyja keblére.

Clotilde erre halkán felkelt s lefektette az asztal melletti bölcso-be, egy perczig föléje hajolt, hogy megfigyelje, vajjon alszik-e és összevonta a csipkefüggönyöket, az alkony árnyát borítva rája. Nesztelen, könnyü léptekkel, melyek alig érintették a padlót, el-suhant, hogy berakja az asztalon lévő fehérneműt s kétszer is átment a termen, hogy megkeressen egy kis elhányódott harisnyát. Igen csendes, bájos és tevékeny volt. És ezen a napon, a ház magányos csendje közepett, az egész leforgott év újra felvonult lelke előtt.

Mindjárt a rettenetes temetési szertartásokat Mártha rögtöni eltávozása követte, aki még a nyolcz napját is vonakodott kitölteni és helyetteséül a szomszéd pékné unokahugát hozta el, egy erős barna lányt, a ki szerencsére meglehetősen tiszta és ragaszkodó volt. Mártha maga Saint Marthe valami félreeső zugában élt, oly zsugorian, hogy még kis vagyonkájának évi jövedelméből is megtakaríthatott valamit. Minthogy nem tudták, hogy ki lehetne az örököse, kíváncsiak voltak az emberek, vajjon ki fogja fősვნისე gyümölcsseit élvezni? A lefolyt tíz hó alatt be sem tette a lábát a Souleiadeba; az ur nem volt többé s még az a vágy sem vezérelte, hogy láthassa ura fiát.

Aztán Clotilde álmodozásaiban nagyanyja, Félicité alakja tűnt elő. Ez hébe-korba meglátogatta, a hatalmas rokon leereszkedő magatartásával, a ki elég nagylelkű és fenkölt szelleműnek mutatkozott és megbocsájtott minden hibát, ha elnyerte volt a bűnhődését. Váratlan érkezett mindig, megcsókolta a gyermeket, erkölcsi prédikációt tartott, jó tanácsokat osztot-

gatott és a fiatal anya vele szemben ugyanazt a tiszteletteljes magatartást tanusította, a mit egykoron Pascal. Különben Félicité diadala tetőpontján állott. Végre sikerült neki régóta dédelgetett és megfontolt eszméjének megvalósítása, hogy lerombolhatlan emlékoszlopot állítson fel családjá szeplőtlen dicsőségének. Ez az eszme az volt, hogy tetemes vagyonát arra használta fel, hogy egy menházat alapított elaggott emberek számára, a „Rougon-menhely“-et. Már meg is vette a telket a városon kívül, a vasut mellett, és épen ezen a vasárnapon öt óra tájt, midőn a hőség már egy kissé enyhült, volt az alapköfelszentelés, valóságos ünnepélynek készült az az előkelőségek jelenlétében, melynek ő lesz az ünnepelt királynője, az óriási népcsőület bálványa.

Clotilde különben némi hálát érzett nagyanyja iránt, a ki a végrendelet kihirdetése alkalmával teljes önzetlenséget tanusított. Pascal fiatal nejét tette általános örökösévé és az anyja, kinek joga volt a vagyon negyedrészt követelni, kijelentette, hogy ő fia utolsó akaratát tiszteli és lemondott az egész örökségről. Ő ugyan az övéit mind kiakarta tagadni és csupán dicsőséget akart rájuk hagyni. Nagy vagyonát e menház alapítására fordította, mely a késő századnak is átadhassa a Rougon-ok tisztelt és áldott nevét. Miután egy félszázadon át mindig mohón sóvárogta a pénzt, most fenköltebb nagyravágyás hatotta át lelkét. E hőkezűség következtében Clotildenak nem kellett a jövővel gondolni, mert négyezer franc évi jövedelem maradt meg számára, a mely elegendő volt, hogy ketőjük szükségletét fedezze. Ebből fogja felnevelni gyermekét, ezt tette fel magában és férfit farag belőle. Azonkívül a gyermek nevére mint kamatosan kamatozó tőkét, az íróasztalában talált ötezer francot is letétbe

helyezte és reászallt a Souleiade is, melynek eladását mindenki tanácsolta. Igaz ugyan, hogy annak fenn-tartása nem sokba került; de minő szomorú, elhagyatott élet várt rá ebben a magányos nagy házban, mely neki nagyon is nagy volt s melyben majdnem elvezszett. De még sem tudta magát rászánni, hogy elhagyja.

Oh ez a Souleiade! Egész szerelme, minden emléke hozzáfűződött. Néha úgy rémlett neki, mintha Pascal még élne, mert hajdani életmódja semmit se változott. A butorok ugyanazon a helyen maradtak; minden óra a régi megszokottságra emlékeztette őt ütésével; csak Pascal szobáját zárta el és abba egyedül csak ő lépett be, mint valami szentélybe, hogy nehéz szívéen zokogással könnyítsen. Abban a szobában, a hol ketten szeretkeztek, abban az ágyban, a melyben Pascal meghalt, aludt ő minden éjszaka, mint hajdan fiatal lánykorában; és az ágy mellett csak a bölcsővel volt több a szobában, melyet minden este felhózatott. Még mindig az az otthonos, bizalmas, antik butorzatú szoba volt az, melynek hajnalszinü kárpítozata az évek folyamán át megfakult, az az igen ódon szoba, melyet most a gyermek jelenléte megifjított.

Aztán odalenn, ha nagyon elhagyatottnak, ha nagyon magányosnak érezte magát, valahányszor a világos ebédlőben egymaga étkezett, újra felcsendültek fülében ifjúsága vig kacajának visszhangjai, midőn mindketten oly vígan ettek és ittak a pezsgő életet éltetve. A kert is, az egész birtok legbensőbb lényéhez fűződött; minden idegszála hozzáforrt, mert egy lépést se tehetett anélkül, hogy kettőjüknek egymásba forró alakja ne imbolygott volna fel lelkében.

A terrasson a nagy, százados cziprusok hosszú árnyában gyakran letekintettek a viorni völgykatlanba,

melyet a Seille sziklabérczei és a saint-márthai, nap-perzselte halmok szegélyeztek. A száraz kőlépcsőkön a csenevész mandula- és olajfák sorai között gyakran futottak lejtőn fel versenyt, akár csak az iskolakerülő suhanczok. Hát még az illatos, mély árnyu fenyves, melynek tülevelei ropogtak lábaik alatt, a mérhetlennek látszó dombtető, melyet vállig érő süppedő pázsit borított és a honnan, midőn este az ég csillagai felragyogtak, az egész égboltot be lehetett látni! Oh és azok az óriási platánok, az a mennyei béke, melyet ott annyi nyári nap hevében élveztek, hallgatva a szökőkut üdítő locsogásának danáját, a századok óta folyton kristályos hanggal csepegő vizsugár accordjait.

A ház ódon kötőmbjeitől, egész a mezők termő göröngyeiig, egy paránya se volt a Soulejade-nak, melyben nem érzett volna valamit vérüknek lüktetéséből, életüknek a tájhoz hozzáforródott szenvedélyes vágyaiból.

De legszivesebben a dolgozóteremben töltötte idejét, mert itt ujultak fel legszebb emlékei. Itt is csak a bölcsővel volt több az eddigi butorzatnál. Pascal íróasztala még mindig a baloldali ablak előtti régi helyén volt, bejőhetett volna és hozzáülhetett volna, mert a széket el sem mozdították onnan. A hosszú, köztársasági asztalon a könyvek és füzetek régi halmazában nem volt egyéb uj, mint a kis gyermekruhák jegyzéke, melyet ép most nézett át. A könyves-állványok polczain még mindig ugyanazon bőrkötések diszelegtek s a nagy tölgyfa-szekrény még mindig ugyanazt a kincset látszott rejteni mélyében. A füstös mennyezet alatt a munka illatát még mindig ott lehetett érezni a szerte-széjjel álló székek közepett, e közös dolgozóterem barátságos rendetlenségében, mely oly soká volt színhelye a fiatal lány szeszélyeinek és a tudós kuta-

tásainak. És a mi ma különösen meghatotta, az a falon lévő régi pastell-képeinek viszontlátása volt, ama másolatok viszontlátása, melyeket élő virágok mintájáról másolt nagy pontossággal, továbbá phantastikus képzeletének a mesék országában való elkalandozása, melyeknek álmodott virágzatait festette meg vásznain.

Clotilde a gyermekruhák rendezgetése közben felvetette szemét, felegyenesedett és tekintete az öreg Dávid királyt ábrázoló pastellre esett, a mint az kezével Abisaig, a fiatal sunamita nő hófehér, ingerlő vállaira támaszkodott. És bár Clotilde mosolygása rég eltűnt ajkáról, végtelen öröm biborlott fel arczán és boldog meghatottság töltötte el szívét. Oh! Hogy szerették egymást, hogy álmodoztak örökkévalóságról, azon napon is, midőn ő e büszke szerelmet lehelő symbolum vázlatával foglalkozott. Az agg király, kinek pompás öltönye csillogott a drágakövektől, a királyi fejéket viselte hófehér fűrtjeiben és a lány még dusabban pompázott selymes bőre lilium-fehérségében, finom, karcsu derekával, hajlékony karjaival, gömbölyded keblével, isteni bájt árasztva szerte. A király elköltözött és lenn szunnyad a föld alatt, míg szerelmes alattvalója gyászos feketében, semmit sem fed fel ingerlő szépségéből; semmi sem maradt vissza számára, mint e gyermek, hogy bebizonyítsa vele személyének, egész lényének teljes nyugodt odaadását, melylyel az összegyűlt nép előtt fényes nappal meghódolt királyi mesterének.

Végre Clotilde leült a bölcső mellé. A nap sugárkévei már a terem egyik végétől a másikig lövelték nyilaikat; az izzó augusztusi nap hősége mind tikasztóbban borult a teremre, a gondosan lezárt redőnyök álmatag árnyasságában a mély, forró csend még némább lett. Clotilde egy halmaz kis gyermekruhát

tett félre, melyekre lassu öltésekkel uj szalagokat varrt és lassan-lassan álmodozásokba merült az uralgó mély, nyugalmas hőség nyomása alatt, melyet a külső izzás csak úgy ontott a teremre. Gondolatai először is pastellképeihez tértek vissza. A másolatokhoz, majd meg phantastikus képzelete szülötteihez és most belátta, hogy az ő egész agyműködése az igazság szenvedélyes szeretetében és a tulvilági utáni sóvárgásában párhuzamosan nyilatkozott meg. Szenvedélyes igazságszeretete néha órákhosszáig leszegezve tartotta őt egy-egy virág előtt, hogy azt pontosan lemásolja és a tulvilág utáni phantastikus sóvárgása más alkalommal kisodorta a való életből lázas álmok tömkelegébe, soh'sem létezett virágok paradicsomába. Mindig ilyen volt, ő érezte azt, hogy alapjában ugyanaz maradt ma is, a ki tegnap volt, az élet árja uj forгатagában is, mely őt szünetlenül átalakította. S aztán gondolatai azt a hálaérzetet idézték fel lelkében, melylyel Pascal iránt volt eltelve, hogy lelkét azzá gyurta át, amivé lett. Régen, midőn kicsi korában Pascal kiragadta őt utálatos környezetéből és magával vitte, bizonyára jó szive sugallatát is követte; de kétségtelen, hogy kíváncsi is volt megkísérteni vele azt, vajjon más környezetben hogyan fog a gyermek fejlődni az igazság és a gyöngéd szeretet légkörében? Pascal tanulmányainak főelve volt ez, régen felállított elmélete, melyet tömegesen szeretett volna gyakorolni: A környezet befolyásolta nevelés, az ilyenén módon való gyógyítása a hibáknak. Az emberi lény physikai és erkölcsi megjavítása a környezet befolyásával. Bizonyára neki köszönte lényének legjavát; érezte, hogy minő phantastikus és szenvedélyes lénynyé fejlődött volna, holott Pascal hősie szenvedélylyé alakította át érzelmeit. E virágzásban, e sugárzásban aztán maga az élet vezette

őket egymás karjai közé és nem volt-e gyermeke, a jó-ság és öröm utolsó megnyilatkozása, a ki végre meg-érkezett, a ki őket együtt boldogította volna, ha a ha-lál el nem szakítja tőle? S midőn így eddigi életére visszagondolt, tisztán érezte az átalakulást, mely ben-sejében lepergett. Pascal megjavította öröklődését és Clotilde újra átélte gondolataiban azt a lassankinti átváltozást, a való és phantastikus közötti küzdelmet. E küzdelem kiinduló pontja gyermekes, fellobbanó ha-ragvása volt, forrongó fellázadása és benső meghason-lása, mely őt lehetetlen álmok birodalmába sodorta. Aztán nagy jámborság fogta el, az illúziók és a ha-zugság utáni sóvár vágy, a jelen, a pillanatnyi, köz-vetlen boldogság szomjuzása, midőn minden gondo-lata abban összpontosult, hogy e gyarló föld minden igaztalansága és egyenlőtlensége a tulvilág örök üdvé-ben lelje jutalmát. Ez volt a Pascallal való viták kor-szaka, midőn iszonyu szenvedésekkel kinozta, hogy lángeszét elölje. E fordulópontonál aztán visszafordult, megtalálta benne urát, megtalálta benne mesterét, a ki legyőzte őt ama rettenetes leczkével, melyet az életről tartott neki, azon a viharos, villámos éjszakán . . . Azóta a környezet hatott rá és az átalakulás gyorsan állt be. Végre aztán agya megállapodott, észhez tért; elfogadta az életet a maga valójában, úgy, amint azt át kell élni, abban a reményben, hogy az emberiség munkája egykor meg fogja szabadítani a világot a fájdalomtól és a szenvedéstől. Clotilde szeretett, anya lett — és mindent megértett.

Hirtelen visszaemlékezett aztán arra a másik éj-szakára is, melyet együtt töltöttek a dombtetőn; hal-lani vélte újra a csillagos éghez felhangzó jajveszék-lését, hogy a természet kegyetlen, hogy az emberiség utálatos, hogy a tudomány gyarló és hogy Istenben,

a titokzatosban felolvadva, meg kell semmisülnünk. E megsemmisülésen kívül nincsen tartós boldogság! Aztán hallani vélte Pascal credóját, az észnek a tudomány segítségével kivivott haladását, a lassankint és örökre elsajátított igazságok egyetlen lehetséges üdvösségét, amaz erős hitet, hogy ezen folyton szaporodó igazságok összege az embernek végre kiszámíthatlan hatalmat, derűtséget, sőt tán boldogságot is fog nyújtani. És mindez összpontosult az életbe vetett rendületlen hitében, mint a hogy Pascal mondta: Lépést kell tartani az élettel, mely folytonosan halad! Nem lehet itt megállapodást remélni, sem békét a tudatlanság stabilitásában, sem enyhülést a visszafelé haladásban. Elhatározott elmével és elég szerénységgel kell bevallanunk magunknak, úgy vélte, hogy az élet egyedüli jutalma az, ha hőiesen átéltük és teljesítettük azt a kötelességet, melyet az reánk rótt. Így aztán a szenvedés olyan esetlegesség, melynek magyarázatát még nem birjuk és ily magas szempontból nézve, az egész emberiség egy óriási mozgásban lévő gépezethez hasonlít, mely a folytonos levésben, fejlődésben működik! Miértátkozná meg tehát a munkás, ki napszámának bevégzése után letűnik, magát a nagy művet azért, mert nem láthatta, sem nem érthette annak végét? És ha nincs is végcél, miért ne élvezzük a cselekvés örömeit, a folytonos munkálkodás üdítő légkörét, a hosszú fáradságot követő pihenés édességét? A gyermekek folytatni fogják az apák munkáját, mert csak azért születnek és csak azért szeretjük őket, azon nagy feladat kedvéért, melyet rájuk ruháztunk és a melyet azok ismét tovább adnak át.

Igy aztán hőiesen megnyugodhatunk a nagy, közös munkában és énünk nem lázad fel többé, hogy önmagának külön boldogságot követeljen.

Clotilde magába szállt; már nem érezte azt a metsző kint, mely őt rettegéssel töltötte el, midőn a halál utáni napokra gondolt. A tulvilág feletti töprengés sem kisértgette többé. Azelőtt szerette volna kierőszakolni az égtől az emberiség titkát. Végtelen szomorúsággal töltötte el őt, hogy él, a nélkül, hogy tudná, miért? Minek vagyunk mi a földön; micsoda értelme van ennek az utálatos életnek, melyben nincs sem egyenlőség, sem igazság, a mely úgy tűnt fel előtte, mint egy lázas éjszaka lidércznyomása? Azóta rettegő borzongása lecsillapult, nyugodtan tudott elmélkedni a dolgok felett. Talán a gyermek az, lényének e folytatása, a ki elrejti előtte ezentul a vég borzalmait? De nagy része volt e nyugodtságában a lelki-egyensulynak is, mely helyreállt, arra a gondolatra, hogy az élet kedvéért kell élni, és hogy az egyedüli béke, a mely e világon lehetséges, abban az örömben rejlik, hogy e feladatot teljesítettük. Gyakran ismételte magában Pascal egy gyakori megjegyzését, a ki, midőn egy parasztot látott hajlékába békésen, nyugodtan visszatérni, azt szokta mondani: Ennek az álmát sem fogja megzavarni a tulvilág feletti töprenkedés! Ezzel azt akarta mondani, hogy ez a vita csak a henylők lázas agyának megrögzött eltévelyedése. Ha mindenki teljesitené kötelességét, mindenki nyugodtan alhatnék. Clotilde maga érezte szenvedése és gyásza közepett a munka jótékony mindenhatóságát. A mióta Pascal megtanította minden órájának a felhasználására, különösen a mióta anya lett és szüntelen gyermekével foglalkozott, nem érezte többé az ismeretlen, a titokzatos borzongásának fagyos lehelletét. Küzdelem nélkül üzte el magától a nyugtalanító álmodozásokat és ha néha egy-egy kétely zavarta meg nyugalma; ha a mindennapi keserőségek valamelyike szívét fájdalom-

mal töltötte el, üdülést, legyőzhetlen ellenállási erőt meritett azon gondolatból, hogy gyermeke ma újra idősebb egy nappal és holnap újra idősebb lesz és hogy napról-napra, lapról-lapra halad előre műve. Ez megvigasztalta őt; minden nyomorúság közepette rendeltetése, célja volt és érezte, hogy azt teszi, a mire Isten teremtette.

De ugyan e perczen észrevette, hogy a phantastikum még mindig nem halt ki belőle egészen. Valami halk hang suhanását vélte hallani a méla csendben és fejét felvetve, kérdé magától, vajjon ki ez a körötte lebegő isteni szellem, vajjon a drága halott az talán, a kit sirat és a kinek közellétét érzi? Igen, mindig megtartotta ama hitét, hogy léteznek ösmeretlen erők, melyek az egész világot betöltik, hogy létezik egy óriási, sötét birodalom, mely tizszerte nagyobb az ismertnél, egy eddig ki nem fürkészett végtelenség, melyen a jövőendő emberiség nyomról-nyomra tovább fog haladni. Ez képzeletelkalandóságainak elég tág teret nyújtott. Álmodozása óráiban ezzel elégitette ki azt az égő szomjat, mely a tulvilágot sóvárogztatja az emberekkel, a vágyakozás szükségességét, hogy az ismert látható világból kiszökjünk és a teljes igazság és jövőendőbeli boldogság illúzióival kecsegtessük magunkat. Megmaradt benne valami az ő hívő gyermekdedségéből, mely kíváncsi a titokzatosra, mert ösztönszerűleg vágyódik az ismeretlen után. Most már elvonatkozott e vágytól és tudományosan magyarázta azt. Bármily messzire is fogja kiterjeszteni a tudomány az emberi ismeretek határát, kétségkívül van egy vonal, melyet át nem léphet soha — és ide helyezte el Pascal az élet iránti érdeklődést, mert ennek okát soh'se lehet megtudni, bár abban a vágyban gyökeredzik, hogy minél többet és többet tudjunk meg. E perczen

től fogva Clotilde megengedhetőnek tartotta, hogy még megmaradt valami hajdani kinjaiból; képzeletének utolsó kalandos röptei megpihentek emez illúziókban, minthogy a szenvedő emberiség nem tud megélni a hazug vigasz nélkül. De benne minden szerencsésen összeolvadt. A tudomány folytán elcsigázott korszak e fordulópontján, mely az ó-kor romjai felett nyugtalanul tombol, rettegés fog el mindenkit az új század küszöbén, melyben az az örült vágy lüktet, hogy ne haladjon előre, hanem visszafelé. Clotilde-ban megvolt a boldog lelki egyensúly, az igazért való szenvedélyes lelkesedés, melyet az ismeretlen fölötti töprenkedés még fokozott. Ha a tudósoknak jogukban áll a láthatár korlátozása és szigorúan a tüneményekhez ragaszkodnak; akkor neki, az egyszerű nőnek csak megengedhető, hogy elvonatkozzék attól, a mit nem tud, a mit soh'sem fog tudni? És Pascal credojának, egész munkálkodásának logikus befejezése maradt, amaz örökös kérdés, hogy mi történik velünk a tulvilágon, melyet Clotilde még most is Istenéhez intézett, mely a halandó emberiség számára kinyitotta a végtelenség birodalmát. Minthogy örökké tanulnunk kell és meg kell nyugodnunk abban, hogy soh'se fogunk mindent ösmerni, nem az életnek, a mozgásnak folytonos előmozdítása-e az, ha a titokzatossághoz, az örökös kételeyhez, az örökös reményhez ragaszkodunk?

Valami újabb halk zörej, egy átsurranó szárnylebbenés, fürtjeit gyengéden érintő szellemcsók mosolyt csalt ajkaira. Igen, Pascal bizonyára itt van. És egész lénye végtelen gyöngéd szeretetben olvadt fel, mely betöltötte egész lelkét. Minő jó és mily vidám volt Pascal és minő mély emberszeretettel töltötte őt el az élethez való szenvedélyes ragaszkodása! Ő magán csak álmodozó volt, mert a legszebb álmot ő álmodta.

ama fenköltebb világba vetett megingathatlan hitét, a mely világban a tudomány az embert kiszámíthatlan hatalommal ruházta fel, hogy mindent felhasználjon a saját boldogságára, hogy mindent tudjon és előre lásson, hogy a természetet szolgájául kényszerítse és kielégített szellemi fölényének békés nyugalmaiban élhessen! Addig is elegendő a céltudatos és rendszeres munka az emberiség jólétéhez. Talán egykor a szenvedésnek is hasznát veszik. És az emberiség óriási munkájával szemben, az élők, a jók és rosszak e nagy tömegében — melynek végzett munkája és létbátorsága mindamellett bámulatos — csak a testvéries emberiséget látta és határtalan elnézés, végtelen szánakozás s mérhetlen könyörületesség töltötte el. A szeretet napfényként sugározza be a földet és a szivjóság nagy tengréből, mind a lények enyhíthetik szomjukat.

Körülbelül két óra telt így el, hogy Clotilde egyforma lassu, szabályos kézmozdulattal öltögetett tüjével, míg gondolatai messze elkalandoztak. De végre a kis gyermekruhák szalagjai mind fel voltak varrva és az előző napon vásárolt vánkös-áthuzatokba fiacskája nevét is behímezgette, s minthogy elvégezte a varrást, felkelt, hogy elrakja a fehérneműt. Künn a nap már alkonyodó félben volt. Igen gyér sugárzás osont csak be a hasadékokon. Clotilde alig látott már, fel kellett az egyik ablakredőnyt nyitni, aztán az előtte feltáruló mérhetlen láthatár szemlélésébe merült el egy perczig. A nagy hőség lassankint enyhült; a szeplőtlen tisztaságu, azurkék égboltozat alatt könnyű szellő lengedezett. Balra a legtörpébb fenyőcsoport körvonalai is tisztán tüntek fel a seillei bércek vérvörös szakadécai között; míg jobbra a kopár szentmárthai dombok mögött a viorni völgy terült el, a nyugovóra készülő nap aranyának szétporzásában.

Egy perczig a szent-saturnini torony felé fordította tekintetét, mely a rózsaszinben uszó város fölött ragyogó aranyozattal nyult fel — fel a büszke édig; aztán el akart távozni az ablaktól, midőn hirtelen egy látvány tartotta őt sokáig odalánczolva.

A vasuti sineken tul óriási néptömeg csődült össze, mely a hajdani gyümölcsvásártéren tolongott. Clotilde-nak azonnal az eznapi kitűzött ünnepély vilant eszébe és megértette mindjárt, hogy Félicité nagyanyja most teszi le az alapkövét a Rougon-menhelynek, annak a diadalemléknek, mely hivatva lesz családja dicsőségét fentartani a jövődők számára. Nyolc nap óta folytak a nagyszerű készülődések; sőt azt beszélték, hogy egy ezüst vakolattartót is készítettek e célra, a melyet maga az öreg asszony fog személyesen használni, minthogy föltett szándéka az volt, hogy nyolczvankét éve ellenére szerepelni akar az ünnepélyen. De a mi királyi büszkeséggel töltötte el, az ama tudat volt, hogy ő most Plassans-t harmadszor is meghódítja, mert az egész várost ime maga köré kényszeríté, hogy meghódoljon neki és üdvözlje, mint jótevőjét. Valóban, úgy hirlett, a legelőkelőbb körökből választott védanya-küldöttség fog ott szerepelni; ott lesz úgy a régi városrész munkás-egyleteinek küldöttsége, mint az új városrész legelőkelőbb lakosai: ügyvédek, közjegyzők, orvosok, számba sem véve az alsóbb néposztályokat, az ünnepi ruhába öltözött polgárok özönlő tömegét, mely úgy csődült oda, mint valami nagy ünnepélyhez. E fönséges diadalt még teljesebbé tette az a tény is, hogy ő, mint a második császárság egyik uralkodónője, mint a gyászoló özvegy, a ki a bukott kormányforma leveretését oly büszkén viselte, győzelmet aratott a fiatal köztársaság fölött, midőn arra kényszeríté, hogy az alpréfet személyében

öt üdvözlje és neki köszönetet mondjon. Előbb csak arról volt szó, hogy a polgármester beszél, de aztán néhány nap óta úgy hirlett, hogy az alpréfet maga is fog szónokolni. Messziről Clotilde csak a fekete kabátok és a világos öltözetek hullámlását különböztette meg a ragyogó alkonyban; aztán távoli zene hangjai ütötték meg fülét, a városi műkedvelők zenéje, melynek rezgését időnkint a szél feléje vitte.

Elment az ablaktól és felnyitotta a tölgyfaszekrényt, hogy elcsukja az asztalon levő fehérneműt. Ebbe a szekrénybe, mely hajdan tele volt Pascal kézírataival és mely most üresen állt, rakta be Clotilde a gyermek kelengyéjét. Feneketlen mélységűnek, végtelen öblösnek látszott most e szekrény és a terjedelmes, üres polczokon csak a finom kis pólyácskák, gyermekruhák, főkötők és párnácskák pihés patyolata fehérlett, mindez a sok finom fehérnemű, a még fészkeben alvó kis madárka puha pehelyágya. A hol egy tudós férfi kitartó munkássága gyűlt össze harmincz éven át óriási papirrakásokban, most nem maradt visszatöbb, mint egy kis lény, ruhának is alig nevezhető, fehérneműje, mint ama első vászonruházat, mely őt egy órahosszat takargatni volt hivatva, s melynek nemsokára hasznát sem veheti. És az ódon szekrény öblös, komor mélysége ezáltal vitorabbnak és barátságosabbnak látszott.

Midőn Clotilde a gyermekruhákat és párnákat felrakta a polczra, megpillantotta, egy nagy borítékban az iratcsomagok töredékeit, melyeket ide tett viszsza, miután a tűzből mentette ki azokat. S eszébe jutott, hogy Ramond orvos egy elmúlt este felkérte arra, hogy nézze meg, vajjon e töredékek közt nem maradt-e fenn valami fontos, tudományos érdekű. Vigasztalhatlan volt eme megbecsülhetlen kéziratok

tönkrejutása miatt, melyeket neki a mester örökbe hagyott. Rögtön halála után utolsó nagyszerű párbeszédüket igyekezett papírra vetni, ama nagyszabásu elméletek összességét, melyeket a haldokló oly hősies derűltséggel fejtett ki; de már csak az összefoglalásuk volt ez csupán. Szüksége lett volna a teljes tanulmányokra, a napról-napra tett észrevételekre, a nyert eredményekre. Pótolhatlan veszteség volt az, újra kellett kezdeni az egész munkát és végtelenül sajnálta, hogy csak utbaigazitásokat nyert; mert husz évi késést jelentett ez a tudományban, míg újra felveszik és felhasználják a remete-életet élt uttörő-szellem eszmefonalait, kinek munkáját egy kegyetlen őrvongó katasztrófa megsemmisítette.

E töredékekhez, mint egyetlen teljes okmány a családja is csatolva volt és Clotilde az egész csomagot a bölcső melletti asztalra tette le. Midőn egyenkint szedegette ki a töredékeket a borítékból, meggyőződött arról, a miben majdnem bizonyos volt, hogy egy teljes oldal kézirat, egy értelemmel bíró jegyzet se maradt fenn. Csupa félig elégett és elperzselt, folytatás és kezdet nélküli, hiányos foszlányok voltak ezek. De minél tovább lapozgatott bennük, mély érdeklődéssel kötötték le figyelmét e befejezetlen mondatok, e félig elperzselt szavak, melyek másra nézve nem birtak semmi értelemmel. De Clotilde visszaemlékezett ama viharos éjszakára és a mondatok kikerekedtek; egy-egy szó felidézte lelkében a személyeket és a történeteket.

Maxime neve is így ötlött szemébe és visszagon-dolt e testvér életére, ki számára egész idegen maradt, kinek két hónap előtti beállott halála egész hidegen hagyta. Aztán egy csonka ág, melyen atyja nevét olvasta, fájó érzést keltett benne; mert ő tudni vélte, hogy atyja vágta zsebre fia egész vagyonát, fodrászá-

nak szelíd unokahuga segélyével, a kit bőkezűen jutalmazott meg érte. Aztán más nevekkal is találkozott, Jenő bátyjának, a hajdani alkirálynak nevével, ki most már elszenderedett, Sergius unokaöccse, Sct.-Eutrope plébánosa nevével, kiről az hirlett, hogy tudósorvadásban haldoklik. És minden töredék életet nyert, az egész utálatos rokoncsalád feléledt újra e pernyéből, e feketélő hamvakból, melyekből csupán összefüggés nélküli betük maradtak fenn.

És Clotilde megmagyarázhatlan kíváncsiságtól ösztönözve, kitárta maga előtt a családfát. Mély megilletődés töltötte el szívét, emez ereglyék szemlélése közepett, és forró könyvek csillantak fel szempilláin, midőn olvasta ama feljegyzéseket, melyeket Pascal néhány perczczel halála előtt reszkető kézzel vetett még papirra. Minő hősiességgel írta oda saját halála keltét és minő kétségbeesett fájdalmat árultak el ama reszkető szavak, melyekkel gyermeke születését jegyezte fel.

A családfa mind magasabbra emelkedő ágai dus sarjakat és leveleket hajtottak és Clotilde hosszasan, örfeledten bámult reá, hisz ebben volt összefoglalva Pascal egész életének műve, családjuk osztályozott és jellegzett gazdag virágzata. Fülébe csendültek Pascal szavai, melyekkel minden öröklési esetét kísérté és újra eszébe jutottak magyarázatai, különösen a gyermekek iránt érdeklődött még nagyon. A noumeai kártárs, kitől a doctor tudósításokat kért Istvánnak, a bagnoban született gyermeke felől, végre válaszolt; de nem mondott róla egyebet, minthogy lány és jó egészségnek örvend. Octave majdnem elvesztette gyenge kis csenevész lánykáját, holott fia pompásan fejlődött. De az erő és egészség boldog hajlékát, a bámulatos termékenység félreeső zugát, még mindig János Valjueyrasban lakó családja alkotta, kinek neje három év alatt

két gyermeket szült és egy harmadikkal volt várandós. És az apróság a sugaras verőfényben vigan növekedett a televény anyaföld termő ölén, míg az apa megmivelte a földet és az anya otthon a házat vezette. Elég uj életnedv, elég munkaképesség rejtett e zugban, hogy akár egy világot alakítsanak át vele. És e pillanatban hallani vélte Clotilde Pascal felkiátását: „Oh, a mi családunk, mi lesz belőle, mivé fog fejlődni!“ Álmodozva merengett el e családfa szemlélésén, amelynek utolsó hajtásai a jövőbe nyulnak. Vajjon honnan fog az egészséges sarj kifakadni? Tán itt fogamzik meg a várt bölcs, a hatalmas üdvözítő.

Halk nyöszörgés ébresztette föl Clotildot álmából. A bölcső függőyei meglebbentek, mintha lágy szellő érintette volna; a gyermek fölébredt, hívta őt és megmozdult. Clotilde azonnal ölébe vette és vigan magasra emelte, hogy az alkony aranyos biborában füröszsze arcocskáját. De a piczi nem birt még fogékonysággal a hanyatló nap szépségei iránt; ragyogó szemecskéi elfordultak a mérhetetlen égboltról és rózsapiros kis szájacskáját négyszögletesre csücsörítette. Keserves sirásra fakadt és úgy sóvárgott a tápláló anyai kebel után, hogy Clotilde elhatározta, hogy újra megszoptatja. Különben is itt volt már az ideje, mert három órája már, hogy nem szoptott.

Clotilde leült az asztal mellé. Ölébe tette le a piczit, ki azonban nem birta bölcs nyugalommal bevárni, hanem még keservesebben sikított és ficzánkolt, míg Clotilde mosolyogva gombolta ki derekát. Feltárta hófehér gömbölyü keblét, melyet a dús anyatej alig duzzasztott; keble bimbájának gyengéd barnás árnyalata még fehérebbnek mutatta liliomtisztaságu, ingerlő szépségü idomainak ifju, üde bájait. És a gyermek már érezte a feléje nyújtott tápláló forrást, fel-

emelte fejecskejét, ajkai tapogatództak; aztán, midőn Clotilde odanyújtotta keblét, meglegedetten egészen hozzásimult az élni vágyó kis urfi, mohó falánkságával. Mohón, egész szájacskájával szopott. Eleinte megfogta iczi-piczi öklével az anyja keblét, mintha ki akarná jelenten, hogy ez az ő birtoka, mintha meg akarná védeni, a magáénak vallva azokat. Aztán a tor-kába csorduló meleg életözön fölötti örömeiben, piczi karját felnyújtotta a magasba, egyenesen, mint a zászlót. És Clotilde tovább mosolygott, midőn látta, hogy táplálkozik a gyermek az ő véréből. Az első hetekben nagyon sokat szenvedett mellének egy kis repedése folytán; még most is igen érzékeny volt keble; de mindamellett mosolygott, az anyák ama nyugodt békétürésével, kik boldogok, hogy tejüket nyújthatják a csecsemőnek, kinek ép így adnák oda szíviük vérét is.

És midőn kigombolta mellénykéjét, és anyai keblének ingerlő bársonya kivillant, még egy másik rejtett, édes titka lett látható: a hét gyöngyből álló nyakék, a tejfehér csillagok, melyekkel Pascal diszítette nyakát a nyomor egyik letűnt napján, midőn sóvár ajándékozási vágya magával ragadta. Azóta senki sem látta többé. Mintegy női bájainak, szemérmességének részévé vált, mintha hus lenne az ő husából, a maga gyermeteg egyszerűségében. És valahányszor gyermekét szoptatta, egyedül ő maga látta azt viszont mély megilletődéssel, újra átélve a forró csókok boldog emlékét, melyeknek illatos lehelletét még érezni vélte.

Hirtelen felzendülő zeneütemek csapták meg Clotilde fülét. Megfordult és kitekintett a nap utolsó biborcsókjától piruló tájra. Ah, igaz, ünnepet ülnek ott, az alapkő letételének ünnepét! Aztán újra gyermekére tekintett és elmerült amaz édes öröm érzetébe,

hogy ily jó étvágya van a piczikének. Közelebb vonta zsámolyát, hogy rátehesse egyik lábát és felvállal az asztalhoz támaszkodott, a családfa és az iratsomagok elperzselt maradványai mellé dőlve. Gondolatai szerte kalandoztak, mennyei béke árasztotta el szívét, midőn így érezte, mint ömlik halk bugyborékolással az üdítő tej gyermeke testébe, minden cseppel egy-egy új kapcsolatot teremtve közte és méhének e kedves szülőtte között. Megjött a gyermek, tán a megváltó? A harangok megkondultak, a három királyok utnak indultak nagy néptömegek kíséretében, és az ünnepi mezt öltött természet rámosolygott a párnáiban nyugvó csecsemőre. És míg a gyermek anyja éltét szívta magába, az anya már a jövő álmait szövötte. Mi lesz majd e gyermekből, ha majd egész lénye feláldozásával nagygyá, erőssé nevelte őt? Tudós, ki a világnak az örök igazság egy parányát hirdeti, hadvezér, ki népét harczy dicsőséggel koszoruzza, vagy tán, a mi mindennél több, a nép egyik bölcs vezére, ki lecsillapítja a szenvedélyeket és diadalra juttatja az igazságot? Maga előtt látta őt szépnek, jónak, hatalmasnak.

Minden anya álma az a meggyőződés, hogy ő szülte meg a világnak a messiást és eme reményben, emez ingathatlan anyai meggyőződésben, hogy gyermekének van fentartva a diadal, rejlik a létbe vetett bizalma, ama szilárd hite, mely mindig megújuló erőt nyújt az emberiségnek az élethez.

Milyenné fejlődik majd e gyermek? Vizsgálta arcocskáját, hasonlatosságot igyekezett benne fölfedezni. Bizonyára atyjától örökölte a homlokát és szempárját, koponya alkotásának szilárd domborodását. Magától Clotildetől finom ajkait és habos, puha állát. Aztán titkos nyugtalansággal kereste benne a többiek vonásait, a rettenetes őskét, mindazokat, kiknek ne

veit a családfa elágazó hajtásai viselték. Erre vagy amarra, vagy a harmadikra fog-e hasonlítani? De nyugtalansága csakhamar lecsillapult; oly örök, bizalomteljes remény töltötte el keblét, hogy nem tudott kételkedni. Az életbe vetett hősies bizalma, melyet Pascal oltott szívébe, bátor, ingathatlan hittel töltötte el. Mit tesz az, ha van is nyomor, szenvedés és borzalom! Az örökös munkában, a termékenyítő, létet nemző hatalomban rejlik maga a boldogság. És a végzett munka üdvös, ha a gyermek lesz a szerelem gyümölcse. Vele együtt tárul fel az új remény, az emberi gyalázat sötét képeinek, feltáruló undok fekélyeinek rémlátományai közt is. A gyermek az élet folytatásos fejlődése, melyet sohse szününk meg jónak és szépnek tartani. Ezért is oly erős a hozzá való ragaszkodás, fájdalmai és igazságtalanságai közepette is. Clotilde szeme önkénytelenül a családfára tévedtek. Igen, mennyi bűn mennyi mocsok, mennyi könny és szenvedő nemeslelkűség! A legnagyobb és leggonoszabb e rendkívüli vegyülete, az emberiség dióhéjba szorított képe, minden küzdelmével és minden hibájával e családfában tömörül össze. Kérdés, vajjon nem volna-e jobb, ha egy mennykőcsapás vetne véget e romlott, nyomorult hangyabolynak? És ennyi rettenetes Rougon, ennyi utálatos Maquart után, egy új sarj született. Az élet nem retteg attól, hogy újra egy lényt teremtsen, folytatja munkáját, szaporodik örök törvényei szerint, nem törődve a hypothesisekkel, csak halad tovább végtelen munkájában. Bizonyára teremtenie kell, még ha szörnyetegeket is hozna csupán létre; a sok életre hívott beteg és őrült közt sem unja meg a nemzést, abban a biztos reményben, hogy jó majd idő, midőn bölcs és egészséges emberek lesznek szülöttei.

Az élet ama végtelen hullámmásban lévő özön, mely folyton újra kezdődik és továbbhőmpölyög az ismeretlen végcél felé; az élet az, mely elárasztja a világot; az élet az, melynek árja végtelen és örök, hullámainak mozgása mérhetetlen és határtalan, mint a partnélküli tenger. Forró anyai szeretet boldogító érzete töltötte el hirtelen Clotilde szívét, midőn érezte, mint szivja be gyermekének piczi ajka kebléből a szüntelen kicsorduló életözönt. Forró ima, néma könnyörgés szállt fel szívéből. Az ismeretlen Istenhez és az ismeretlen gyermekhez. A gyermekhez, mely holnap férfivá válik, a lángészhez, mely tán belőle kifejlődik, a messiáshoz, melyre a jövő század lázasan vár, a ki hivatva lesz a népeket kételyükből és nyomorukból kiszabadítani. Minthogy a nemzet ujjászületését várja, nem e gyermek fogja-e végezni a munkát? Ő fogja tán felépíteni a falakat, ő fogja tán visszaadni a biztosságot a sötétben tapogatódzó emberiségnek, ő fogja felépíteni a jog országát, hol egyedüli törvény a munka lesz, mely az emberiséget boldogítja. Zavaros időkben kell remélni a prófétákat! Még akkor is, ha e megváltó az antichristus, a pusztító sátán, a hirdett szörnyeteg lenne, mely a földet a tultengő mocsktól tisztítja meg. És az élet tovább folyik majd; csak hogy sok évezredig kell még tünnünk, míg a másik ismeretlen gyermek, a boldogító gyermek jelenik meg.

A gyermek kiszivta már Clotilde bal kebléből az anyatejet és mivel megharagudott, hogy az éltető áram már kiapadt, Clotilde jobb mellét nyujtotta neki és elmosolyodott újra a kis falánk ajkak érintésénél. Ez a remény symboluma; az anya, a ki gyermekét táplálja: az örökké állandó, megmentett embe-

riség jelképe. Lehajolt és mélyen belenézett a gyermek ragyogó tiszta szemébe, mely kíváncsian bámult a világosságra.

És mit mondott ez a kis lény, melynek szívverése ott lüktetett keblén? Minő nemes szavakat akar kifejezni csücsörített ajkainak szopogatásával? Minő ügyért fogja egykor ontani vérét, ha mind e tejtől erőre kapva, férfivá fejlődik? Tán nem is mond semmit, tán hazudik már most is és Clotilde mégis oly boldog, oly feltétlen bizalommal néz a jövőbe.

Távolról újra felhangzottak a diadalzene hangja ütemei. Ez az apotheosis diadala volt, az a percz, midőn Félicité az ezüst vakolattartóval letette a Rougon-család dicsőségét hirdető emlék alapkövét. Maga az égbolt is ünneplő kékben ragyogott le az ujongó tömegre. És az enyhe álmatag nyári nyugalomban, a dolgozóterem magányos békéjében, Clotilde rámosolygott gyermekére, mely még folyton az anya emlőjét szivta és örömeérzete jeléül gömbölyü kis karját a levegőbe nyujtotta föl, mint valami büszke lobogót, mely az élet diadalát jelenté, — az élet, az örök élet győzelmes, végnélküli diadalát.

Vége.

Modern Könyvtár

:: irodalmi, művészeti, tudományos gyűjtemény. ::
Modern Írók Könyvesháza. Szerkeszti Gömöri Jenő.

A Modern Könyvtár célja :
A modern magyar irodalom és a világ-irodalom kiváló irodalmi, művészeti és tudományos alkotásainak megismertetése és népszerűsítése.

A Modern Könyvtár célja :
Új kultúra megteremtése Magyarországon, különösen azok között, akik a mai gazdasági viszonyok áldatlan, de természetes következményeként nem részesülhetnek a kultúra ezerféle gyönyöreiben.

A Modern Könyvtár munkatársai : Az újabb magyar irodalom legkiválóbb munkásai, kik részben saját alkotásaik legjavával szerepelnek a **Modern Könyvtár**-ban, részben a legnagyobb idegen írók alkotásait interpretálják magyar nyelven, a legigazibb művészettel.

Egyes szám ára 40 fillér, kettős szám ára 60 fillér,
hármasszám ára 80 fillér, négyszám ára 1 korona.

KIADJA AZ ATHENAEUM IRODALMI
ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNY-TÁRSULAT.

A MODERN KÖNYVTÁR

EDDIG MEGJELENT SZÁMAI.

1. Költői művek:

a) *Magyar Költők:*

Kosztolányi Dezső: A szegény kisgyermek panasza. Gömöri Jenő előszavával. (Második kiadás.) 3. 40 f.

A poéta híressé vált lírai ciklusa, amely a modern magyar költészet egyik legszebb terméke s amely egy befejezett formájú, nagy művészi erejű, szuggesztív hatását költőt mutat.

Peterdi Andor: A sátor alatt. Gömöri Jenő előszavával. 10. 40 f.

A kiváló költő legújabb versei három nagy ciklusba foglalva. (»A Sátor«, »A Vág mellől«, »A fészekből«.) E legújabb versek a költő igaz, mesterkéletlen és mélységesen szép lírájának legértékesebb gyöngyei.

Kosztolányi Dezső: Őszi koncert. Kártya. 54. 40 f.

A költő két újabb, gyönyörű versciklusa. Kosztolányi az új magyar költészet egyik legkiválóbb tényezője. Mint minden műve, e két ciklus is, eseménye a magyar litteratúrának.

Somlyó Zoltán: Az átkozott költő. (Megbeszélések az istennel.) A költő előszavával. 65. 40 f.

Az új költészet egyik legnagyobb tehetségű, legeredetibb és legérdekesebb képviselőjének harmadik versekötete, melynek nagy részét a »Megbeszélések az istennel« című ciklus teszi. Nagy feltűnést keltő és egyik legértékesebb része a kötetnek a »Mária Abariendos« című hosszabb vers is. A nagyértékű kötet minden egyes verse a költő elsőrendű tehetségéről bizonykodik, aki a mai irodalmi forrongásban sohasem hagyta el a maga helyét és aki immár az új magyar költészet egyik jelentékeny faktora.

b) Idegen Költők:

Carducci Giosué költeményei. Zoltán Vilmos fordítása. Zoltán Vilmos előszavával. 14. 40 f.

A világhírű olasz lírikus legszebb és legjellemzőbb költeményei, köztük a »Sátán himnusza«, Zoltán Vilmos gyönyörű fordításában. Együtt van itt mindaz, ami Carducci művei közül halhatatlan.

2. Elbeszélő művek:

Mann Thomas: A boldogság akarása. (Novellák.) Gömöri Jenő fordítása. (Második kiadás.) 1. 40 f.

A nagy német író legszebb novellái, Gömöri Jenő művészi fordításában. Thomas Mann a német irodalom egyik legértékesebb alakja, aki Nietzsche hatása alatt megteremtette a modern pszichológiai novellát és regényt. Novellái a német irodalom és a világirodalom legértékesebb gyöngyei.

Nádai Pál: Bágyadt mosolygás. (Tárcák.) 7. 40 f.

A fiatal írógeneráció egyik legizmosabb tehetségű tagjának, Nádai Pálnak, igen érdekes, szép és művészi tárcái. E tárcák a legművészebb és legköltőibb eszközök-ből faragottak és különös jelentőségük, hogy egy új irodalmi »műfajt« honosítanak meg a magyar szépirodalomban: valami egészen új, a novella és a tárcá között mozgó »műfajt«.

Ego: Kleinman Márta. (Novellaciklus.) Az író előszavával. 22. 40 f.

Pesti történet, a kis Kleinman leány története ez a szép novellaciklus, Márta egész életének belső történésekben oly gazdag regénye, gyönyörű egységbe foglalva. A néhol megkapó, néhol megható, gyönyörű leány-történet mindig lebilincsel és teli van szöve a női lelket oly igazán ismerő írónek analízáló és a legapróbb finomságokat megéreztető leírásaival, amelyeket még vonzóbbá tesz stílusának művészi közvetlensége és valamely eredeti bája.

Révész Béla: A völgyben. (Novellák.) 23. 40 f.

A népszerű és kiváló proletár-költő új novellái. Csupa művészi ihlet, túlhevült melegség és a költőnek lehiggadt, ragyogó elbeszélő ereje árad felénk e kötetben, a nagy-erejű, a mély mesemondó és az irodalomban mai napig egészen egyedül páratlanul álló stílusza alkotásai e novellák.

Michaélis Karin: A veszedelmes életkor. Egy negyvenéves asszony naplója. (Regény.) Szederkényi Anna fordítása. Az író előszavával. 29—30. 60 f.

E híres regény, miként a kiváló író nevezi: »Egy negyvenéves asszony naplója«. A regény magva egy szerelmi

történet. De voltaképp nem is a magva a regénynek e szerelmi történet, hanem csak egy keret, amelyben az írónő a negyven év körüli asszony nemi és ezzel a legszorosabban összefüggő lelki problémáját taglalja az írónő nagy irodalmi és elsőrangban művészi stílusbeli kvalitásaival. »A veszedelmes életkor« a legőszintébb asszonyírás, melyet valaha írtak. Az élvezetes fordítás Szederkényi Anna munkája.

Dostojevskij M. Tódor: A nagybácsi álma. (Regény.) Szabó Endre fordítása. Szabó Endre előszavával. 41—42—43—44. 1 K.

Az orosz irodalom és a világirodalom legnagyobb regényírójának egyik legmélyebb és legragyogóbb regénye. A regény nagy irodalmi kvalitásain felül remek szatírája az arisztokrácia léhaságának és bárgyuságának. A pompás fordítás Szabó Endre munkája.

Kafka Margit: Csonka regény és novellák. 49. 40 f.

Hazai írónőink egyik legkiválóbbjának egy kisebb regénye és új novellái. Csupa művészi faragású, választékos nyelvű és egyéni filozófiájú, ragyogóan nyugodt hangú elbeszélés, az írónő fejlődésének újabb nagyértékű dokumentumai.

Kóbor Tamás: Egy veleg. (Novellák.) A Modern Könyvtár jubiláris száma. 50. 40 f.

A nagy író új novellái, műveinek legjava, Kóbor Tamás kivételes, nagy elbeszélő talentumának minden varázsával ékeskedők.

Audoux Marguerite: Marie Claire. (Regény.) Kémeri Erzsébet fordítása. Octave Mirbeau előszavával. 58—59. 60 f.

A szegény varrónő híres regénye, amely az ideál francia és nemzetközi könyvpiac legnagyobb irodalmi eseménye. A Modern Könyvtár részére Kémeri Erzsébet, a Párisban élő magyar írónő és Marguerite Audoux meghitt bizalmasa fordította le a nagyértékű és páratlan érdekességű regényt, kiváló művészettel. Octave Mirbeau, a nagy francia író írt a regényhez pazar gyönyörűségeket ígérő előszót, melyben így ír: ... »Olvassák Marie Clairet. És ha elolvasták, nem akarok megbántani senkit, megkérdezik majd magukban, kicsoda az írónk között, — és a legdicsőségesebbekről beszélek, — aki ilyen könyvet tudott volna írni, ilyen mérhetetlenül ártatlan, ilyen tiszta, ilyen ragyogó nagyságú könyvet«.

Révész Béla: A lárvá mögött. (Novellák.) 60. 40 f.

A kiváló proletár-költő legújabb novellái. Míg a Modern Könyvtárban megjelent első novellás kötete: »A völgyben« című kötet, par excellence a költőt mutatja, addig e legújabb, elsőrendű művészettel megírt novellákat

tartalmazó kötetében a véreiért, osztályostársaiért szenvedő és harcoló proletár-költő egész nagyszerű, gyönyörűségekkel ontó lelkivilága tárul elénk. Ez a kötet nagyon harcias és nagyon csöndes. Ez a kötet nagyon szenvedő és nagyon szerelmes. Révész Béla minden novellájában valami elszánt és rajongó, de nagyon finom és csöndes harciasság lüktet, harciasság, amelyben ott bujkál mindig, félősen, de kézzel megfoghatón, valami nagy harmónia s valami végtelen csöndesség.

Wied Gustav: Circus mundi. (Novellák.) Zoltán Vilmos fordítása. 68. 40 f.

A jelenkori dán szépirodalom egyik legmarkánsabb egyéniségének leggyönyörűbb novellái, csokorba gyűjtve, Zoltán Vilmos szép fordításában.

Ritoók Emma: Négyen a tűz körül. (Novellák.) Az író nő önéletrajzával. 69. 40 f.

Ritoók Emma ma nemcsak a női írók közül válik ki, de mint író is a legelsőik közül való az új magyar szépirodalomban. Ez új nagyértékű kötetének néhány darabja becses kincs nemcsak a ma irodalmának, de az irodalomtörténetnek is. Új novellái vannak összegyűjtve 6 kötetben, amelyek egyenként és összevéve egy teljesen érett művész-egyénség tükrözl.

Biró Lajos: A császár és más férfiak. (Novellák.) 70—76. 60 f.

Biró Lajos legújabb novelláinak gyűjteménye, csupa finom, artisztikus darab.

Biró Lajos: Szolgák országa. (Regény.) Az író előszavával. 75—76. 60 f.

A Modern Könyvtár főmunkatársának már eddig is sokat emlegetett regénye, amelyből az író »Sárga liliom« című sikert aratott darabja készült. A »Szolgák országa« talán a legmagyarabb milliójú regény, amelyet valaha írtak s Biró Lajosnak is egyik legsikerültebb és legirodalmibb alkotása.

Nagy Lajos: Az asszony, a szeretője, meg a férje. (Novellák.) 77. 40 f.

Az új magyar irodalom egyik jelentékeny novella-írójának első kötete, amellyel a közönség elé lép. Legeredetibb novellái vannak e kötetben összegyűjtve, amelyek a legszebb mai magyar novellák közül valók.

Tolstoj Leó gróf: A Kreutzer-szonáta. (Regény.) Somogyi Ede fordítása. 79—81. 80 f.

A nagy orosz író és filozófus egyik örökbecsű regénye; a férfi és a nő viszonyáról, és a házasságról mély filozófiával elmélkedő és ragyogó írói készséggel megírt remekmű. A fordítás Somogyi Ede, a kiváló szótárszerkesztő műve.

3. Drámai művek:

Wedekind Frank: Hőstenor. (Szinmű.) Bánóczy László fordítása. 4. 40 f.

A nagy és népszerű német drámaíró egyik legérdekesebb drámája, Bánóczy László sikerült fordításában.

Garvay Andor: Becstelen. (Szinmű.) (Második kiadás.) 11—12. Ára 60 f.

Az ismert drámaíró legdrámaibb alkotása, A drámát zengzetes magyar nyelve, nagyhatású jelenetei, kiváló jellemző erővel megépített cselekménye, dialógusainak ritka szépsége hazai drámáink első sorába emelik.

Biró Lajos: Kis drámák. 13. 40 f.

A Modern Könyvtár főmunkatársának, a zseniális írónak drámai dialogus formában írt novellái. Az író e kötete a novellairót és drámaírókat egy személyben és egyszerre mutatja és a kötet minden darabja pazarul csillogtatja Biró nagy és kivételes tehetségét.

Szederkényi Anna: A kőfalon túl. (Szinmű.) 18. 40 f.

A nagytehetségű írónő érdekes és értékes drámája, amely már tárgyánál fogva is a legáltalánosabb érdeklődésre tarthat számot. A zárdai élet és az apácasors ferdeségeit és martiriumát festi benne az írónő s a nem minden tendencia híján való dráma az írónő kiválóan éles meglátóképességét, leíró talentumát és jellemzési erejét egyesíti magában.

Maeterlinck Maurice: Szent Antal csodája. (Legenda.) Cholnoky Viktor fordítása. 21. 40 f.

A belgák világhíres filozófus-költőjének mély filozófiával telt szatirikus legendája, Cholnoky Viktor zamatos magyaros fordításában. A költő egyik legsikerültebb, legbecesebb alkotása.

Ibsen Henrik: Rosmersholm. (Szinmű.) Balogh Vilma fordítása. (A Modern Könyvtár »Teljes Magyar Ibsen« sorozatának első kötete.) A Szerkesztő előszavával. 24—25. 60 f.

A »Teljes Magyar Ibsen« első kötete. A nagy északi költő egyik legnagyobb, legdrámaibb és legművészebb, örökbecsű drámája; a gondos fordítás Balogh Vilma munkája.

Csokonai Vitéz Mihály: A' özvegy Karnyóné. Gerson du Malheureux. (Két vígjáték.) 26. 40 f.

Csokonai két maradandó értékű alkotása, két legfrissebb, rendkívül kedves és a magyar közönség előtt úgyszólván ismeretlen vígjátéka.

Garvay Andor: A pénz. Egy szoba-konyha. (Két színmű.)
27—28. 60 f.

Mindkét drámában ráismerhetni a »Becstelen« kiváló tehetségtű írójára, aki e két új drámájában is, erős és biztos kézzel, elsőrendű drámai értékeket ad.

Schnitzler Arthur: Mici grófnő. (Színmű.) Gömöri Jenő fordítása. 34. 40 f.

A világszerte ismert bécsi író ez egyik legfrissebb és legkedvesebb drámájában egy darab bécsi élet játszódik le előttünk. Megkapóan hű és érdekes színekkel festi benne Schnitzler az osztrák-magyar mágnások élete folyását, különösen intim szerelmi életét. A pompás fordítás Gömöri Jenő munkája.

Kapos Andor: A tanító. (Színmű. Dráma-ciklus I.) 35. 40 f.

E poétikus színjáték a megkésétt szerelmet festi megkapó színekkel, mindig irodalmi eszközökkel s a drámai vonalvezetésnek meglepő ismeretével.

Horváth Ákos: Pompeji utolsó éje. (Színmű. Dráma-ciklus. I.)
35. 40 f.

E modern verses tragédiában az antik verses tragédia támad egészen új irodalmi életre. A tragédia a régiek festett erkölcsi világát festi a pompejibeliek utolsó éjjeli vigadozásainak képében.

Schnitzler Arthur: Anatol. (Színmű.) Biró Lajos és Gömöri Jenő fordítása. Hugo von Hofmannsthal Prológusával, mely Kosztolányi Dezső fordítása. (A Magyar Színház műsorából.) 47—48. 60 f.

Schnitzler legragyogóbb műve, valóságos irodalmi csemege. Hét szerelmi képbe, amelyek lejátszódnak a drámában, belélehelte Schnitzler az ember szerelmi életének minden forróságát és lázát és minden kiábrándulását és gyötrelmét és belélehelte a múlt századvég utolsó évtizedei Bécsének egész nagyszerűen szép rokokó-romantikáját. A mintaszerű fordítás Biró Lajos és Gömöri Jenő műve.

Lenkei Henrik és Szilágyi Géza: Májusi fagy. (Színmű.) 51—52.
Ára 60 f.

Az ismert kiváló költők együttesen írt, nagy irodalmi értékű drámája, amelyben egy polgári család életét rajzolják meg vérbeli művészetével és nagy drámai erővel.

Strindberg August: Számum. (Színmű.) Gömöri Jenő fordítása. 55. 40 f.

Költői mű, a szó legigazibb értelmében, a nagy svéd költő műveinek egyik éke. Csupa költői név, csupa északi erő, csupa fantázia-művészet és csupa buja keleti színek. A művészi fordítás Gömöri Jenő munkája.

Hartleben Otto Erich: A Lóri. (Szinmű.) Bálint Lajos fordítása. 55. 40 f.

A kiváló német író egyik legsikerültebb és legértékesebb műve, Bálint Lajos stílusos fordításában.

Heijermans Herman: Ahasvér. (Szinmű.) Katona Gábor fordítása. 55. 40 f.

Hollandia egyik legkarakterisztikusabb és legnagyobb írójának, aki különös szeretettel dolgozza fel a zsidó tárgyú történeteket, egyik megkapó erővel megalkotott, formában és jellemzésben egyaránt elsőrangú zsidó tárgyú drámája; Katona Gábor élvezetes fordításában.

Bernstein Henri: Utánam... (Szinmű.) Biró Lajos fordítása. 56—57. 60 f.

Bernstein legnagyobb hírességre szert tett drámája, Biró Lajos művészi fordításában. Az »Utánam...« (»Après moi«) Bernsteinnak kétségenkívül legsikerültebb alkotása valamennyi műve közül, amelyben már nemcsak drámai értékek vannak, hanem költészeti értékek is.

Alice Hegan Rice: A bagdadi völgegy. (Szinmű. A Nemzeti Színház műsorából.) Cholnoky Viktor fordítása. 66—67. 40 f.

A neves amerikai írónő pompás bohózatos szinműve, Cholnoky Viktor jeles fordításában. Vérbeli amerikai humorú darab, pompás alakokkal, jelenetekkel és helyzetekkel.

Schnitzler Arthur: Eleven órák (Szinmű.) Harmos Ilona fordítása. 84. 40 f.

A világhírű osztrák drámaírónak két jellegzetes, gyönyörű és szellemes szinműve: az »Eleven órák« és az »Irodalom«, melyek közül ez utóbbi a budapesti Thália-Színház műsorán is nagy sikerrel szerepelt. A kötetet Harmos Ilona, a Magyar Színház volt művésznője fordította kiválóan.

Simándy Lajos: Az örök küzdelem. (Szinmű.) 78. 40 f.

Az író első drámája, általában első műve, amellyel a Modern Könyvtár a közönségnek bemutatja. De ez a dráma teljesen ment azoktól a megszokott primitíviségektől, amelyek a kezdő írók első műveinek velejárói. Tökéletes drámai verve-vel megalkotott, irodalmi értékű munka, amely a drámai technikában is meglepő eredményeket produkál.

Tolstoj Leó gróf: Az élő holttest. (Dráma tízenkét képbén.) Pásztor Árpád fordítása. 82—83. 60 f.

Tolstoj híres, hátrahagyott drámája, amelyet a külföldi színházak rendre nagy sikerrel bemutatnak és amelyet előadott a budapesti Magyar Színház is.

A tizenkét képből álló dráma Tolstoj genie-jének egyik nagy-szerű alkotása ; hamisítatlan Tolstoj-mű, melynek minden során ott érzik Tolstoj genieleje. A Modern Könyvtár újabb tanujelét adta csodálatos frissességének, mikor a drámát annak orosz nyelvű megjelenése után már két héttel meg-jelentette minden más nemzetbeli fordítás megjelenését megelőzve. A fordítás Pásztor Árpád kongeniális munkája.

4. Zene :

Reinitz Béla : Dalok Ady Endre Verseire. 31—32—33. 80 f.

Az oly rövid idő alatt annyira népszerűvé vált zene-szerzőnek Ady Endre verseire szerzett dalai. Az Ady-Dalok Reinitz legértékesebb művel, jelentőségük az új magyar muzsikában kétségtelen. Reinitz dalainak leg-nagyobb jelentősége és kétségtelen értékmérője, hogy e dalok teljesen precíz kifejezői az Ady-verseknek és a leg-apróbb nuanceokig aláfestett kifejezői a zenében. E dalos füzet olcsósága páratlan a magyar zeneműkiadás terén.

Csáth Géza : Zeneszerző-portrék. 74. 40 f.

Bach, Beethoven, Haydn, Schumann, Wagner, Chopin, Grieg, Erkel : a muzsika legnagyobb történelmi alak-jainak találó és művészetüknek minden sajátosságát szerencsésen egybefoglaló portréit tartalmazza e kötet. A laikus olvasó megtalálja e portrékban mindazt, amit a zenének e reprezentative alakjairól mindenkinek tudnia kell és a zeneértő közönség is élvezheti e portrékban a szerző találó és gondolkozássra késztető megállapításait.

5. Ifjusági művek :

Nagyapó : Mesék unokáimnak. (Mesekönyvtár I.) 16—17. 60 f.

Csupa üdeség és frissesség ennek az országszerte ismert, kitűnő mesemondónak és ifjusági írónak minden elbeszélése, csupa természetesség és azért mégis mindonik csupa művészet. Olvashatja gyermek, ifju, sőt a felnőtt is egyaránt, hisz a művészet termékeiben minden ember egyformán élvezetet és gyönyörűséget lel.

6. Tudományos, ismeretterjesztő művek :

Pikler Gyula dr. : A lelki élet alaptörvényei. Az eszmélet helye a természetben. (Két alapvető tanulmány.) (II. kiadás.) A tudós előszavával. 2. 40 f.

A világszerte ismert kiváló magyar tudós két nagy-jelentőségű, alapvető lélektani tanulmánya. Különösen a másodiknak van igen nagy jelentősége, amely a nagy tudós tanait továbbfejleszti.

Bergson Henri: Bevezetés a metafizikába. Fogarasi Béla fordítása. 9. 40 f.

Henri Bergson századunk legmélyebb elméje. Ma már a filozófusok, világszerte, mondhatni pápájuknak tisztelik. A »Bevezetés a metafizikába« Bergson legjelentősebb, legalapvetőbb műve; Fogarasi Béla avatott fordításában jelent meg.

Tolstoj Leó gróf: Az életről. Nagy Sándor fordítása. Nagy Sándor előszavával. 36—37—38—39. 1 K.

A nagy gondolkozó legalapvetőbb műve, Nagy Sándor gondos fordításában. A legsúlyosabb erkölcsfilozófiai műve Tolstojnak, amelyben összes ilyenű művei közül leginkább benne csillognak az ő mély és értékes eszméi.

Harnack Adolf: A szerzetesség (Ideáljai és története.) (Modern Teológusok. I.) Bencze János fordítása. Bencze János előszavával. 53. 40 f.

A dogmák története világhírű szerzőjének egyik legkiválóbb népszerű modorban írott műve, Bencze János kitűnő fordításában. Harnack e műve a szerzetességet a katolikus egyház e nagyfontosságú intézményét, egész történetén végigkíséri. A Modern Könyvtár »Modern Teológusok« sorozatának első nagybecsű kötete.

Szabó Ervin: A tőke és a munka harca. 62—63—64. ... 80 f.

E vaskos kötet a kiváló tudós, szociológus, mostanig legjelentékenyebb műve. Az illusztris szerző ismerteti benne a tőke és a munka harcának okait, egész történetét és különböző formáit. Az eredeti szempontokból megírt és rengeteg tanulmányanyagot felhalmozó mű nemcsak elsőrangú tudóst mutat írójában, hanem egy minden szépre rezonáló mély költő-lelket is, aki tollának költői szárnyalásával hazudtolja meg azt a — a laikus közönségben általánosan gyökeret vert — tévhitet, hogy ami tudomány, annak eo ipso száraznak kell lennie.

Szini Gyula: Stúdiumok. Az író önéletrajzával. (Irodalmi és művészeti tanulmányok.) 6. 40 f.

A népszerű író és esztéta legbecsesebb irodalmi és művészeti tárgyú tanulmányai, amelyekben a gondolatok szépségeit és gazdaságát Szini kiváló íróművészete teszi még értékesebbé.

Szini Gyula: Vándortáska. Az író előszavával. (Úti élmények.) 8. 40 f.

Szini ugyanaz az íróművész e művében is, mint a »Stúdiumok«-ban, de míg ott a gondolatai pazarságával lep meg, addig itt a nagy lírikus nyomul az előtérbe, akiben a legjelentéktelenebb úti élmény is a legszínesebben

és leggazdagabban rezonál. Uti élményeit írja meg e könyvében, ugyanazon az elragadó, finom és lírai nyelven, mely őt novellairodalmunk legelső művészei közé emeli.

Hildebrand Adolf: A forma problémája a képzőművészetben. Wilde János fordítása. Wilde János és a szerző előszavával. 15. 40 f.

Nem hisszük, hogy akadjon művelt laikus, aki olvasmányai során ne találkozott volna számtalanszor Hildebrand nevével és e munkára való hivatkozással. Mert ennek az ismerete elengedhetetlen feltétele ma minden művészeti műveltségnek. Mondhatjuk, hogy e nagy mű a művészettel foglalkozó újabb irodalomnak legnagyobbhatású műve mindmáig. A fordítás Wilde János avatott munkája.

Nagy Sándor: Az élet művészetéről. 40..... 40 f.

A kiváló festőművész érdekes és eredeti esztétikai és erkölcsfilozófiai műve. Izg-vérig művészember írása és egy kiváló intellectuel ragyogó szellemével ékes.

Schwarz Gusztáv dr.: Jogi napikérdések. (Népszerűsítő jogi tanulmányok.) 5. 40 f.

A budapesti egyetem tudós professzorának kiválóan értékes, világos okfejtésű, a laikus nagyközönségnek szánt népszerűsítő jogi tanulmányai.

Cholnoky Viktor: Beszélgetések. (Tudományt népszerűsítő tárcák.) 19—20. 60 f.

A nagy író harmadik műve ez. Nagyszabású, nagy művészi erejű és hatalmas tudását csillogtató népszerű, tudományos, irodalmi, művészeti és társadalmi tanulmányai. E népszerű modorú, ragyogó, ötletes és szellemes tanulmányok a nagy stilisztának, a nagy mesélőnek és a nagy tudósnak harmónikus találkozásai.

Biró Lajos: A Sajtó. 45. 40 f.

A genialis író e műve is írója ragyogó szelleméről tanuskodik. E mű minden felölölő és minden tekintetben a legalapabb tükre a sajtónak, mondhatnók, valósággal a sajtó lélektana, annyira mély, ragyogó és igaz. Különös becse, hogy emellett a legélvezetesebb formában tájékoztat a sajtó minden viszonylatáról. A Modern Könyvtár »Korunk Mozgatói« sorozatának első, igen értékes kötete.

Ostwald Wilhelm: Nagy emberek. Fogarasi Béla fordítása. Fogarasi Béla előszavával. 46. 40 f.

A nagy természettudós és filozófus egyetlen magyar nyelvű műve. A nagyemberek lélektanát adja elő azzal a páratlan világossággal és közvetlenséggel, mely Ostwald stílusát jellemzi. E munka a természettudományi és lélektani ismereteknek, pedagógiai és gyakorlati tanulságoknak kincseshányája. A kitűnő fordítás Fogarasi Béla munkája.

Kunfi Zsigmond: A másik út. (Tanulmányok a szocializmus köréből.) 61. 40 f

A kiváló szocialista szónok és író nagyértékű, magvas tanulmányai, melyek tárgya részben az elméleti és gyakorlati szocializmus köréből való, részben pedig egy, az embereket és dolgokat mindenütt és elsősorban a szocializmus eszméi és igazságai látószögéből szemlélő és bíráló íróművész értékes megnyilatkozásai.

Méray-Horváth Károly és a magyar politika. (Politika és szociológia.) Az író előszavával és a szerkesztő bevezetésével. 71—72—73. 80 f.

A könyv Méraynak részben a közelmúlt politikai eseményeire vonatkozó igen érdekes tudományos írásainak, részben pedig a magyar politika jövőjéről alakulásáról adott jóslásainak, prognózisainak foglalatlja. Ismeretes az a szerepe, amely az ú. n. nemzeti küzdelem idején a király és nemzet közötti békét hozta létre. A megkötött békének Méray-Horváth Károly volt a közvetítője és egyszersmind egyik megteremtője. Érdekes és fontos tehát az, amit Méray a közelmúlt politika szereplőiről és eseményeiről ír, aki maga is résztvett az események intézésében és közelről figyelhette a kulisszák mögött történő dolgokat.

Neményi Bertalan: A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás. 85—86—87—88. 1.—K.

A fiatal tudós szerző e híressé vált nagy művét a Magyar Tudományos Akadémia dicsőrettel koszorúzta meg. A szerző mélyreható tudással, alapos hozzáértéssel, az adatok és saját tapasztalatainak egész arzenáljával főlsterelve boncolgatja e művében az amerikai kivándorlás oly aktuális nagy problémájának okait és a probléma szoros összefüggését a magyar nép mai helyzetével. A nem száraz, de ellenkezőleg: eleven és színes stílusú könyv igaz nyeresége a magyar tudományos irodalomnak és egyúttal forrásmunkának is kiváló és nélkülözhetetlen; számtalan adat tapasztalat és megfigyelés van benne feldolgozva és felhalmozva.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A

A

